Violeta Meiliūnaitė, Danguolė Mikulėnienė, Agnė Čepaitienė,
Laura Brazaitienė, Nijolė Tuomienė

Lietuviškumo (savi)raiška Šalčininkų rajone: aplinkybės ir galimybės

Mokslo studija apsvarstyta Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro posėdyje 2022 m. gegužės 12 d. (protokolo Nr. 3G-5) ir patvirtinta išleisti Lietuvių kalbos instituto Mokslo tarybos posėdyje 2022 m. gruodžio 30 d. (protokolo Nr. MT-7).

Sudarytoja
Violeta Meiliūnaitė

Recenzentės:
Prof. dr. Kristina Rutkovska (Vilniaus universitetas)
Dr. Nijolė Birgelienė (Varšuvos universitetas)

Autorės:
Violeta Meiliūnaitė (4 a. l.)
Danguolė Mikulėnienė (4 a. l.)
Agnė Čepaitienė (4 a. l.)
Laura Brazaitienė (4 a. l.)
Nijolė Tuomienė (4 a. l.)

Leidinio bibliografinė informacija pateikiama
Lietuvos integralios bibliotekų informacinės
sistemos (LIBIS) portale *ibiblioteka.lt*.

ISBN 978-609-411-335-2
https://doi.org/10.35321/e-pub.61.lietuviskumo-saviraiska

© Violeta Meiliūnaitė, autorė ir sudarytoja, 2022
© Danguolė Mikulėnienė, autorė, 2022
© Agnė Čepaitienė, autorė, 2022
© Laura Brazaitienė, autorė, 2022
© Nijolė Tuomienė, autorė, 2022
© Mindaugas Meiliūnas, viršelio dizainas, 2022
© Audronė Kvietkutė, santraukos vertimas į anglų kalbą, 2022
© Laurynas Candravičius, santraukos vertimas į lenkų kalbą, 2022
© Lietuvių kalbos institutas, 2022

TURINYS

Pratarmė ... 5
ĮVADAS ... 8

IŠ TARMĖS TYRIMŲ ISTORIJOS ... 16

Vietinės tradicinės lietuviškos šnektos išskirtinumas ... 26
Tarmės garsyno ypatybės ... 26
Tarmės gramatinės sandaros ypatybės ... 28
Tarmės sintaksės ypatumai ... 30

Pirmoji (1952 m.) Tarmių medžiagos rinkimo ekspedicija Šalčininkų rajone (rekonstrukcija) ... 31
Tyrimo objekto specifika ... 31
Ekspedicijos eiga ... 33
Ekspedicijos dalyvių biogramos ... 35
Tyrimo kalendorius ... 38
Tyrimo aplinkybės ... 41
Kritinis tyrimo vertinimas ... 43

Pirmosios ekspedicijos palikimas: tirtų vietovių ir tarmės aprašai ... 45
Sociolingvistinės LKA punktų charakteristikos ... 47
Sociolingvistinis pateikėjo portretas ... 50
LKA punktų aprašų daugiasluoksniškumas ... 52

Kalbininkų įžvalgos: lietuvių kalba Šalčininkų rajone 1952–1969 metais ... 58
Maceliai (LKA 633) ... 61
Rūdninkai (LKA 634) ... 66
Tabariškės (LKA 637) ... 70
Gudeliai (LKA 650) ... 70
Šalčininkėliai (LKA 651) ... 74
Kaniūkai (LKA 665) ... 77

Šalčininkai (LKA 666) ... 80
Dailidės (LKA 667) ... 83
Daulėnai (LKA 668) ... 88
Miežionys (LKA 669) ... 90
Maciučiai (LKA 670) ... 94
Vėžionys (LKA 680) ... 97
Eišiškės (LKA 681) ... 104
Butrimonys (LKA 682) ... 107
Jašiūnai (LKA 635) ... 112
Kurmelionys (LKA 652) ... 114
Daugidonys (LKA 691) ... 116

ŠALČININKŲ RAJONO SOCIOKULTŪRINIAI TINKLAI ... 117
Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai ir gyventojų judumas ... 127
Kalbinių ypatybių stabilumo zonos ir jų raidos prognostika ... 134

KALBINIO ŠALČININKŲ RAJONO KRAŠTOVAIZDŽIO BRUOŽAI ... 144
Geografiniai ir sociokultūriniai Šalčininkų rajono kontekstai ... 145
Įvietinimo raiška Šalčininkų rajono gatvėvardžiuose ... 148
Kalbų vartojimas sakraliniuose ir ritualiniuose pastatuose ... 160

ŠALČININKŲ KRAŠTAS: KALBŲ IR KULTŪRŲ KAITOS SPECIFIKA ... 172
Šalčininkų rajono gyventojų tapatybė ... 172
Kalbų funkcionavimas Šalčininkų apylinkėse: kaita ir konkurencija ... 184

APIBENDRINIMAS ... 203

Paveikslų sąrašas ... 207
Lentelių sąrašas ... 215
Literatūra ir šaltiniai ... 216
Summary ... 237
Streszczenie ... 252
Vietovardžių rodyklė ... 267
Asmenvardžių rodyklė ... 272

Pratarmė

Ši kolektyvinė mokslo studija parengta projekto „Valstybinės kalbos padėtis Šalčininkų rajone: dabartis ir perspektyvos“, vykdyto 2020–2021 m. Valstybinės lietuvių kalbos komisijos lėšomis, pagrindu[1]. Projekto tikslas – ištirti ir aprašyti lietuvių kalbos funkcionavimo specifiką Šalčininkų rajone. Šiam tikslui pasiekti kelti trys pagrindiniai uždaviniai: 1) konstatuoti lietuvių kalbos padėtį skirtinguose vartojimo domenuose, 2) numatyti galimus jos raidos scenarijus ir 3) pateikti rekomendacijas valstybinės kalbos prestižui Šalčininkų rajone stiprinti.

Projekto vykdymo eigą ir mokslininkų planus gerokai koregavo kelios su projektu tiesiogiai nesusijusios priežastys. Bene didžiausia jų – pasaulinės pandemijos COVID-19 išplitimas Lietuvoje. Siekiant ją suvaldyti, 2020 m. vasario 26 d. Lietuvos Respublikoje paskelbta ekstremalioji padėtis, o kovo 16 d. įvestas visuotinis karantinas, kuris tęsėsi iki birželio 17 d.[2] Antrasis karantinas paskelbtas 2020 m. lapkričio 7 d. ir tęsėsi iki 2021 m. liepos 1 d.[3] Visą šį laiką galiojo ir ekstremalioji padėtis. Buvo rekomenduota riboti tiesioginius kontaktus ir, kai įmanoma, dirbti nuotoliniu būdu – tai itin apsunkino naujos empirinės kalbinės medžiagos Šalčininkų rajone rinkimą[4].

Koronaviruso pandemijos sąlygomis ir be didesnės paspirties iš Šalčininkų rajono Švietimo skyriaus projekto vykdytojoms nepavyko tiesiogiai apklausti Šalčininkų rajono moksleivių. Prieš penkerius metus geriau sekėsi sociologams, 2016 m. tyrusiems

---

1 Projektas vykdytas Lietuvių kalbos institute 2020–2021 m. pagal Valstybinės lietuvių kalbos komisijos „Lietuvių kalbos prestižo stiprinimo“ programos 1 uždavinio („Skatinti domėjimąsi lietuvių kalba, formuoti teigiamas visuomenės (įvairių tikslinių grupių, tarp jų ir užsienio lietuvių bendruomenių) nuostatas dėl lietuvių kalbos ir jos vartojimo, aktyvinti akademinės bendruomenės, žiniasklaidos ir visuomenės dialogą aktualiais kalbos klausimais“) 1 priemonę („Plėtoti lietuvių kalbos, kultūros ir tapatybės tyrimus (rengti konferencijas, diskusijas, straipsnių rinkinius, monografijas ir kt. leidinius)“. Projekto vadovė – dr. Violeta Meiliūnaitė, vykdytojos dr. Laura Brazaitienė, dr. Agnė Čepaitienė, prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė, dr. Nijolė Tuomienė.

2 2020 m. kovo 14 d Lietuvos Respublikos Vyriausybės nutarimas Nr. 207 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“ įsigaliojo 2020 m. kovo 15 d. ir nustojo galioti nuo 2020 m. birželio 17 d.

3 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2020 m. lapkričio 4 d. nutarimas Nr. 1226 „Dėl karantino Lietuvos Respublikos teritorijoje paskelbimo“.

4 Tuo metu Šalčininkų rajonas buvo minimas tarp labiausiai pandemijos paveiktų ir mažiausiai vakcinuotų.

Pietryčių Lietuvos moksleivius, nes „tyrimas įvyko tik gavus rajono mero sutikimą“[5]. Pasak to projekto vadovo Arvydo Matulionio, „Adomo Mickevičiaus posakis „Lietuva, mano Tėvyne“ jau nebepasiekia Vilniaus krašte gyvenančio lenkų jaunimo“, o tyrimo rezultatai parodė „didesnį Lenkijos negu Lietuvos poveikį Vilniaus krašto moksleivių tapatybės formavimuisi ir socialinei įtraukčiai Lietuvoje“[6].

Tad nenuostabu, kad ir šiuo metu, t. y. praėjus dar penkeriems metams ir vyraujant labai aštriems sociopolitiniams diskursams, lietuvių kalbos reikalai nesulaukė rajono savivaldybės atstovų palaikymo. Kai kuriuos kalbinius, kultūrinius ir socioekonominius aspektus patikslino tik vietos kalbos tvarkytoja Danutė Zinkevičienė[7].

Projekto vykdymo metu kalbininkai susidūrė ir su kitu dideliu trikdžiu. Tai – 2021 m. sudėtinga geopolitinė Pietryčių Lietuvos situacija, susidariusi dėl migrantų krizės Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje. Pastaroji krizė kėlė itin daug įtampos vietos gyventojams[8]. Dėl to 2021 m. liepos 2 d. visoje šalyje buvo paskelbta ekstremalioji padėtis[9].

Taigi tyrėjai dirbo neįprastomis sąlygomis ir išskirtiniame regione (2019–2022 m. vykdyto mokslininkų grupių projekto[10] duomenimis, Šalčininkų rajonas pasižymi

5 Išsamiau apie tyrimą žr. Matulionis Arvydas Virgilijus 2018: Vilniaus krašto moksleivių požiūrį į tėvynę formuojantys demografiniai ir socialiniai veiksniai. – *Socialinės įtraukties politikos Lietuvoje įgyvendinimas. Lietuvos socialinė raida* 7, 104–116.

6 *Cit. veik.*, 105.

7 Nuoširdžiai jai dėkojame už pagalbą.

8 Plačiau žr.: *Šalčininkų rajonas priešinasi migrantų apgyvendinimui Dieveniškėse*. Prieiga internete: https://sputniknews.lt/20210715/salcininku-rajonas-priesinasi-migrantu-apgyvendinimui-dieveniskese-17578745.html; Masiokaitė-Liubinienė Austėja, BNS, 2021: *Šalčininkų politikai nepritarė centro migrantams kūrimui Dieveniškėse*. Prieiga internete: https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/salcininku-rajono-taryba-del-planu-apgyvendinti-migrantus-saukia-neeilini-posedi-1034511; Stankevičius Augustas, BNS, 2021: *Priešinasi migrantų apgyvendinimui: ties įvažiavimu į Rūdninkų poligoną – automobilių blokada*. Prieiga internete: https://klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/priesinasi-migrantu-apgyvendinimui-ties-ivaziavimu-i-rudninku-poligona-automobiliu-blokada-1035899 ir kt.

9 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. liepos 2 d. nutarimas Nr. 517 „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo ir valstybės lygio ekstremaliosios situacijos operacijų vadovo paskyrimo“.

10 Projektą finansavo Lietuvos mokslo taryba (LMT), sutarties Nr. S-MIP-19-28. Vadovė – prof. dr. Aistė Balžekienė, mokslo grupė „Pilietinė visuomenė ir darnus vystymasis“, Socialinių, humanitarinių mokslų ir menų fakultetas, Kauno technologijos universitetas. Projekto rezultatai ir iš jų kylančios rekomendacijos publikuotos leidinyje Telešienė Audronė, Balžekienė Aistė, Budžytė Agnė, Zolubienė Eimantė 2022: *Rizikos žemėlapiai Lietuvoje. Trumpoji tyrimo rezultatų ataskaita ir rekomendacijos politikos formuotojams bei savivaldybėms*, Kaunas: Kauno technologijos universitetas.

vienu didžiausių socialinių rizikų koeficientu, be to, čia nustatytos ir gana didelės skurdo ir sienos pažeidimo rizikos[11]).

Visa tai, kas jau išvardyta, nekelia abejonių dėl pasirinktos temos aktualumo ir sudėtingumo. Skaitytojai ras nemažai naujos ir dar neskelbtos empirinės ir archyvinės medžiagos, susipažins su lingvistiniais šio krašto tyrimais, galės vertinti savitą jo kalbinį kraštovaizdį ir prognozuoti sociokultūrines bei kalbines ateities perspektyvas.

Studijos autorės dėkoja visiems, sudėtingomis sąlygomis padėjusiems įgyvendinti projekto tikslus ir gerais patarimais bei vertingais pasiūlymais prisidėjusiems prie studijos teksto tobulinimo.

Dėkojame Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro kolegoms, skaičiusiems pirminį knygos tekstą ir siūliusiems tęsti šiuos tyrimus.

Ypač nuoširdi mūsų padėka studijos recenzentėms prof. dr. Kristinai Rutkovskai (Vilniaus universitetas) ir dr. Nijolei Birgelienei (Varšuvos universitetas), mūsų darbui nepagailėjusioms nei brangaus laiko, nei jėgų.

Tariame labai ačiū už kantrybę redaktorei Irutei Raišutienei, maketuotojai Silvai Jankauskaitei, už santraukos vertimą į lenkų kalbą Laurynui Candravičiui, į anglų kalbą – Audronei Kvietkutei, už viršelio grožį Mindaugui Meiliūnui, už sėkmingą leidybinio darbo organizavimą Virginijai Gaidytei.

11 Plačiau žr. Telešienė Audronė, Balžekienė Aistė, Budžytė Agnė, Zolubienė Eimantė 2022: *Rizikos žemėlapiai Lietuvoje. Trumpoji tyrimo rezultatų ataskaita ir rekomendacijos politikos formuotojams bei savivaldybėms*, Kaunas: Kauno technologijos universitetas, 15, 34.

ĮVADAS

Mokslininkai, žurnalistai, politikai Šalčininkų rajoną, nusidriekusį pačiame pasienyje su Baltarusija, įvardija kaip unikalią kultūrinę erdvę, tam tikrų kultūrinių persidengimų arealą. Pasienyje gyvenančių žmonių identitetas dažnai apibūdinamas kaip daugialypis ir nepastovus, priklausomas nuo valstybės politinių ir socialinių aktualijų.

Kaip jau buvo užsiminta, Šalčininkų rajone istoriškai susiklostė kiek kitokia nei visoje Lietuvoje etninė ir lingvistinė situacija. Remiantis 2021 m. statistikos duomenimis, čia dominuoja slavų tautų (lenkų, baltarusių, rusų) atstovai: rajone gyvena 79,5 proc. lenkų, 10,4 proc. lietuvių, 5 proc. rusų, 2,9 proc. baltarusių[12]. Jie dažniausiai vartoja gimtąsias savo kalbas (ir lokalius jų variantus).

Taigi čia jau verta svarstyti apie tai, kokią padėtį šiame etniniu požiūriu mišriame regione užima lietuviai ir lietuvių kalba, apie atskiroms tautybėms priskiriamų grupių sambūvį, arba adaptaciją.

Nors 2021 m. Lietuvos statistikos departamento duomenimis, Lietuvoje 85,5 proc. gyventojų sudaro lietuviai, tačiau Šalčininkų r. padėtis visiškai priešinga – lietuviai čia nesudaro nė 11 proc. Taigi čia jie, formaliai vertinant, atsiduria mažumos pozicijose[13].

Iki šiol dalis gyventojų, ypač vyresniojo amžiaus, save vadina *tuteišiais*[14]. Tokia pačia reikšme šis pavadinimas turi atitikmenų ir lenkų bei baltarusių kalbose: le. *tutejszy*, brus. *тутэйшы*. Tai Rytų Europos kaimo vietovių gyventojų, kurių tautinė tapatybė neišreikšta, savivardis, lietuviškai verstinas *čionykščiai*. Tiesa, lietuviškai jis vartojamas įvardijant apskritai vietinius žmones. Elektroninis *Lietuvių kalbos žodynas* prie šio žodžio pateikia pavyzdį iš Šalčininkų kaimynės Ródūnios parapijos: „Pas mus visi seni čionỹkščiai (*tarmiškai*) tik ir kalba Rod.“[15] 1922 m. gyventojų surašyme

12 Žr. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internete: https://www.stat.gov.lt/ [žiūrėta 2022-09-15].

13 Apie tautinių mažumų sampratą, joms kylančius bendravimo ir įsitvirtinimo darbo rinkoje trikdžius žr. Kasatkina Natalija, Leončikas Tadas 2003: *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius: Eugrimas.

14 Yale Richmond 1995: *From Da to Yes: understanding the East Europeans*, United States of America: Intercultural Press, 309.

15 Žr. prieigą internete: http://www.lkz.lt/?zodis=%C4%8Dionyk%C5%A1tis&id=05012260003.

Lenkijos okupuotame Vilniaus krašte *tuteišių* terminas buvo pavartotas oficialiame gyventojų surašyme[16].

Ne kartą mėginta rasti ribą tarp skirtingų etninių grupių apgyvendintų teritorijų. Bene pirmąjį baltarusių ir lietuvių paribio žemėlapį dar 1903 m.[17] parengė akademikas Jefimas Karskis.

Beveik po šimto metų du lietuvių mokslininkai – geografas Petras Gaučas ir kalbininkas Aloyzas Vidugiris – paskelbė apibendrintus mokslinius duomenis apie lietuvių ir baltarusių kalbų paplitimą dabartiniame Lietuvos ir Baltarusijos pasienio areale nuo XVIII a. pabaigos iki XX a. pradžios[18].

1989 m. tuometis Lietuvių kalbos ir literatūros institutas organizavo mokslinę ekspediciją lietuvių, baltarusių ir lenkų kalbų paplitimo riboms Rytų Lietuvoje (vadovavo dr. Laima Grumadienė) patikslinti. Ekspedicijos rezultatai paskelbti kalbų paplitimo Rytų Lietuvoje žemėlapyje[19], kuriame aiškiai matyti, kad XX a. pabaigoje beveik visas Šalčininkų rajonas pažymėtas kaip plotas, kuriame vyrauja baltarusiškai kalbantys gyventojai. Lietuviškų mikrosalelių esama tik apie Dievėniškes.

Dar kartą šio krašto XXI a. pradžios situacija nuodugniai tirta 2011–2014 m. europinio projektinio vykdymo metu[20]. Gauti naujieji duomenys, apibendrinti Lilijos Plygavkos[21] ir Kristinos Rutkovskos[22] publikacijose, buvo palyginti su *Lietuvių kalbos*

16 Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos istorija* VI. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais,* Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 8.

17 Карский Евфимий Фёдорович 1903: *Этнографическая карта белорусского племени. Составл. в 1903 г. Белоруссы*, Санкт-Петербург.

18 Гаучас Пятрас, Видугирис Алоизас 1983: *Этнолингвистическая ситуация литовско-белорусского пограничья с конца 18 по начало 20 в. – Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija 19 / Gyventojai ir gyvenvietės*, Vilnius: Mokslas, 26–73.

19 Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas Rytų Lietuvoje. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–136.

20 Projektas „Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji tarminės informacijos sklaida“ (projekto vadovė Danguolė Mikulėnienė), VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-028. Finansuotas pagal 2007–2013 m. žmogiškųjų išteklių plėtros veiksmų programos 3 prioriteto „Tyrėjų gebėjimų stiprinimas“ priemonę VP1-3.1-ŠMM- 07-V „Parama mokslininkų ir kitų tyrėjų mokslinei veiklai (visuotinė dotacija)“. Pagrindiniai projekto tikslai: 1) surinkti ir paskelbti naujos medžiagos iš visų centrinių ir periferinių lietuvių tarmių; 2) patikslinti lietuvių kalbos tarmių ir patarmių ribas; 3) surinkti svarbiausius sociolingvistinius duomenis iš viso lietuvių kalbos ploto ir atlikti pirminę jų analizę.

21 Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 228–237.

22 Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios*

atlaso (LKA)[23] medžiaga: iš LKA žemėlapių, sudarytų maždaug prieš 70 metų, matyti, kad tuo metu Šalčininkų rajono plote fiksuota daugybė gyvosios lietuvių kalbos pavyzdžių, užrašytų iš vietinių gyventojų, o 2014 m. lietuvių tarmių, o ir apskritai lietuvių kalbos, ten beveik nebelikę.

XXI a. susiklosčiusi politinė, socialinė, kultūrinė ir demografinė situacija lėmė kalbų vartojimo kaitą, ypač kito jų funkcionavimas paribio regionuose, vietomis – labai akivaizdžiai. Istorijos duomenys rodo, kad XX a. pradžioje per Pietryčių Lietuvą persirito kelios itin stiprios slavinimo bangos. Šio proceso padarinys – Pietryčių Lietuvos miestuose, miesteliuose, gyvenvietėse, kaimuose lietuvių kalba dažniausiai yra oficialioji, valstybinė, bet ne namų ir ne kasdienio bendravimo kalba.

Šiuo metu, praėjus trisdešimčiai metų nuo Lietuvos Respublikos suverenumo atkūrimo, aktualu dar kartą įvertinti valstybinės lietuvių kalbos padėtį šiame rajone: svarbu išsiaiškinti, kaip susiklostė tokia sudėtinga kalbinė padėtis, kaip ji kinta ir kokias lietuvių kalbios vartojimo tendencijas galima numatyti. Detali analizė sudarytų galimybę ieškoti būdų bei priemonių jai koreguoti. Be išsamių ir kompleksiškų tyrimų stringa valstybinės kalbos sklaidos ir stiprinimo procesai, mokymas tradiciniais, tik lietuviškai aplinkai pritaikytais metodais ir lietuvių kalbos, kaip valstybinės, prestižo formavimas. Taigi šis tyrimas itin aktualus ne tik kalbininkams (iki šiol jie stipriai jaučia kalbinių duomenų iš Šalčininkų rajono stygių), bet ir sociologams, politikos tyrėjams, istorikams, kultūros darbuotojams ir visiems, kurie domisi Pietryčių ir Rytų Lietuvos istorija.

2020–2021 m. buvo vykdytas Valstybinės lietuvių kalbos komisijos finansuotas projektas „Valstybinės kalbos padėtis Šalčininkų rajone: dabartis ir perspektyvos“[24], kurio įgyvendinimą, kaip minėta *Pratarmėje*, gerokai pakoregavo COVID-19 pandemija ir 2021 m. liepos 2 d. visoje šalyje paskelbta ekstremalioji padėtis dėl migrantų krizės Lietuvos ir Baltarusijos pasienyje[25]. Taigi, esant tokiai sudėtingai situacijai,

---

lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 216–227.

23 *Lietuvių kalbos atlasas* I–III, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977–1991.

24 Išsamiau apie projektą žr. 1 išnašą.

25 Lietuvos Respublikos Vyriausybės 2021 m. liepos 2 d. nutarimas Nr. 517 „Dėl valstybės lygio ekstremaliosios situacijos paskelbimo ir valstybės lygio ekstremaliosios situacijos operacijų vadovo paskyrimo“.

mokslininkės negalėjo laisvai važinėti po Šalčininkų rajono savivaldybės teritoriją, turėjo atsisakyti tiesioginio bendravimo su vietos gyventojais, negalėjo atlikti ir tiesioginės moksleivių apklausos.

Projekto vykdytojos lanksčiai prisitaikė prie esamos situacijos: Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau – LCVA) ir Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto bibliotekos rankraštyne (toliau – LLTI BR) dirbusi prof. habil. dr. Danguolė Mikulėnienė rado naujos, dar niekur neskelbtos archyvinės medžiagos; dr. Nijolė Tuomienė turėjo galimybę išsamiai išanalizuoti ir aprašyti 2010–2014 m. projekto metu surinktus garso įrašus ir juos įvertinti ne tik kaip Šalčininkų rajono, bet ir kaip visos baltų bei slavų kalbų kontaktų zonos procesų reprezentaciją; dr. Laura Brazaitienė, remdamasi dar nepaskelbta empirine medžiaga, saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve, aprašė istoriškai susiklosčiusią kalbinę gyventojų elgseną; dr. Violeta Meiliūnaitė tyrė Šalčininkų rajono kalbinio kraštovaizdžio bruožus; dr. Agnė Čepaitienė grafiškai pavaizdavo ir aptarė sociokultūrinius tinklus, leidžiančius prognozuoti, kokiomis kryptimis vyksta kalbinė ir kultūrinė sąveika ir kas stiprintina siekiant didesnio lietuvių kalbos populiarumo.

Taigi visas kalbinis arealas vertintas naujai surinktų kalbinių kraštovaizdžio faktų ir sociokultūrinių tinklų kontekste.

Įvardytam kolektyvinės mokslo studijos tikslui ir uždaviniams pasiekti pasitelktas visas pluoštas metodų: deskriptyvinis, rekonstrukcinis, anketų ir interviu, kalbinio kraštovaizdžio analizės ir sociokultūrinių tinklų analizės. Taikant šiuos metodus kolektyvinėje mokslo studijoje *Lietuviškumo (savi)raiška Šalčininkų rajone: aplinkybės ir galimybės* apžvelgiama, kaip tiriamajame areale realizuojamas lietuviškumas plačiąja prasme.

Iškelti uždaviniai:

1) išanalizuoti pirmųjų kompleksinių ekspedicijų po Šalčininkų rajoną eigą;
2) ištirti jų metu surinktą kalbinę ir sociokultūrinę medžiagą;
3) atlikti XXI a. pradžios kalbinės medžiagos analizę;
4) sudaryti sociokultūrinius tinklus ir juos išanalizuoti kalbos (kalbų) kaitos aspektu;
5) išskirti ir apibūdinti svarbiausius vietinio kalbinio kraštovaizdžio bruožus;
6) apibendrinti tyrimą įžvalgomis, atspindinčiomis susiformavusią lokaliąją tapatybę ir jos slinktis.

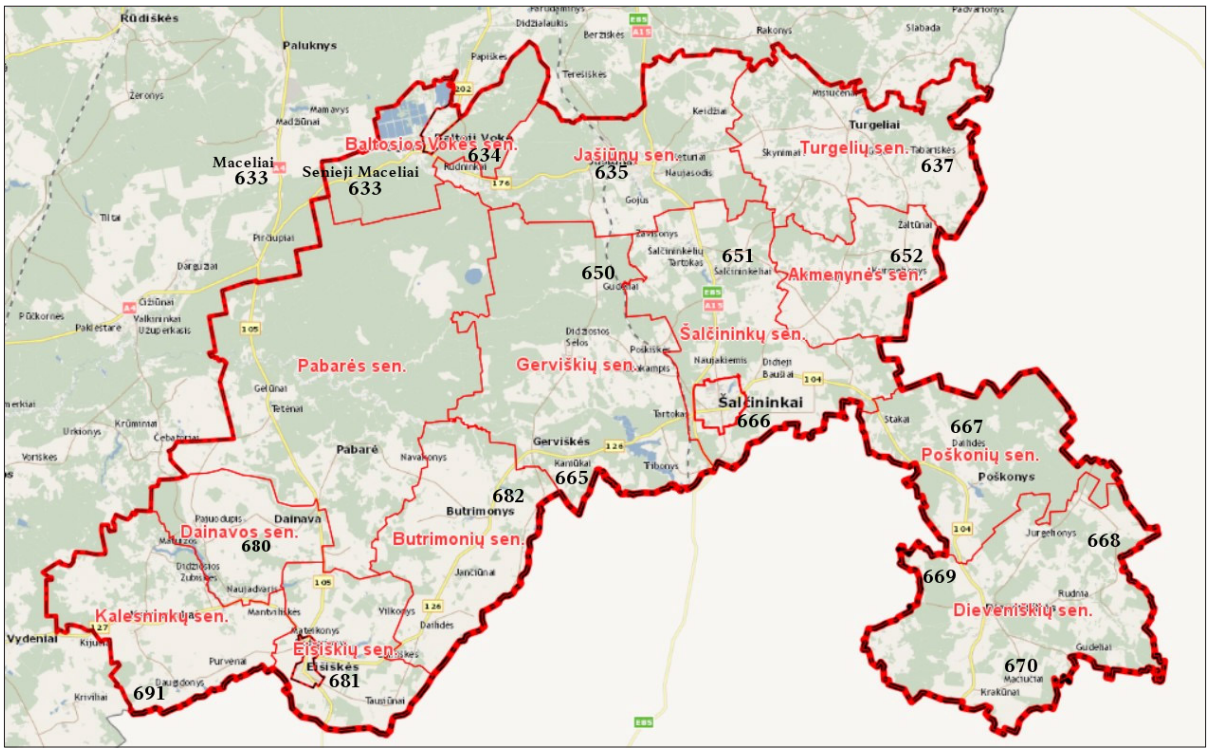

1 PAV. *LKA punktai Šalčininkų rajono seniūnijose*[26]

Taigi daugiausia analizuoti ankstesnių ekspedicijų metu surinkti, bet iš esmės dar nuodugniai neaptarti duomenys, kurie leido geriau atskleisti, kaip kalbinė rajono padėtis keitėsi nuo XX a. antrosios pusės iki XXI a. pirmųjų dešimtmečių. O kelių kalbinio kraštovaizdžio ir sociokultūrinių tinklų aspektų analizė padėjo aiškiau suvokti, kaip tie kalbiniai (o kartu ir kultūriniai) bruožai atsispindi viešajame diskurse, išreiškia vietos žmonių tapatybę bei galimas poveikio kalbiniam paveikslui ir jo korekcijos galimybes.

Dabartiniame Šal̃čininkų rajono savivaldybės plote yra trylika seniūnijų – Akmenỹnės, Baltõsios Vókės, Butrimoniū̃, Dainavõs, Dievẽniškių, Eĩšiškių, Gérviškių, Jašiū́nų, Kalesniñkų, Pabarẽs, Poškoniū̃, Šal̃čininkų ir Turgẽlių. O kalbininkai čia yra išskyrę septyniolika gyvenamųjų vietovių, kur buvo rinkta kalbinė medžiaga *Lietuvių kalbos atlasui*. Todėl jos (kartu su apylinkėmis) vadinamos LKA punktais ir yra sunumeruotos didėjančia eilės tvarka – iš šiaurės į pietus ir iš vakarų į rytus: Macẽliai (LKA 633), Jašiū́nai (LKA 635), Rũdninkai (LKA 634), Tãbariškės (LKA 637),

26 LKA punktų išsidėstymą žemėlapyje pavaizdavo dr. Laura Brazaitienė.

Gudẽliai (LKA 650), Šalčininkẽliai (LKA 651), Kurmeliónys (LKA 652), Kaniũkai (LKA 665), Šal̃čininkai (LKA 666), Dailìdės (LKA 667), Daulénai (LKA 668), Miežiónys (LKA 669), Maciùčiai (LKA 670), Vėžiónys (LKA 680), Eĩšiškės (LKA 681), Butrimónys (LKA 682), Daũgidonys (LKA 691) (žr. 1 pav.).

Įsigalėjus dvikalbystei, vietomis ir daugiakalbystei, išplitus slavų kalbų atmainoms, lietuvių tarmių tyrėjai aktyviau domėjosi tomis vietovėmis, kur lietuvių tarmės yra gyvybingos ir aktyviai vartojamos, pirmiausia Dievẽniškių iškyšulio apylinkėmis (plačiau žr. skirsnį „Iš tarmės tyrimo istorijos“).

Šios tyrimo kryptys ir suformavo studijos struktūrą, kurią sudaro regiono istorinės raidos aprašas ir keturios tiriamosios dalys.

Pirmojoje tiriamojoje dalyje „Iš tarmės tyrimų istorijos“, remiantis archyviniais duomenimis, aprašomi kompleksiniai atskirų tiriamojo regiono tyrimai, ekspedicijų eiga ir XX a. trečiajame ketvirtyje surinkta rankraštinė medžiaga, atspindinti laikotarpiui būdingas tyrimo nuostatas ir tuo metu buvusią lietuviškumo padėtį rajone. Nors jos anuomet surinkta nemažai, tačiau išsamesnių tyrimų susilaukė tik Dievẽniškių apylinkės – buvo parengta mokslo monografija, tarmės tekstai ir žodynas[27]. Kita medžiaga liko nugulusi archyvuose ir tik probėgšmais šmėsteldavo atskiruose mokslo darbuose, skirtuose kalbų sąveikai ar Dzūkijos regionui pristatyti. Todėl šioje studijoje siekta ją pristatyti plačiau, pateikti gausesnių gyvosios lietuvių kalbos fragmentų. Pirmą kartą plačiau aprašyta ir 1951 m. kalbininkų ekspedicija į lietuviškas Baltarusijos salas.

Antrojoje dalyje – „Šalčininkų rajono sociokultūriniai tinklai“ – aptariamas Šal̃čininkų rajone susiformavęs sociokultūrinis judumo tinklas. Remiamasi nuostata, kad kalbą (ar jos variantą), be kitų faktorių, veikia socialinė ir geografinė erdvė, kalbos vartotojų mobilumas joje. Jį iliustruoja ir vaizdžiai pristato mokslininkui aktualiausių socialinių reiškinių žemėlapiai. Šal̃čininkų ir aplinkiniams rajonams priklausančių LKA punktų vietinių bendruomenių judumui ir jo įtakai kalbos kaitai analizuoti nubraižytas tiriamojo arealo sociokultūrinių ryšių tinklas, jo struktūra vertinta

27 *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968; *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997; *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; *Dieveniškių šnektos žodynas* 2, autoriai Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

atsižvelgiant į socialinių tinklų teoriją[28]. Tam pritaikytas naujas, vis dar testuojamas geoerdvinis sociokultūrinio tinklų tyrimo modelis[29].

Šioje studijoje realizuotos dvi jo dalys: pasinaudota apklausos duomenų pagrindu apskaičiuotais traukos centrų įtakos koeficientais ir tinklui braižyti atlikta trumpiausio kelio analizė. Socialinių tinklų teorijos pagrindu papildomai atlikta tinklo analizė, o naujausių Šalčininkų rajono kalbinių tyrimų pagrindu – ir judumo įtakos kalbos kaitai tyrimas. Kitaip tariant, apžvelgiama, kaip formuojasi analizuojamojo arealo gyventojų kalbinė ir tapatybinė elgsena, kas turi tam įtakos.

Vietinės tapatybės (įskaitant ir kalbinį elgesį) bruožai per kai kurių kalbinio kraštovaizdžio elementų (gatvėvardžių ir skelbimų) analizę pristatomi trečiojoje tiriamojoje dalyje – „Kalbinio Šalčininkų rajono kraštovaizdžio bruožai“. Čia aptariamos gatvėvardžiais realizuojamos sąsajos su vietiniais, regioniniais, nacionaliniais objektais ir reiškiniais, analizuojama, kiek išreikštos vietos sąsajos su kitais Lietuvos Respublikos administraciniais vienetais. Analizuojant skelbimus, labiausiai vertinama, kaip renkamasi kalbas, kurios iš jų laikomos oficialiosiomis (prestižinėmis), o kurios labiau siejamos su kasdien reikalinga infrastruktūra.

Ketvirtojoje dalyje – „Šalčininkų kraštas: kalbų ir kultūrų kaitos specifika“ – aptariamas kalbų vartojimas ir sociolingvistinė situacija Šalčininkų rajono apylinkėse XXI a. pradžioje. Pasitelkus 2011–2013 m. projekto duomenis, surinktus iš minėtų *Lietuvių kalbos atlaso* punktų, ir remiantis vyresniosios ir vidurinės vietinių gyventojų

---

28 Plg.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomoji-kalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78; Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 59–100; Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–34.

29 Plačiau žr.: Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė Kristīne Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54; Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

kartų garso įrašais bei sociolingvistinėmis anketomis, siekiama apibūdinti bendrąsias gyventojų nuostatas, požiūrį į savą kraštą, oficialiai ir neoficialiai vartojamas slavų kalbų atmainas bei valstybinę lietuvių kalbą. Iš viso ištirta daugiau nei 51 valanda garso įrašų: pasakojimų, dialogų, tautosakos vienetų, trumpų apklausų vietine lenkų kalba ir baltarusių tarme, vadinama *poprostu*. Tarp jų – maždaug 3,5 val. trukmės įrašai lietuvių kalba ir 2 val. pasakojimų, trumpų dialogų rusų kalba bei literatūrine baltarusių kalba.

Tyrime laikomasi koncepcijos, kad daugiakalbį Rytų Lietuvos regioną suformavo istorinis ir sociokultūrinis kontekstas, kurį XX a. pirmojoje pusėje taikliai yra aprašiusi lenkų mokslininkė Halina Turska[30].

Apibendrinamojoje, išvadinėje, dalyje kalbama apie tai, kaip kito lietuviškumo raiška, kokia kalbų pusiausvyra matoma viešojoje rašytinėje vartosenoje, kokie kalbinio (ir kultūrinio) elgesio aspektai gali būti veikiami siekiant stipresnio Šalčininkų rajono kalbinio (kultūrinio) integravimosi į Lietuvos Respublikos kontekstą.

Mokslininkų įžvalgos iliustruojamos 130 paveikslų ir 9 lentelėmis, tekstas baigiamas glaustomis apibendrinamosiomis pastabomis lietuvių kalba, išsamiomis santraukomis anglų ir lenkų kalbomis, pridedamas 298 pozicijų literatūros sąrašas, paminėtų vietovardžių ir asmenybių rodyklės.

30 Turska Halina [Турска Галина] 1939 [1995]: *O powstaniu polskich obszarów jæzykowych na Wileńszczyznie / О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*, Vilnius: Mintis.

IŠ TARMĖS TYRIMŲ ISTORIJOS

Danguolė Mikulėnienė

Dabartinė Pietryčių ir Rytų Lietuva, kaip ir visas buvęs etninis lietuvių kalbos plotas, – tai baltų ir slavų kalbų ilgaamžių kontaktų zona, todėl nenuostabu, kad ji tirta visais laikais ir visais tuo metu tarmėtyrai prieinamais metodais.

Iš dabartinio Šalčininkų rajono ploto bene turtingiausią tyrimų istoriją turi Dievėniškių šnekta, kuria kalbama Dievėniškių, Milkūnų ir Poškoniū apylinkėse pietrytiniame Lietuvos teritorijos iškyšulyje (žr. 1 pav.). Šnekta, kuria kalba vietiniai gyventojai lietuviai, daugiausia tirta įvairių ekspedicijų metu ir geriausiai kalbininkų aprašyta, nes, kaip geriausiai išsilaikiusi, visais laikais ji laikyta atramine.

Kaip matyti iš 1 pav., kartu su buvusiomis lietuviškomis salomis, po Antrojo pasaulinio karo likusiomis Baltarusijos Respublikos teritorijoje, Dievėniškių apylinkės sudarė vientisą plotą, taigi ir šiapus, ir anapus dabartinės valstybinės Lietuvos sienos vietiniai žmonės kalbėjo panašiai. Tik dėl vis didėjančios slavų kalbų įtakos lietuviškose salose buvo justi gerokai intensyvesnis lietuviškų tradicinių šnektų nykimas.

Dabartinės Baltarusijos teritorijoje bene ilgiausiai lietuvių kalba išsilaikė Jurótiškių apylinkės pietrytiniame kampe, susisiekiančiame su Lazūnų apylinke. Šią tarmę, kaip ir Dievėniškes, nuo 1886 m. (vėliau ir 1888 m., 1893 m.) tyrė Eduardas Volteris[31]. XX a. pradžioje su Dievėniškių šnekta bus susipažinę ir lietuvių kalbininkai: 1906 m., grįždamas iš Lazūnų, čia lankėsi Jonas Jablonskis, o tų pačių metų vasarą, keliaudamas po Gařdino gubernijos lietuvių gyvenamąsias vietas, čia užsuko ir Kazimieras Būga[32]. XX a. pirmojoje pusėje bene daugiausia tarminių tekstų iš Dievėniškių paliko estų kalbininkas Pėteris Aruma (žr. 2 pav.)[33]. Visi jų užrašyti žodžiai ir sakiniai jau sugulę į *Dieveniškių šnektos žodyną*.

---

31 VLE IX, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2006, 66, taip pat žr. prieigą internete: https://www.vle.lt/straipsnis/jurotiskes/ [žiūrėta 2022-11-17].

32 Plačiau žr. *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, 2005, VI; Zinkevičius Zigmas, Kabelka Jonas 1958: Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai* 1, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 35.

33 Arumaa Peeter 1930: *Litausishe mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen*, Dorpat. Leidinio kopija saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

2.

ľi·da, ľi·da ma·no śɛsu.lê — kɛtśi.no pɔ·nas pi̯a·utśi — i̯ir· pėilaľu.s pagalu·ndo — i̯ir· lɔvêľu.s pamazg·oi̯o — tɔu·ri butšu.ľa̧,[2]) *ma·no brola·ľi — tai. a.š niė·ko ńėpadaŕɔu· — ma·no širďä·ľin pėi·ľis skr·osta — kaśä·lêsna akmuɔ·i̯ rə.šta — tɔu·ri butšu.ľa̧ — ar· vêšä·las ma· pɔńä·ľis — ar· ńɛvêŕ·ka̧ ma· vaiką·ľis — ar· tšilbu·ɔi̯a̧ so·di pɔukšťä·ľis — ar· žvi·ńg̊a̧ sto·ińui̯ žiŕg̊ä·ľis — ńêvêšä·las ta· pɔńä·ľis — vêŕ·ka̧ ma·žas vaiką·ľis — ńêtšilbu·ɔi̯a̧ so·di pɔukšťä·ľis — ńêžvi·ńg̊a̧ sto·ińui̯ žiŕg̊ä·ľis —*

Jeva Banelinė.

2 PAV. *Pėterio Arumos paskelbto Dieveniškių šnektos teksto fragmentas*

Plg.: *Mano brolali* (‘broleli’) – *tai aš nieko nepadar(i)au* – *mano širdialin* (‘širdelėn’) *peilis skrosta* – *kasialėsna akmuoj* (‘akmuo(j)’) *rišta* – *tauri bociula* (‘bočiule’[34]) – *ar vesialas* (‘veselas’) *ma* (‘mano’) *ponialis* (‘ponelis’) – *ar neverkia ma* (‘mano’) *vaikialis* (‘vaikelis’) – *ar čilbuoja sodi* (‘sode’) *paukštialis* (‘paukštelis’) – *ar žvingia* (‘žvengia’) *stojniuj* (‘stoinioj’[35]) *žirgialis* (‘žirgelis’) – *nevesialas ta* (‘tavo’) *ponialis* – *verkia mažas vaikialis* – *nečilbuoja sodi paukštialis* – *nežvingia stojnioj žirgialis* –

Ieva Banelinė[36].

Po Antrojo pasaulinio karo į Šalčininkų rajoną kalbininkai grįžo tik 1952-aisiais, prieš akis turėdami jau aiškų tikslą – būsimąjį *Lietuvių kalbos atlasą*. Kadangi pirmosios ekspedicijos metu ne visa medžiaga buvo surinkta, o ir surinktoji, kaip bus matyti toliau, pačių rinkėjų vertinta gana atsargiai ir kritiškai, 1955-aisiais į šias vietoves dar buvo grįžęs Juozas Senkus. Vėliau čia ne kartą lankėsi ir kiti kalbininkai.

1964 m. įvyko antroji Lietuvių kalbos instituto kalbininkų ekspedicija. Jos metu pakartotinai pagal *Lietuvių kalbos atlaso programą* medžiagą rinko Jonina Lipskienė (buv. Gurskytė) ir Aloyzas Vidugiris. Per kelerius metus jie parengė ir išleido pirmąjį išsamesnį monografinio pobūdžio *Dieveniškių šnektos aprašą*[37].

34 **bočiùlė** (hibr.) sf. (2) *motulė, močiutė* (LKŽ nepateikta forma).
35 **stoinià** (sl.) sf. (4) *arklių tvartas, arklidė* (žr. LKŽe).
36 = Banelienė (*aut. p.*).
37 Lipskienė Jonina, Vidugiris Aloyzas 1967: Dieveniškų tarmė [Eišiškių raj.]. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9 / *Lietuvių kalbos gramatinė sandara*, 183–222.

1965-aisiais šiose apylinkėse dirbo kompleksinė Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos ekspedicija, kurioje dalyvavo net 60 žmonių ir kurios metu surinkta medžiaga paskelbta kolektyvinėje monografijoje *Dieveniškės* (žr. 3 pav.)[38].

Čia dalį savo surinktos tarminės medžiagos publikavo Lipskienė[39] ir Vidugiris[40], o tautosakininkas Jurgis Dovydaitis paskelbė straipsnį apie priebalsių *t*, *d* ir *k*, *g* mišimą, pastebėtą ne tik Dievẽniškėse, bet ir kitose vietovėse, kur, kaip nurodė autorius, seniau gyventa jotvingių[41]. Kalbininkai Irena Ermanytė ir Kazys Eigminas paskelbė straipsnį apie vietovardžius[42], abu sudarė ir abėcėlinį jų sąrašą[43]. Pasak autorių, šiame straipsnyje vietovardžiai yra aprašyti „struktūriniu-gramatiniu požiūriu“[44]. Su kai kurių jų – taip pat ir *Dievẽniškių* – etimologijomis supažindino kalbininkas Simas Karaliūnas[45].

Ekspedicijos metu vietovardžių rinkėjų būta ir daugiau: juos rinko ne tik Ermanytė, Eigminas, Lipskienė, Vidugiris, Dovydaitis, bet dar ir kalbininkas Pranas Kniūkšta, ne vienus metus dirbęs Dievẽniškių mokykloje, todėl gerai pažinęs šį kraštą ir vietinius žmones[46].

---

38 *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968.

39 Lipskienė Jonina 1968b: Tarmės apžvalga. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 185–190; Lipskienė Jonina 1968a: Frazeologizmai. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 196–207.

40 Vidugiris Aloyzas 1968: Pastabos apie tarmės leksiką. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 190–196.

41 Dovydaitis Jurgis 1968: Priebalsiai *t*, *d* bei *k*, *g* Dieveniškėse ir kitose vietose. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 207–210.

42 Ermanytė Irena, Eigminas Kazys 1968: Žemės kalba (Vietovardžiai). – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 211–217.

43 Alfabetinis vietovardžių sąrašas. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 217–235.

44 Ermanytė Irena, Eigminas Kazys 1968: Žemės kalba (Vietovardžiai). – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 211.

45 Karaliūnas Simas 1968: Kai kurių vietovardžių etimologijos. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 235–238.

46 Plačiau apie Praną Kniūkštą žr. Mikulėnienė Danguolė 2021a: Kolegiškas žodis Pranui Kniūkštai. – *Kalba – mūsų biografijos dalis. Prano Kniūkštos gyvenimo brūkšniai ir nuveikti darbai*, sudarė Rasuolė Vladarskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 132–137.

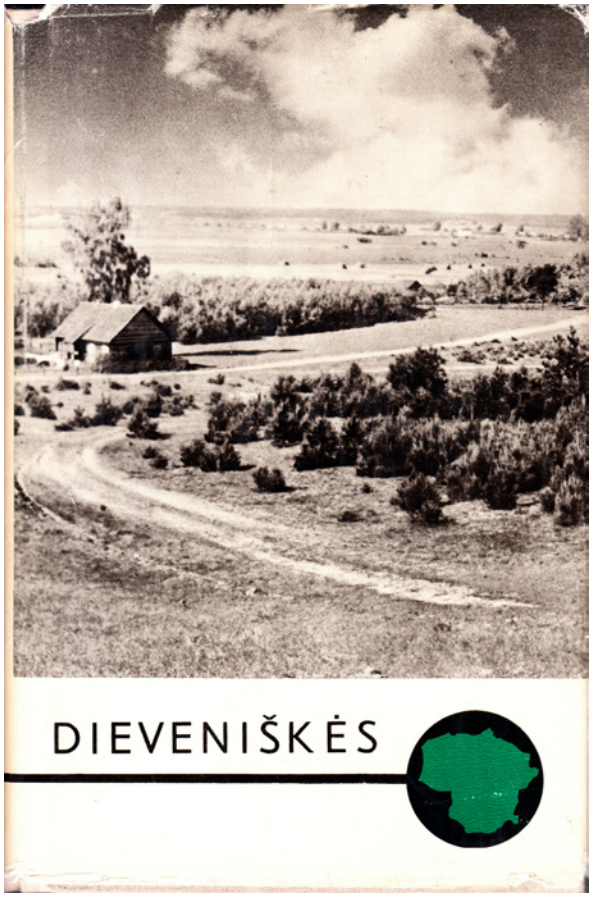

3 PAV. *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968 (viršelis)

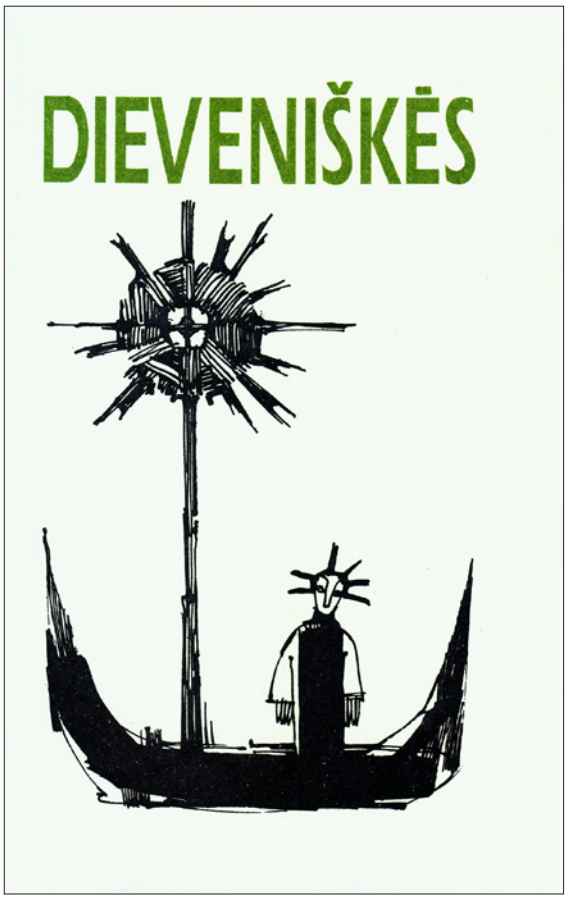

4 PAV. *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 1995 (viršelis)

Savo sandara į pirmąją kolektyvinę monografiją panaši ir antroji knyga, išleista tuo pačiu pavadinimu *Dieveniškės* (žr. 4 pav.). Ji pasirodė prabėgus maždaug ketvirčiui amžiaus po pirmosios knygos pasirodymo[47]. Kalbinė medžiaga šiai monografijai rinkta 1990 m. kalbinės ir tautosakinės ekspedicijos metu (joje dalyvavo 30 žmonių; tautosakininkams vadovavo Irena Sėliukaitė, kalbininkams – Laima Grumadienė). Kaip ankstesnėje, taip ir šioje monografijoje tarminė medžiaga pateikiama paskirais autorių straipsniais: Vidugiris pasakojo apie Dievėniškių salos susiformavimo bei išlikimo

47 *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 1995.

sąlygas ir aptarė vietinės lietuvių tarmės savitumą[48], Grumadienė – apie vietinių kalbų paplitimą ir vartoseną[49]. Tarmės garsyno ypatybes apibūdino Danguolė Mikulėnienė[50], reliktines daiktavardžio dviskaitos formas – Kazys Morkūnas[51]. Lietuviškai leksikai, užrašytai vietinių Šaltìnių kaimo gyventojų gudų kalboje, skirtas išsamus Elenos Grinaveckienės straipsnis, kuriame kaip priedas pateikiamas abėcėlinis lituanizmų sąrašas[52]. Kalbininkė Vitalija Maciejauskienė paskelbė neilgą kalbinį Leono Mulevičiaus straipsnio komentarą apie vietinių gyventojų pavardes[53].

Gali būti, kad iš šių straipsnių skaitytojams nelengva susidaryti visuminį Dievėniškių apylinkių šnektos vaizdą. Tačiau monografiją vertinant tiek kalbiniu, tiek sociolingvistiniu požiūriais, akivaizdžiai matyti ir naujų (ar naujoviškų) medžiagos pateikimo (taigi ir interpretavimo) tendencijų, pavyzdžiui, tarmės garsyno inventorius ne tik aprašomas, bet ir iliustruojamas transkribuotais rišlių pasakojimų fragmentais. Tačiau iki šiol bene didžiausią įspūdį daro labai atviras ir nuoširdus autorių žodis, grindžiamas tikrais ir neišgalvotais faktais iš tuo metu dar tokios nesenos sovietinės XX a. šeštojo dešimtmečio praeities, plg.:

„Trikalbėje Dieveniškių vidurinėje mokykloje buvo susidaręs energingų lietuvių mokytojų būrelis, labai suaktyvinęs kultūrinį apylinkės gyvenimą. Iš to meto dar ir šiandien labai šiltai prisimenama Dieveniškių vidurinės mokyklos mokytojo lituanisto kalbininko P. Kniūkštos veikla ir asmenybė. Poškonių apylinkėje garsėjo materialiai pajėgus lietuviškas Poškonių aštuonmetės mokyklos mokytojo vadovaujamas kolūkis, padaugėjo lietuviškų saviveiklos būrelių. Palankiai vietos gyventojai įvertino 1965 m. čia vykusią Lietuvos paminklų apsaugos ir kraštotyros draugijos suorganizuotą ekspediciją. Visa tai nepatiko proslaviškai Šalčininkų (to meto Eišiškių) rajono valdžiai.

48 Vidugiris Aloyzas 1995: Dieveniškių šnektos savitumas. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 428–447.

49 Grumadienė Laima 1995: Kaip kalbama Dieveniškių apylinkėse. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 461–467.

50 Mikulėnienė Danguolė 1995: Tarmės garsyno ypatybės. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 448–455.

51 Morkūnas Kazys 1995: Daiktavardžių dviskaitos reliktai. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 455–458.

52 Grinaveckienė Elena 1995: Lituanizmai Šaltinių kaimo baltarusių leksikoje. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 467–495.

53 Maciejauskienė Vitalija 1995: Dieveniškių pavardės. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 459–461.

Buvo pakeisti Dieveniškių vidurinės mokyklos ir Poškonių kolūkio vadovai, imta persekioti veiklesnius lietuvių mokytojus. Buvo išmestas ir iš esmės sunaikintas turtingas P. Kniūkštos sukauptas kraštotyros muziejus, pagaliau priverstas išsikelti ir pats P. Kniūkšta. Lietuviams rajone buvo sudarytos nepakenčiamos sąlygos.“[54]

Arba:

„Išgyvenęs carų rusinimo ir Lenkijos okupacijos lenkinimo politikas, Dieveniškių kraštas baigė palūžti po sovietinio rusinimo našta. Dabartinės nepriklausomos Lietuvos kalbų politika dar nėra susiformavusi, Dieveniškės dar nėra pajutusios Lietuvos paramos. Lietuvių kalba šiose apylinkėse gyva, graži, skambi, bet tarsi našlaitė – viešai vengia pasirodyti, lyg spaudos draudimo metais lieka šeimos kalba. Jei nenori, kad paukštis aukštai pakiltų – pakirpk sparnus, o kalbą – uždaryk į namus. [...]

Seniau pagrindinis bendravimas vyko šeimoje ir savame kaime, todėl ir gudės, atitekėjusios į tokius kaimus, išmokdavo lietuviškai – lietuvių kalba buvo viešoji, netgi tam tikru mastu šių žmonių oficialioji kalba. Dabar oficialioji kalba šiame krašte – ne lietuvių.“[55]

Kokios tikslios autorės įžvalgos! Net trims dešimtmečiams prabėgus po šios knygos pasirodymo, atrodo, kad pasakojama apie šiuos laikus.

Šiandien jau sunku įsivaizduoti, kad kas nors parašys labai išsamią šio krašto tyrimų istoriją. Aloyzo Vidugirio liudijimu, vien jo paties Dievėniškių apylinkėse lankytasi 1957, 1964, 1965, 1976, 1985, 1987, 1989, 1990 m. ir vėliau, jau renkant ir tikslinant leksikografinę medžiagą *Dieveniškių šnektos žodynui* (žr. 5 pav.)[56].

54 Vidugiris Aloyzas 1995: Dieveniškių šnektos savitumas. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 437.

55 Grumadienė Laima 1995: Kaip kalbama Dieveniškių apylinkėse. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 462.

56 *Cit. veik.*, 436; taip pat žr. *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005, VI–VII.

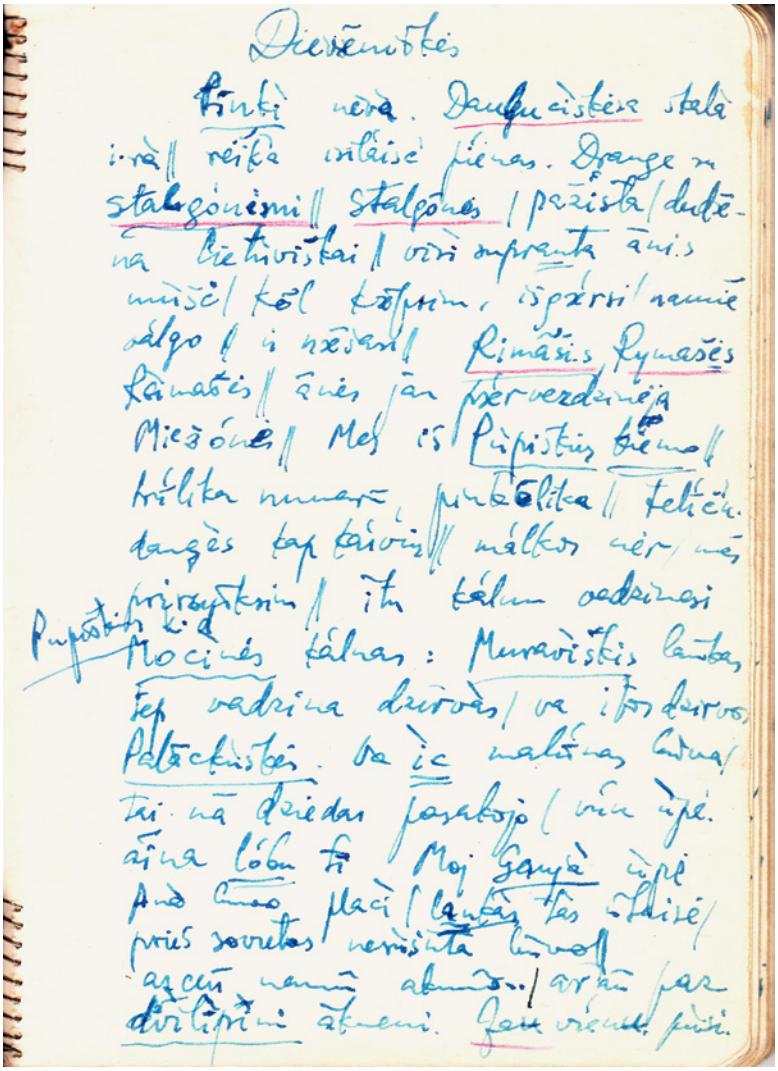

5 PAV. *Aloyzo Vidugirio* Dieveniškių šnektos žodynui *užrašyto teksto fragmentas*

Plg.: *Dieveniškės*

Pinkì (‘penki’) *nėrà. Daubucìškėsa škala*[57] *i·ra // reĩka isiláisĉ píenas. Drauge su Stalgónimi // Stalgónis / pažįsta / dudãna lietùviškai // visì supranta [/] ãni.s mùšė /kõl kãpsim, išgąrsi / namie válgo // ir nãšasi // Rimãši.s, Rymašės, Rùmašės // ãnės jau pąrvezdzinėja* (‘pervesdinėja’[58]) *Miežónės // Mes iš Pùpiškių kiẽmo*[59] *// trĩlika [...]*[60]*, pinkólika*

57 **škalà** (sl.) sf. (2) *mokykla* (LKŽe).
58 Čia *išverčia* (LKŽe).
59 Čia *kaimo* (LKŽe).
60 Neįskaitomas žodis.

(‘penkiolika’) // *telíču. daugès*[61] *kap kárvių // malkos nėr / mes prirыñksim* (‘pririnksim’) // *ĩtu*[62] *kálnu vadzinasi Mocìnės kálnas: Muravìškis laũkas tep vadzìna dzirvàs / va itos dzirvos Palãckuškės. Va ìc* (‘it(ai)’) *malū́nas bùva / tai mã* (‘mano’) *dziedas*[63] *pasakojo / [...] ùpė. aĩna lóbu*[64] *tĩ.* (‘tę, t. y. tenai’) *Moj*[65] *Gaujà ùpė. Anà buvo placì / lankàs tàs ištaisė / prieš sovietus nesùšula* (‘nesušąla’) *bùvo // arceũ namũ akmuõ. / aijaũ paz dvilīpìnį*[66] *ãkmeni. Jau víenu. pùsi.*

O kur dar vietovės, ne tik geografiškai, bet ir kalbiškai labai artimos Dievėniškėms. Visos jos – Lazū́nai, Ramaškónys ar net labiausiai nuo pietų aukštaičių nutolusi Zíetela – ne kartą kalbininkų lankytos ir išvaikščiotos, aprašytos ir, galima sakyti, įamžintos tarmių tekstų rinkiniais, žodynais ir monografijomis[67].

Visų išvykų ir ekspedicijų į Dievėniškes metu kalbininkai džiaugėsi itin turtinga šio krašto leksika, išsaugotomis archajiškomis fonetikos ir morfologijos ypatybėmis, savitomis sintaksinėmis konstrukcijomis. O kalbiniai turtai pamažu kaupėsi ir virto solidžia kartoteka, kurios pagrindu buvo išleistas minėtasis dvitomis *Dieveniškių šnektos žodynas* (žr. 6 a, b pav.)[68].

Dievėniškių šnektos grožį bei unikalumą atskleidė ir *Dieveniškių šnektos tekstai* (žr. 7 pav.)[69].

---

61 Čia *daugiau* (LKŽe).

62 **ìtas**, **-à** pron. demons. *šitas* (LKŽe).

63 Čia *senelis* (LKŽe).

64 **lóbas** sm. (1) *slėnis* (LKŽe).

65 **moj** (sl.) prt. *gal* (LKŽe).

66 **dvilypìnis**, **-ė** adj. (2) *iš dviejų suaugęs, sulipęs* (LKŽe nenurodytas).

67 Pavyzdžiui, Lazū́nų lietuvių šnektai skirta: Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1985: *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas; Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1987: *Lazūnų tarmės tekstai*, Vilnius: Mokslas; *Lazūnų šnektos tekstai*, sudarė Jurgita Jaroslavienė, Nijolė Tuomienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013; Vidugiris Aloyzas 2014: *Lazūnų šnekta*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
Ramaškónių lietuvių šnektai skirta: *Ramaškonių šnektos tekstai*, sudarė Nijolė Tuomienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008; Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Lietuvų kalbos institutas ir kt.

68 *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005; *Dieveniškių šnektos žodynas* 2, autoriai: Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.

69 *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.

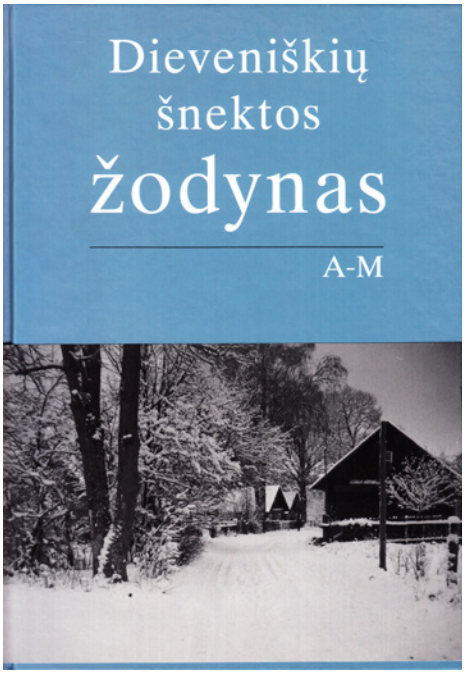

6 A PAV. *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, 2005 (viršelis)

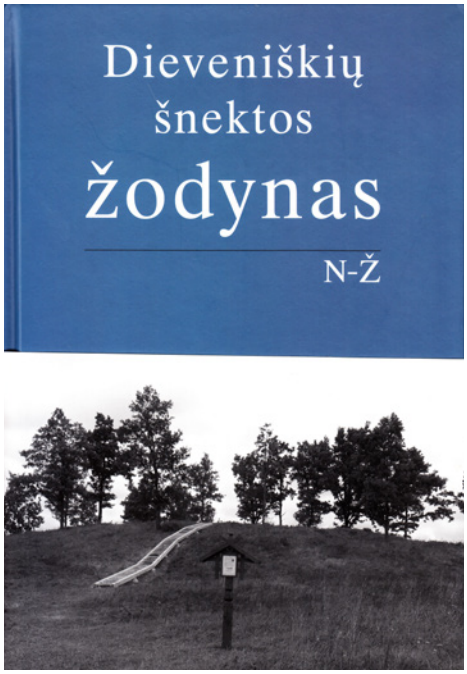

6 B PAV. *Dieveniškių šnektos žodynas* 2, autoriai: Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, 2010 (viršelis)

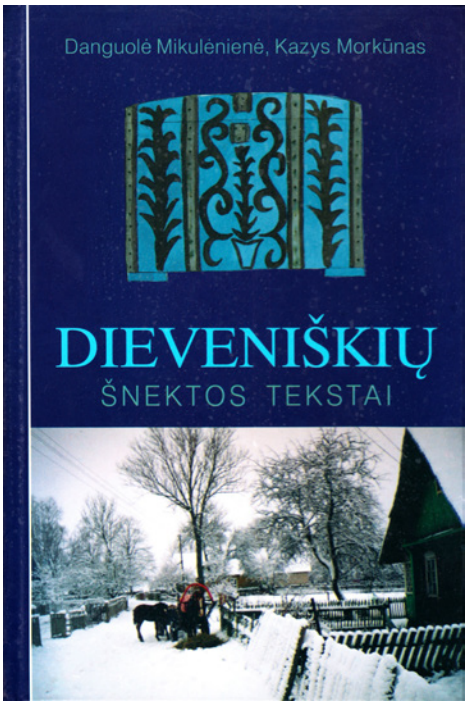

7 PAV. *Dieveniškių šnektos tekstai,* parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997 (viršelis)

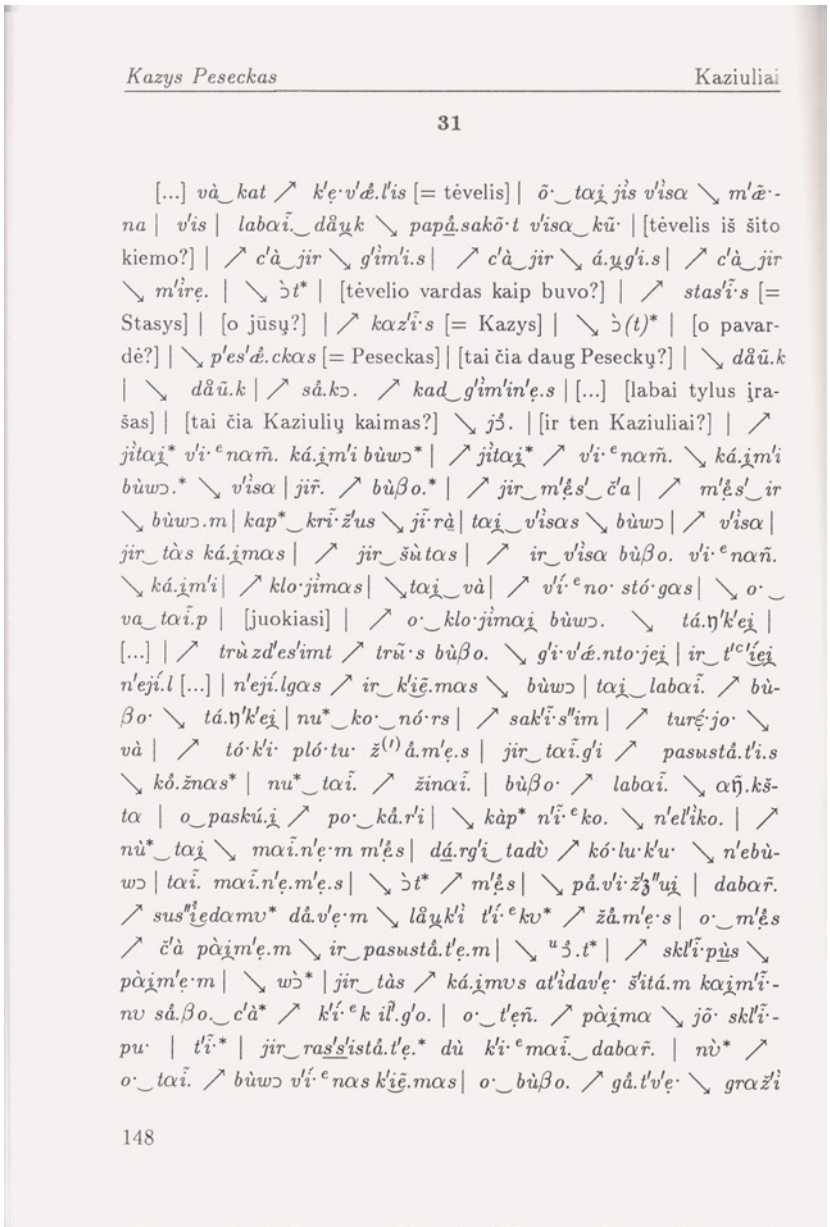

Kazys Peseckas Kaziuliai

31

[...] và‿kat ↗ k'ę·v'æ.l'is [= tėvelis] | õ·‿tɑi̯ jìs v'ìsɑ ↘ m'æ̃·na | v'is | lɑbɑĩ.‿dåu̯k ↘ papå.sɑkõ·t v'isɑ‿kũ· | [tėvelis iš šito kiemo?] | ↗ c'à‿jir ↘ g'ìm'i.s | ↗ c'à‿jir ↘ á.u̯g'i.s | ↗ c'à‿jir ↘ m'ìrę. | ↘ ɔ̀t* | [tėvelio vardas kaip buvo?] | ↗ stɑs'ĩ·s [= Stasys] | [o jūsų?] | ↗ kɑz'ĩ·s [= Kazys] | ↘ ɔ̀(t)* | [o pavardė?] | ↘ p'es'æ.ckɑs [= Peseckas] | [tai čia daug Pesecků?] | ↘ dåũ.k | ↘ dåũ.k | ↗ så.kɔ. ↗ kad‿g'ìm'in'ę.s | [...] [labai tylus įrašas] | [tai čia Kaziulių kaimas?] ↘ jɔ̀. | [ir ten Kaziuliai?] | ↗ jìtɑi̯* v'i·ᵉnɑm̃. ká.i̯m'i bùwɔ* | ↗ jìtɑi̯* ↗ v'i·ᵉnɑm̃. ↘ ká.i̯m'i bùwɔ.* ↘ v'ìsɑ | jiř. ↗ bùβo.* | ↗ jir‿m'ę̂s'‿č'a | ↗ m'ę̂s'‿ir ↘ bùwɔ.m | kap*‿krĩ·ž'us ↘ jĩ·rà | tɑi̯‿v'ìsɑs ↘ bùwɔ | ↗ v'ìsɑ | jir‿tàs ká.i̯mɑs | ↗ jir‿šù tɑs | ↗ ir‿v'ìsɑ bùβo. v'i·ᵉnɑñ. ↘ ká.i̯m'i | ↗ klo·jìmɑs | ↘ tɑi̯‿và | ↗ v'í·ᵉno· stó·gɑs | ↘ o·‿vɑ‿tɑĩ.p | [juokiasi] | ↗ o·‿klo·jìmɑi̯ bùwɔ. ↘ tá.ŋ'k'ei̯ | [...] | ↗ trù zd'es'ìmt ↗ trũ·s bùβo. ↘ g'i·v'æ.nto·jei̯ | ir‿t'ᶜ'ìei̯ n'ejí.l [...] | n'ejí.lgɑs ↗ ir‿k'ìę̃.mɑs ↘ bùwɔ | tɑi̯‿lɑbɑĩ. ↗ bùβo· ↘ tá.ŋ'k'ei̯ | nu*‿ko·‿nó·rs | ↗ sak'ĩ·s''im | ↗ turę̂·jo· ↘ và | ↗ tó·k'i· pló·tu· ž⁽ʲ⁾å.m'ę.s | jir‿tɑĩ.g'i ↗ pasustå.t'i.s ↘ kổ.žnɑs* | nu*‿tɑĩ. ↗ žinɑĩ. | bùβo· ↗ lɑbɑĩ. ↘ ɑŋ̃.kštɑ | o‿paskú.i̯ ↗ po·‿kå.r'i | ↘ kàp* n'ĩ·ᵉko. ↘ n'el'ìko. | ↗ nù*‿tɑi̯ ↘ mɑĩ.n'ę·m m'ę̂s | dá.rg'i‿tadù ↗ kó·lu·k'u· ↘ n'ebùwɔ | tɑĩ. mɑĩ.n'ę.m'ę.s | ↘ ɔ̀t* ↗ m'ę̂s | ↘ på.v'i·ž̧ʒ''ui̯ | dabɑř. ↗ sus''ìędɑmu* då.v'ę·m ↘ låu̯k'ì t'í·ᵉku* ↗ žå.m'ę·s | o·‿m'ę̂s ↗ č'à pài̯m'ę.m ↘ ir‿pasustå.t'ę.m | ↘ ᵘɔ̀.t* | ↗ skl'ĩ·pùs ↘ pài̯m'ę·m | ↘ wɔ̀* | jir‿tàs ↗ ká.i̯mus at'ìdav'ę· š'ìtá.m kɑi̯m'ĩ·nu så.βo.‿c'à* ↗ k'í·ᵉk ìl.g'o. | o·‿t'ęñ. ↗ pài̯mɑ ↘ jõ· skl'ĩ·pu· | t'ĩ·* | jir‿ras'istå.t'ę.* dù k'i·ᵉmɑĩ.‿dabɑř. | nù* ↗ o·‿tɑĩ. ↗ bùwɔ v'í·ᵉnɑs k'ìę̃.mɑs | o·‿bùβo. ↗ gå.t'v'ę· ↘ grɑžì

148

8 PAV. *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 148

Tai pirmoji Lietuvių kalbos instituto mokslininkų parengta transkribuotų tarminių tekstų knyga, kurioje stengtasi kaip galint tiksliau įamžinti kuo autentiškesnę šnektos fonetiką (priemonių publikuoti garso įrašus ar nors jų fragmentus dar nebuvo) (žr. 8 pav.).

Šie iš garso įrašų transkribuoti tekstai nebuvo redaguojami „kaip turėtų būti“, todėl, nors ir sunkiau paskaitomi, kalbos natūralumu ir tikroviškumu jie lenkia kitus tuo metu išleistus tarminių tekstų rinkinius.

VIETINĖS TRADICINĖS LIETUVIŠKOS ŠNEKTOS IŠSKIRTINUMAS

Danguolė Mikulėnienė

Taigi iš to, kas jau aptarta ankstesniuose šios mokslo studijos skirsniuose, akivaizdu, kad vietinė lietuvių šnekta – didžiulis lietuvių kalbos lobis, kurį net kelių kartų dialektologai siekė išsaugoti ateičiai. Šiandien jau vargiai beišgirsi Šalčininkų apylinkėse gyvą lietuvišką šnektą, išsaugojusią visus tradicinės tarmės bruožus. Taigi kokie jie? Kurie iš jų išskirtiniai? Ir kur slypi šios šnektos unikalumas? Kuo ji panaši į gretimas šnektas ir kuo nuo jų skiriasi?

Atsakymai į šiuos klausimus slypi pačioje tarmėje – gyvojoje žmonių kalboje, taigi ir ją iliustruojančiuose garso įrašuose ar kalbininkų užrašytuose tekstuose. Būtent čia atsiskleidžia tos ypatybės, kurios išskiria aptariamąją tarmę iš kitų.

Leidinyje pateikiamos pačios svarbiausios šnektos ypatybės, geriausiai apibūdinančios vietinę lietuvių kalbą. Tarmėtyrininkų jos užrašytos pačioje lietuviškiausioje Šalčininkų rajono dalyje – Dievėniškėse ir jų apylinkėse.

Tarmės garsyno ypatybės

Tradiciškai visos lietuvių tarmių klasifikacijos paremtos garsyno skirtybėmis, todėl apie jas daugiausia kalbėta ir rašyta[70]. Remiantis dabartiniu tradicinių lietuvių tarmių skirstymu, didžiuma Šalčininkų rajono ploto priklauso pietų aukštaičiams, o rytinė dalis – rytų aukštaičiams vilniškiams[71].

Jei būtų remiamasi ankstesniu Salio tarmių skirstymu, būtų galima sakyti, kad tai – vakarinių ir rytinių dzūkų kraštas. Skiriančią liniją Salys nurodęs taip: Mùsninkai–Trãkai–Rũdninkai–Šalčininkai–Beniakáinys[72]–Varanãvas[73]. Panašiai rodo ir

70 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: Dieveniškių šnekta. – *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 8–17.

71 Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis, 466, žemėl. Nr. 1.

72 Išlaikyta originali Salio rašyba (*aut. p.*).

73 Salys Antanas 1992: *Raštai* 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija, 137–138.

senesni šaltiniai, pavyzdžiui, iš Eduardo Volterio paskelbtos medžiagos matyti, kad seniau ši riba buvo pasislinkusi labiau į vakarus[74], nei nurodyta Zinkevičiaus ar *Lietuvių kalbos atlaso* žemėlapyje. O pastarojo medžiaga rodo, kad XX a. antrojoje pusėje riba tarp jų ėjo per buvusią lietuviškiausią šio rajono dalį – Dievėniškių apylinkes[75].

Taigi Žižmų̃, Maciùčių, Šaltìnių ir kt. kaimai – tai tarsi pereiginė zona iš vienos patarmės į kitą. Todėl XX a. pabaigoje vietinius gyventojus kalbinę dialektologai neretai išgirsdavo *an*, *am* ir *en*, *em* išlaikytus sveikus (pvz.: *rankà*, *sámtis*, *žéntas*, *penkì*) – kaip taria pietų aukštaičiai (vakarų dzūkai) – ir (kartais net to paties informanto kalboje) tuos dvigarsius, tariamus kaip *un*, *um* ir *in*, *im* (*runkà*, *súmtis*, *žíntas*, *pinkì*), – toks tarimas būdingas rytų aukštaičiams vilniškiams (rytų dzūkams). Senieji, buvę nosiniai **ą*, **ę* visų tradicinės tarmės atstovų tarti kaip *y* (*į*), *ū* (*ų*), plg. *kū* (*kų*) 'ką', *ìštįsė* 'ištęsė' ir pan.

XX a. septintajame dešimtmetyje jau buvo pastebėti ryškūs fonetiniai (fonologiniai) lietuvių kalbos ilgųjų balsių sistemos pokyčiai, įspėjantys apie intensyvią lietuvių kalbos vokalizmo defonologizaciją[76]. Tai:

- lietuviškojo siaurojo balsio *ė* (atitinkamai ir *o*) dvibalsinimas (plg.: *pad(i)éjo*, *t(i)évas*; *bahúotas* 'bagotas (= turtingas)');
- lietuvių kalbos diftongoidų *ie* ir *uo* vienbalsinimas (plg.: *gydój* 'giedoj(o)', *dū́k* 'duok', *balsósim* 'balsuosim');
- kirčiuotų trumpųjų balsių ilginimas ir nekirčiuotų ilgųjų trumpinimas (*áš* 'àš', *šъ́itas* 'šitas');
- kirčiuoto tvirtagalio dvigarsio savitas tarimas balso spūdį perkeliant ant pirmojo dėmens (plg.: *gȧ́rsas* 'gar̃sas', *rȧ́nkų* 'rañką').

Visi šie kokybiniai ir kiekybiniai balsių pokyčiai atsiradę dėl stipraus slavų (gudų, lenkų, rusų) kalbų poveikio. Nieko stebėtina: šiose kalbose nėra nei balsio *ė* atitikmens, nei garsų, panašių į lietuviškuosius *ie* ir *uo*, nei kirčiuoto skiemens priegaidžių, todėl jie pirmiausia ir „nukentėjo".

---

74 Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: Dieveniškių šnekta. – *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 8.

75 *Lietuvių kalbos atlasas* II: *Fonetika*, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982, 84–86, žemėl. Nr. 69.

76 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 1996–1997: Einwirkung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten. – *Linguistica Baltica* 5–6, 57–67 (ir ten nurod. lit.).

Iš senųjų priebalsių ypatybių pirmiausia minėtinas dzūkavimas, kai tariama *cià* ‘čia’, *cìk* ‘tik’, *dzvì* ‘dvi’ (todėl pietiniai aukštaičiai Salio ir pavadinti dzūkais). Bet dėl pakitusios minkštųjų ir kietųjų priebalsių opozicijos ši ypatybė kalbininkų jau fiksuota kaip nykstanti[77].

Iš tikro Dievėniškių apylinkėse, matyt, visais laikais buvo girdėti daugiau kietųjų priebalsių nei minkštųjų: priebalsiai *l*, *r*, *s*, *š*, *ž*... įprastai kietinami net prieš priešakinės eilės balsius (plg.: *lãdas* ‘ledas’, *rę̃kia* ‘rėkia’, *rы́tas* ‘rytas’, *sãnas* ‘senas’, *atvažãvo* ‘atvažiavo’ ir kt.). Sutrikdyta kietųjų ir minkštųjų priebalsių opozicija galimai paveikė ir šnektos dzūkavimą, kuris nyksta, ir dažnai girdimi tik minkštieji priebalsiai *t*, *d* su „išblėsusiu“ afrikatų *c*, *dz* pėdsaku (t^c, d^{dz}). Neabejotinai pastarosios ypatybės taip pat susijusios su slavų kalbų konsonantizmu.

Ilgainiui adaptavosi ir keliomis kalbomis kalbėjusių vietinių gyventojų artikuliacinė bazė. Galbūt dėl šios priežasties Dievėniškių apylinkėse kalbininkai neretai girdėjo ir nelietuviškus „tarpinius“ garsus tarp *s* ir *š* (plg.: *šušьìrɛnka* ‘susirenka’, *ažùšverkia* ‘ažu(si)verkia’).

Paminėtina dar viena konsonantizmo ypatybė, išskirianti šią patarmę iš kitų, – tai minkštųjų priebalsių *t*, *d* mišimas su minkštaisiais *k*, *g* (plg.: *gę̃gė* ‘dėdė’, *kę́vas* ‘tėvas’). Prieš kelis dešimtmečius dėl menko pietų aukštaičių ploto ištirtumo ji atrodė labai unikali ir kėlė kalbininkų diskusijas dėl etnogenezės[78]. Šiandien galima sakyti, kad ji ne tik skiria, bet ir vienija, nes aptiktà kur kas didesniame pietų aukštaičių plote ir, tikėtina, sietina su čia gyvenusiais jotvingiais.

Tarmės gramatinės sandaros ypatybės

Vietinė lietuvių kalba yra išsaugojusi ir nemažai morfologijos (žodžių kaitybos ir darybos) ar sintaksės (savitų konstrukcijų) ypatybių[79].

---

77 Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: Dieveniškių šnekta. – *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 15.

78 Leskauskaitė Asta, Mikulėnienė Danguolė 1998: Dėl priebalsių *t’*, *d’* ir *k’*, *g’* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse. – *Baltistica* 33(1), 95–102 ir ten nurod. lit.; Girdenis Aleksas 1998: Problemos nematyti. – *Baltistica* 33(2), 263–264 ir ten nurod. lit.

79 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: Dieveniškių šnekta. – *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 18–29.

Pavyzdžiui, Dievėniškių šnektoje gerai išlaikytos daiktavardžio dviskaitos (vardininko ir galininko) formos, plg.: *dù sūnù* ‘du sūnūs’, *dzvì kárvi turę́jom* ‘dvi karves turėjom’. Vietinių žmonių kalboje jas neretai nukonkuruoja daugiskaita. Kaip dviskaitos palikimas traktuotinos ir daugiskaitos naudininko bei įnagininko formų galūnės be *-s* (*výram*, *vaikám*), tačiau dažniausiai naudininkas pasakomas su *-mu* (*výramu*, *vaikámu*) ar *-imi* (*akìmi*, *ausìmi*)...

Dažnai pavartojami senojo priebalsinio kamieno reliktai, plg.: *vanduõj* ‘vanduo’, *sesuvà* ‘sesuo’. Senovinė šio kamieno daiktavardžių naudininko galūnė *-i* iki šiol išsaugota prielinksninėse konstrukcijose, plg.: *po kãri* ‘po karui (t. y. po karo)’, *po valg̃i* ‘po valgiui (t. y. po valgio)’. Kitų kamienų daiktavardžių vienaskaitos naudininkas turi išsaugojęs galūnę *-(i)u*, plg.: *jaunímu* ‘jaunimui’, *žmõgu* ‘žmogui’ ir pan.

Gyvai tarmėje tebevartojami du vietininkai. Ypač dažnas iliatyvas (vidaus einamasis vietininkas): vienaskaitos formos paprastai turi baigmenį *-n* (plg. *danguñ* / *dunguñ* ‘į dangų’), daugiskaitos – baigmenį *-(n)a(n)*, plg.: *nýtysna* ‘į nytis’, *Skráičionysna* ‘į Skraičionis’, *Žižmúosan* ‘į Žižmus’. Daugiskaitos inesyvas (vidaus esamasis vietininkas) turi baigmenį *-sa*, plg.: *namuosà* ‘namuose’, *pir̃kiosa* ‘pirkiose’, *akysà* ‘akyse’...

Kaip savitos tarmės formos minėtini aukščiausiojo laipsnio būdvardžiai, kurie gali būti sudaromi ne tik su įprastine priesaga *-(i)ausias*, *-(i)a*, bet ir su slaviškos kilmės priešdėliu *na(i)-*, plg. *najišvintà panà Marī́ja* ‘švenčiausioji pana Marija’.

Būdvardžiai gali turėti deminutyvinę priesagą *-ickas*, *-a* (*mãžickas*, *-à* ‘mažutėlis, -ė’), prieveiksmiai – priesagą *-ickai* (*artickaĩ* ‘visai arti’).

Ne visiems girdėti tarmės dauginiai skaitvardžiai, plg.: *šešelí* ‘šešeri’, *penkelí* ‘penkeri’ (*metai*) ar klausiamasis (nežymimasis) įvardis *kiẽnas*, *-à* ‘kieno’, plg. *Kiẽnas tàs vaĩkas*?

Dar išlikę atematinių veiksmažodžių formų, plg.: *miẽgmi* ‘miegi’, *liẽkt* ‘lieka’, pavartojami liepiamosios nuosakos veiksmažodžiai su ilgesniu formantu *-kie* (*skírkie* ‘skirk’) ar visai be *-k* (plg. *dúoj* / *dū́j* ‘duok’). Ilgesnį formantą gali būti išlaikiusios ir veiksmažodžių bendratys (*apkrìkštytie* ‘apkrikštyti’, *bū́cie* (< *bū́tie*) ‘būti’). Būtojo dažninio laiko formas keičia priesagos *-dinėti* veiksmažodžiai, reiškiantys daugkartinį ar besikartojantį veiksmą (plg. *ãnas atvažuodinė́ja* ‘jis dažnai atvažiuoja’).

Tarmės sintaksės ypatumai

Tarmių sintaksės dalykai Lietuvoje dar palyginti mažai tirti. Ne išimtis – ir Šalčininkų apylinkės, kuriose kalbininkai fiksavo tik pačias išskirtiniausias sintaksines konstrukcijas[80]. Kai kurios jų tokios archajiškos, kad ne visų gali būti atpažįstamos kaip savos, lietuviškos.

Pavyzdžiui, kalbininkų dažnai buvo užrašoma senovinė veikiamosios rūšies būtojo kartinio laiko dalyvio bevardės giminės forma, pavartojama ir vyriškajai, ir moteriškajai giminei reikšti (plg.: *Sapcyniólika mẽtų, kap vyrùkas numìrį* ‘Septyniolika metų, kai(p) vyrukas numiręs’ arba *O sãsarys paišẽjį* ‘O seserys jau (pa)išėjusios’). Pastebėtina, kad šiai šnektai dalyvių formos apskritai nėra nebūdingos.

Šalutiniams sakiniams jungti gana dažnai vartoti jungtukai *ka* arba *ką* ‘kad’ (plg. *Sãkė, kà / kų̃ nùmirė* ‘Sakė, ka / ką numirė’).

Nors čia išvardytos ne visos, o tik pačios ryškiausios lietuviškiausių Šalčininkų rajono apylinkių – Dievėniškių šnektos – ypatybės, jas verta turėti atmintyje ir kalbant apie kitas šio rajono (ir ne tik jo vieno) vietoves, kur egzistavo (ir dar egzistuoja) vietinė lietuvių kalba. O būtent su lietuviškumo paieškomis ir buvo susijusios pirmosios šiame krašte surengtos kalbininkų ekspedicijos.

80 *Cit. veik.*, 31.

PIRMOJI (1952 M.) TARMIŲ MEDŽIAGOS RINKIMO EKSPEDICIJA ŠALČININKŲ RAJONE (REKONSTRUKCIJA)

Danguolė Mikulėnienė

Tarmių medžiaga *Lietuvių kalbos atlasui* pradėta rinkti XX a. šeštajame dešimtmetyje. 1950 m. liepos mėnesį įvyko pirmoji (bandomoji) ekspedicija: grupė Lietuvos kalbininkų ir studentų lituanistų (Juozas Balčikonis, Antanas Lyberis, Juozas Senkus, Elzbieta Mikalauskaitė, Jonas Kazlauskas, Justinas Marcinkevičius, Jonas Palionis ir kt.), vadovaujama tuo metu Lietuvių kalbos institute dirbusio akademiko Boriso Larino, iš anksto numatytose Prĩenų rajono vietovėse pradėjo rinkti tarmių medžiagą pagal parengtą, tačiau tuo metu dar neišspausdintą *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą*.

Pirmajai ekspedicijai pietinė Lietuvos dalis buvo pasirinkta neatsitiktinai: Prĩenų apylinkės, kurios tarmės požiūriu priskirtinos priedzūkiui, pasižymi gražia ir melodinga vietinių gyventojų kalba – čia iš žodžio galūnės neatitraukiamas kirtis, gana aiškiai tariamos kirčiuotų ilgųjų skiemenų priegaidės, gana gerai iš klausos skiriami trumpieji ir ilgieji balsiai tiek kirčiuotoje, tiek ir nekirčiuotoje pozicijoje. Taigi norėta praktiškai įsitikinti, ar visi reikalingi klausimai įtraukti į *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą*, kokie galimi sunkumai laukia tarminės medžiagos rinkėjų.

Kur kas sudėtingesnis darbas laukė dialektologų keliakalbėse Lietuvos zonose, kur greta lietuvių tarmės nuo seno vartotos vietinės slavų kalbos – lenkų, gudų ar vietinių bendruomenių rusų kalba. Viena pirmųjų ekspedicijų buvo surengta į Šalčininkų rajoną 1952 m. Dar po metų, 1953-iaisiais, bandyta apibendrinti ir kelerių metų išvykų rezultatus.

Tyrimo objekto specifika

1952 m. ekspedicija keliavo ne tik po Šalčininkų rajoną, bet tyrė ir gretimas Baltarusijos lietuvių šnektas – Jurótiškių[81] rajono Bebrė́nų, Daunõriškių, Lazū́nų, taip pat

81 To meto dokumentuose minima forma *Juratiškės* (plg. brus. *Juraciški*, rus. *Juratiški*).

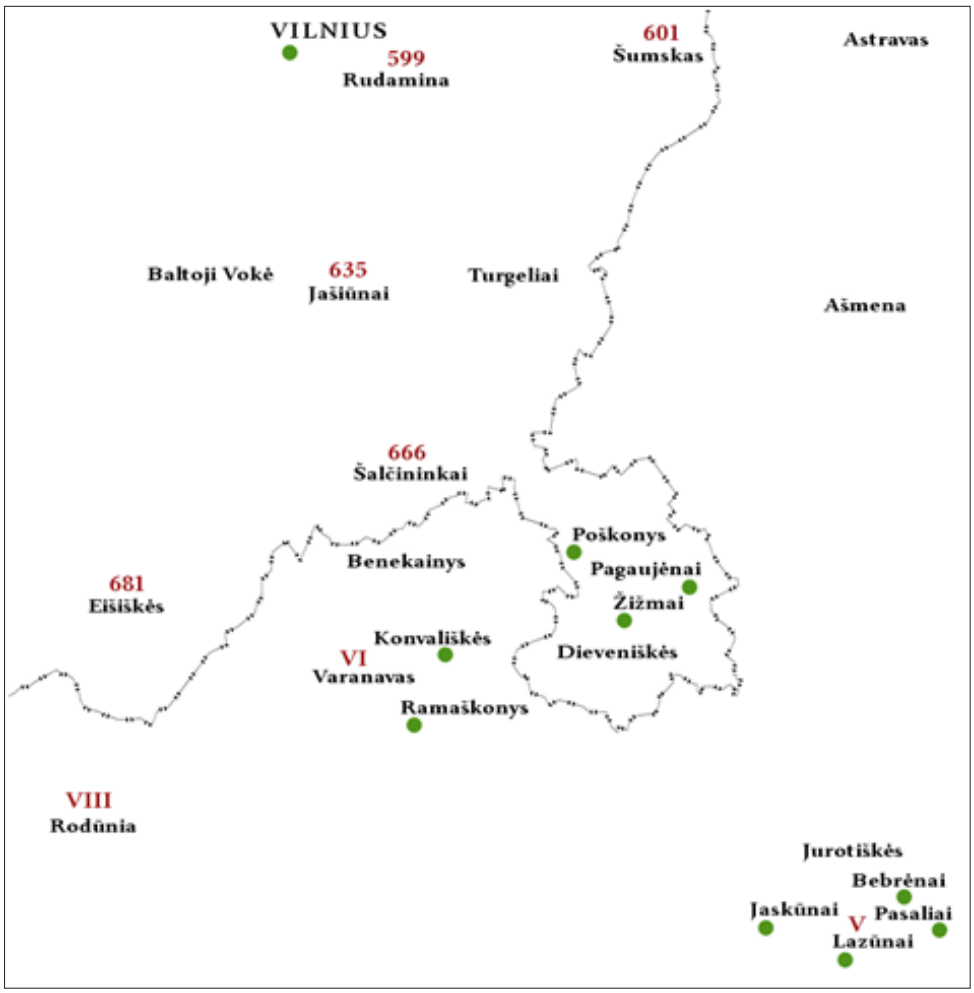

9 PAV. *1952 m. Šalčininkų ekspedicijos metu tirtos vietovės*

Varanãvo[82] rajono Ramaškonių apylinkes (šios ekspedicijos dalyvės kalbininkės Monikos Sapijanskaitės teigimu, „ištirta 9 punktai“[83]) (žr. 9 pav.).

Kaip galima spręsti iš žemėlapio, apžvalgai ir tyrimui dalyviai pasirinko gana didelį plotą Lietuvos ir tuometės Baltarusijos pasienyje, kur tuo metu kaimuose gyveno nemažai vietinių lietuviškai kalbančių gyventojų.

Pavyzdžiui, Jurótiškių apylinkėse dar XIX a. pirmojoje pusėje daugelyje gretimų kaimų (išskyrus kaimus į šiaurę nuo Jurótiškių) kalbėjo lietuviškai, rytų aukštaičių

82 *Varanavas*, *Varenavas* (brus. *Voranava*, rus. Voronovo) – rajono centras Baltarusijos vakaruose.
83 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 27.

vilniškių (pagal Antano Salio klasifikaciją – rytų dzūkų) šnekta. O Varanãvo ir aplinkinių kaimų gyventojai taip pat kalbėjo lietuviškai, tik jau kitokia – pietų aukštaičių – šnekta. Taigi galima sakyti, kad vakarinių ir rytinių dzūkų riba galėtų būti išvesta maždaug kaip Jurótiškių–Dievẽniškių linija.

Pokario lituanistai kalbininkai dviem SSRS respublikoms priklausiusią teritoriją neabejotinai vertino kaip vientisą lietuvių kalbos plotą. Ir ne tik kelių pietinių aukštaitiškų patarmių sankirta domino dialektologus – didžiausią rūpestį kėlė vietinės lietuvių kalbõs, kurioje per amžius išsaugota daugybė archajiškų reiškinių, seniai nebevartojamų didžiajame lietuvių kalbos plote, nykimas. Todėl jie stengėsi skubiai užrašyti ir ateities kartoms išsaugoti tai, kas dar išlikę.

Vertindama šios ekspedicijos išskirtinumą, Monika Sapijanskaitė pažymėjo, kad „[...] ekspedicijoje užrašyta įvairių senoviškų formų (keturi senieji vietininkai, prielinksnis *ingi* ir kt.), kurios, buvo manoma, jau seniai gyvojoje kalboje nevartojamos ir sutinkamos[84] tik senuosiuose raštuose. Šių formų buvimas dabartinėje kalboje yra labai reikšmingas dalykas kalbos istorijai.“[85]

Kita vertus, akivaizdu, kad tuomečiame Šalčininkų rajone lietuvių kalbos vartojimas jau buvo labai sumenkęs – vietinės bendruomenės, bendraudamos tarpusavyje, dažniau rinkosi gudų ar lenkų kalbas, taigi Baltarusijos teritorijoje užrašyta lietuviškų kaimų gyventojų kalba neabejotinai galėjo padėti sisteminei vietinės tarmės rekonstrukcijai.

Ekspedicijos eiga

Šalčininkų ekspediciją Lietuvių kalbos ir literatūros instituto dialektologai surengė 1952 m. gegužės 14–31 d. Taip liudija LCVA saugomas dokumentas – ekspedicijos vadovo įsakymų sąsiuvinis[86] (žr. 10–11 pav.).

Tai pusiau storas mokyklinis rausvos spalvos sąsiuvinis, kurio viršelyje nurodyta paskirtis – *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų*

84 = *aptinkamos* (*aut. p.*).

85 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė,* LLTI BR, f. 91-86, p. 27.

86 *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*, LCVA, R-1011, ap. 1, b. 3.

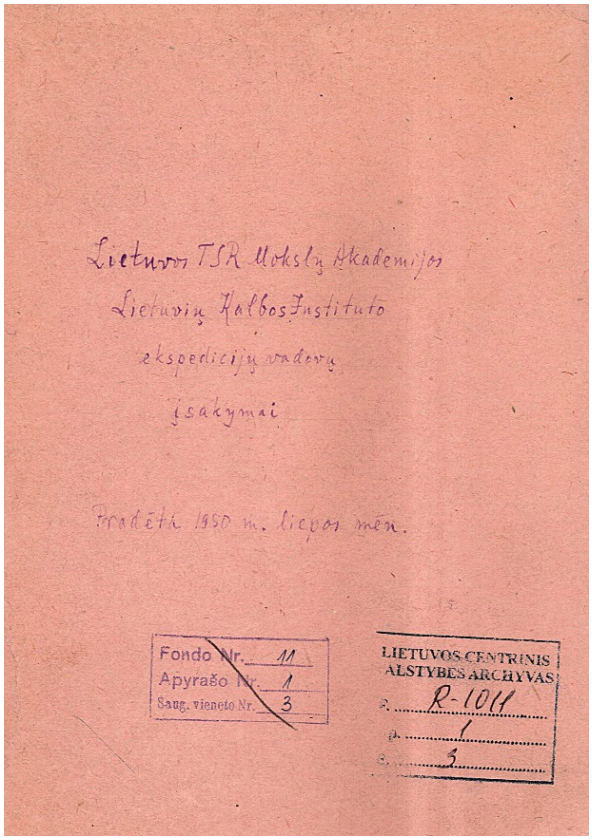
Lietuvos TSR Mokslų Akademijos
Lietuvių Kalbos Instituto
ekspedicijų vadovų
įsakymai

Pradėti 1950 m. liepos mėn.

Fondo Nr. 11
Apyrašo Nr. 1
Saug. vieneto Nr. 3

LIETUVOS CENTRINIS
VALSTYBĖS ARCHYVAS
R-1011
1
3

10 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*, sąsiuvinio viršelis[87]

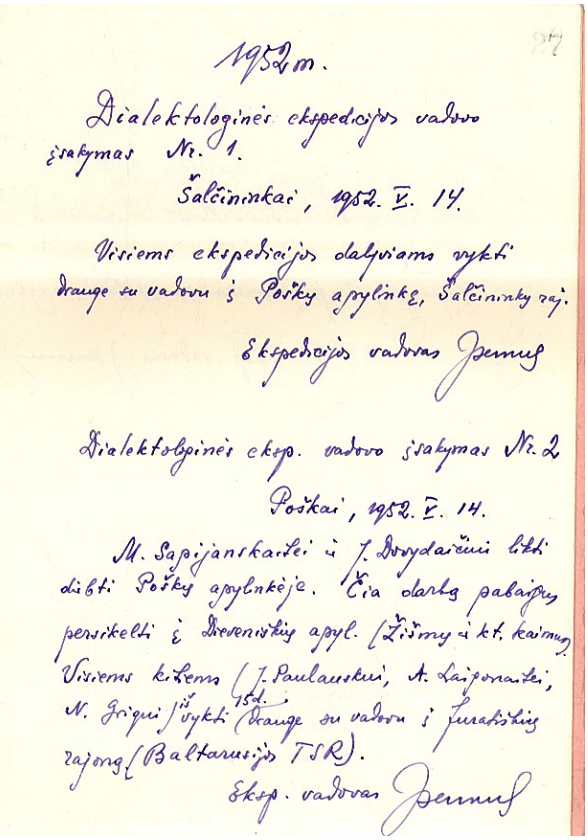
1952 m.

Dialektologinės ekspedicijos vadovo įsakymas Nr. 1.

Šalčininkai, 1952. V. 14.

Visiems ekspedicijos dalyviams vykti drauge su vadovu į Poškų apylinkę, Šalčininkų raj.

Ekspedicijos vadovas Senkus

Dialektologinės eksp. vadovo įsakymas Nr. 2

Poškai, 1952. V. 14.

M. Sapijanskaitei ir J. Dovydaičiui likti dirbti Poškų apylinkėje. Čia darbą pabaigus persikelti į Dreveniškių apyl. (Žiūmų ir kt. kaimų).

Visiems kitiems (J. Paulauskui, A. Laiponaitei, N. Grigui) vykti (drauge su vadovu) į Turatiškių rajoną (Baltarusijos TSR).

Eksp. vadovas Senkus

11 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*[88]

įsakymai – ir dokumento pildymo pradžia – 1950 m. liepos mėn. Visi įsakymai rašyti viena, t. y. to paties asmens, ranka – nesunkiai atpažįstama kalbininko Juozo Senkaus rašysena.

Senkaus, kaip ekspedicijos vadovo, rašyti ir pasirašyti trylika Šalčininkų ekspedicijos įsakymų, tilpusių penkiuose sąsiuvinio puslapiuose (p. 27–32) (žr. 11 pav.). Galima sakyti, kad tai nemažas skaičius dviejų savaičių trukmės ekspedicijai.

Iš šio dokumento pirmiausia galima sužinoti, kas dalyvavo 1952 m. Šalčininkų ekspedicijoje. Pastebėtina, kad visi dalyviai buvo patyrę tarmių medžiagos rinkėjai, bet gimtatarmių tyrėjų tarp jų nebuvo.

87 LCVA, R-1001, ap. 1, b. 3.
88 *Cit. veik.*, l. 27.

Ekspedicijos dalyvių biogramos

Juozas SENKUS

(1907 07 18 Teiberiuose (Vilkaviškio vlsč.) – 1970 10 29 Vilniuje)

Grupės vadovas. Kalbininkas, dialektologas. 1937 m. baigęs Vytauto Didžiojo universitetą, nuo 1931 m. iki 1944 m. su pertraukomis dirbo Lietuvių kalbos žodyno redakcijoje. 1944–1951 m. dėstė Vilniaus universitete, iš kurio buvo pašalintas. 1951–1970 m. dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute (1952 m. reorganizuotame iš Lietuvių kalbos instituto).

1955 m. pirmasis po Antrojo pasaulinio karo apgynė dialektologijos srities disertaciją, organizavo ir vadovavo parengiamiesiems *Lietuvių kalbos atlaso* darbams – kartu su kitais parengė *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programą* (1951, 1956) ir *Lietuvių kalbos atlaso rengimo instrukciją* (1954, 1958)[89].

Jurgis DOVYDAITIS

(1907 10 19 Runkiuose (Višakio Rūdos vlsč.) – 2001 08 25 Vilniuje)

Tautosakininkas, kraštotyrininkas. 1942 m. baigęs Vilniaus universitetą, jame dėstė 1947–1951 m., dirbo Vilniaus pedagoginiame institute. Nuo 1923 m. užrašė ar įrašė daugiau kaip 140 tūkst. tautosakos kūrinių, *Lietuvių kalbos žodyno* kartotekai yra pateikęs apie 17 tūkst. žodžių[90].

89 Plačiau žr.: LKE, 484–485; VLE XXI, 448. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/juozas-senkus-1/); Morkūnas Kazys, Sabaliauskas Algirdas 2006: Juozo Senkaus „Kalbotyros darbai“. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Rasa Senkutė-Kašėtienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–24.

90 Plačiau žr. VLE V, 101. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/jurgis-dovydaitis/.

Napalys GRIGAS

(1896 02 07 Svideniuose (Kupiškio vlsč.) – 1972 07 14 prie Kauno)

Kalbininkas, žodynininkas[91]. 1925 m. baigęs Panevėžio mokytojų seminariją, studijavo Lietuvos universitete, 1926–1928 m. dėstė Tauragės mokytojų seminarijoje, 1930–1941 m. dirbo sekretoriumi Lietuvių kalbos žodyno redakcijoje, iš jos pasitraukė 1942 m. 1945–1947 m. dirbo Enciklopedijų, žodynų ir mokslinės literatūros leidykloje, 1947–1956 m. – Lietuvių kalbos institute. Daugelio žodynų rengėjas ir redaktorius[92].

Adelė LAIGONAITĖ

(1926 11 15 Čisavoje (Sasnavos vlsč., Marijampolės apskr.) – 2005 12 09 Vilniuje)

Kalbininkė, vertėja. 1950 m. baigė Vilniaus universitetą, jame dėstė 1953–1982 m. *Akademinės lietuvių kalbos gramatikos*, daugelio mokomųjų knygų ir vadovėlių (bendra)autorė[93].

91 Napalio Grigo autobiografiją žr. Mikulėnienė Danguolė 2021b: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 196–197.

92 Plačiau žr.: LKE, 200; VLE VII, 164. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/napalys-grigas/. Taip pat žr.: *Žymūs Kauno žmonės: atminimo įamžinimas*: elektroninis žinynas, Kaunas: Kauno viešoji biblioteka, 2004. Prieiga internete: http://atminimas.kvb.lt/asmenvardis.php?asm=GRIGAS%20NAPALYS; Pupkis Aldonas 2013: *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 311–314.

93 Plačiau žr.: LKE, 296–297; VLE XI, 426. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/adele-laigonaite/.

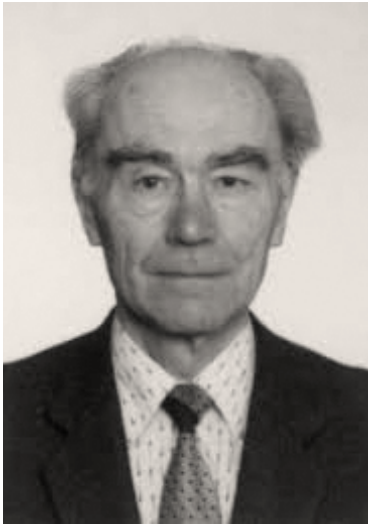

Jonas PAULAUSKAS

(1923 01 09 Jurbarke – 2003 01 12 Vilniuje)

Kalbininkas, žodynininkas. 1945–1949 m. studijavo Kauno universitete. 1950 m. baigė Vilniaus universitetą ir iki 2003 m. dirbo Lietuvių kalbos institute (iki 1990 m. – Lietuvių kalbos ir literatūros institutas). Daugelio žodynų rengėjas ir autorius[94].

Monika SAPIJANSKAITĖ-KUOSIENĖ

(1926 06 28 Pajiesio k. (Kauno r.) – 1978 03 12 Šiauliuose)

Kalbininkė, pedagogė. Studijavo Vilniaus universitete. Nuo 1951 m. dirbo Lietuvių kalbos ir literatūros institute, nuo 1954 m. – Šiaulių pedagoginiame institute (vadovavo dialektologinėms ekspedicijoms)[95].

94 Plačiau žr.: LKE, 395–396; VLE XVII, 646. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-paulauskas-1/.

95 Plačiau žr. http://svetaines.emokykla.lt/kalbininkai/Projektas/Kalbininkai/Sapijanskaite_Kuosiene_Monika.htm.

Tyrimo kalendorius

Kaip rodo dialektologinės ekspedicijos vadovo įsakymas Nr. 1, Šalčininkų ekspedicija prasidėjo Poškuosė (žr. 11 pav.)[96]. Šioje vietovėje tarmėtyrinės medžiagos rinkti pasiliko Sapijanskaitė ir Dovydaitis. Baigę darbą jie turėjo keltis į Dievėniškių apylinkes: įsakyme Nr. 2 paminėti Žižmai, kiti kaimai nenurodyti.

Likusieji ekspedicijos dalyviai – Paulauskas, Laigonaitė, Grigas ir Senkus – tą pačią dieną išvyko į Jurótiškes, t. y. į Baltarusijos teritoriją (žr. 12 pav.). Rytojaus dieną, iš rajono vykdomojo komiteto gavę „instrukciją ir reikiamus pažymėjimus“, tyrėjai persikėlė į Bebrénų apylinkę, Jaskūnų kaimą (įsakymas Nr. 4[97]). Ekspedicijos vadovo įsakymų Nr. 4 ir Nr. 5 datos rodo, kad Bebrénų apylinkės kaimuose tarmėtyrininkai užtruko vos kelias dienas[98].

Iš Bebrénų grupė persikėlė į Daunoriū (Daunõriškių?) apylinkę (gyveno Pasaliū kaime), dar po kelių dienų – į Lazūnus, kur „darbas tarp grupės tyrėjų paskirstomas dalimis, ir, prireikus, vienas kitam padeda darbą užbaigti“ (įsakymas Nr. 6[99]) (žr. 13–14 pav.).

Sprendžiant iš įsakymo Nr. 7, po dviejų dienų, pakeliui sustoję prie Survìliškio, kur buvo „ieškoma lietuviškų kaimų“, ekspedicijos dalyviai grįžo į Šalčininkų rajoną tirti Pagaujénų apylinkių[100]. Ten užtrukusi dvi dienas, grupė patraukė „pas kitus bendradarbius“ – 1952 m. gegužės 24 d. grįžo į Žižmùs (žr. įsakymą Nr. 9[101]), o iš ten rytojaus dieną vėl pasuko į Baltarusiją, Varanãvo rajoną.

Varanavė ekspedicija keturioms dienoms išsiskirstė po kaimus: Grigas ir Senkus dirbo Ramaškonysė, Paulauskas ir Laigonaitė – Konvãliškyje[102] ir kitur, Sapijanskaitė ir Dovydaitis – Vikañčiuje (įsakymas Nr. 12)[103]. O 1953 m. gegužės 30 d. ekspedicija baigė darbą ir kitą dieną išvyko į Vìlnių (įsakymas Nr. 13[104]).

---

96 *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*, LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 27.
97 *Cit. veik.*, l. 28–29 fragmentas.
98 *Cit. veik.*, l. 28–29 fragmentas.
99 *Cit. veik.*, l. 28–29 fragmentas.
100 *Cit. veik.*, l. 30–31 fragmentas.
101 *Cit. veik.*, l. 30–31 fragmentas.
102 Dabar vartojama forma Konvalìškės (taip pat žr. https://ltvdu.maps.arcgis.com/apps/StorytellingSwipe/index.html?appid=28263a9445c2428c949c4af40dbfc1450).
103 LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 32–33 fragmentas.
104 *Cit. veik.*, l. 32–33 fragmentas.

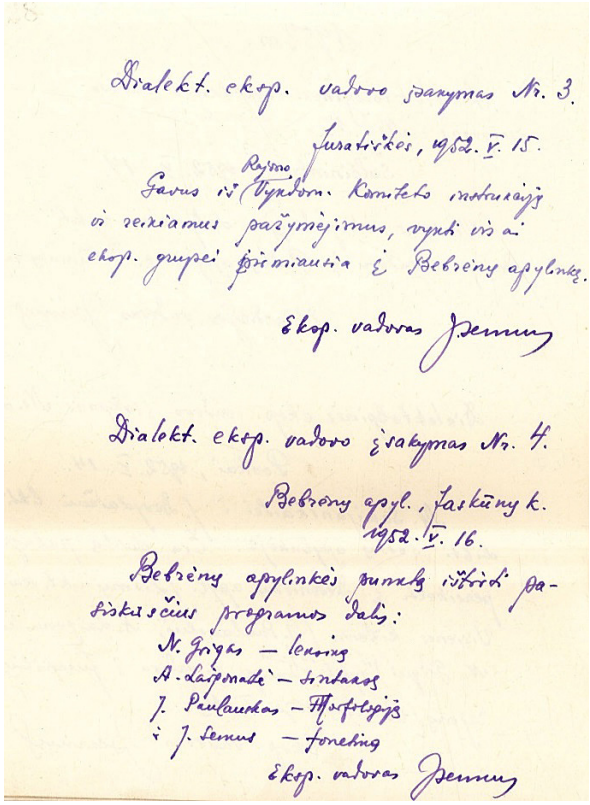

Dialekt. ekosp. vadovo įsakymas Nr. 3.

Juratiškės, 1952. V. 15.

Gavus iš Rajono Vykdom. Komiteto instrukcijų ir reikiamus pažymėjimus, vyksi iš ai ekosp. grupei įsiraustia į Bebrėnų apylinkę.

Ekosp. vadovas [signature]

Dialekt. ekosp. vadovo įsakymas Nr. 4.

Bebrėnų apyl., Jaskūnų k.
1952. V. 16.

Bebrėnų apylinkės punktą ištirti pasiskaičius programos dalį:

N. Grigas — leksika
A. Laigonaitė — sintaksė
J. Paulauskas — fleksiją
ir J. Senus — fonetiką

Ekosp. vadovas [signature]

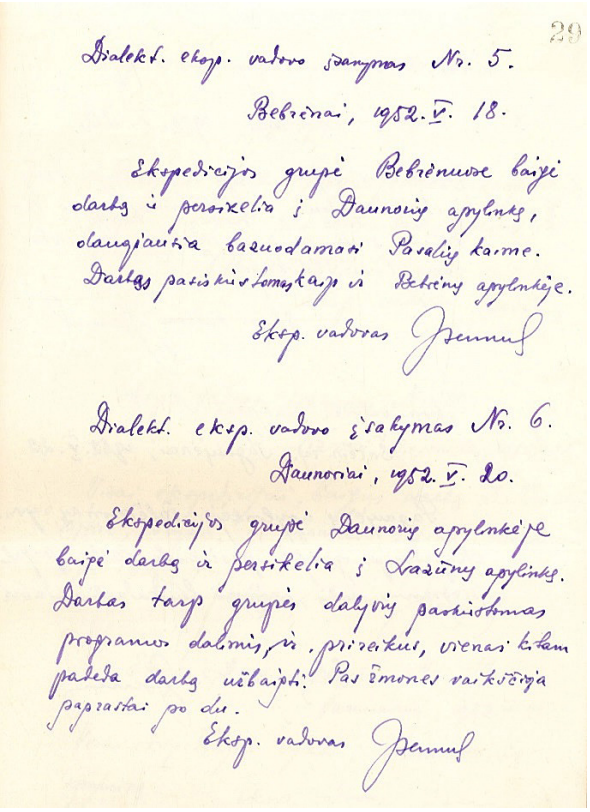

29

Dialekt. ekosp. vadovo įsakymas Nr. 5.

Bebrėnai, 1952. V. 18.

Ekspedicijos grupė Bebrėnuose baigė darbą ir persikelia į Daunorių apylinkę, dauginausia bazuodamosi Pavalių kaime. Darbas pasiskirstomas kaip ir Bebrėnų apylinkėje.

Ekosp. vadovas [signature]

Dialekt. ekosp. vadovo įsakymas Nr. 6.

Daunoriai, 1952. V. 20.

Ekspedicijos grupė Daunorių apylinkėje baigė darbą ir persikelia į Lazūnų apylinkę. Darbas tarp grupės dalyvių paskirstomas programos dalimis, ir, priseikus, vienas kitam padeda darbą užbaigti. Pas žmones vaikščioja paprastai po du.

Ekosp. vadovas [signature]

12 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*

13 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*

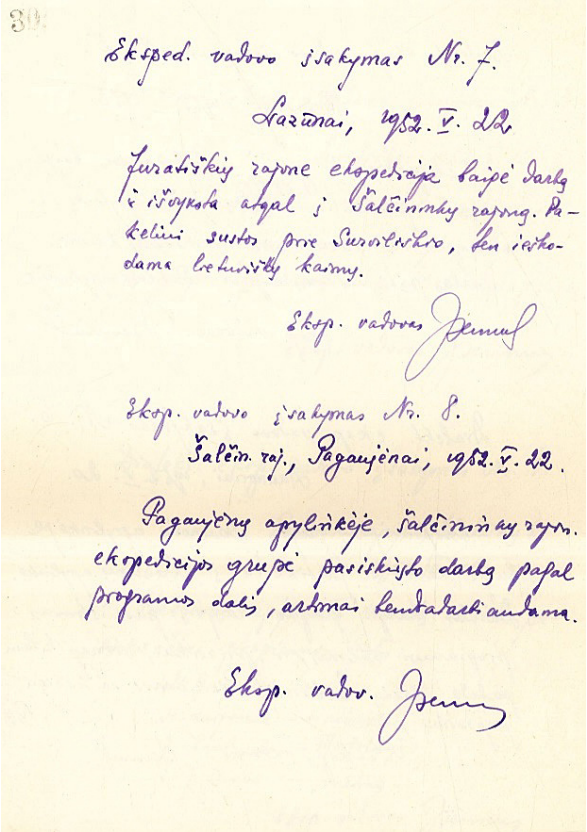

30

Eksped. vadovo įsakymas Nr. 7.

Lazūnai, 1952. V. 22.

Juratiškių rajone ekspedicija baigė darbą ir išvyksta atgal į Šalčininkų rajoną. Pakeliui sustos prie Surviliškio, ten ieškodama lietuviškų kaimų.

Eksp. vadovas

Eksp. vadovo įsakymas Nr. 8.

Šalčin. raj., Pagaujėnai, 1952. V. 22.

Pagaujėnų apylinkėje, Šalčininkų rajon. ekspedicijos grupė pasiskirsto darbą pagal programos dalį, artimai bendradarbiaudama.

Ekspd. vadov.

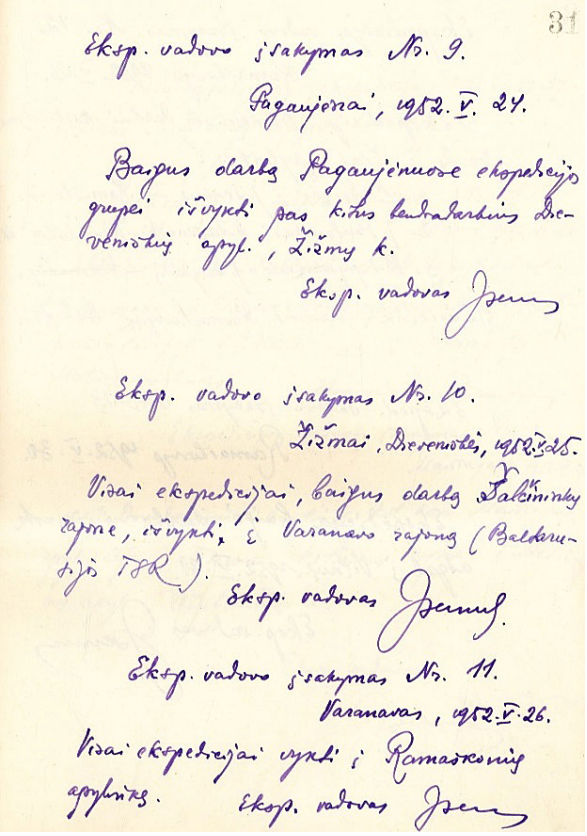

31

Eksp. vadovo įsakymas Nr. 9.

Pagaujėnai, 1952. V. 24.

Baigus darbą Pagaujėnuose ekspedicijos grupei išvykti pas kitus bendradarbius Dzerenošių apyl., Žižmų k.

Ekspd. vadovas

Eksp. vadovo įsakymas Nr. 10.

Žižmai, Dzerenošės, 1952. V. 25.

Visai ekspedicijai, baigus darbą Šalčininkų rajone, išvykti į Varanavo rajoną (Baltarusijos TSR).

Ekspd. vadovas

Eksp. vadovo įsakymas Nr. 11.

Varanavas, 1952. V. 26.

Visai ekspedicijai vykti į Ramaškonių apylinkę.

Ekspd. vadovas

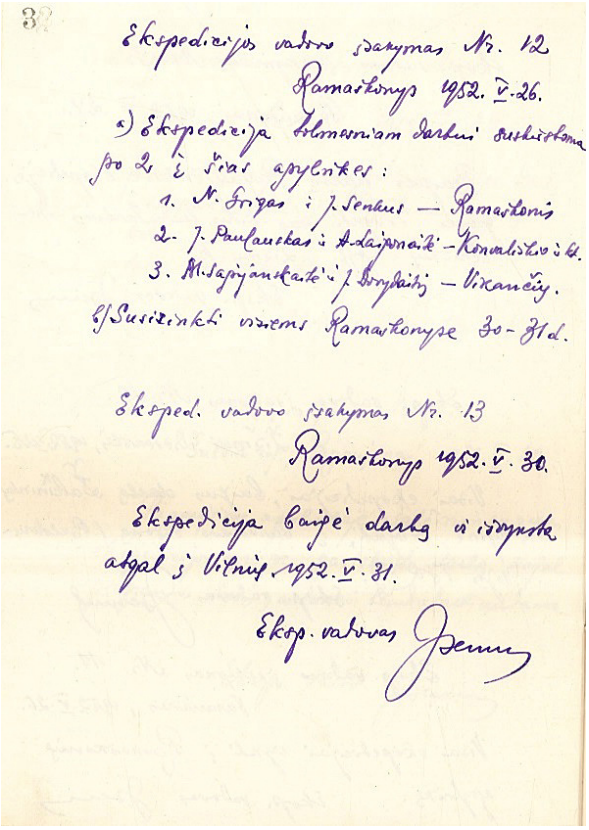

32

Ekspedicijos vadovo įsakymas Nr. 12

Ramaškonys 1952. V. 26.

a) Ekspedicija tolesniam darbui suskirstoma po 2 į šias apylinkes:

1. N. Grigas ir J. Senkus — Ramaškonis
2. J. Paulauskas ir A. Laipnaitė — Konvališkio k.
3. M. Sapijanskaitė ir J. Dryplaitis — Vizančių.

b) Susirinkti visiems Ramaškonyse 30-31 d.

Eksped. vadovo įsakymas Nr. 13

Ramaškonys 1952. V. 30.

Ekspedicija baigė darbą ir išvyksta atgal į Vilnių 1952. V. 31.

Ekspd. vadovas

14 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 30)

15 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 31)

16 PAV. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 32)

Iš visų vadovo įsakymų nesunku rekonstruoti gana tikslų Šalčininkų ekspedicijos kalendorių (žr. 17 pav.).

Iš Vilniaus	Šalčininkų r., Poškai					Šalčininkų r., Pagaujėnai	Šalčininkų r., Žižmai		
1952 05 14	05 14	05 15	05 16	05 18	05 20	05 22	05 24	05 26–30	1952 05 31(?)
		Jurotiškių r., Bebrėnai	Bebrėnų apyl., Jaskūnai	Daunorių apyl., Pasaliai	Lazūnai			Varanavo r., Ramaškonių apyl.	Į Vilnių

17 PAV. *Šalčininkų ekspedicijos kalendorius (rekonstrukcija)*

Tiesa, rekonstruojant visą ekspedicijos eigą, šiandien negalima tiksliai pasakyti, ar viskas iš tikro taip ir vyko realiuoju laiku, kaip užrašyta vadovo įsakymuose. Tačiau, kaip matyti iš kalendoriaus, ekspedicijos dalyviai daugiausia dienų praleido ne Šalčininkų rajone, o Baltarusijos teritorijoje.

Tyrimo aplinkybės

Pagrįstai gali kilti klausimas, kodėl ši ekspedicija organizatorių buvo pavadinta Šalčininkų, o ne kurios lietuviškos salos Baltarusijoje vardu.

Į tai galima atsakyti tik atlikus išsamią tos ekspedicijos organizavimo ir aplinkybių analizę. Mat kalbant apie XX a. šeštojo dešimtmečio pradžios kalbininkų veiklą ir įvykius, neišvengiamai susiduriama su to meto ideologiniu ir politiniu spaudimu. O išstudijavus Juozo Senkaus biografijos faktus ir jo pašalinimo iš Vilniaus universiteto istoriją, galima spėti, kad ekspedicijos vadovas visus įsakymus dėl savo ir kitų ekspedicijos dalyvių saugumo galėjo skelbti (ir skelbė!) tik „pagal planą“, t. y. taip, kaip iš anksto buvo numatyta ir suderinta su tuometės valdžios institucijomis.

Pastebėtina, kad sovietmečiu visų ekspedicijų laikas ir vieta buvo derinami ne tik su administracijos ir partinės valdžios institucijomis, nuo kurių priklausė Lietuvių kalbos ir literatūros instituto kalbininkų ir tautosakininkų ekspedicijų laikas, vieta ir dalyvių sąrašas, bet ir su vietos, į kurią ketinta vykti, valdžia. Todėl Jurótiškėse ekspedicijos dalyviai turėjo gauti atitinkamus rajono vykdomosios valdžios pažymėjimus (žr. 12 pav.).

Visu pokariu, o ir 1952-aisiais metais, kaimų apylinkėse labai nepatikliai buvo sutinkami nevietiniai asmenys, todėl ir pas žmones, matyt, saugumo ir atsargumo sumetimais buvo einama „paprastai po du“ (įsakymas Nr. 6[105]) (žr. 13 pav.).

Apie tai, kad ir netiesiogiai, yra užsiminusi ir Monika Sapijanskaitė, plg.: „Šioje ekspedicijoje kitaip, kaip įprasta, buvo organizuotas pats darbo metodas. 4 punktuose buvo po 4 žmones, viename punkte sustojant 2–3 dienas. Tiek laiko, žinoma, yra per maža pakankamai susipažinti su tiriamąja tarme, ypač negalima įsiklausyti tarmės fonetikos. Tačiau tai nemažai parėjo nuo sąlygų, ne savo respublikos teritorija (Baltarusijos TSR), nežinomos aplinkybės, neturėta iš anksto tikslesnių informacijų, todėl neįmanoma buvo ten nuvykus greitomis kitaip susiplanuoti ir susiorganizuoti.“[106]

Sapijanskaitės liudijimą iškalbingai papildo ir po kelerių metų išleista *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, kurioje, vardijant jau įvykusias ekspedicijas, paminėti tik „Lietuvos TSR pietiniai-rytiniai rajonai“, nutylėjus aplankytąsias lietuviškąsias vietoves Baltarusijoje[107].

Situaciją buvus nepaprastą rodo ir tas faktas, kad Senkus, kaip ekspedicijos vadovas, organizuodamas grupių darbą viename punkte po kelias dienas, nusižengė ir savo paties vėliau suformuluotam instrukcijoje reikalavimui „vidutiniškai dviem žmonėms viename punkte išbūti [...] 7–8 dienos“[108]. Apie tai 1953-iaisiais Sapijanskaitė rašė: „Dalyje šios ekspedicijos punktų (Lazūnai, Bebrėnai, Daunoraĩ) lietuvių kalba jau nėra gyva. Tokiose sąlygose senieji metodai, pasirodė, nėra pakankami, kitaip reikia prieiti prie žmonių, sunkiau susidaryti palankias pasikalbėjimams sąlygas. Visam tam tokiose vietose reikėtų būti ilgesnį laiką vienoje vietoje.“[109]

Todėl į šias vietoves dar ne kartą buvo grįžtama. Ir ne kartą susidurta su tais pačiais sunkumais ir nepatogumais, kuriuos patyrė pirmosios ekspedicijos dalyviai.

---

105 *Cit. veik.*, l. 28–29 fragmentas

106 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 27. Citatos skyryba ir rašyba yra pakoreguota (*aut. p.*).

107 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, redagavo Borisas Larinas, Kazys Ulvydas, paruošė Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, 4.

108 *Cit. veik.*, 39.

109 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 27.

Kritinis tyrimo vertinimas

Sprendžiant iš įsakymo Nr. 4, ekspedicijos dalyviai dirbo pasidaliję programos klausimus: Grigas turėjo pildyti leksikos skyrių, Laigonaitė – sintaksės, Paulauskas – morfologijos, o Senkus – fonetikos skyrius (žr. 12 pav.). Tačiau iš tikro taip nebuvo: Sapijanskaitė yra pateikusi pavyzdžių, kaip nevienodai į pateiktus leksikos klausimus atsakė Senkaus (toliau – S) ir Grigo (toliau – Gr) pateikėjai.

Vadinasi, leksikos klausimyną pildė ne tik Grigas, bet ir Senkus. Pavyzdžiui: 2 klausimo („2. *Kaip vadinasi pas jus gyvenamų namų dalys: a) stogas [...]?*“[110]) užrašyti atsakymai: *strekà* (Gr) ir *strakà* (S)[111]; 3 klausimo („3. *Kaip vadinasi durų užrakinimas (velkė, kištuvas, užkaištis ar kitaip)?*“[112]) atsakymai – *spirtuvẽ*, *suktùvė*, *klemka*[113] (Gr) ir *raktuvẽ* (S)[114]; 9 ir 10 klausimų („9. *Klėtis ar svirnas?*; 10. *Klėties dalys (prieklėtis, aruodai, grindys, užlos)?*“[115]) atsakymai taip pat nevienodi: *svĩrnas*, *priesvirnẽ*, *aruodai*[116] (Gr) ir *sviřnas*, *pŕiesvirnis*, *arū́dai* (S)[117]. Galima manyti, kad iš sutiktų informantų ekspedicijos dalyviai stengėsi išklausti viską, ką tik galėjo.

Iš tų kelių pavyzdžių dar matyti, kad, atsakydami į programos anketų klausimus, kalbininkai dar nebuvo galutinai apsisprendę dėl žodžių pateikimo – akivaizdžiai strigo tarminės fonetikos ir prozodijos užrašymo dalykai (pavyzdžiui, kaip transponuojamas kietinamas sklandusis priebalsis *r*, suvienbalsintas diftongoidas *uo*, nevienodai pažymėtos išgirstos kirčiuotų skiemenų priegaidės ir kt.).

Šios ekspedicijos metu, kaip niekada anksčiau, klausiant vietinius gyventojus žodžių iš leksikos skyriaus, iškilo brėžinių būtinybė (plg.: „Dauguma staklių, plūgo ir kt. dalių kiekvienoj tarmėj kitaip vadinasi, o lit. kalboj šie terminai nenusistovėję.

---

110 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, 12.

111 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 29.

112 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, 12.

113 Pavyzdys nesukirčiuotas (*aut. p.*).

114 Sapijanskaitė Monika: 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 29.

115 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951, 13.

116 Pavyzdys nesukirčiuotas (*aut. p.*).

117 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 29.

Jeigu kiekvienas tyrinėtojas paaiškins tiriamos tarmės žodį savo tarmės žodžiu, tai reikalas ne kažin kiek nuo to pasitaisys. Lieka tik aprašymo būdu aiškinti. Būtų labai naudinga pasigaminti brėžinius, o kad jų nėra, piešti pagal galimybę“[118]). Į šią rekomendaciją atsižvelgta: po metų išleistoje Instrukcijoje paskelbta 13 brėžinių – pečiaus (krosnies) ir jo dalių, įvairių tvorų, namų apyvokos daiktų, kirvių rūšių, vežimo (ratų) ir jo dalių, rogių ir jų dalių ir kt.[119]

Taigi galima sakyti, kad šioje ekspedicijoje įgyta nemažai patirties. Apibendrindama ekspedicijos dalyvių darbą, Sapijanskaitė pastebėjo: „Atsakuose pasitaiko neaiškumų. Leksikoj surinkta daug medžiagos, bet dažnai nepaaiškinta tarmei būdingi žodžiai. Ekspedicijos metu, susipažinus su tarme, atrodo, kad viskas suprantama ir nieko nereikia aiškinti. Iš tikrųjų taip nėra. Ir tiem, kurie užrašė, po kiek laiko nesuprantamų žodžių atsiranda, jau nekalbant apie nebuvusius toj tarmėj asmenis.“[120]

Todėl, matyt, atsižvelgęs ne tiek į ankstesnes ekspedicijas, kur darbas vyko paprasčiau, o būtent į šios išvykos dalyvių patirtį, Senkus instrukcijoje įrašė reikalavimą „neišvykti iš punkto, kol nebus surinkti visi galimi į Programos klausimus atsakymai ir bent minimumas tekstų (drauge su informacijos dalykais ne mažiau kaip vienas sąsiuvinis)“[121].

118 *Cit. veik.*, 30.

119 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, redagavo Borisas Larinas, Kazys Ulvydas, paruošė Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, 105–128.

120 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 29.

121 *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, redagavo Borisas Larinas, Kazys Ulvydas, paruošė Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954, 38–39.

PIRMOSIOS EKSPEDICIJOS PALIKIMAS: TIRTŲ VIETOVIŲ IR TARMĖS APRAŠAI

Danguolė Mikulėnienė

Be abejonės, vertingiausia, ką parsivežė ekspedicijos dalyviai, buvo jų surinkta medžiaga *Lietuvių kalbos atlasui* ir įgyta patirtis.

Taigi, laikantis *Lietuvių kalbos atlaso* medžiagos rinkimo instrukcijos, surinkta tarminė medžiaga buvo surašyta į sąsiuvinius ir iki šiol saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

Registracijos knygoje tai liudija šie įrašai (eil. Nr., nurodyta vietovė, punkto Nr., rajonas, sritis, tarminės medžiagos pateikėjas, data)[122]:

29. *Lazūnai* (706/V), *Jūrotiškių r.*, *Molodečno sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI.

30. *Bebrėnai* (707/V), *Jurotiškių r.*, *Molodečno sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI.

31. *Daunoriai* (708/IV), *Jurotiškių r.*, *Molodečno sr.* (Dovydaitis, Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Sapijanskaitė, Senkus), 1952 V–VI.

32. *Ramaškonys* (709/VI), *Varanavo r.*, *Gardino sr.* (Grigas, Senkus), 1952 V–VI.

33. *Biliai* (710/?[123]), *Kauleliškė*, *Varanavo r.*, *Gardino sr.* (Laigonaitė, Paulauskas), 1952 V–VI.

34. *Nevašiai* (711/VI[b]) (*Vikončiai*), lie. *Viekonys*, *Varanavo r.*, *Gardino sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI.

35. *Dieveniškės* (670) (Žižmai), Šalčininkų r., *Vilniaus sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI.

36. *Poškonys* (667), Šalčininkų r., *Vilniaus sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI.

37. *Pagaujėnai* (669), Šalčininkų r., *Vilniaus sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI.

---

122 *Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių kalbos atlasui surinktosios medžiagos registracijos knyga* (pradėta 1952 m.). Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

123 Išsitrynęs įrašas (*aut. p.*).

Nesunku pastebėti, kad surinkta tarmių medžiaga Baltarusijos teritorijoje dar turėjo dvejopą numeraciją – registracijos žurnale aplankytos gyvenamosios vietovės pažymėtos ir arabiškais, ir romėniškais skaitmenimis (plg.: *Lazūnai* 706/V; *Ramaškonys* 709/VI). Tik vėliau buvo įtvirtinta tradicija arabiškais skaitmenimis žymėti Lietuvos teritorijos, o romėniškais – už jos ribų likusius *Lietuvių kalbos atlaso* punktus.

Tiesa, Geolingvistikos centro archyve išsaugoti dar trys šiose vietovėse prirašyti sąsiuviniai, turintys tuos pačius eilės numerius, tačiau jie į minėtą registracijos knygą kažkodėl nepatekę:

32/806. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai.* Užrašė J. Senkus, 1952 m.

33/807. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių*[124] *apylinkės (Varanavo apy.).* Užrašė 1952 m. A. Laigonaitė.

34/807. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas.* Aprašė: Dovydaitis ir Sapijanskaitė, 1952 m.

Gali būti, kad per pirmuosius kelerius metus dėl nenusistovėjusios *Lietuvių kalbos atlaso* punktų numeracijos tarmių medžiagos registracijos knyga galėjo būti ne kartą perrašoma, o vienas kitas įrašas galbūt praleistas.

Sapijanskaitės liudijimu, 1952 m. ekspedicijose (išskyrus išvykas į Švenčionių ir Ignalìnos rajonus) „buvo panaudotas magnetofonas. Tačiau, kaip ir 1951 m., maža iš jo buvo naudos: tarp ekspedicijos dalyvių nebuvo žmogaus, kuris visa aparatūra rūpintųsi ir, svarbiausia, ją išmanytų. Per išvykas šio darbo teko imtis drg. Kraštinaičiui[125], atidėjus į šalį visą savo tiesioginį darbą. Užrašyta magnetofonu 1952 m. mažai, vis gesdavo aparatūra ir įrašai blogos kokybės.“[126]

Nežinia, kiek ir ar iš viso jų buvo parsivežta, nes įrašų apie juos registracijos knygose nėra. Gali būti, kad dėl itin prastos kokybės jų iš karto buvo atsisakyta.

124 Kalbininko Aloyzo Vidugirio prierašas paprastu pieštuku – *Kaulēliškių* (*aut. p.*).

125 Ernstas Emilis Kraštinaitis – tuometis Lietuvių kalbos instituto darbuotojas, ekspedicijose tvarkęs ir ūkio reikalus. Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2022: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 2: *kalbotyros aneksija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 92, 106, 124–125.

126 Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86, p. 42.

Sociolingvistinės LKA punktų charakteristikos

1952 m., sprendžiant iš ekspedicijos vadovo įsakymų ir rekonstruoto kalendoriaus, dabartiniame Šal̃čininkų rajone kalbininkai lankėsi tuose kaimuose, kur dar gyvai vartota lietuvių kalba.

Ekspedicijos metu nustatyta, kad „Vilniaus sr. Šalčininkų rajono Dieveniškių, Jurgelionių ir Poškonių (Poškų) apylinkės yra lietuviškiausios šio rajono vietovės ir sudaro vad. Dieveniškių salą. Lietuviškiausi kaimai: Didžiùliai, Grỹbiškės, Lastaũčikai, Mižónys, Stélgonys, Kaziùliai, Bečiónys, Skráičionys, Maciùciai, Žižmai̇̃, Valãckiškės, Poškai̇̃, Sūdáinys, Jurgeliónys, Milkū́nai[127]. Nors trijuose paskiausia paminėtuose kaimuose laisvai kalba lietuviškai tik senoji karta – jaunimas pramokęs lietuviškai kalbėti mokyklose.“[128]

Arba: „Tiriamoji vieta Pagaujėnų k. ir apylinkė, esanti apie 4–5 klm. į pietryčius nuo Dieveniškių. Vietovė vardą gavusi nuo upelio Gáujos, kuris pro pat tą kaimą teka. Beveik visas kaimas gyvena „ūlyčioj“. Gyventojai kolūkiečiai, tautybė ir kalba įvairi: lietuvių, lenkų, baltarusių ir rusų[129]. Gretimi kaimai yra: Gudẽliai. Girdžiū́nai, Pavidónys, Siliùkai, Sadžiū́nai, Vaškẽliai, Šarkáičiai, Vaišuckaimis[130] ir kt., juose vienur daugiau, kitur mažiau yra lietuviškai kalbančių bei mokančių. Apylinkę nuo Dieveniškių skiria miškai.“[131]

Arba: „Tiriamoji vietovė – Daunoriū apylinkė (Baltarusijos TSR, Molodiečno sritis, Jurotiškių rajonas). Gyventojai visi vietiniai, tačiau lietuviškai temoka tik senieji. Gyvoji kalba čia yra baltarusių. Be to, daugelis gyventojų dar moka lenkų ir rusų kalbas. Jie save

127 Užrašytos tarminės vietovardžių formos (*aut. p.*).

128 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670.

129 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669. Pastaba: kadangi sąsiuvinių puslapiai nenumeruoti, čia ir toliau iliustracijos pateikiamos nenurodant puslapio.

130 Vietovardžio forma nesukirčiuota (*aut. p.*).

131 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669.

laiko lietuviais ir tik kai kurie – lenkais. Apylinkėje yra kolūkis, tačiau keli kaimai kol kas dar nėra į jį įsijungę. Iš visos apylinkės lietuviškiausias yra Pãsalio kaimas.“[132]

Beveik kiekviename apraše yra informacijos apie mokyklas: Žižmų apylinkėse „lietuviška septynmetė yra Poškų apyl., o [...] keturių klasių: Daubutiškyje, Kaziuliuose, Maciuciuose, Žižmuose ir Dieveniškėse 5. ir 6. klasė“[133]; Pagaujė́nų apylinkėse: „Senoviškai“ lietuviškai kalba daugiau tik senieji. Jauniesiems daug įtakos turi lietuviška mokykla ir kitų kalbų vartojimas. Vidurinio amžiaus žmonės sulenkėję. Kaime yra klubas-skaitykla.“[134]

Stengtasi pateikti svarbiausius duomenis apie vietovę: „Žižmų k. didelis – apie 50 pirkių.“[135]

Arba: „Tiriamoji vietovė – Nevašių kaimas [ñevãšei] priklauso Gardino sričiai, Varanavo rajonui, Viekoniū apylinkei.

Nevašių ūlyčioj yra 34 pirkios. Senoji karta lietuviškai moka, nors kai kurie jau gerokai primiršę. Jaunesnieji lietuviškai nemoka ir ne visi supranta. Tarp savęs lietuviškai kalbasi tiktai dviejų šeimų moterys, tarp savęs susiėjusios. Šiaip visi kalbasi gudiškai jau daug metų.“[136]

Taigi tyrėjai stengėsi sudaryti objektyvų ir gana išsamų vaizdą apie aplankytas vietoves, plg.:

„Tirtasis Lazūnų (Lazdūnų, Lazūnų) kaimas yra Baltarusijos TSR, Jurotiškės (~ių)[137] rajone, apie 15 klm.[138] į pietus nuo Jurotiškės miesto, apie 3–4 klm. į vakarus nuo Lazūnų buv. bažnytkaimio.

---

132 *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškio rajon[as]. Ekspedicijos medžiaga iš Daunorių apylinkės*. Užrašė Adelė Laigonaitė, Jonas Paulauskas. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 31, p. 1.

133 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670.

134 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669.

135 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670.

136 *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952. Aprašė Dovydaitis, Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807, p. 1.

137 *Jurotiškės* (*~ių*) (= *Jūrotiškių*).

138 *klm.* (= *km.*).

Kaimas gyveno daugiausia dar „ūlyčioj“ ir dalis išėjusi į vienkiemius. Daugiausia lietuviška yra šiaurinė to kaimo dalis (gyvena „ūlyčioj“). Pietinėj dalyj („ūlyčioj“ ir vienkiemiuose) lietuviškai tekalba tik nedaugelis senųjų žmonių (tarp jų ir Juzepa Buika) ir vienas kitas vidutinio amžiaus, kurių fonetika jau labai iškraipyta-sudarkyta. Kolūkis čia atsiradęs prieš 5 m. ir gerai tvarkomasi[139]. Bažnytkaimyje[140] yra septynmetė mokykla, paštas, krautuvė. Gyventojai kolūkiečiai[141].“[142]

Arba: „Tiriamoji vietovė – Konvališkių[143] apylinkė (BTSR Gardino sritis, Varanavo rajonas). Gyventojai vietiniai, save laiko lietuviais, tačiau lietuviškai temoka tik senieji. Lietuviškiausias kaimas – Biliaĩ. Jis buržuazinės Lenkijos viešpatavimo metais buvo vadinamas Kaunu (dėl savo lietuviškumo). Biliuose iki pat Didžiojo Tėvynės karo pradžios veikė lietuviška mokykla. Dabar vaikai mokosi baltarusių mokyklose. Vienas kitas Konvališkių apylinkės gyventojas savo vaikus yra išleidęs mokytis Vilniun. Gyventojai – daugiausia kolūkiečiai (tik Bilių kaime gyvena dar individualūs valstiečiai).

Kadangi Konvališkių apylinkėje lietuviškai kalbančių nėra daug, medžiaga buvo renkama ir iš kaimynių Bieliū́nų, Stanìšių ir Litvìcos (vietinių vadinamosios Lietuvos) kaimų, priklausančių Ramučių apylinkei.“[144]

Šie santūrūs ir šykštūs tirtų vietovių žodžių aprašai liudija, kad ir netiesiogiai, apie slogią ideologinę ir politinę 1952 m. atmosferą, brutaliai visur kišamas frazių klišes, kurių buvo privalu laikytis: girti kolektyvizaciją ir kolektyvinio darbo pasiekimus, peikti į ją dar neįsitraukusius ūkininkus (beje, šio žodžio niekas ir nevartojo – tik *valstiečiai*), kritikuoti visa, kas bent kiek galėjo priminti „buržuazinę santvarką“, ir būtinai vengti bet kokių tautiškumo apraiškų, nes priešingu atveju pats tapsi „buržuaziniu nacionalistu“.

---

139 Sakinys išbrauktas pieštuku. Gali būti, kad ši ir kitos pataisos darytos Aloyzo Vidugirio ranka, kai jis rinko medžiagą Lazūnų žodynui ar monografijai.

140 Žodis prirašytas Vidugirio (*aut. p.*).

141 Sakinys prirašytas Vidugirio (*aut. p.*).

142 *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškės rajonas. Lazūnų tarmės tekstai ir informacinės žinios.* Užrašė 1952 m. V mėn. dialektologinės ekspedicijos metu Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(1), p. 1.

143 *Konvališkių* (= *Kauleliškių*).

144 *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių (Kauleliškių) apylinkės (Varanavo apy.)*, 1952. Užrašė A. Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807, p. 1–2.

Taigi dabar jau turėtų būti akivaizdu, kokių bedugnių pakraščiais vaikščiojo tos ekspedicijos dalyviai, rašydami apie lietuviškiausius kaimus ir vietinius jų žmones.

Sociolingvistinis pateikėjo portretas

Sąsiuviniuose pateikta trumpa informacija apie pateikėjus: Žižmų pasakotojai – Jonas Dvynelis[145], „apie 50 m., kolūkietis, čia gimęs ir augęs“, ir Liudvikas Šilobrita[146], „kolūkietis, apie 35 m., taip pat vietinio kilimo“[147]. Iš kito aprašo apie šį informantą galima sužinoti daugiau: patikslintas jo amžius (46 m.), neraštingas, „gimęs Žižmuos. Jo motina iš Prabasciškių“[148]. O Dailìdžių kaimo gyventojas Videika (vardas nenurodytas) apibūdinamas kaip „80 m., neraštingas; gimęs ir augęs čia pat, valstietis. Jo tėvas iš artimo Padvarių kaimo.“[149]

Lazū́nų kaimo gyventoja Juzepa Buika apibūdinama kaip „80 m. (?) amžiaus, niekur nebuvus, Lazūnuose gimus augus, mokėjo lietuviškai skaityti. [...] Jos duktė Marytė Buika, 50 m., ir moka lietuviškai skaityti ir truputį rašyti.“[150] O Audzevičiūtė Viktorija iš Dievergių kaimo apibūdinta kaip „60 m. amžiaus, vietinė, beraštė valstietė“[151].

Nevengiama aprašyti individualių pateikėjo kalbos ypatybių. Štai kas parašyta apie Liudviko Šilobrito(s) kalbą: „Čia Žižmuos tik jis vienas verčia: *t* > *k* ir *d* > *g* prieš *i̯* ir *e̯*. Daugiau taip išverčiančių priebalsius minkštuosius yra Bėčionių ir Skraičionių kaimuose. Visi šio sąsiuvinio tekstai yra jo pasakyti, paimti pavyzdžiu tokio priebalsio išvertimo. Visa kita jo kalboje niekuo nesiskiria nuo kitų vietos žmonių kalbos. Ypačiai pradžioj kalbos daugiau sumišę [...] vandenio ir vangenio, bet vėliau jau dėsningai *d* > *g*;

145 = *Dvinelis?* Vėlesniuose kalbininkų užrašuose ši pavardė rašoma su trumpąja balse (*aut. p.*).

146 = *Šilobritas?* Tokią vyro pavardės formą kalbininkams yra pavartojusi jo žmona Šilobritienė (*aut. p.*).

147 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670.

148 *Cit. veik.*

149 *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 4.

150 *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškės rajonas. Lazūnų tarmės tekstai ir informacinės žinios*. Užrašė 1952 m. V mėn. dialektologinės ekspedicijos metu Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(1), p. 5.

151 *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškio rajon[as]. Ekspedicijos medžiaga iš Daunorių apylinkės*. Užrašė Adelė Laigonaitė, Jonas Paulauskas. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 31, p. 2.

t > *k*.“[152] Pavyzdžiui: *kap aî̃eisit / pasėĝėŝim / padu̇ĝėnŝim / pamelúoŝim kū̃ ir bus ŷiŝíemu ĝeraĩ̃* ‘ka(i)p ateisit, pasėdėsim, padudensim (pakalbėsim), pameluosim ką ir bus visiemu (visiems) gerai’[153]. Pasakojimo paraštėje įrašyta kalbininko pastaba apie šio *ĝ* artikuliaciją: „Nevisai aiškus tas *g*, tai lyg tarpinis garsas tarp *d* ir *g*, bet jokiu būdu ne *d* kaip *vand-*.“[154]

Arba: „Anelė Boguškienė, apie 90 m., Pagaujėnų k. gimusi, augusi ir gyvenanti. Ypač ryški jos fonetika. Dvibalsį *aũ* taria ji kaip *ou* (*ɔu*)“[155]; „L[iudvika] Palėkienė yra tų kelių tarmės atstovų tarpe išverčianti *t* ir *d* priebalsius: *t* > *k* ir *d* > *g* prieš *i*, *e* (prieš minkštuosius). Ji atitekėjus iš Skraičionių.“[156]

Nevengta ir kitokių pastebėjimų. Štai Senkaus pastaba apie 80 m. informantę: „Dabar jau „suvaikėjusi“. Šį tekstą yra pasakojusi Arumaai[157]. Dabar pasakoja labai padrikai.“[158]

Užrašuose ekspedicijos dalyviai perteikė ir savojo darbo specifiką. Pavyzdžiui, Senkus, būdamas Lazū́nuose, rašė: „Iš Buikų ir kai kurių kitų užrašyta atskirų sakinių su įdomesniais žodžiais ir formomis, parinkta atsakymų į Programos leksikos klausimus ir kreipta dėmesio į fonetiką, kuri, deja, labai, ypač jaunesniųjų, sugadinta. Rišlių tekstų labai sunku gauti. Žodžiai su sakiniais perduodami Žodyno redakcijai.“[159]

Arba: „Rišlių tekstų nepavyko gauti. Moka tik po vieną kitą dainelę. Daugiausia klausytasi atskirų sakinių tarimo ir jie užrašinėta. Be to, leksikos kai kurie klausimai tiesiog klausti.“[160]

---

152 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670.

153 *Cit. veik.*

154 *Cit. veik.*

155 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669.

156 *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 4.

157 Žr. Arumaa Peeter 1930: *Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen von P. Arumaa*, Dorpat, 31–40, 65–68.

158 *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškės rajonas. Lazūnų tarmės tekstai ir informacinės žinios*. Užrašė 1952 m. V mėn. dialektologinės ekspedicijos metu Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(1), p. 5.

159 *Cit. veik.*, 1–2.

160 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669.

LKA punktų aprašų daugiasluoksniškumas

Pirmųjų ekspedicijų sąsiuviniai akivaizdžiai parodo, kas domino kalbininkus ir kokia medžiaga buvo renkama.

Šiuo metu pirmosios ekspedicijos medžiaga vis dar įdomi kaip to laikotarpio sociolingvistinės situacijos aprašas su kalbintų pateikėjų duomenimis ir, svarbiausia, kaip dokumentinis nykstančių (o šiandien – ir sunykusių) pietinių lietuvių tarmių ypatybių paliudijimas.

Gali susidaryti įspūdis, kad LKA punktų aprašai – išsamūs ir standartizuoti socialinės ir kalbinės informacijos rinkiniai, iš kurių dialektologai kaip iš šulinio semia reikalingus duomenis. Taip nėra – juos reikia „išsilukštenti“.

Daugelyje pirmųjų sąsiuvinių-LKA punktų aprašų eksplikuoti tik tirtose vietovėse tarmėtyrininkų užrašyti tarminiai tekstai (žr. 18–27 pav.).

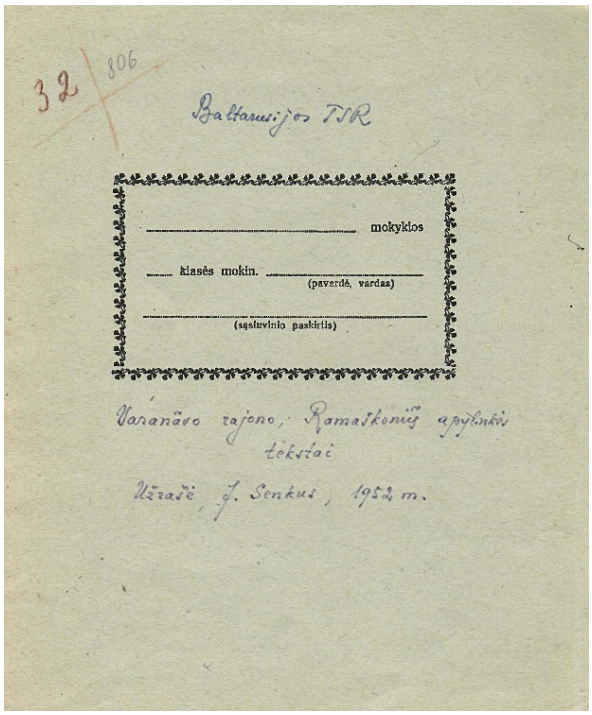
32/806

Baltarusijos TSR

_____ mokyklos

_____ klasės mokin. _____ (pavardė, vardas)

_____ (sąsiuvinio paskirtis)

Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai

Užrašė J. Senkus, 1952 m.

18 PAV. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai*, 1952 (rankraštis). Užrašė Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32/806 (viršelis)

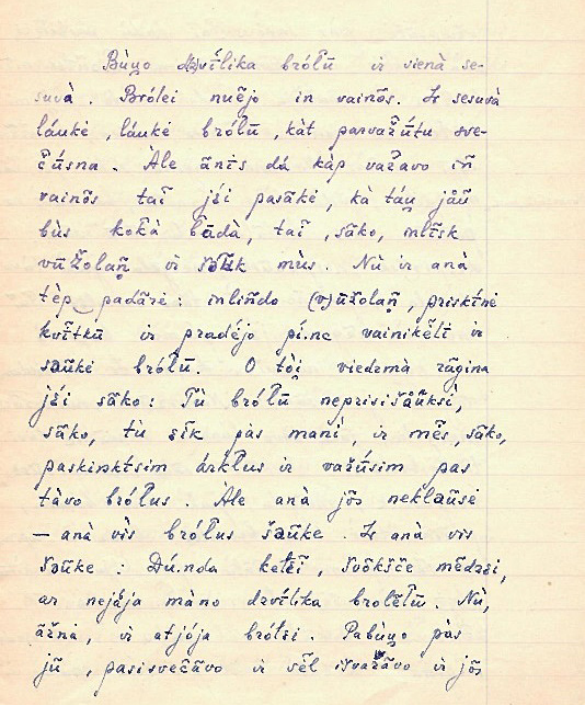
Buvo dvylika brolių ir vienà sesuvà. Porolei nuejo in vainos. Ir sesuvà lauke, lauke brolų, kàt parvažutu svečusna. Ale anès dà kàp važavo in vainos taĩ jei pasakė, kà tàu jaĩ bus kokà bedà, taĩ, sako, mlėsk vužolaĩ ir sakk mùs. Nù ir anà tèp padarė: mlinedo (v)užolaĩ, prisikėnė kuĩtkų ir pradėjo pi.ne vainikėlį ir saukė brolų. O tėi viedemà zugina jei sako: Tu brolų neprisišaukė, sako, tu sik pas manì, ir mės, sako, paskirstysim arklus ir važusim pas tavo brolus. Ale anà jos neklausė – anà vis brolus šaukė. Ir anà vis šauke: Du.nda ketė, sokšče mėdzi, ar nejėja mano dzvėlka broltėlų. Nù, ažna, ir atjėja brolsi. Pabuvo pas jų, pasisvečavo ir sėl išvažavo ir jos

19 PAV. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai*, 1952 (rankraštis). Užrašė Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32/806, p. 1

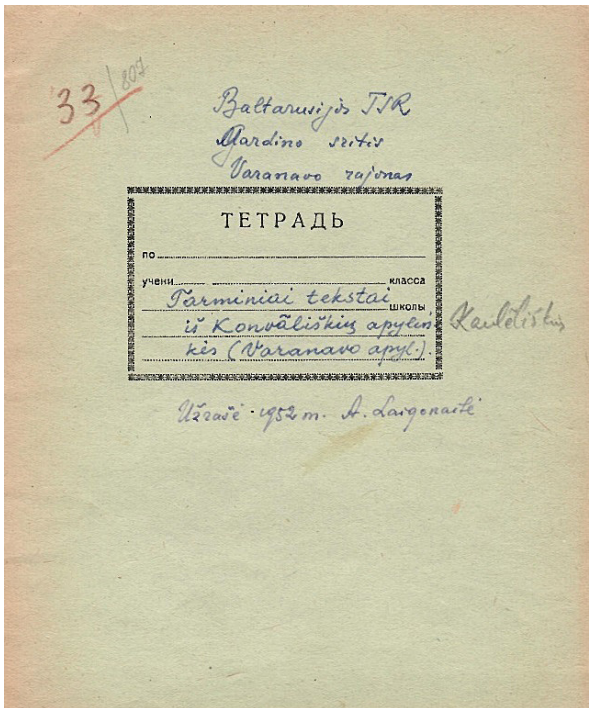

20 PAV. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių apylinkės (Varanavo apyl.)*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807 (viršelis)

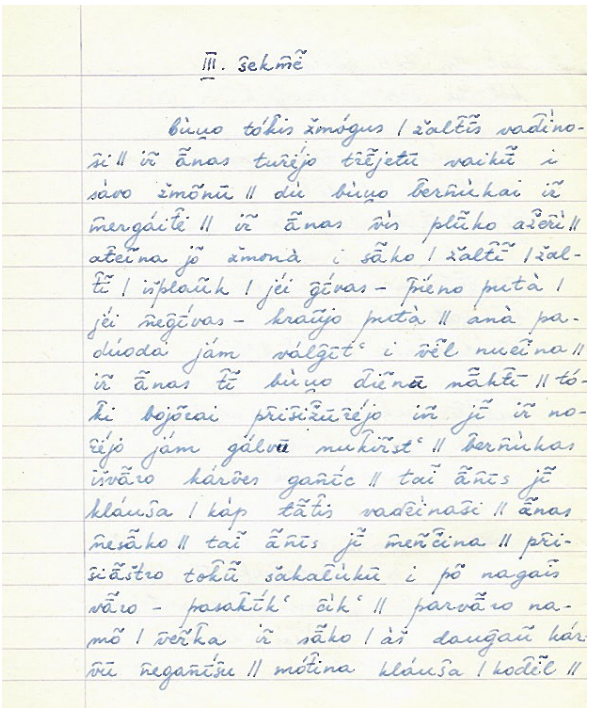

III. Sekmė

buvo tókis žmógus / žaltìs vadìnosi // ir ãnas turìjo trẽjetù vaikù ì sàvo žmõnù // dù buvo berniùkai ir mergáitė // ir ãnas vìs plìko ažerù // ateìna jõ žmonà ì sãko / žaltì / žaltì / išplaũk / jéi gẽvas – prìeno putà / jéi nẽgẽvas – kraujo putà // anà padúoda jám válgyt' ì vẽl nueìna // ir ãnas tẽ buvo dienõ nãktì // tókì bojõrai prìsižiūrėjo ìr jẽ ir norėjo jám gálvū nukìrst' // berniùkas išvãro kárves gañýt // taì ãnts jẽ klausa / kàp tãtis vadìnasi // ãnas nesãko // taì ãnts jẽ meìtina // prìsiãštro tokù šakalùkù ì pò nagaìs vãro – pasakýk' ãik' // parvãro namõ / verka ir sãko / àš daugaũ kárvū negañýsu // mótina klausa / kodìl //

21 PAV. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių apylinkės (Varanavo apyl.)*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807, p. 1

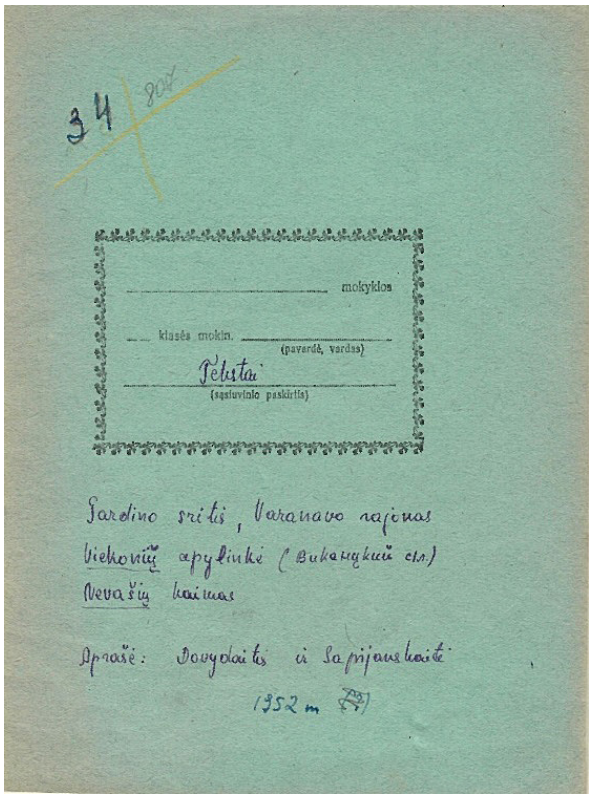

22 PAV. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952 (rankraštis). Aprašė Dovydaitis ir Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807 (viršelis)

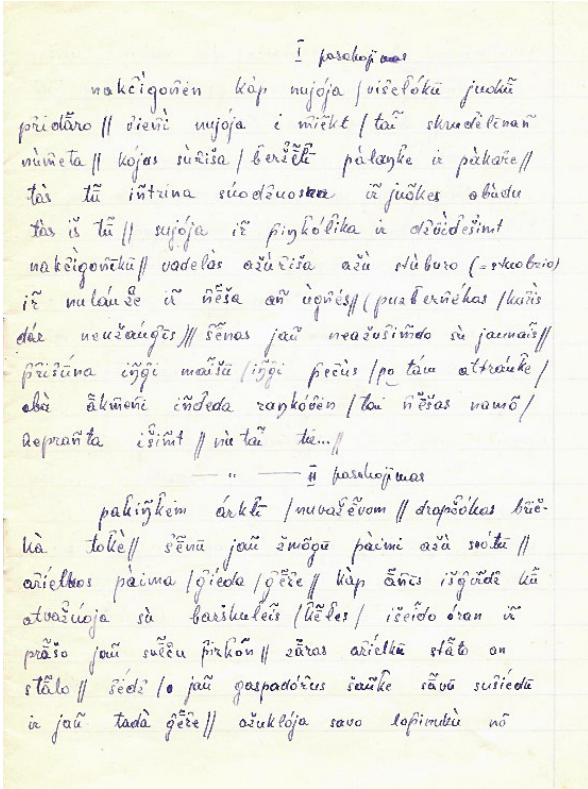

23 PAV. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952 (rankraštis). Aprašė Dovydaitis ir Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807 (fragmentas)

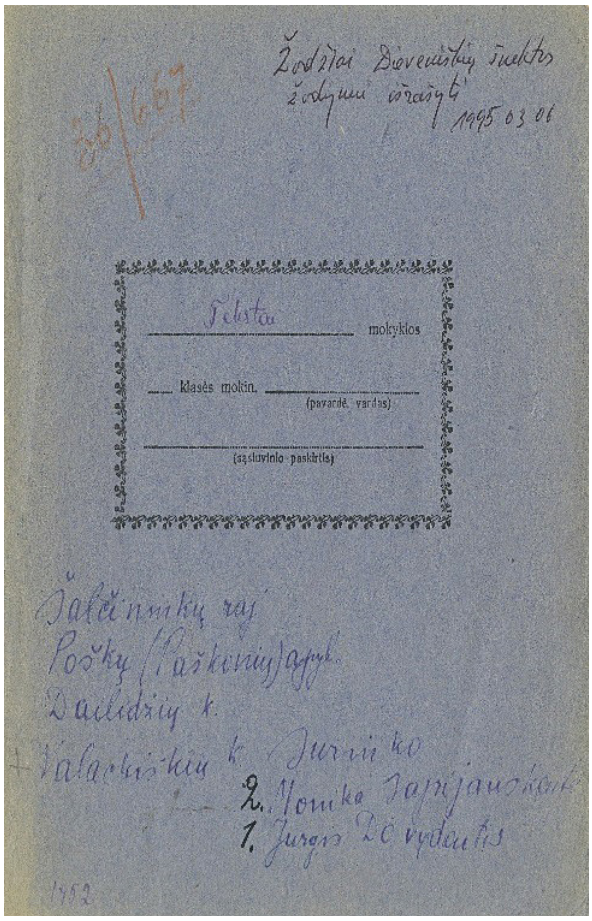

24 PAV. *Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k.* Surinko Monika Sapijanskaitė, Jurgis Dovydaitis. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (viršelis)

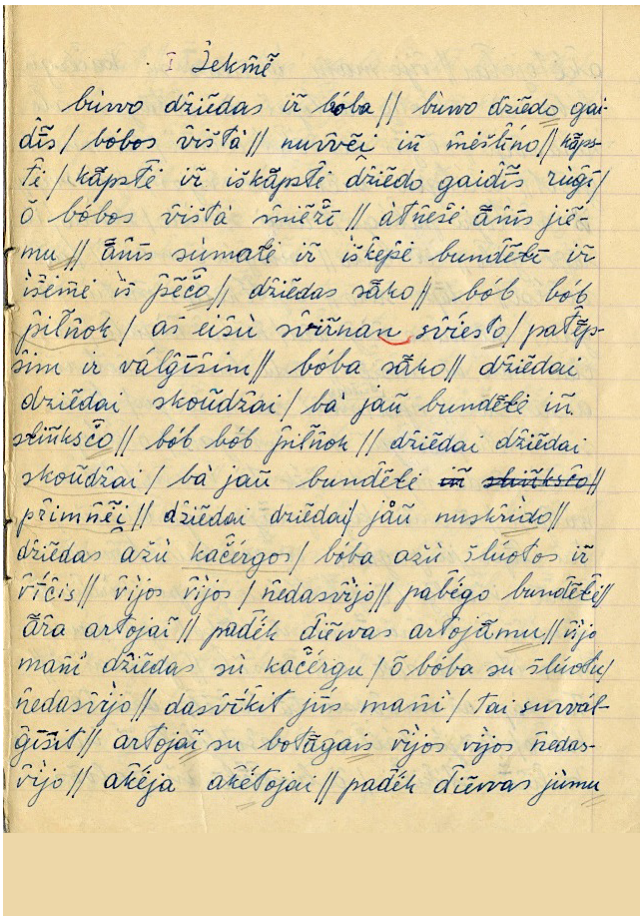

25 PAV. *Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k.* Surinko Monika Sapijanskaitė, Jurgis Dovydaitis. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (fragmentas)

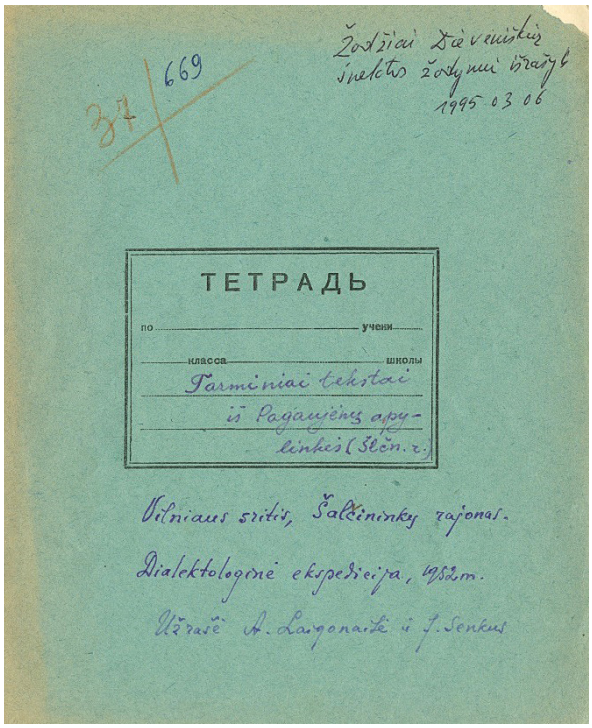

26 PAV. *Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas. Dialektologinė ekspedicija*, 1952 m. Užrašė A. Laigonaitė ir J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669 (viršelis)

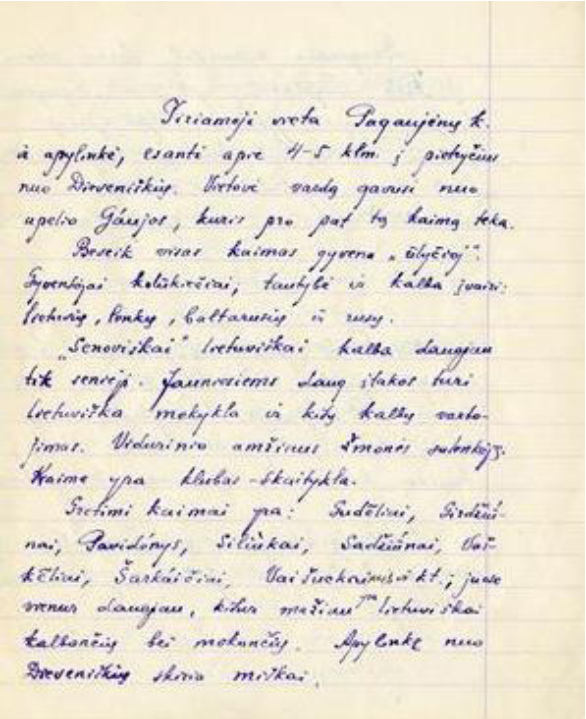

27 PAV. *Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas. Dialektologinė ekspedicija*, 1952 m. Užrašė A. Laigonaitė ir J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 1

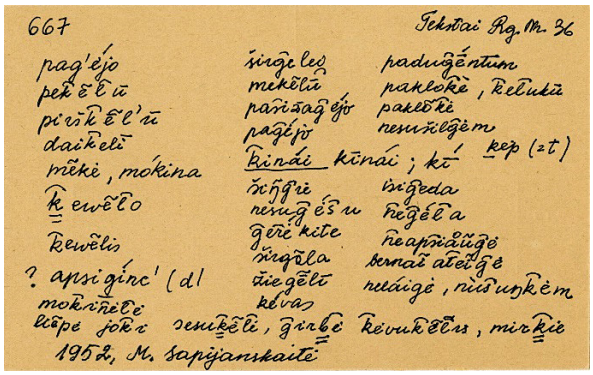
667 Tekstai Rg. Nr. 36
pag'ėjo šnigeles padnigėntum
pekėlu mekėlu pakloke, kelukū
pišk'ėl'ū pašisagėjo paklokė
daikeli pagėjo nesnilgėm
mėkė, mokina kinai kūnai; kū kep (zt)
kewėlo šnigrė šnigeda
kewėlis nesugėšu negėla
? apsiginc' (dl gerė kite negapšūgė
mokinėtė šnigėla bernai ateigė
lėpė jokr diegėlū reiaigė, nusunkėm
kėvas
senkėlė, girbė kevukėlės, mirkė
1952, M. Sapijanskaitė

28 PAV. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (įdėklas, 2 kortelės)

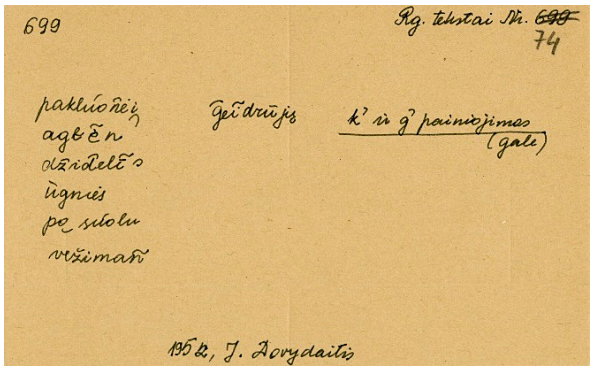
699 Rg. tekstai Nr. ~~699~~ 74
paklio nėj geidrūjs k' ir g' painėjimas (gale)
agėn
dzidelės
ugnies
po sulu
vėžimasi
1952, J. Dovydaitis

29 PAV. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (įdėklas, 2 kortelės)

Kaip matyti iš pavyzdžių, daugelyje sąsiuvinių pateikti tik ranka rašyti tarminiai tekstai, be jokios informacijos. O kartais ji pateikta labai fragmentuotai: kaip rišlios kalbos fragmentai sąsiuviniuose užrašytos ypatingo kalbininkų dėmesio sulaukusios tarminės ypatybės, pavyzdžiui: *jūsump mìškas / õ mūsump mẽdžas* ‘jūsump (pas jus) miškas, o mūsump (pas mus) medžias’[161].

Kartais priebalsių minkštųjų *t* > *k* ir *d* > *g* kaita užfiksuojama ir atskirose kortelėse, rašytose jau vėlesniais laikais renkant medžiagą kolektyvinėms monografijoms ar *Dieveniškių žodynui* (žr. 28–29 pav.).

Taigi pirmuosius LKA punktų aprašus reikia vertinti kaip išsamesnių tyrimų ruošinius. Jie yra autentiški ir dažnai vieninteliai XX a. šeštojo dešimtmečio vietinių lietuvių tarmių šaltiniai (nepamirština, kad magnetofonais kokybiškai dar nesinaudota), be to, dar ir to meto politinio bei sociokultūrinio gyvenimo liudytojai.

Svarbu pabrėžti, kad šie skirtingomis rašysenomis rašyti sąsiuviniai saugo ne tik kalbinį, bet ir kalbotyrinį palikimą: iš jų nesunku rekonstruoti ir to meto dialektologijos pasiekimus, reikalavimus, keliamus informantams ir patiems tyrėjams.

161 *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 8.

KALBININKŲ ĮŽVALGOS: LIETUVIŲ KALBA ŠALČININKŲ RAJONE 1952–1969 METAIS

Laura Brazaitienė

Pagal dabartinį administracinį skirstymą Šalčininkų rajonui priklauso teritorija, kurioje kalbama ir pietų aukštaičių, ir rytų aukštaičių vilniškių šnektomis (žr. skirsnį „Vietinės tradicinės lietuviškos šnektos išskirtinumas“).

Lietuvių kalbos atlasui (LKA) buvo atrinkta dešimt pietų aukštaičių tarmės ploto gyvenamųjų vietovių ir septynios, priklausančios rytų aukštaičių vilniškių teritorijai (žr. 30 pav.).

Pabrėžtina, kad LKA punkto ir gyvenamosios vietovės sąvokos nėra tapačios: nors punktas tiesiogiai siejamas su viena konkrečia vietove, tačiau visiškos punkto ir vietovės atitikties nėra. Punkto pavadinimu pasirinkta pagrindinė (daugiausia gyventojų, stipriausią infrastruktūrą, aukščiausią socialinį prestižą, ryškiausiai išreikštas tarmines ypatybes turinti) gyvenvietė. Prie jos šliejasi geografiniu ir kalbiniu požiūriais artimos, bet punktų tinklo sudarymo metu demografiniu ir administraciniu požiūriais silpnesnės gyvenamosios vietovės[162]. Todėl LKA punktai vienas nuo kito yra nutolę maždaug 10–12 km atstumu (žr. 30 pav.)[163].

162 Punkto sandaros ir pavyzdžių žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas ir jo optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXVIII, 71–91; Mikulėnienė Danguolė 2014: Tinklo sudarymas ir raida XX a. antrojoje pusėje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 113–123; Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Trinaris optimizacijos modelis, punktų gyvybingumo laipsniai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 124–128.

163 *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977, 11, 21–30, 1 žemėl., dar žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas ir jo optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXVIII, 71–91.
Santrumpos žemėlapyje žymi Zinkevičiaus ir Girdenio klasifikacijos pietų aukštaičius (PA) ir rytų aukštaičius vilniškius (RAV). Žemėlapį sudarė dr. Laura Brazaitienė. Jis paskelbtas pirmą kartą (Meiliūnaitė Violeta 2021: Kur suteka upės ir kalbos. – *Pasaulio lietuvis*. Prieiga internete: https://pasauliolietuvis.lt/kur-suteka-upes-ir-kalbos/). Jis braižytas Šalčininkų rajono savivaldybės puslapyje paskelbto žemėlapio pagrindu: http://gis.salcininkai.lt/mapguide/webgis/.

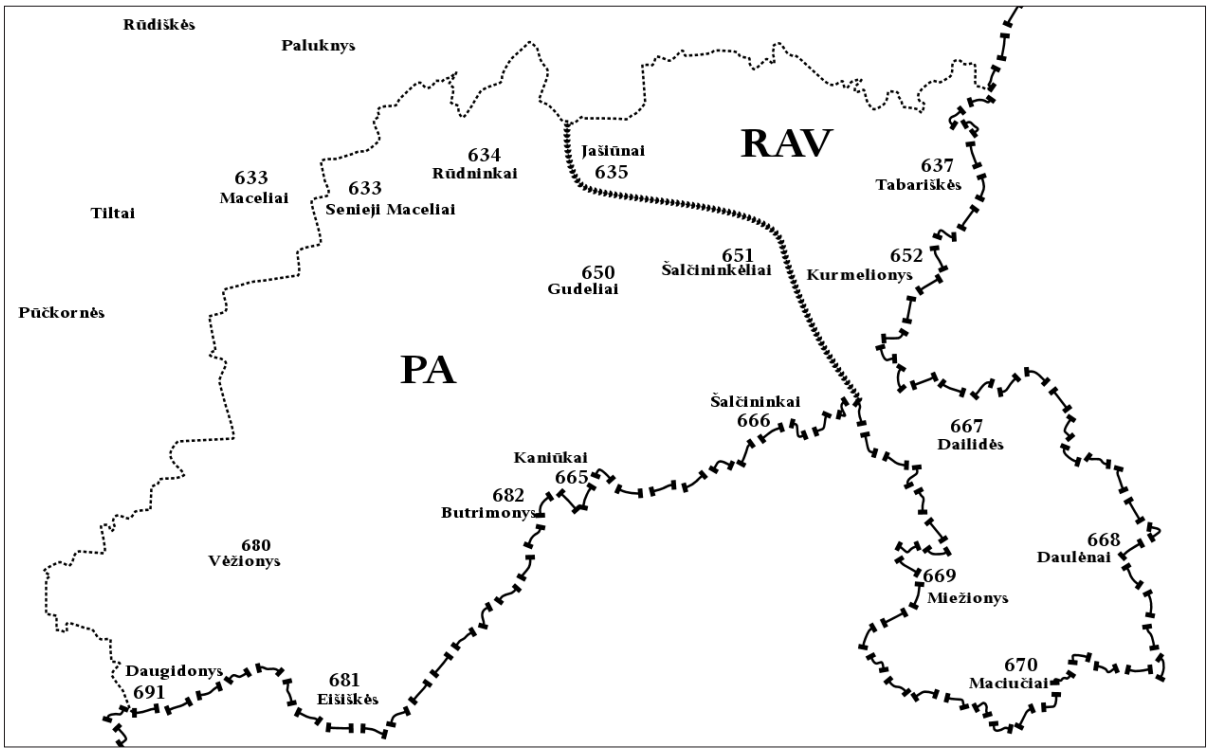

30 PAV. *Šalčininkų apylinkių šnektos Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio lietuvių tarmių klasifikacijoje*

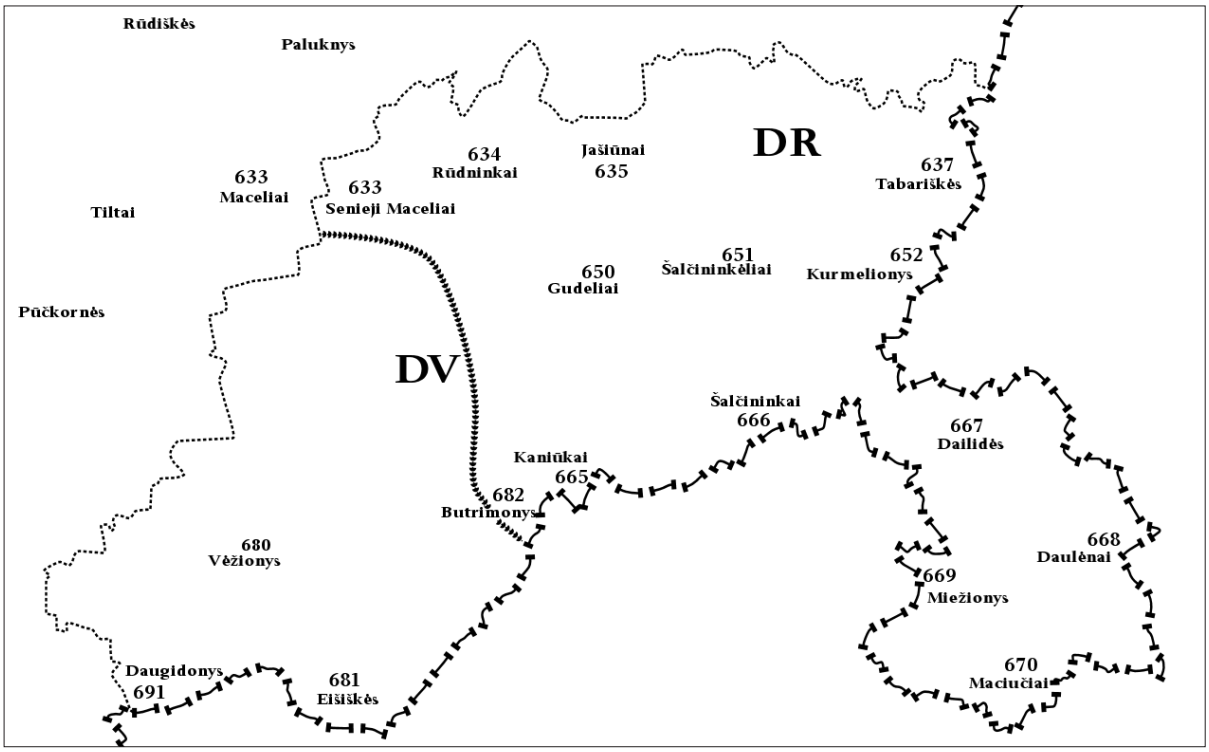

31 PAV. *Šalčininkų apylinkių šnektos Antano Salio lietuvių tarmių klasifikacijoje*

Nustatyta, kad didžioji LKA punktų dalis yra perimta iš senesnių laikų, kai kalbininkas Antanas Salys rengė anketą žodžių geografijai *Apklausas 1*, pagal kurią 1942 m. buvo pradėta rinkti medžiaga visoje Lietuvos teritorijoje (žr. 31 pav.[164])[165].

Nuo Salio anketos iki *Lietuvių kalbos atlaso* parengiamųjų darbų buvo praėję palyginti nedaug laiko – ne visas dešimtmetis, tačiau Antrasis pasaulinis karas ir pokaris, trėmimai, kolektyvizacija ir melioracija smarkiai pakeitė Lietuvos kaimų situaciją. Todėl nenuostabu, kad šiek tiek kito ir LKA punktų žemėlapis.

Deja, ankstesnių duomenų beveik nėra (žr. 1 lentelę[166]).

1 LENTELĖ. *LKA punktų ir Antano Salio tirtų kaimų palyginimas*

LKA punkto Nr.	LKA punktas	Punktui priklausę Antano Salio nurodyti kaimai
LKA 633	Macẽliai	–
LKA 634	Rũdninkai	–
LKA 635	Jašiū́nai	–
LKA 637	Tãbariškės	–
LKA 650	Gudẽliai	–
LKA 651	Šalčininkẽliai	–
LKA 652	Kurmeliónys	–
LKA 665	Kaniũkai	–
LKA 666	Šal̃čininkai	–
LKA 668	Daulė́nai	–
LKA 669	Miežiónys	–
LKA 670	Maciùčiai	Dievẽniškės, Žižmai̇̃
LKA 680	Vėžiónys	–
LKA 681	Eĩšiškės	–
LKA 682	Butrimónys	–
LKA 691	Daũgidonys	–

164 Santrumpos žemėlapyje žymi Salio klasifikacijos dzūkus vakarinius (DV) ir rytinius (DR).

165 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas ir jo optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXVIII, 71–91.

166 Geržotaitė Laura, Kaikarytė Aušra, Šinkūnas Mindaugas 2014: *Lietuvių kalbos atlaso* ir Antano Salio *Apklauso 1* gyvenamųjų vietovių analizė (punktų sąvadas). – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 405–438.

Tai paaiškinama ne tik istorinėmis aplinkybėmis, bet ir kitų kalbų dominavimu šiame krašte. Štai kodėl Dievėniškių apylinkių, kaip pačių lietuviškiausių, tarmė daugelio kalbininkų laikyta ir tebelaikoma atramine (žr. skirsnį „Vietinės tradicinės lietuviškos šnektos išskirtinumas“). Ji – tarsi šio krašto pietų aukštaičių etalonas.

Tiek vienai, tiek kitai šnektai, kaip rodo paskirų tarmėtyrininkų pastabos, slavų kalbų poveikis XX a. šeštuoju–septintuoju dešimtmečiais buvęs panašus.

Maceliai (LKA 633)

Pietų aukštaičiams priskirtus Maceliùs, šiuo metu priklausančius Varėnõs rajono savivaldybei, tyrė kalbininkai Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas[167]. Jų teigimu, tuo metu dar buvę vietos gyventojų, kurie labai gražiai lietuviškai, arba dzūkiškai, kalbėjo (žr. 32–33 pav.)[168].

Geriausiai lietuviškai kalba, kaip teigiama, senieji punkto gyventojai[169]. Jų kalba įvardijama kaip „paprasta vakarinių dzūkų šnekta“, nes jie „*t*, *d*, prieš lk. *i*, *į*, *y*, *ie* verčia į *c*, *dz*, o taip pat ir *tv*, *dv* prieš tuos pat balsius verčia į *cv*, *dzv*: *cìkras*, *pirci*, *dzìdelis*, *dzienà*, *ciesà*, *dzvílika*, *kecvirtas* ir t. t.“, o minkštuosius *č*, *dž* taria kaip *c*, *dz*: *arc'åũ*, *c'à*, *dzidzáusas*, *áudz'a*, *keñc'a* ir kt. (žr. 34–35 pav.)[170].

Šį teiginį iliustruoja tarminiuose tekstuose užrašyti pavyzdžiai: *dzvì* ‘dvi’[171], *kicì* ‘kiti’[172], *dzírbau* ‘dirbau’, *jáucis* ‘jautis’, *dzìdelē* ‘didelė’[173], *akéc'os* ‘akėčios’[174] ir kt.

---

167 Tiek anksčiau, tiek dabar skiriami dveji nedideliu atstumu išsidėstę Macẽliai – Varėnõs r. savivaldybei priklausantys Macẽliai, vietos gyventojų dažniau vadinami Senaĩsiais Macẽliais, ir Naujíeji Macẽliai, jau priklausantys Šalčininkų r. savivaldybei.

168 *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 3.

169 *Cit. veik.*, 7.

170 *Cit. veik.*, 11.

171 *[Paluknys]. Maceliai, Tekstai*, 1957, № 1 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2), p. 3.

172 *Cit. veik.*, 3.

173 *Cit. veik.*, 4.

174 *Cit. veik.*, 11.

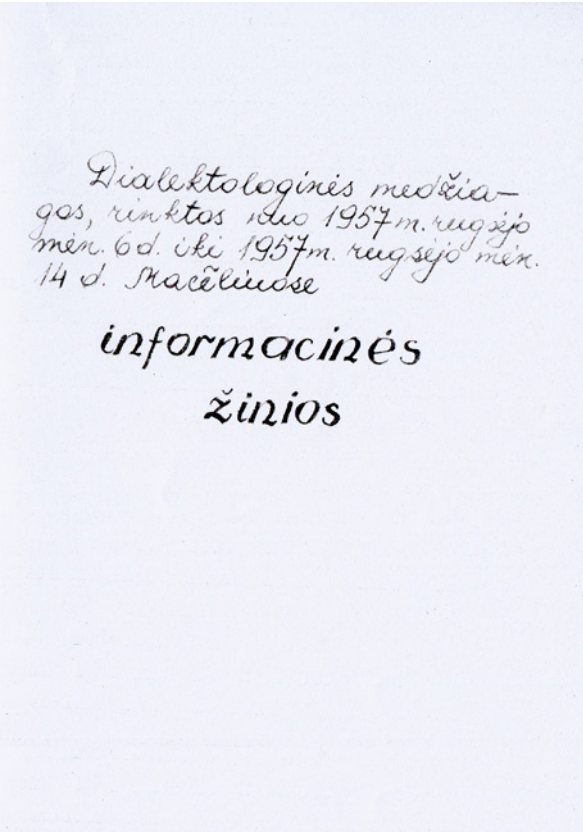

Dialektologinės medžiagos, rinktos nuo 1957 m. rugsėjo mėn. 6 d. iki 1957 m. rugsėjo mėn. 14 d. Macėliuose

informacinės žinios

32 PAV. *Informacija. Paluknys. Maceliai*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 3

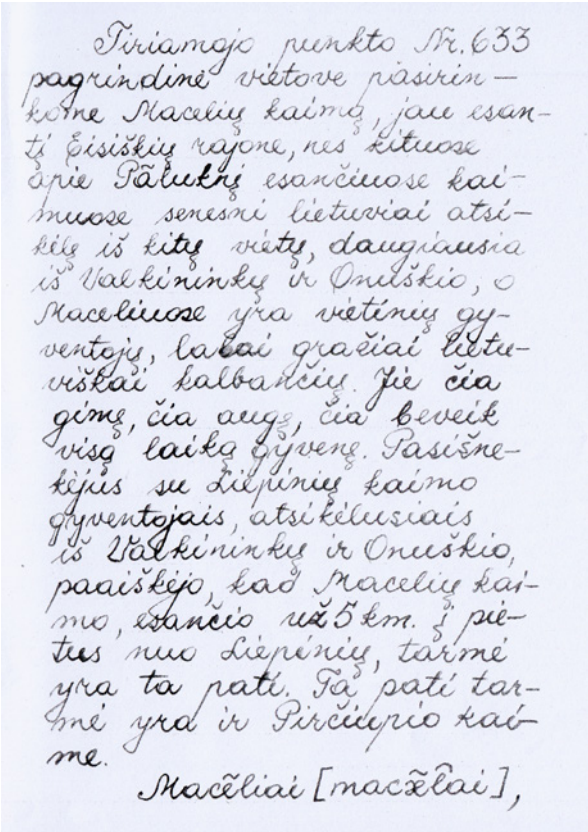

Tiriamojo punkto Nr. 633 pagrindinė vietovė pasirinkome Macelių kaimą, jau esantį Eisiškių rajone, nes kituose apie Pãlukį esančiuose kaimuose senesni lietuviai atsikėlę iš kitų vietų, daugiausia iš Valkininkų ir Onuškio, o Macelinose yra vietinių gyventojų, labai gražiai lietuviškai kalbančių. Jie čia gimę, čia augę, čia beveik visą laiką gyvenę. Pasišnekėjęs su Liepinių kaimo gyventojais, atsikėlusiais iš Valkininkų ir Onuškio, paaiškėjo, kad Macelių kaimo, esančio už 5 km. į pietus nuo Liepinių, tarmė yra ta pati. Ta pati tarmė yra ir Pirčiupio kaime.

Macėliai [macẽliai],

33 PAV. *Informacija. Paluknys. Maceliai*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 5

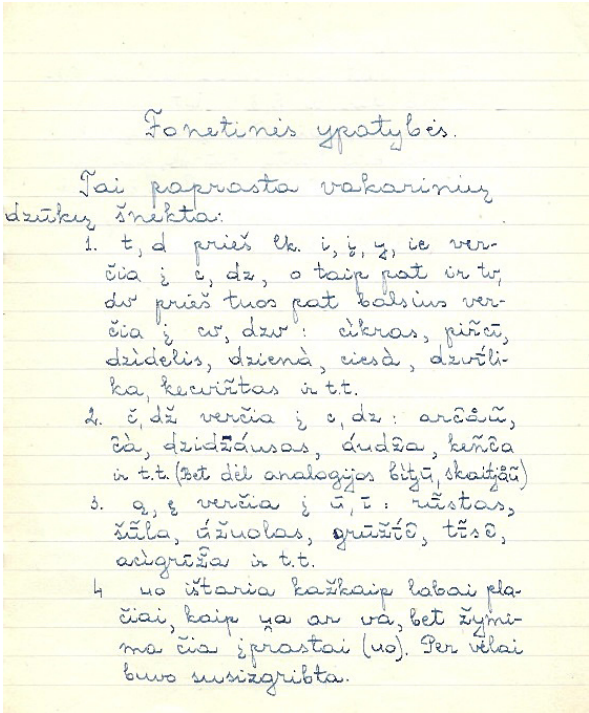

Fonetinis ypatybės.

Tai paprasta vakarinių
dzūkų šnekta:

1. t, d prieš lk. i, ę, y, ie verčia į č, dž, o taip pat ir tv, dv prieš tuos pat balsius verčia į cv, dzv: čikras, pičų, dzidelis, dzienà, ciesà, dzvėlika, kecvėtas ir t.t.
2. č, dž verčia į c, dz: arčiū, čà, dzidžáusos, dúdza, kenčia ir t.t. (bet dėl analogijos bitų, skaitžū)
3. ą, ę verčia į ū, ī: rūstas, šūla, dūnolas, grūžė, tīsė, arīgrūža ir t.t.
4. uo ištaria kažkaip labai plačiai, kaip ya ar va, bet žymima čia įprastai (uo). Per vėlai buvo susižgribta.

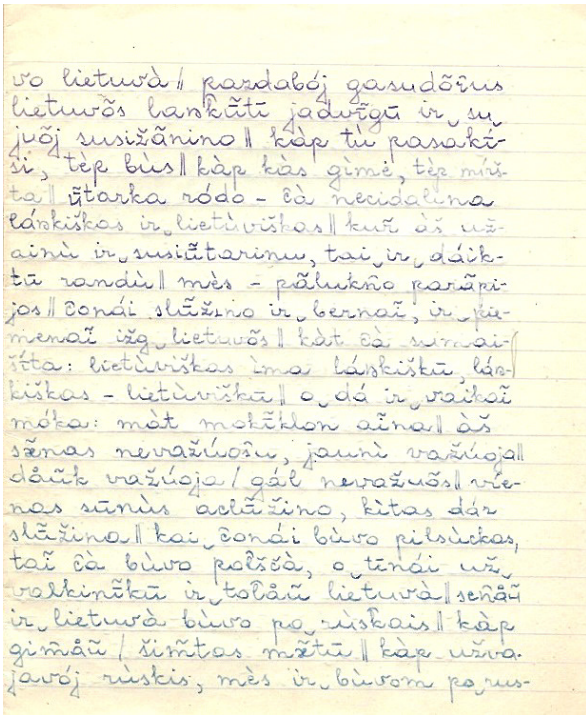

vo lietuvà || pardabój gasudõius lietuvõs lankūtī jadūgū ir su juõj susižãnino || kàp tù pasakīsi, tėp bùs || kàp kàs gimė, tėp mìšta || ištarka ródo - čà necidalina lánskiškas ir lietùviškas || kuī àš užainù ir susitarinu, tai ir dáikta randù || mès - pãlukno parãpijos || čonái slūžino ir bernaī, ir piemenaī iš lietuvõs || kàt čà sumaišīta: lietùviškas ìma lánskiškū, lánskiškas - lietùviškū || o dá ir vaikaī móka: màt mokėklon aīna || àš sėnas nevažiúosu, jaunì važiúoja || dáuk važiúoja / gál nevažuõs || vienas sunùs aplūžino, kitas dár slūžino || kai čonái buvo pilsùckas, taī čà buvo polščà, o tenái už valkinūkū ir tolãū lietuvà || senãū ir lietuvà buvo po ruskais || kàp gimãū / šimtas mėtū || kàp užva-javój ruskis, mès ir buvom po rus-

34 PAV. *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 11

35 PAV. *Paluknys. Maceliai, Tekstai*, № 1, 1957, (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2), p. 5

Dvigarsiai *an*, *am* išlaikyti sveiki, plg.: *vánden'u* 'vandeniu', *gīvænc'* 'gyventi'[175], o buvę nosiniai **ą*, **ę* susiaurinti, pvz.: *aps'ãvī* 'apsiavę', *tvorælbī* 'tvorelę'[176].

Šios ypatybės iliustruotinos neilgu nerišlaus teksto fragmentu[177] (žr. 36 pav.).

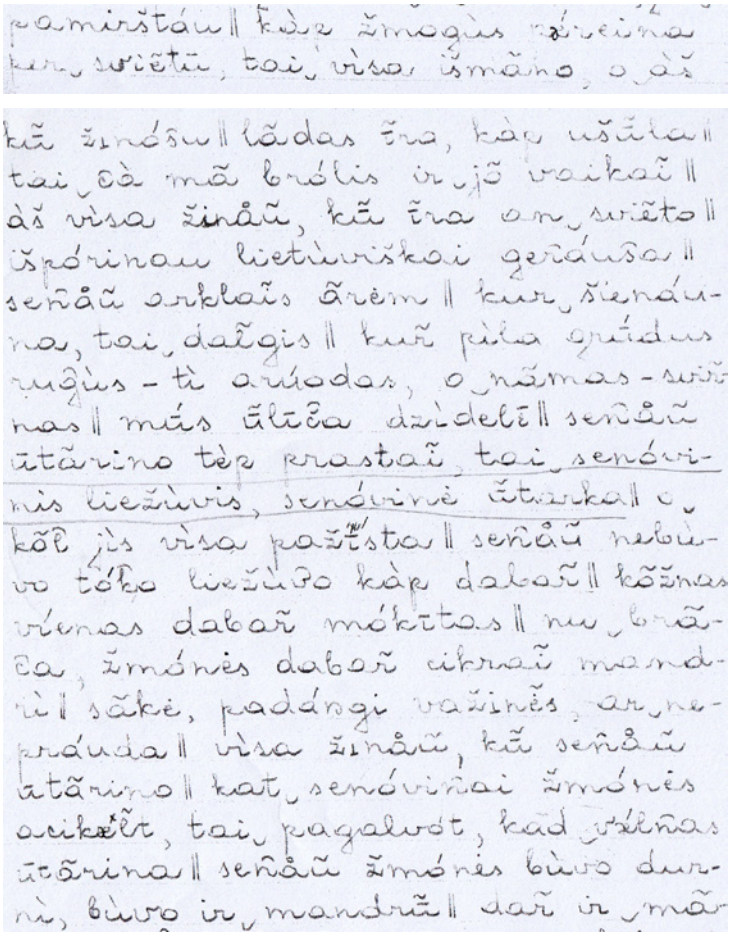

36 PAV. *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2), p. 7–8 (fragmentas)

kàp žmogùs páreina per‿sviẽtū[178] */ tai‿vìsa išmãno, o‿àš kū̃ žinóŝu // lãdas ĩra, kàp ušū̃la // tai‿ĉà mã brólis ir‿jõ vaikaĩ // àš vìsa žinåū, kū̃ ĩra an‿sviẽto // išpórinau*[179] *lietùviškai geŕáuŝa // señåū arklaĩs ãrėm // kur‿šienáuna, tai‿daĩ̃gis // kuř pìla grū́dus rugùs – tì arúodas, o‿nãmas – sviřnas // mū́s ū̃līĉa*[180] *dzìdelē // señåū ūtãrino*[181] *tèp prastaĩ,*

175 *Cit. veik.*, 4.
176 *Cit. veik.*, 9.
177 *Cit. veik.*, 7–8.
178 = *pasaulį* (*aut. p.*).
179 = *išpasakojau* (*aut. p.*).
180 = *kaimas* (*aut. p.*).
181 = *kalbėjo* (*aut. p.*).

tai‿senóvinis liežùvis[182]*, senóvinė ũtarka*[183] *// o‿kõl̂ jìs vìsa pažísta // señåũ nebùvo tóḱo liežùvo kàp dabar̃ // kõžnas*[184] *víenas dabar̃ mókītas // nu‿brãĉa*[185]*, žmónės dabar̃ cikrai̇̃ mandrì*[186] *// sãkė, padángi važinẽs ar‿nepráuda*[187] *// vìsa žinåũ, kũ señåũ ūtãrino // kat‿senóviñai žmónės acikæl̃t, tai‿pagalvót, kad‿vælñas ūtãrina // señåũ žmónės bùvo durnì, bùvo ir‿mandrũ̃ //.*

Arba[188]:

[...] núoteka sẽdzi dziẽškoj[189] *// àš buvåũ bról̂uose // nedzidùkū bakanẽlī*[190] *adúoda ùbagu // mel̃skitės, kad‿dziẽvas dúot gīvæ̃nimū gæ̃rū // dróbinės kǽlnės jõs dá paŝū́ta // išáudė andarõkū ir‿geraĩ̃ // dzviẽj kailiñũ̃ jǽi mergà nepar̃neša, tai‿negerà // señåũ iš‿pir̃kto niẽko, vìsa sã dárbas // jáuĉais ãrė, àš pàc ar̃åũ // ig‿šìtam gãli bùvo gelažìnės akéĉos // dėl̂‿arkl̂ũ kárûu pripjóvė šiẽno // al̂à pirmà nebùvo gelažiẽs // medzìñai dañtes bùvo: kõlai nesuláužai, laĩko //.*

Kaip savitesnę ypatybę, šį LKA punktą tyrę kalbininkai nurodo labai platų *uo* tarimą (skamba kaip *ua*), nors tekstuose žymi „įprastai (*uo*). Per vėlai susizgribta.“[191]

Kiek plačiau aptartas priebalsių kietinimas (visada kietina priebalsį *l* prieš *e*, *ė*; taip pat kietina ir ž, š, *r*, bet nelabai sistemingai)[192].

Lietuviška pradinė mokykla šiose apylinkėse buvo uždaryta vos prieš keletą metų, tyrimo metu jau veikė lenkiška pradinė. Vyresnieji mokiniai lankė lenkišką Pãluknio vidurinę mokyklą. „Daugiau, – kaip rašo dialektologai, – kultūrinių įstaigų kaime nėra.“[193] Nors ne tik kai kurie senieji ar vyresnieji žmonės, bet ir vaikai mokėjo vietinę lietuvių kalbą, dauguma gyventojų buvo trikalbiai. Jie mokėjo ir suprato

182 = *kalba* (*aut. p.*).
183 = *kalba, šneka* (*aut. p.*).
184 = *kiekvienas* (*aut. p.*).
185 = *bra* (*aut. p.*).
186 = *gudrūs* (*aut. p.*).
187 = *netiesa* (*aut. p.*).
188 *[Paluknys]. Maceliai, Tekstai*, 1957, № 1 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2), p. 11.
189 = *kubile* (*aut. p.*).
190 = *kepalą* (*aut. p.*).
191 *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 11.
192 *Cit. veik.*, 12.
193 *Cit. veik.*, 10.

lietuviškai, bet tuo metu jau buvo gerokai aplenkėję, laikė save lenkais ir kalbėjo baltarusiškai, arba „po prastomu“[194]. Kiti irgi bendravo lenkiškai[195].

Tai rodo ir kalbininkų pateiktos sociolingvistinės pateikėjų charakteristikos: „J-ius I-as, 93 m. moka lietuviškai, lenkiškai ir baltarusiškai. Čia gimęs, augęs ir visą laiką gyvenęs. Literatūrinės kalbos visiškai nemoka. Laiko save lenku.“[196]

Arba: „J-ius M-jus, F-os., apie 80 m., čia gimęs, augęs ir gyvenęs. Moka lietuviškai, lenkiškai ir baltarusiškai. Oficialiuose dokumentuose rašosi lietuviu ir nemano važiuot į Lenkiją.“[197]

Arba: „J-ienė L-a (60 m.), atitekėjusi prieš 40 m. iš Senųjų Trakų. Lietuviškai kalba švariai, bet leksika neturtinga.“[198]

Atskiro dėmesio šiandien vertas ir paties LKA punkto centro – Macẽlių kaimo – apibūdinimas, plg.: „Maceliai priklauso Marytės Melnikaitės vardo kolūkiui. Beveik visi kaimo gyventojai yra kolūkiečiai. Maceliuose gyvenantieji žmonės yra smarkiai aplenkėję ir laiko save lenkais, bet kalba daugiausia baltarusiškai [...]. Kai kurie kaimo gyventojai žino ir patvirtina, kad jų tėvai arba seneliai anksčiau kalbėję lietuviškai, bet paskiau dėl mišrių vedybų ir lenkinimo politikos pasidavę lenkų įtakai ir šeimoje ėmę kalbėti baltarusiškai arba lenkišku žargonu. Ir dabar dauguma kaimo gyventojų užsirašę išvažiuoti į Lenkiją.“[199]

Taigi, galima sakyti, kad buvusi ne viena, o bent kelios vietinių gyventojų lenkėjimo bangos.

Rūdninkai (LKA 634)

Kitame pietų aukštaičių punkte, Rũdninkuose, 1967 m. buvo rastas vos vienas kitas lietuviškai kalbantis tarmės atstovas. Todėl šios vietovės tyrėja Marija Razmukaitė turėjo, kaip ji rašo, „išsijoti“ visą buvusią Rũdninkų parapiją[200].

194 *Cit. veik.*, 7.
195 *Cit. veik.*, 8–10.
196 *Cit. veik.*, 8.
197 *Cit. veik.*, 8–9.
198 *Cit. veik.*, 9.
199 *Cit. veik.*, 6–7.
200 *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 3.

Taigi buvo aplankyti visi trijų–penkių kilometrų atstumu nuo numatyto tirti punkto išsidėstę minėtos parapijos kaimai: Žagarìnė, Pakrempẽ, Pãpiškis[201], Rudnià, Dvarẽliai[202], Plytnicà[203], Večẽriškės[204], Gumbà[205], Skerdýmai[206]. Taip pat šiai priklausęs Baltõsios Vókės miestelis, kuriame, kaip teigiama, veikusi vidurinė mokykla „su lygiagretėmis lietuvių, rusų ir lenkų klasėmis“[207].

Itin daug dėmesio apraše skiriama patiems Rũdninkams, kurie, gyventojų liudijimu, „[...] įsikūrę jau labai senai“[208]. Tam pritaria ir pati kalbininkė rašydama, kad „iš tikrųjų gi Rūdninkai įsikūrė 15 a. (apie 1470 m.), kai Kazimieras Jogailaitis pastatė čia pirmąjį medžioklės dvarą“[209]. Maždaug nuo XVI a. vidurio, nuo Zigmanto laikų, vietovė tapusi itin reikšminga, „pro Rūdninkus ėjo pagrindinis kelias – Vilnius–Krokuva“[210]. Dar po šimtmečio, švedų antplūdžio metu, vietovė, bažnyčia ir visi dokumentai sudegė ir tik XVIII a. pabaigoje, atstačius bažnyčią, Rũdninkai vėl tapo parapijos centru[211].

Šių vietų, kaip ir gyvenančių Macẽliuose bei jų apylinkėse, šnekta, tyrėjos teigimu, priskirtina vakariniams dzūkams, kurie „*t*, *d*, prieš lk *i*, *ie*, *į*, *y* ištaria *c*, *dz*, o *tv*, *dv* prieš tuos pačius balsius – *cv*, *dzv* [...]. Nosiniai *ą*, *ę* ištariami *ū*, *ī*, tačiau dvigarsiai *an*, *em* yra tokie kaip ir lk.“[212]

Šių bruožų gausu punkto apylinkėse užrašyto teksto fragmente[213]:

bùvo duktẽ ir pódukrė pas móčeku·[214] */ nèkentė pódukrės móčeka / nuãjo*[215] *pirci.ñ, palìko pircĩ pódukri· / atãjo vélîas vienúoliktu· vãlandu· / sãko: eimè šókĉ / anà sãko: atnèšk*

201 Dabar – Papìškės.
202 Dabar – Dvãras.
203 Dabar – Plỹtinė.
204 Dabar – Vãkariškės.
205 Dabar – Gumbas.
206 Dabar – Skerdìmai.
207 *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 5.
208 *Cit. veik.*, 4.
209 *Cit. veik.*, 5.
210 *Cit. veik.*, 6.
211 *Cit. veik.*, 6–7.
212 = *kaip literatūrinėje kalboje* (*aut. p.*). *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 8.
213 *Cit. veik.*, 41–42.
214 = *pamotė* (*aut. p.*).
215 Pataisyta iš *nuẽjo* (*aut. p.*).

mán gražùs rũbus / àtnešė vélnas gražùs rũbus / paskuĩ sãko: atnèšk kamašùs[216] *gražùs / paskum̃ àtnešė púodu· / kõlai vìska· sùnešė, jau ir dzvílikta / pódukrė púodu· usivóžė an galvõs / kap cik gaidzĩs užgiedójo, tai tik púodu· vélnas nùsukė / an ri·cìnės*[217] *jau móčeka aĩna išláisc̃ / džaũgasi, jau jos sãko ir kaulãlu· nėrà, kaulãlai išnešóci / àcukė velk̃i· išeĩna, kad išeĩna insistrãjinus*[218]*, insirédus*[219] */ kad pavi·déjo móčeka / kìtu· rõzu·*[220] *priku·rãno pirci· ir jau sã dùkteri· uždãrė / sã palìko / atãjo velnaĩ, sãko: aimė šókc̃ / joj ir nuvẽj šókc̃ / šokìno, šokìno velnaĩ vẽl galvu· àcukė ir langãlin inkìšo, an ri·cìnės jau bėga motkà / tai jõs dañ.tes žìba isišiepi· / sãko, tu dukrãle juokíes / acìsukė velk̃i· kad tik galvà inkištà langãli· / da mã bobùtė bãino*[221]*/.*

Iš šnektos tekstų matyti, kad vietoj *t(v)*, *d(v)* tarti *c*, *dz*, o priebalsių junginius *tv*, *dv* atliepė *cv*, *dzv*, pvz.: *sodzìnas* ‘sodinasi’ Rūdninkai (toliau – Rūd)[222], *vãžanc'* ‘vežant’ Rūd[223], *švéncina* ‘šventina’ Rūd[224], *jáuc'ais* ‘jaučiais’ Rūd[225], *medzìn'ai* ‘mediniai’ Rūd[226], *kãcinu* ‘katiną’ Rūd[227], *gaidz'aĩ* ‘gaidžiai’ Rūd[228], *nepérpuc'a* ‘neperpučia’ Rūd[229], *dzvìdešim* ‘dvidešimt’ Rūd[230] (žr. 37–38 pav.).

Be minėtos ypatybės, aptariamos tekstais, iliustruojamos dar kelios. Buvę nosiniai balsiai *ą*, *ę* siaurinti, o dvigarsiai *an*, *em* išlaikyti sveiki[231]. Pavyzdžiui: *tánk'ai*, *tank'áus'a* ‘tankiai, tankiausia’ Rūd[232], *lángu·* ‘langą’ Rūd[233], *vándeni·* ‘vandenį’ Rūd[234],

216 = *nesuvarstomas pusbatis su auliukais* (*aut. p.*).
217 = *rytdienos* (*aut. p.*).
218 = *išsipusčiusi* (*aut. p.*).
219 = *pasipuošusi* (*aut. p.*).
220 = *kartą* (*aut. p.*).
221 = *pasakojo* (*aut. p.*).
222 *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 11.
223 *Cit. veik.*,13.
224 *Cit. veik.*, 21.
225 *Cit. veik.*, 23.
226 *Cit. veik.*, 36.
227 *Cit. veik.*, 58.
228 *Cit. veik.*, 74.
229 *Cit. veik.*, 87.
230 *Cit. veik.*, 35.
231 *Cit. veik.*, 8.
232 *Cit. veik.*, 11.
233 *Cit. veik.*, 14.
234 *Cit. veik.*, 21.

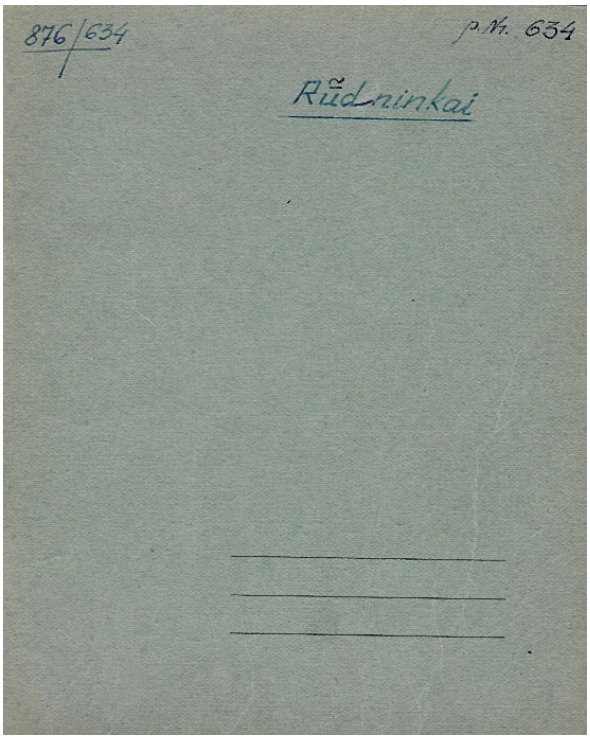

37 PAV. *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 1 (viršelis)

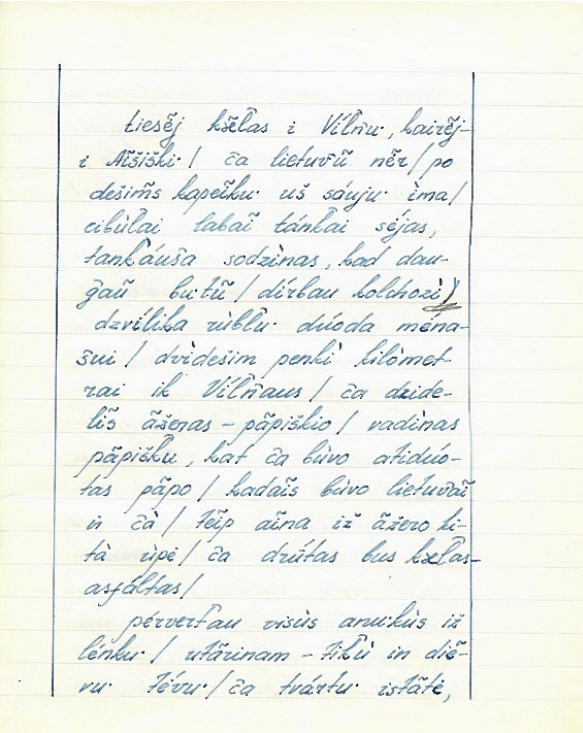

38 PAV. *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 11 (fragmentas)

sam̃dėm ‘samdėme’ Rūd[235], *šventaĩs* ‘šventais’ Rūd[236], *leñgvas* ‘lengvas’ Rūd[237], *isigañdi·* ‘išsigandę’ Rūd[238] (dar plg. *isiguñdo* ‘išsigando’ Rūd[239], *rañkos* ‘rankos’ (dgs. V.) Rūd[240], *an kam̃po* ‘ant kampo’ Rūd[241], *suprañta* ‘supranta’ Rūd[242], *an añtro* ‘ant antro’ Rūd[243].

Pastebėta, kad kietinami ne visi priebalsiai, „tik *l* ir ž (ž ne visada), o taip pat samplaika *lb,* pvz., *ulbɛ́jo*, *kalbɛ́jo* [...]“[244].

235 *Cit. veik.*, 32.
236 *Cit. veik.*, 33.
237 *Cit. veik.*, 66.
238 *Cit. veik.*, 66.
239 *Cit. veik.*, 67.
240 *Cit. veik.*, 70.
241 *Cit. veik.*, 72.
242 *Cit. veik.*, 83.
243 *Cit. veik.*, 85.
244 *Cit. veik.*, 8.

Tabariškės (LKA 637)

Tãbariškės, manytina, buvusios lietuviškos. Rankraštinės medžiagos iš šio punkto nėra[245]. Tokia įžvalga aiškintina faktu apie XIX a. antrojoje pusėje aplenkėjusią, bet į lietuviškų parapijų sąrašą įtrauktą Tãbariškių parapiją[246]. Remiantis 2011–2014 m. stebėsenos duomenimis, šis LKA punktas pripažintas kaip gyvybingas, mišrus[247].

Gudeliai (LKA 650)

Gudẽliuose, matyt, neradus lietuviškai kalbančių, pasirinktas į pietvakarius esantis Dìdžiosios Sẽlos kaimas[248]. Apie numatyto tirti pietų aukštaičių punkto keitimą kitu apraše neužsimenama. Žinoma tik, kad šiek tiek į pietus nuo Gudẽlių esančiame Mažųjų Sẽlų kaime rastas vos vienas lietuviškai kalbantis senesniosios kartos pateikėjas[249].

Tarp vietinių Didžiųjų Sẽlų ar į jas atsikėlusių gyventojų lietuviškai kalbančių sutikta taip pat labai mažai. Jų pačių žodžiais tariant, „kũ· ã·nas dudeñs[250], kad niẽkas nemó·ka. Ką anas dudens, kad niekas nemoka“[251].

Įvardytos ir to priežastys. Vieni žmonės vengė kalbėti lietuviškai dėl pašaipų, kitus kaustė baimė, kad bus išvežti: „[...] bendrauti trukdė lenkų valdžia (ponai), kurie dar ir dabar visus lietuviškai dar mokančius vadina „klumpiais“. Šaiposi, tyčiojasi iš jų. Todėl žmonės labai nenoriai leidžiasi su bet kokiu atėjusiu į kalbas. Bijo. Sako: „Pamatysi, dar išveš kur nors.“[252]

Arba: „Pavyzdžiui su Antanaičiu buvo galima kalbėti tik slapta nuo žmonos, tik pakrūmėje, nes žmona jam uždraudė, bijodama, kad paskui juos persekios.“[253]

---

245 Iš šio punkto nesama ir spausdintų tarminių tekstų (žr. *Lietuvių kalbos tarmės* (*Chrestomatija*), red. Elena Grinaveckienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970).

246 Kviklys Bronius 1964: *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* I, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 209.

247 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014, 452.

248 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 3.

249 *Cit. veik.*, 3.

250 = *kalbės* (*aut. p.*).

251 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 9.

252 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 3.

253 *Cit. veik.*, 6.

Ne su visais lietuviškai kalbančiais gyventojais dialektologai galėjo pasikalbėti dar ir todėl, kad „daugelis dirba kolūkyje, prie statybų, todėl sunku buvo juos sugaudyti ir namie galima buvo rasti tik ankstų rytą“[254]. Priduriama, kad visi asmenys, kuriuos dar pavyko pakalbinti (iš jų ir minėtuosius kolūkio darbininkus), „[...] lietuviškai šeimoje jau nekalba, nes jų visų žmonos yra lenkės“. Vaikai mokosi nelietuviškai, nes jokios šia dėstomąja kalba mokyklos šiose apylinkėse nėra[255], o gretimi kaimai „taip pat nebelietuviški, todėl nėra su kuo lietuviškai kalbėti“[256].

Apklausti informantai lietuvių kalbą ir tarmę mokėjo nevienodu lygiu. Vienų iš jų, kaip matyti iš tyrėjo pastabų, „[...] kalboje jaučiama literatūrinės kalbos įtaka, bet jis taip pat labai puikiai žino savo tarmę [...]“[257], kiti „[...] savo tarmę žino dar gerai [...]“[258], „[...] lietuviu kalbą taip pat labai gerai žino gerai [...]“[259], dar kiti „[...] lietuvių kalbą moka neblogai“[260], „[...] lietuviškai moka silpnai [...]“[261].

Sėliškių ar į šį kaimą atsikėlusių, bet seniai čia gyvenančių asmenų tarmė įvardyta kaip „vakariečių dzūkų“. Iš tarminių ypatybių nurodoma tik tiek, kad „dvibalsiai *am*, *an* išlaikomi sveiki tvirtapradžiai ir tvirtagaliai [...] ir t. t.“ (žr. 39–40 pav.)[262].

Nuo Gudėlių apie tris–keturis kilometrus į pietvakarius nutolusiose Didžiõsiose Sélose užrašytuose tekstuose dvigarsiai *am*, *an* išlaikyti nepakitę, pvz.: *isigañdi.s* ‘išsigandęs’ Gudẽliai (toliau – Gdl)[263], *šveñtas* ‘šventas’ Gdl[264], *rañkom* ‘rankomis’ Gdl[265], *inkándo* ‘inkando (~ įkando)’ Gdl[266], *rañkos* ‘rankos’ (vns. K.) Gdl[267], *neikánda* ‘neįkanda’ Gdl[268], *apdengtà* ‘apdengta’ Gdl[269], *dvìdešimc' peñk'os* ‘dvidešimt penkios’ Gdl[270],

254 *Cit. veik.*, 5–6.
255 *Cit. veik.*, 5.
256 *Cit. veik.*, 8–9.
257 *Cit. veik.*, 6.
258 *Cit. veik.*, 7.
259 *Cit. veik.*, 7.
260 *Cit. veik.*, 8.
261 *Cit. veik.*, 8.
262 *Cit. veik.*, 9.
263 *Cit. veik.*, 13.
264 *Cit. veik.*, 13.
265 *Cit. veik.*, 16.
266 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 6.
267 *Cit. veik.*, 7.
268 *Cit. veik.*, 16.
269 *Cit. veik.*, 16.
270 *Cit. veik.*, 18.

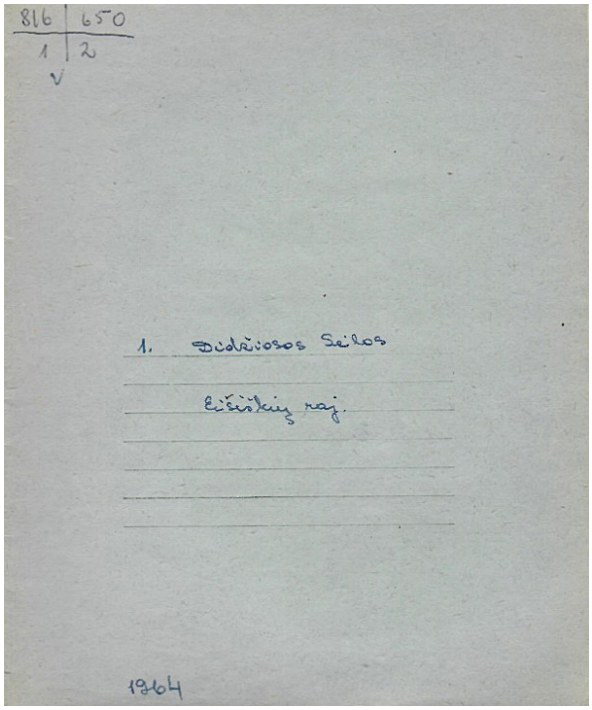
816 | 650
1 | 2
V

1. Didžiosios Sėlos

Eišiškių raj.

1964

39 PAV. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 1 (viršelis)

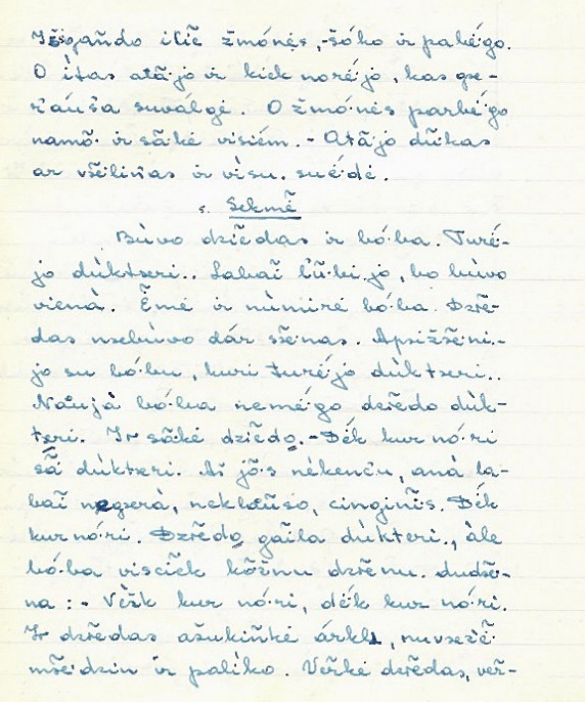
Mišopañdo ilìč žmónės, -šoko ir paléigo. O ìtas atãjo ir kìde noréjo, kas gerãuša suvalgė. O žmónės parbléigo namõ ir sãkė viskìm. - Atãjo dučkas ar všilinas ir visu. suéidė.

s. Selmė

Bùvo dzičedas ir bóba. Turéjo dùkteri.. Sakač čiū·ki jo, bo bùvo vienà. Ėmė ir nùmirė bóba. Dzičedas nešùvo dár sčnas. Apsiženi.. jo su bóba, kuri turéjo dùkteri.. Načja bóba neméigo dzičedo dùkteri. Ir sãkė dzičdo. - Dėk kur nóri šõ dùkteri. Ši jõ·s nėkenču, anà kačaĩ nagerà, nekleũšo, cinojuĩs. Dėk kur nóri. Dzičdo gaĩla dùkteri., àle bóba visčiek kõčnu dzičnu. dudõna : - Vėk kur nóri, dėk kur nóri. Ir dzičedas ažukiũkė árkla, nuvezė mišdzin ir paliko. Vėkė dzičedas, vė-

40 PAV. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 21

skreñda ‘skrenda’ Gdl[271], *nesuprañta* ‘nesupranta’ Gdl (žr. 41–42 pav.)[272].

Kaip ir aptartose pietų aukštaičių šnektose, taip ir šioje, dzūkuota, pvz.: *gírdzi* ‘girdi’ Gdl[273], *gaidzĩ·s* ‘gaidys’ Gdl[274], *šviẽc'a* ‘šviečia’ Gdl[275], *arc'åũ* ‘arčiau’ Gdl[276], *išdz'ovìno* ‘išdžiovino’ Gdl[277], *dzviesà* ‘dviese’ Gdl[278], *dzvìdešimc'* ‘dvidešimt’ Gdl[279], *kircìmas* ‘kirtimas’ Gdl[280].

271 *Cit. veik.*, 19.
272 *Cit. veik.*, 20.
273 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 13.
274 *Cit. veik.*, 17.
275 *Cit. veik.*, 18.
276 *Cit. veik.*, 20.
277 *Cit. veik.*, 11.
278 *Cit. veik.*, 14.
279 *Cit. veik.*, 17.
280 *Cit. veik.*, 24.

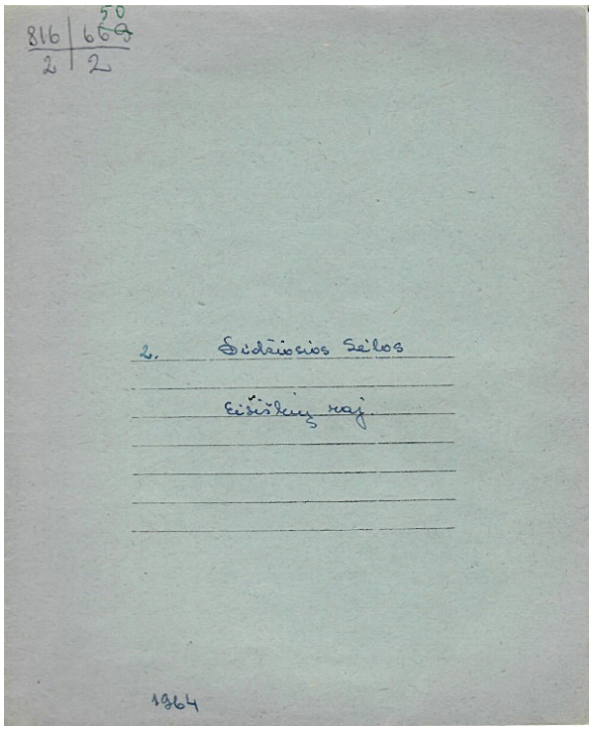

41 PAV. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 1 (viršelis)

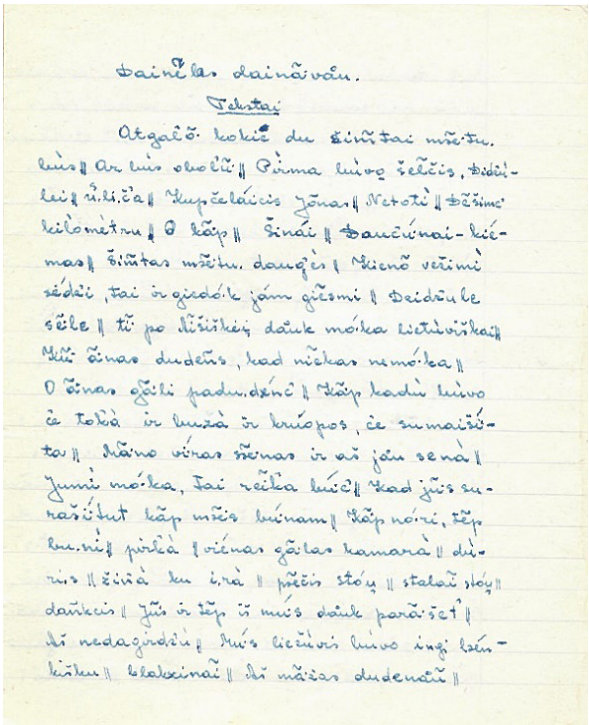

42 PAV. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 9

Tarmines ypatybes iliustruojančius lietuviškus terminius pavyzdžius papildo neilgas terminio teksto fragmentas[281]:

Bùvo dziẽdas ir bó·ba. Turė́·jo dùktæri.. Labaĩ Îũ·bi.jo[282]*, bo bùvo vienà. Ẽmė ir nùmirė bó·ba. Dziẽdas næbùvo dár sæ̃·nas. Apsižæ̃·ni.jo*[283] *su bó·bu, kuri turė́·jo dùktæri.. Nåujà bó·ba nemė́·go dziẽdo duktæri.. Ir sã·kė dziẽdo. – Dė́k kur nó·ri sã· dùktæri.. Aš jõ·s nèkenĉu, anà labaĩ negærà, neklåũso, cinginĩ·s. Dė́k kur nó·ri. Dziẽdo gaĩla dùkteri., àle bó·ba vis ciẽk kõ·žnu*[284] *dziẽnu. dudæ̃·na: – Vèžk kur nó·ri, dė́·k kur nó·ri. Ir dziẽdas ažukiñkė árklı, nuvæžẽ· mæ̃·dzin*[285] *ir palìko. Veřkė dziẽdas, veřkė ir duktẽ·. Àle bó·ba pasã·kė: – Kad*

281 *Cit. veik.*, 21–22.
282 = *mylėjo* (*aut. p.*).
283 = *susituokė* (*aut. p.*).
284 = *kiekvieną* (*aut. p.*).
285 = *m* (*aut. p.*).

nenó·ri ir išvæžc ir palìkĉ, tai ir tù negrĩ·žk. Ãjo duktẽ per mæ̃·dzi. ir rãk, stóu̯ pirkæ̃·lə. Ir anà ažẽ·jo. Pirkæ̃lėi̯ niẽko næbùvo. Atã·jo pavakarĩ·s. Bìjo vienà nakvó·ĉ. Išã·jo iš pirkæ̃ləs ir ẽ·mė šåũkĉ:

– Kas pomedẽi̯[286]*, kas pošilẽi̯, ateĩkit*[287] *in manì, ri.túoĉ vakarúoĉ!*

Rá·k[288]*, bė́·ga kìškis. Næ̃·ša pùsi galvõ·s kopũ·stu.. Kìškis padė́·jo ir sėdõs kampæ̃·lii̯. Išã·jo dziẽdo duktẽ· ir vẽ·l šåũk̂a:*

– Kas pomedẽi̯, kas pošilẽi̯, ateĩkit[289] *in manì, ri.túoĉ vakarúoĉ!*

Dairos, bė́·ga lã·pė. Næ̃·ša pùsi žu.siẽs. Atbė́·go, padė́·jo ir vẽl sėdẑ. Dziẽdo duktẽ ir vẽ· tẽp pàšåuk̂a [...].“

Taigi, anot vieno iš pateikėjų, *„prisiglaůdz'a žõ·dz'ei, kai girdz'ù lietùviškai. Taip gæ̃·ra“* ‘prisiglaudžia žodžiai, kai girdžiu lietuviškai. Taip gera’[290].

Šalčininkėliai (LKA 651)

Jackonių kaime, esančiame apie tris–keturis kilometrus nuo Šalčininkėlių, kalbininkas Aloyzas Vidugiris rado vos kelis dar lietuviškai suprantančius ir gebančius kalbėti asmenis[291].

Minėtinos *Lietuvių kalbos atlaso* punktu numatytų tirti Jackonių perkėlimo į Šalčininkėliùs priežastys. Pirmoji iš jų, lėmusi šį pasirinkimą, buvo ta, kad abiejų vietovių tarmė, anot tyrėjo, nesiskyrusi. Antroji ir, kaip galima suprasti, svarbiausia buvo ta, kad būtent Šalčininkėliuose gyvenęs vienintelis lietuviškai dar palyginti neblogai kalbėjęs informantas[292].

Tiek minėtame kaime, tiek punktu tapusiuose Šalčininkėliuose, kaip teigiama, ištisai lietuviškai buvo kalbama iki 1920 m. Nors gerokai primiršta, lietuvių kalba Jackonysė ir kituose į pietvakarius nuo Šalčininkėlių nutolusiuose kaimuose, pvz.,

286 = *pamiškėje* (*aut. p.*).
287 Taisyta iš *atæ̃kiĩ*.
288 Virš tvirtapradės priegaidės su klaustuku pridėta ir tvirtagalė.
289 Taisyta iš *atæ̃kiĩ*.
290 *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 23.
291 *Šalčininkėlių punktas, Jackonys, Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 6–8.
292 *Cit. veik.*, 3.

Stasỹlose, čia vartota dar iki 1940 m. Tačiau šių apylinkių tyrimo metu daugiausia kalbėta baltarusiškai, t. y. *poprostu*[293].

Vietos gyventojų liudijimu, „[...] mūsų tėvai ir seneliai buvo lietuviai, t. y. kalbėjo lietuviškai, tik per laiką išvirtome, nes nebuvo lietuviškų mokyklų, seniau buvo mokoma rusiškai, vėliau lenkiškai“[294].

Iš Jackoniū kaimo kilusio, bet Šalčininkẽliuose dialektologinės ekspedicijos metu gyvenusio minėto pateikėjo, kuris įvardytas kaip „vienintelis dar palyginti neblogai prisimenantis lietuviškai“, teigimu, be jau minėtų vietovių, „lietùviškai dudẽno Janãkiemis, Zalamankà, Baužaĩ, Čiùžakampis, Stasĩlos“[295]. Pridurtina, kad beveik visi šie kaimai, kurie iki šiol dar pažymėti žemėlapiuose, yra išsidėstę arčiau kito, Šalčininkų (LKA 666), punkto.

Dar vienos Šalčininkẽliuose gimusios, bet beveik šešiasdešimt metų tuo metu jau Gudẽliams (LKA 650) priskirtose Didžiõsiose Sẽlose gyvenusios ir, anot tyrėjo, gal net geriau už minėtą iš Jackoniū kaimo kilusį, bet Šalčininkẽliuose tuo metu jau gyvenusį pateikėją lietuviškai mokėjusios respondentės liudijimu, „par mus niẽkas gerai nemóka lietuviškai. Aš kap atajaũ, tai senì, kap suveĩs, tai ãni·s vìsku· lietùviškai.“ Tačiau „jau mẽs kap numiřsim, tai niẽkas nekalbẽs lietùviškai“[296] (žr. 43–44 pav.).

Kai kurie iš apklaustų asmenų lietuviškai pramokę iš tėvų ir kaimynų[297]. Apie kitus rašoma tiek, kad jie „prisimena nemaža lietuviškų posakių ir žodžių“[298], „neblogai palyginti šnekučiuoja lietuviškai“[299], „gerai dudena[300] lietuviškai“[301], „puikiai moka senovinę lietuvių tarmę“[302].

Fonetines ypatybes savo kalboje gražiai išlaikiusių pateikėjų dar rasta netoli Šalčininkų esančiame Dainìškių kaime[303].

---

293 *Cit. veik.*, 4.
294 *Cit. veik.*, 4–5.
295 *Cit. veik.*, 13.
296 *Cit. veik.*, 23–24.
297 *Cit. veik.*, 7.
298 *Cit. veik.*, 8.
299 *Cit. veik.*, 8.
300 = *kalba* (*aut. p.*).
301 *Šalčininkėliai. Jackonys, Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 8.
302 *Cit. veik.*, 8.
303 *Cit. veik.*, 8.

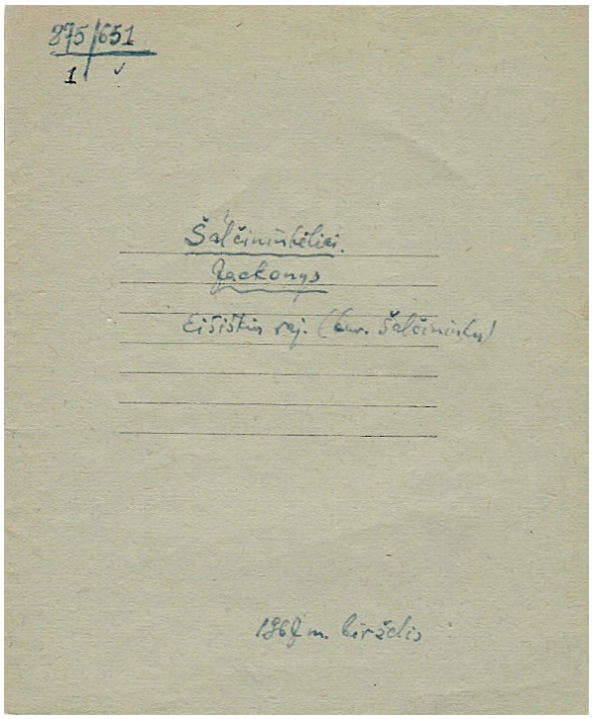

43 PAV. *Šalčininkėliai. Jackonys, Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 1 (viršelis)

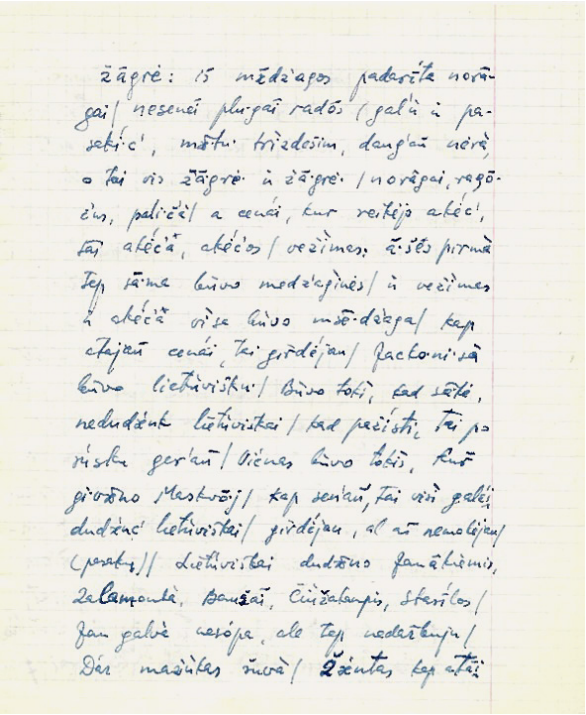

44 PAV. *Šalčininkėliai. Jackonys, Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 13

Tarmės požiūriu Šalčininkėlių apylinkių gyventojų kalboje dvigarsiai *an*, *am* išlaikyti sveiki, pvz.: *peñk'os* ‘penkios’ Šalčininkẽliai (toliau – Šlčnk)[304], *dañtis* ‘dantis’ Šlčnk[305], *rankà* ‘ranka’ Šlčnk[306], *penk'azdæšim penkì* ‘penkiasdešimt penki’ Šlčnk[307], *suprañta* ‘supranta’ Šlčnk[308].

Afrikatos *č*, *dž*, priebalsiai ir jų junginiai *t(v)*, *d(v)* prieš *i*, *i·*, *ie* tarti kaip *c(v)*, *dz(v)*, pavyzdžiui: *kecvirtas* ‘ketvirtas’ Šlčnk[309], *arcì* ‘arti’ Šlčnk[310], *nègirdz'u* ‘negirdžiu’

304 *Cit. veik.*, 8.
305 *Cit. veik.*, 15.
306 *Cit. veik.*, 16.
307 *Cit. veik.*, 24.
308 *Cit. veik.*, 25.
309 *Cit. veik.*, 9.
310 *Cit. veik.*, 9.

Šlčnk[311], *dzvílika* ‘dvylika’ Šlčnk[312], *cenái* ‘čenai’ Šlčnk[313], *akéc'* ‘akėti’ Šlčnk[314], *c'à* ‘čia’ Šlčnk[315], *kviec'ùs* ‘kviečius’ Šlčnk[316], *šienáuc'* ‘šienauti’ Šlčnk[317], *pánc'o·c'* ‘pančioti’ Šlčnk[318].

Išvardytos ypatybės atsispindi neilgame fragmente[319]:

Trĩ·s keturì mæ̃·tai kap cená·i̯[320] */ Žẽ·mės (nuosavos) / jau nė·rà / Nedaũgi gal'ù dudæ̃·n'c'*[321] */ C'anái, kur namaĩ dáiktas, tai sedzí·ba vadzínasi / suvisù*[322] *mažaĩ, nègirdz'u jaũ / Kat paží·sti, tai geraĩ (supranti) / Aštúon'azdæ̃·šim sepcintì, sepci·nì / Jaũ ganà buĩcies, jau reĩk'a pamiřc' / Kad dařbuic' negal'ù, tai jau vìsa negeraĩ, negeraĩ ir bú·c' / Váikščʼoc' gal'ù cik netolì, pie namùs / Tép vaikaĩ dairí·c' / tèp, tep, duktẽ ìtai / Peñk'os dùkteres bùvo, a su·nùs víenas, o dù nùmirė· / ale mažùkai nùmirė, Jacko·ni·sà, ã·nas in dáikto / Dudæ̃·no daugis, ale ne visì, kap kàs, víenas prañta, kìtas – ne / Bùvom trĩ·s bró·lei / o aš kecviřtas, o dabař jau cik víenas / Víenas Pol'sko·n*[323] *nuvažá·u̯ / a cenái cik jau bró·l'o· su·naĩ trĩ·s / jau nùmirė· / cik bró·l'o su·naĩ / suk cená·i keturì kilómetrai Jackó·ni·s / Ãnas jaunèsnis keturì mæ̃·tai nuk manì / Aš pamažù tai Jacko·ni·sà nuveis'ù, negraitaĩ / kalbė́·jo·m lietùviškai, dudæ̃·no·m / Jaunì nedudæ̃·no jaũ / Juõk'as, sako negražeĩ dudæ̃·nat [...].*

Pateikti pavyzdžiai rodo, kad stiprų slavų kalbų poveikį patyrusiuose Šalčininkėliuose, kaip ir jau aptartuose Gudėliuose, matyt, kalbėta taip pat dzūkų vakarinių tarme.

Kaniūkai (LKA 665)

Lietuviški, remiantis Klementinos Vosylytės pastabomis, buvę ir prie pat sienos su Baltarusija esantys Kaniũkai (LKA 665)[324]. Nurodoma, kad anksčiau čia visi kalbėję lietuviškai. Tačiau punkto tyrimo metu pastebėta, kad vietiniai žmonės tarpusavyje

311 *Cit. veik.*, 11.
312 *Cit. veik.*, 12.
313 *Cit. veik.*, 12.
314 *Cit. veik.*, 12.
315 *Cit. veik.*, 15.
316 *Cit. veik.*, 19.
317 *Cit. veik.*, 19.
318 *Cit. veik.*, 21.
319 *Cit. veik.*, 9–10.
320 = *čia* (*aut. p.*).
321 = *kalbėti* (*aut. p.*).
322 = *visai* (*aut. p.*).
323 = *Lenkijon* (*aut. p.*).
324 *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 6.

jau kalbėjo slavų kalbomis. Tai, tyrėjos teigimu, atsispindėjo visų kartų kalboje: jaunoji karta lietuviškai nemokėjo ir nesuprato, vidurinė – tik suprato, o vyresnioji – nors mokėjo ir suprato, bet nekalbėjo.

Lietuviškai labiau stengtasi kalbėti (ar išmokti kalbėti) su autoritetą vietos bendruomenėje turinčiais žmonėmis, pavyzdžiui, su mokyklos direktoriumi ir jo šeima, kurie buvo lietuviai[325].

Gali būti, kad lietuviškai kalbančių būtų pavykę pakalbinti ir daugiau, jeigu ne karas, kurio metu kaimas smarkiai nukentėjo: „[...] sudegintos beveik visos pirkios, žuvę apie 40 žmonių.“[326]

Vyriausiųjų, dar gebančių kalbėti lietuviškai, šnektos atstovų kalboje užfiksuota daug, kaip teigiama, „tarmės nenuoseklumų“[327]. Vis dėlto šių žmonių tarmė dar įvardyta kaip dzūkų, nes „dzūkuojama abiem dzūkų ypatybėm: *t*, *d* prieš *i*, *ie* virsta *c*, *dz* beveik nuosekliai, o *č*, *dž* virsta *c*, *dz* tik senesniųjų atstovų kalboje“[328] (žr. 45–46 pav.).

Kaniūkų šnektos artimumą vakariniams dzūkams liudija vieno iš pateikėjų žodžiai, jog „c'ǎ in‿Varénu. ìtas krã·štas taĩ kaĩba panaš'aĩ“[329]. Tai patvirtinančių pavyzdžių gausu šnektos tekstuose, pvz.: *dzienũ·* ‘dienų’ (dgs. K.) Kaniũkai (toliau – Knk)[330], *dzí.rbi* ‘dirbi’ Knk[331], *dzí.ksta* ‘dygsta’ Knk[332], *su‿vaikùc'ais* ‘su vaikučiais’ Knk[333], *dañci.* ‘dantį’ Knk[334], *šventã·dzieni* ‘šventadienį’ Knk[335].

Apie dvigarsių *an*, *am* atliepimus rankraštiniame šio punkto apraše neužsimenama. Šiose apylinkėse užrašyti vietos gyventojų kalbos pavyzdžiai rodo, kad minėtieji dvigarsiai išlaikyti sveiki, pvz.: *penkì* ‘penki’ Knk[336], *nesupánc'otu.* ‘nesupančiotų’ Knk[337],

325 *Cit. veik.*, 6.
326 *Cit. veik.*, 9.
327 *Cit. veik.*, 7.
328 *Cit. veik.*, 9.
329 *Cit. veik.*, 19.
330 *Cit. veik.*, 12.
331 *Cit. veik.*, 15.
332 *Cit. veik.*, 19.
333 *Cit. veik.*, 14.
334 *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(2)/665(2), p. 5.
335 *Cit. veik.*, 12.
336 *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 13.
337 *Cit. veik.*, 17.

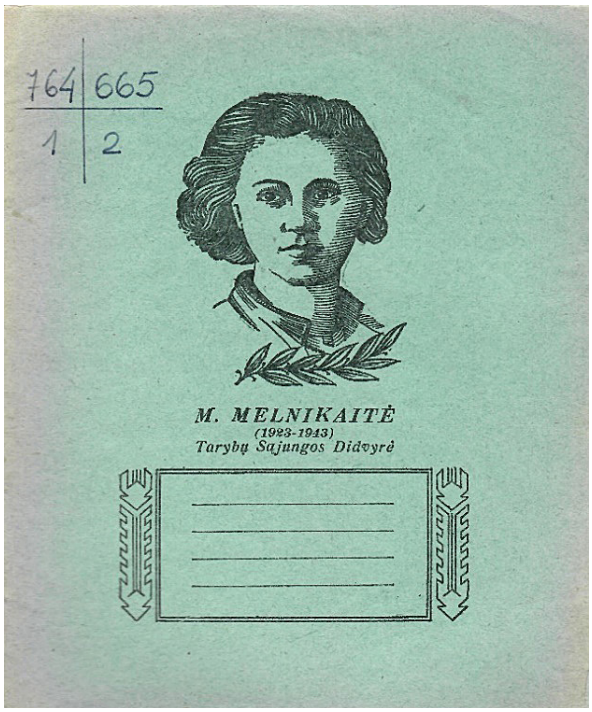

45 PAV. *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 1 (viršelis)

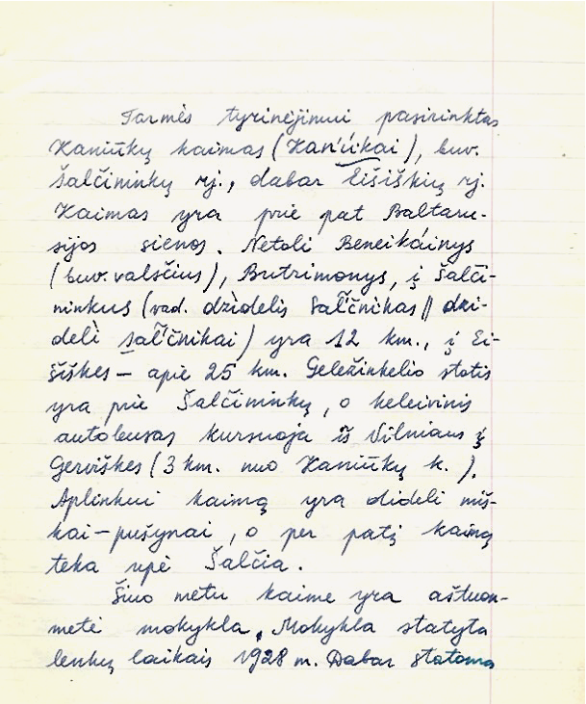

Tarmės tyrinėjimui pasirinktas Kaniūkų kaimas (Kanʼiʼikai), buv. Šalčininkų vj., dabar Lisiškių vj. Kaimas yra prie pat Baltarusijos sienos. Netoli Beneikainys (buv. valsčius), Butrimonys, į Šalčininkus (vad. dzìdeli šalčìnikas // dzìdeli šalčìnikai) yra 12 km., į Lisiškes – apie 25 km. Geležinkelio stotis yra prie Šalčininkų, o keleivinis autobusas kursnoja iš Vilniaus į Gervėškes (3 km. nuo Kaniūkų k.). Aplinkui kaimą yra dideli miškai-pušynai, o per patį kaimą teka upė Šalčia.

Šiuo metu kaime yra aštuonmetė mokykla. Mokykla statyta lenkų laikais 1928 m. Dabar statoma

46 PAV. *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 5

pragi·véntau ‘pragyvenčiau’ Knk[338], *vanduõ* ‘vanduo’ Knk[339], *samdʼaũ* ‘samdžiau’ Knk[340], *rañku.* ‘ranką’ Knk[341], *kamõpo* ‘kampo’ Knk[342], *dañci.* ‘dantį’ Knk[343], *šventã·dzieni* ‘šventadienį’ Knk[344], *sã· rañkom* ‘su rankomis’ Knk[345]. Vos kelis kartus dvigarsis *an* tartas kaip *un*, pvz.: *un‿pečʼu.* ‘ant pečių’ Knk[346], *pinkì* ‘penki’ Knk[347].

338 *Cit. veik.*, 19.
339 *Cit. veik.*, 20.
340 *Cit. veik.*, 21.
341 *Cit. veik.*, 22.
342 *Cit. veik.*, 24.
343 *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(2)/665(2), p. 5.
344 *Cit. veik.*, 12.
345 *Cit. veik.*, 20.
346 *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 21.
347 *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(2)/665(2), p. 26.

Daugiau ypatybių pavyzdžių žr. fragmente[348]:

[...] màno namaĩ bùvo vienì // tẽvu. neturė·jau / slũ·zijau[349] *po‿gaspador'ùs*[350] *// pask'aũ bǽ.rnas rã·dos ir‿nutekéjau // dabar̃ mazgaĩ*[351] *maĩšos galvõ·j // su·nùs tùri apliŋ̃k kæ̃·turasdæ·šumc mæ̃·tu. // vìsas gi·væ̃·nimas vãrgas / taĩ kur̃ žmogùs turési põ·meti.*[352] */ ir‿aĩnam iņg‿šú.l'ni. vánden'o // pastó·vim pastó·vim nedaũgi ir‿aĩnam // o‿dabar̃ kàp vaikùs išáuklìnam / taĩ dzí.rpk ir‿dzí.rpk // su·naũs ir‿pacì ĩ·ra ir‿jám raĩk'a // mã· dukt'ẽ netolì ištekéjo / taĩ vaikùs pil'n'avó·k*[353] *// panæ̃·le / paiḿk balvon'ùku.*[354] *// negal'ù ir‿paskél'c' // dár raĩk'a raskrẽsc' mẽšlu. // ãnas negã·li árc' / taĩ kárvi. pagã·no // jaũ kolkòzan negã·li // api‿namùs lándž'oja // ragì su·nùs negã·li išpenéc' motkõ·s // jaũ kàd su·nùs ìšvežė mõ·tku. / o‿anà šũ·dus jõ· máudė // àš ne‿tèp mó·ku / àle pažvì·stu // sventã·dzienis / kàp suveĩnam kru·võ·n / taĩ nèt ší.rdi. skaũda // kadà mergìnos bùvo / vìsas susirinkìmas mũ·s namuosà / kàp ištekéjo mã· paskucìnė duktẽ / kàp duobẽn visì suvir̃to // dabar̃ cìk ariẽlka*[355] *ir‿rẽk'a // nuvažúok miẽstan / visì cìk lietùviškai // jaunì jú.ņkos*[356] */ o‿mæ̃·s tai‿nè // pas‿mùs mokĩ·klɛ bùvo ir léņku. ir‿lietùv'u. // àš daũgel' senèsnis / àle ànas stiprèsnis [...] //.*

Tyrėja nurodo ir daugiau šioms apylinkėms būdingų ypatybių. Jos teigimu, Kaniūkų tarmėje skiriamos priegaidės, neatitraukiamas kirtis, nekirčiuoti ilgieji balsiai yra ilgi, o atviroje galūnėje – pusilgiai, senieji trumpieji balsiai yra trumpi ir t. t.[357]

Šalčininkai (LKA 666)

Apsilankęs Šalčininkuose (LKA 666) ir jų apylinkių Naujãkiemio[358], Čiùžakampio[359] ir Tribonių kaimuose Aloyzas Vidugiris konstatavo, kad lietuviškai suprantančių, bet

348 *Cit. veik.*, 11–12.
349 = *tarnavau* (*aut. p.*).
350 = *ūkio savininkus, šeimininkus* (*aut. p.*).
351 = *smegenys* (*aut. p.*).
352 = *atmintį* (*aut. p.*).
353 = *saugok, žiūrėk* (*aut. p.*).
354 = *vaikelį* (*aut. p.*).
355 = *degtinė* (*aut. p.*).
356 = *pratinasi* (*aut. p.*).
357 *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 9.
358 Pastaba: sen. daž. Jaunãkiemis (le. *Navakiemis*) (*Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 3).
359 Dabar – Čiùžiakampis.

sunkiai kalbančių arba jau ir nebemokančių kalbėti asmenų gyventa gerokai plačiau. Jų dar buvo galima rasti „Milvydų, Baušų[360], Mikantonių, Jackonių[361], Padmūraukos[362] ir Zaliamonkos[363] kaimuose[364]“. Lietuviškai kalbančių taip pat galėjai sutikti Stasỹluose[365].

Apskritai, tyrėjo teigimu, daugiau lietuviakalbių asmenų (ir jaunesnių) tuo metu gyveno į vakarus ir pietus nuo punkto, būtent Sasánkiškėse, Puškinìškėse[366], Dainìškėse, Dainavojè, Pabéržėje, Janópolyje, Makniū́nuose, Tribonysè, Varnakẽliuose[367]. Taip pat kitapus sienos – Benekáinių apylinkėse[368].

Minėtose vietovėse rastų dar gražiai lietuviškai kalbančiųjų tarmė įvardyta jau kaip nutolusi nuo vakarinių dzūkų. Balsių kiekybe, kokybe ir kitomis ypatybėmis ji, dialektologo vertinimu, buvo artimesnė rytinėms šnektoms[369].

Vis dėlto ir čia dzūkuota, pvz.: *žõ·dzi·* ‘žodį’ Šalčininkai (toliau – Šlč)[370], *graiceũ* ‘greičiau’ Šlč[371], *stãcei* ‘stačiai’ Šlč[372], *gaidzĩ·s* ‘gaidys’ Šlč (žr. 47–48 pav.)[373].

Vieno iš pateikėjų šnektos pagrindu užrašyti tekstai rodo, kad dvigarsiai *an*, *am* tarti sveiki, pvz.: *rañkosa* ‘rankose’ Šlč[374], *peñk'os* ‘penkios’ Šlč[375], *vánden'u* ‘vandeniu’ Šlč[376], *raŋkùtės* ‘rankutės’ (dgs. V.) Šlč[377], *dañkc'u abdeñkc'* ‘dangčiu apdengti’ Šlč[378],

360 Dabar – Didĩeji ir Mažíeji Baušiaĩ.
361 Dar žr. kalbininkų įžvalgas apie LKA 650 punktą.
362 Dabar – Pamūrìnė?
363 Dabar – Ažùlomis.
364 *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 3.
365 Dar žr. kalbininkų įžvalgas apie LKA 650 punktą.
366 Dabar – Pušýniškės.
367 Dabar – Varnikẽliai?
368 *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 3–4, 8.
369 *Cit. veik.*, 12.
370 *Cit. veik.*, 13.
371 *Cit. veik.*, 17.
372 *Cit. veik.*, 21.
373 *Cit. veik.*, 25.
374 *Cit. veik.*, 13.
375 *Cit. veik.*, 14.
376 *Cit. veik.*, 15.
377 *Cit. veik.*, 18.
378 *Cit. veik.*, 18.

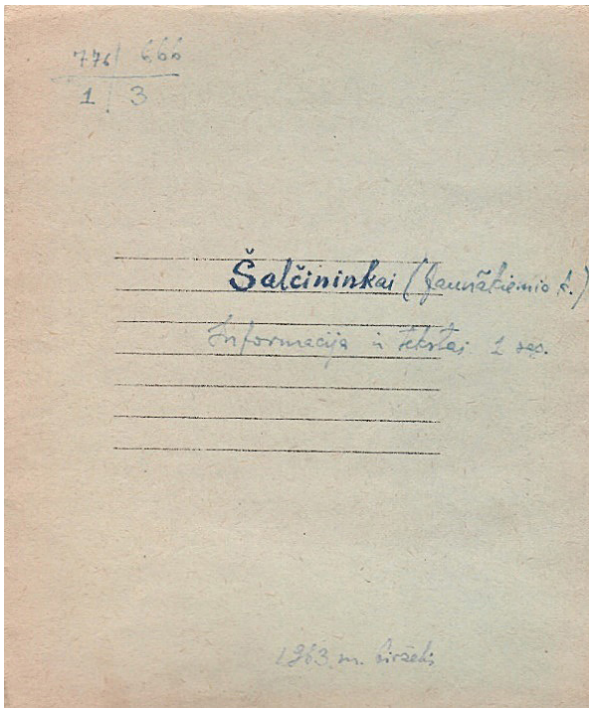

47 PAV. *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 1 (viršelis)

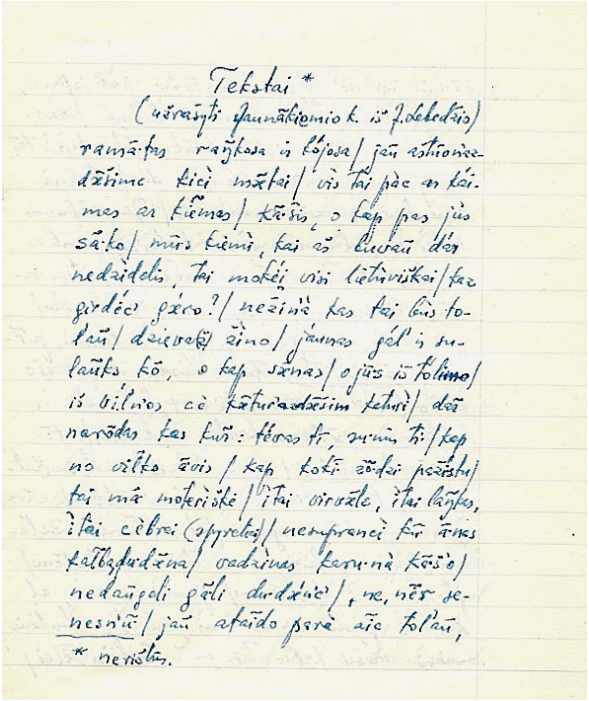

48 PAV. *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 3

lángu. 'langą' Šlč[379], *grándzi·mas* 'grendymas' Šlč[380], *suprañtam* 'suprantame' Šlč[381], *rañkai* 'rankai' Šlč[382], *rañkom* 'rankomis' Šlč[383].

Tyrėjo pastebėtas šnektai būdingas ypatybes dar žr. teksto fragmente[384]:

ramã·tas raṇkosa ir kójosa / jaũ aštuõnàzdãšimc kicì mãtai / vìs tai pàc ar káimas ar kiẽmas / kã·sis, o kap pas jùs sã·ko / mũ·s kiemì, kai aš buvaũ dár nedzìdelis, tai mokéį visi lietùviškai / kaz girdéc' gæro? / nežin'à kas tai bùs tol'aũ / dzieva(ž) žìno / jáunas gál' ir

379 *Cit. veik.*, 17.
380 *Cit. veik.*, 19.
381 *Cit. veik.*, 21.
382 *Cit. veik.*, 21.
383 *Cit. veik.*, 24.
384 *Cit. veik.*, 13–14.

sulaũks kõ, o kap sæ̃nas / o jū·s iš tóli / iš ví.l'n'os cè kæ̃tur'azdæ̃šim keturì / daĩ narõdas[385] *kas kuĩ: té́vas tī, su·nùs ti· / kap no viĩko ã·vis / kap kokĩ· žõ·dzi· paží·stu / tai mã· moterìškė / ìtai virvæ̃lɛ, ìtai laŋ̃kas, ìtai cèbrai (spyreliai) / nesuprancì kũ· ã·nas kaĩba, du·dæ̃na / vadzìnas karu·nà kã·š'o / nedaũgeli gã·li du·dæ̃n'c' / ne, nẽr senesn'ũ· / jaũ ataĩdo parà aĩc tol'aũ, žæ̃mėn jau aĩc' / ot kàp kokĩ· žõdzi· pàti·s'a jaunì, al taĩ mã·ža / té́vas bũ·na sã· budiṇkì*[386] */ kur neisì tai vienà kvarabà*[387] */ daũk mǽ·tu. turì? taĩ dár jàunas, mõžna*[388] *bú·ce. dár / dzienà ažù dzienõs zãra*[389] *mė́nasis / Jaunãkiemis vadzìnas / dauneĩ vìso kæ̃tur'os, peñk'os piĩrk'os bùvo, keturì valãkai / pòtim rasiãi̯: té́vas sáu, su·nùs sáu, brólis sáu / jaũ daĩ daugès kap penk'azdæ̃šim piĩrk'u. / č'upriškės tañ šónan ažu víešo kæ̃l'o / o č'a va mædz'as*[390] */ Ažùbalis ir laũkas ir mæ̃dz'as kartù vadzìnas / tī tol'aũ Kal'nĩ·cei / ingi Stasī·las tai Kal'nĩ·cei / tī ir laũko ī·r ir mæ̃dz'as / zãra / ažu mūs kiẽmo kìtas kiẽmas Zal'amoṇkà / kap bùvo senì tai ir tī du.dæ̃no / pirmà du.dæ̃no: / ir jaunì ir senì, al dar tai pàmirė senesnì, nẽr kám du.dæ̃n'c'/ [...].*

Dailidės (LKA 667)

Į pietus nuo Dailìdžių (LKA 667) esantys kaimai, ypač priklausę Dievẽniškių parapijai (Rimašys[391], Grỹbiškės, Pãdvarės, Didžiùliai, Lastaũčikai, Poškónys, Siaurìmai, Kmelnykai[392], Valackuškės[393]), Aloyzo Vidugirio nurodyti kaip lietuviškiausi[394]. Šia kalba juose kalbėjo vyresni ir jaunesni asmenys.

Daugiausia lietuviškai, tačiau neretai jau ir gudiškai kalbėjo Pùpiškių, Stalgonių, Daubùtiškių, Šudáinių[395], Kaziùlių ir piečiau minėtos parapijos centro išsidėsčiusių

385 = *žmonės* (*aut. p.*).
386 = *trobesyje* (*aut. p.*).
387 = *bėda*, *vargas* (*aut. p.*).
388 = *gali* (*aut. p.*).
389 = *tuojau* (*aut. p.*).
390 = *miškas* (*aut. p.*).
391 Dabar – Rimãšiai.
392 Dabar – Kmelniñkai.
393 Dabar – Valãtkiškės.
394 *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 7. Dar žr. Vidugiris Aloyzas 1995: Dieveniškių šnektos savitumas. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 429.
395 Dabar – Šiudáinys.

kaimų – Žižmų̃, Mačiùčių[396], Didžiųjų ir Mažųjų Miežionių̃ – gyventojai. Tikėtina, kad išvardytose vietovėse lietuvių kalbai išlikti padėjo tuo metu vis dar veikusios lietuviškos pradinės[397].

Vyresnieji ir nemaža jaunesniosios kartos dalis lietuviškai kalbėjo dar ir tuose kaimuose, kuriuose lietuvių kalba nebedėstyta arba nustota dėstyti po 1953 m.: Skráičionyse, Bičiónyse[398], Šaltiniuosè, Dievẽniškėse, Milkū́nuose, Pagaujė́nuose, Pavidonysè[399], Pliustuosè, Prakarciškėsè[400], Pãjurgelionyse, Zabieliškėjè[401].

Nemaža lietuviškai kalbančių senųjų gyventojų taip pat gyveno Kavõlių[402], Padvarìškių, Siliùkų (Silių), Pavidónių[403], Raĩstinės[404], Dailìdžių, Šètikų, Pagìnių, Smalìškių, Ramõškų, Šiurkščių̃, Rudõs, Kamùčių, Pulkių̃[405] kaimuose (žr. 49 pav.)[406].

Taigi Šalčininkų rajone bene lietuviškiausi, kaip rodo tyrėjo pastabos rankraščiuose, buvę Dievẽniškių, tiksliau, Dailìdžių, Daulė́nų ir Miežionių̃ apylinkių, kaimai[407].

Pažymima, kad daugelio išvardytų kaimų gyventojų, nors mokančių ir kalbančių lietuviškai, namuose vyravo baltarusių kalba. Todėl lenkų, tiksliau, kaip rašoma, „gudų“, kalba čia plito itin sparčiai. Šis teiginys iliustruojamas vieno itin lietuviško kaimo – Maciùčių, arba LKA 670 punkto, – pavyzdžiu[408]. Jaunesnioji karta čia tarpusavyje kalbėjo tik baltarusiškai, taip ji kalbėjo ir su vaikais. Panaši situacija susiklosčiusi ir Miežionių̃ (LKA 669), iš dalies Žižmų̃ apylinkėse.

---

396 Dabar – Maciùčiai (LKA 670).

397 *Skaivonys, Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 7.

398 Dabar – Bėčiónys.

399 Dabar – Pavódonys.

400 Dabar – Prabaščìškės.

401 Dabar – Zabiẽliškės.

402 Dabar – Kálviai?

403 Dabar – Pavydónys.

404 Dabar – Reistiniaĩ.

405 Dabar – Pùlkė.

406 *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 8.

407 *Cit. veik*.

408 *Cit. veik.*, 11.

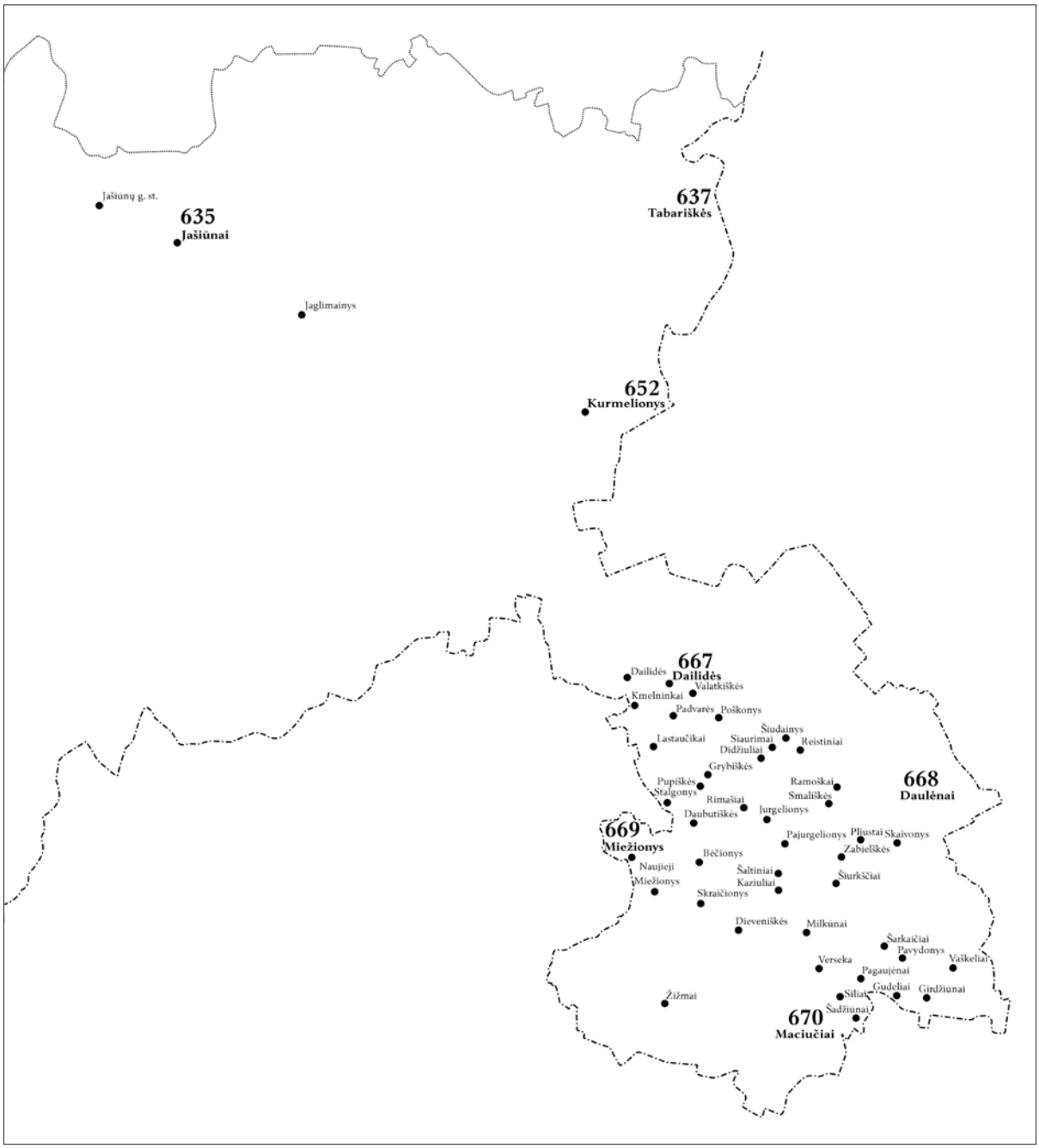

49 PAV. *Lietuviškos rytų aukštaičių vilniškių punktų apylinkės rankraštinės medžiagos duomenimis*[409]

409 Kai kurie iš šių kaimų žemėlapyje nepažymėti, nes jau išnykę.

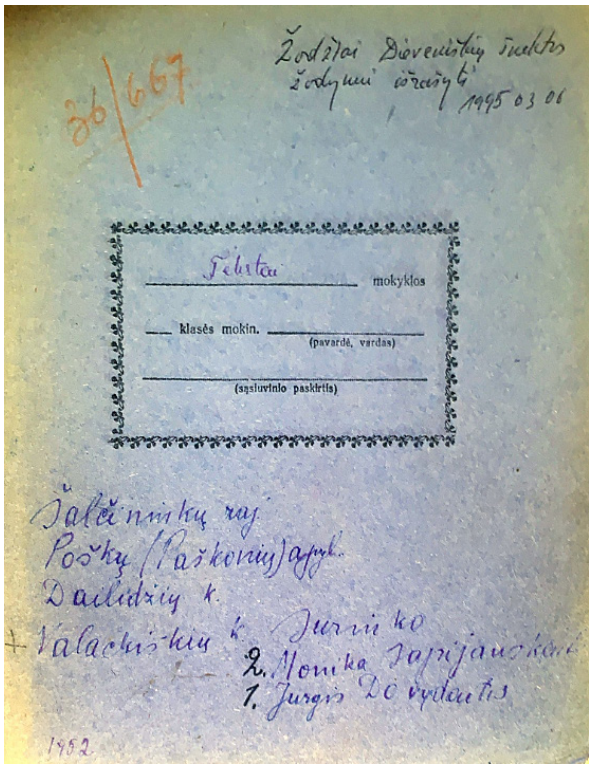

50 PAV. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 1 (viršelis)

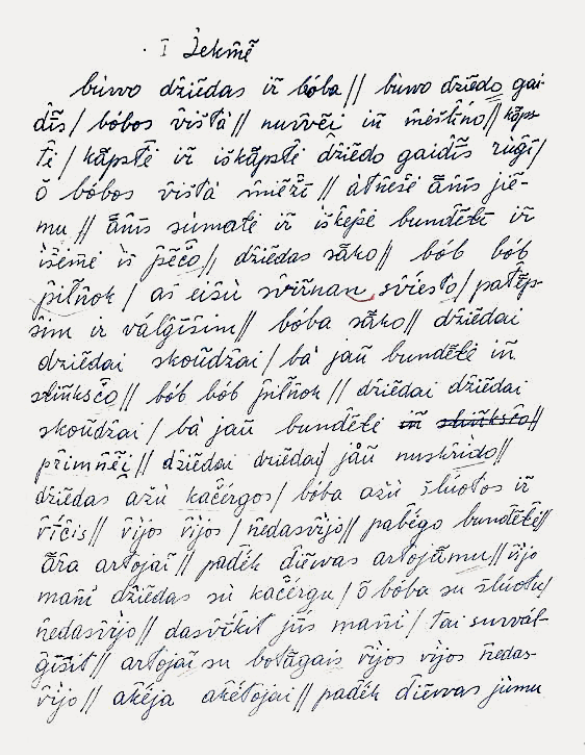

51 PAV. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 2 (fragmentas)

Kaip viena iš pastebimiausių ypatybių, užfiksuotų Dailìdžių apylinkių gyventojų kalboje, nurodomas vadinamasis puntininkavimas, arba dvigarsių *an*, *am* atliepimas *un*, *um*, pvz.: *sliñksč'o* 'slenksčio'[410], *bund'ẽlī* 'bandelę'[411], *duñksc'ī* 'dangtį'[412], *duñgū* 'dangų' (vns. G.) [413](žr. 50–51 pav.).

410 *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 2.

411 *Cit. veik.*, 4.

412 *Cit. veik.*, 8.

413 *Cit. veik.*, 8.

Kaip ir jau aptartuose punktuose, taip ir čia dzūkuota, pvz.: *raic'ì* 'raiti'[414], *n'èg'ir-dz'u* 'negirdžiu'[415], *p'irc'ìs* 'pirtis'[416]. Plačiau žr. fragmente (žr. 52 pav.)[417]:

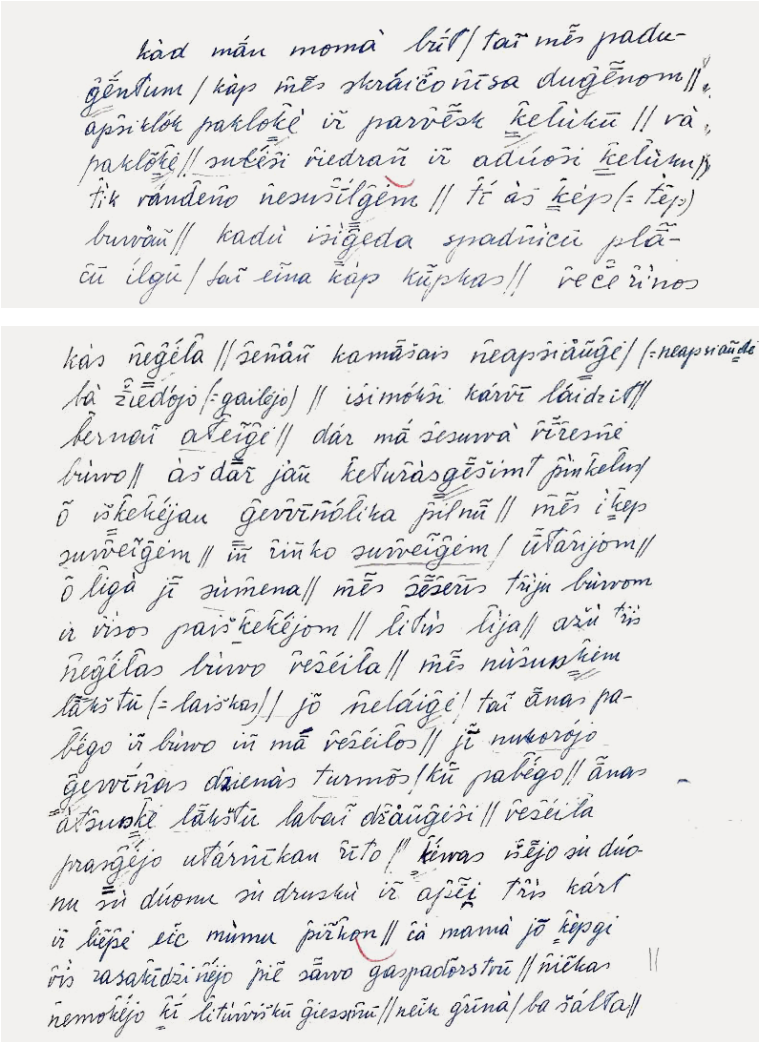

52 PAV. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.,* 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 23–24 (fragmentas)

kàd mán momà bůt / taĩ mẽs paduĝéntum[418] */ kàp m̂ẽs skráičoñīsa duĝẽnom // apŝiklók pakloḵè iř parv̂ẽsk ḵelùkū // và paklõḵè // sułė̂si v̂iedrañ*[419] *iř adúoŝi ḵelùm // t̂ìk vánd̂eño ñesušílĝėm // t̂í àš ḵèp (= t̂èp) buvůũ // kadù iŝìĝeda spadn̂ìcū*[420] *plãčū ílgū / taĩ eĩna kàp*

414 *Cit. veik.*, 3.
415 *Cit. veik.*, 3.
416 *Cit. veik.*, 17.
417 *Cit. veik.*, 23–24.
418 = *pakalbėtume* (*aut. p.*).
419 = *kibiran, t. y. į kibirą* (*aut. p.*).
420 = *sijoną* (*aut. p.*).

kũpkas[421] *// ûečerìnos*[422] *kàs ńegélla*[423] *// ŝeńåũ kamãšais*[424] *ńeapŝiåũgė (= neapsiaũdė bà žiedójo (= gailėjo) // iŝimókŝi kárûī láidzīt // bernaĩ aĩeĩgė // dár mã ŝesuvà vĩresńė bùvo // àš dar̃ jaũ ketuŕàsgẽšimt pìnkelus / õ iškekéjau gerûīńólika pilnũ // mẽs ìkep surûeĩgėm*[425] *// iñ ŕiñko surûeĩgėm / ũtarijom*[426] *// õ ligà jĩ sùmena // mẽs ŝẽŝerīs trìju bùvom ir ûìsos paiškekéjom // litùs lìja // ažù trìs ńegélas*[427] *bùvo ûeŝéilla*[428] *// mẽs nùŝuṇkėm lãkštū (= laiškas) / jõ ńeláigė / taĩ ãnas pabégo iŕ bùvo iñ mã ûeŝéilos // jĩ nukorójo*[429] *gerûīńas dzienàs turmõs*[430] */ kũ pabégo // ãnas àtŝuṇkė lãkštū labaĩ džåũgėŝi // ûeŝéilla prasgéjo utárnīkan*[431] *rīto // kévas iŝẽjo sù dúonu sù dúonu sù druskù iŕ ajẽi trìs kárt iŕ liẽpė eĩc mùmu pìrkon // ĉà mamà jõ kèpgi ûìs razakīdzìńéjo piẽ sãvo gaspadõrstvū*[432] *// ńiẽkas ńemokéjo kī lìtùûiškū giesmū // neĩk grīnà*[433] */ ba šálta* [...] *//.*

Daulėnai (LKA 668)

Daulénuose (LKA 668) gerai lietuviškai kalbėjusių senųjų vietinių gyventojų jau nerasta. Sutikti tik keli lietuviškai suprantantys vyresnės kartos atstovai[434]. Prie tokios situacijos, matyt, nemažai bus prisidėjusi tuo metu čia veikusi aštuonmetė mokykla lenkų kalba. Ta pačia kalba mokyta dar ir čia įsteigtoje pradinėje.

Nesant šnektą reprezentuojančių vietos gyventojų tirta apie du kilometrus į pietus nuo punkto nutolusio Skaivoniū kaimo žmonių kalba (žr. 53–54 pav.).

Pastaroji vietovė dialektologo nurodyta kaip vienintelė, kurioje dar daugelis suprato ir mokėjo kalbėti lietuviškai. Vis dėlto senųjų tarmės atstovų, kurių kalba nebuvo

421 = *taurė* (*aut. p.*).
422 = *vakarėliai* (*aut. p.*).
423 = *sekmadienį* (*aut. p.*).
424 = *nesuvarstomais pusbačiais su auliukais* (*aut. p.*).
425 = *sueidavome* (*aut. p.*).
426 = *kalbėjome* (*aut. p.*).
427 = *savaites* (*aut. p.*).
428 = *vestuvės* (*aut. p.*).
429 = *nubaudė* (*aut. p.*).
430 = *kalėjimo* (*aut. p.*).
431 = *antradienį* (*aut. p.*).
432 = *ūkį* (*aut. p.*).
433 = *nuoga* (*aut. p.*).
434 *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 2.

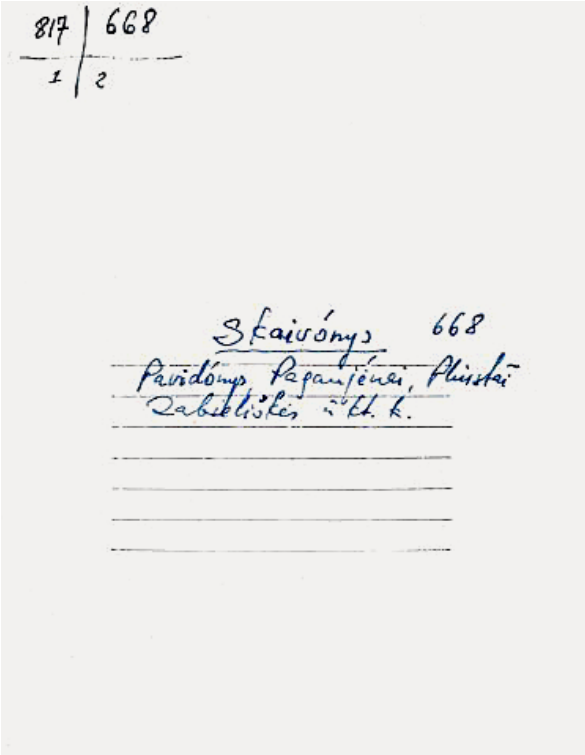
817 | 668
1 | 2

Skaivónys 668
Pavidónys, Pagaujėnai, Pliuskai
Zabieliškės ir kt. k.

53 PAV. *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 1 (viršelis)

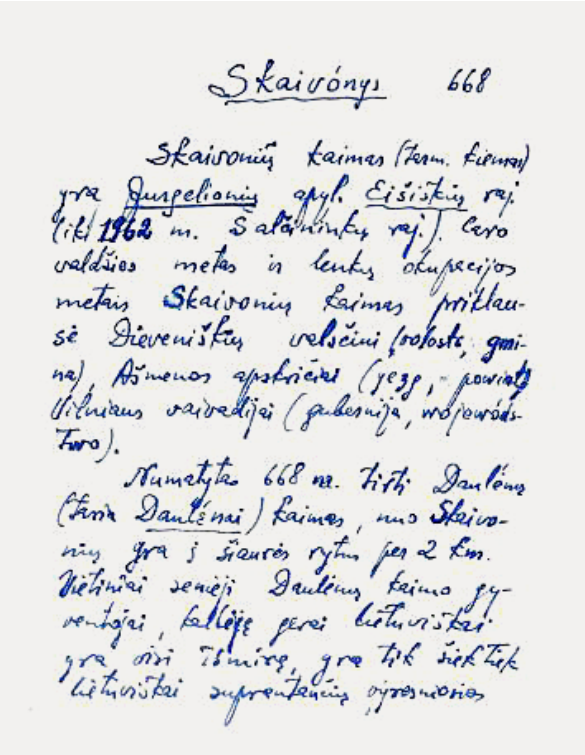
Skaivónys 668

Skaivonių kaimas (Term. kiemai) yra Gurgelionių apyl. Eišiškių raj. (iki 1962 m. Šalčininkų raj.). Caro valdžios metais ir lenkų okupacijos metais Skaivonių kaimas priklausė Dieveniškių valsčiui (volostė, gmina), Aušmenos apskričiai (yezd, powiat), Vilniaus vaivadijai (gubernija, województwo).

Numetyta 668 m. kitiems Daulėnų (Term. Daulėnai) kaimas, nuo Skaivonių yra į šiaurės rytus per 2 km. Vietiniai senieji Daulėnų kaimo gyventojai, kalėję gerai lietuviškai, yra visi išmirę, yra tik šiek tiek lietuviškai suprantančių vyresniosios

54 PAV. *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 2

paliesta literatūrinės (arba bendrinės) kalbos, ir čia apklausta vos keletas. Be Skaivoniū, dar nurodytas Zabiẽliškių kaimas[435], kaip išlaikęs lietuvių kalbą. Kiti Daulė́nų apylinkių kaimų (pvz., Sabaliū́nų, Gedū́nų) gyventojai, Aloyzo Vidugirio teigimu, kalbėjo slavų kalbomis.

Kalbinės ypatybės atsispindi pateikiamame fragmente[436]:

[...] cìk trùpuci. pažìno (lietuviškai), kū· sãko ale du.dãnĉ nedu.dãno, negalę̇i / jõs vi·ras lietùviškai mokę̇i, visaipõ mokę̇i / o anà nepažista / mã teta žinójo ir dziẽdas nabasti.kas[437],

435 *Cit. veik.*, 3.
436 *Cit. veik.*, 18–20.
437 = *velionis* (*aut. p.*).

o momà nepažìno ir nesmókė / pãtis sáu ū́tarijo lietùviškai, o ingi jū gùdziškai / mẽs dvei bùvom, tai anà ir veřkė / o duřn'us kũ· ajaũ už ìtok'o / mã momà nùmirė, aš turė́jau mói̯ pink'ólika mæ̃tu. / mãno ir brólei cie̯i̯ senì jaũ / aš pacì vī́resnė / tadù ìtoi̯ sesuvà, o tadù brólei / o ìtas brólis lìko nog momõs, dù metù turė́jo / ir tė́vas nesižãnino ir išauklìno vìc visus / gæ̃ras bùvo, žėdói̯[438] *vaikũ· / pàmirė momà, tai visì mažì / mói̯ ne pinkì / mói̯ pàts gìmė ir nùmirė tadù iš tõ / ir boc'à*[439] *Kazõr'us ir ãnas (vyras) Kazõr'us / Anà iš Daulė́nu. / jõs ir vī́ras lietùviškai neutãrija / anà tep pãc'a senà jau, sepci·n'azdæ̃šim mæ̃tu. tùr / mòža*[440] *ir i.rà senũ·, ba va cè Zabiẽliškėj gãli dudǽn'c' / va cè ir ragė́c' / aĩc' reĩk'a in sáuləs / sliñkscis / ànė ãni.s žĩdz'a kelì, ànė ãni.s kũ·, ìtai dzìdeli obuoleĩ / ausī́sna šálta / kad girdė́tau, tai daũk ku· pasakī·tau, al' nègirdž'u / kap nègirdz'u, tai kap duřnas žmõgus / kap kadù nuveinù pas jũ, kàp neturù ko vál'gīc' / kap nuveinù, tei dúoda / bo ir jõs su·nùs ženõtas ir su.naũs vaikaĩ didelì / su·nùs in dárbo aĩna o mergáitė škãloi̯*[441] */ jau in aštuñto klãso [...].*

Kaip matyti iš pateikto teksto, šių apylinkių žmonių kalboje dvigarsiai *an*, *am* neišlaikyti[442], pvz.: *runkà* 'ranka'[443], *duñcĩs* 'dantys'[444], *unkscì* 'anksti'[445]. Užfiksuotas dzūkavimas, pvz.: *vadzìna* 'vadina'[446], *svæ̃cimas* 'svetimas'[447].

Miežionys (LKA 669)

Miežiónims (LKA 669) Adelės Laigonaitės ir Juozo Senkaus priskirtame, bet gerokai nuo punkto nutolusiame, arčiau Maciùčių (LKA 670) esančiame Pagaujė́nų kaime, kaip teigiama, „senoviškai" lietuviškai kalba daugiau tik senieji gyventojai. Jaunesniems daugiau įtakos turi lietuviška mokykla ir kitų kalbų vartojimas. Vidurinio amžiaus žmonės sulenkėję (žr. 55–56 pav.)[448].

438 = *globojo* (*aut. p.*).
439 = *tėvas* (*aut. p.*).
440 = *galbūt* (*aut. p.*).
441 = *mokykloje* (*aut. p.*).
442 *Cit. veik.*, 17.
443 *Cit. veik.*, 16.
444 *Cit. veik.*, 17.
445 *Cit. veik.*, 17.
446 *Cit. veik.*, 16.
447 *Cit. veik.*, 17.
448 *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė ir Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 3.

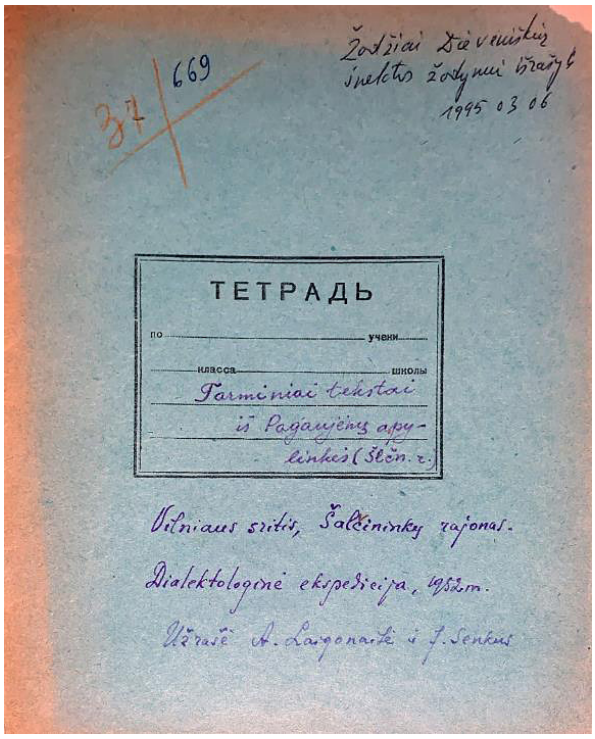

55 PAV. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė ir Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 1 (viršelis)

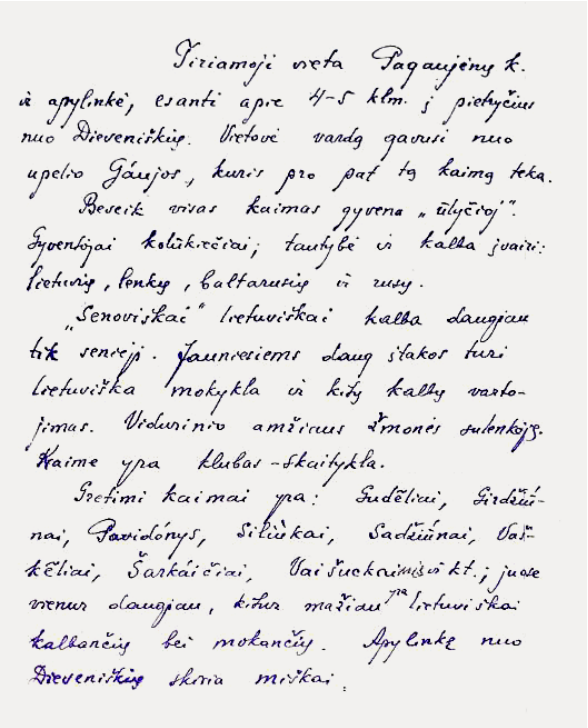

56 PAV. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 3

Daugiau arba mažiau lietuviškai kalbėta gretimuose kaimuose, apie kuriuos jau yra užsiminę ir kiti Dievėniškių apylinkes tyrę dialektologai, t. y. Gudėliuose, Girdžiūnuose, Pavidónyse, Siliùkuose, Sadžiūnuose[449], Vaškėliuose, Šárkaičiuose, Vaišùckaimyje[450].

Kaip ir jau aptartų punktų apylinkėse, taip ir čia fiksuotas dzūkavimas, pvz.: *n'ek'ec'ìno* 'neketino' Pagaujėnai (toliau – Pgj)[451], *l'ietùc'is* 'lietutis' Pgj[452]. Dvigarsiai *an*,

449 Dabar – Šadžiūnai.

450 Dabar – Vaišùtkiemis. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė ir Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 3.

451 *Cit. veik.*, 5.

452 *Cit. veik.*, 7.

am, kaip ir būdinga šių vietovių kalbai, siaurinti, pvz.: *vund'en'ẽl'o* 'vandenėlio' Pgj[453], *nusk'indaũ* 'nuskendau' Pavydónys[454].

Tirti ir patys Miežiónys[455]. Juose, kaip ir kituose punktuose, kalbėta ne tik lietuvių, bet ir lenkų bei baltarusių kalbomis: „Lietuvių kalbą labai gerai žino vyresnioji karta. Jaunimas (šiuo metu) tarpusavyje daugiausia kalba baltarusiškai."[456]

Nurodoma, kad šiame punkte, priešingai nei jo apylinkėse (Rimãšių, Stalgoniũ, Pùpiškių, Grỹbiškių, Didžiùlių, Daubùtiškių, Bėčioniũ, Karvuliũ, Skráičionių kaimuose, taip pat Dievẽniškių miestelyje) dvigarsiai *an*, *am* atliepti *un*, *um* rečiau[457], pvz.: *piñker'us* 'penkerius' Miežiónys (toliau – Mž)[458], *rañku.* 'rankų' Mž[459], *uñgli.s* 'anglys' Mž[460], *su lungaĩs* 'su langais' Mž[461], *pro lúngu* 'pro langą' Mž[462], *vánden'o* 'vandenio' Mž (žr. 57–58 pav.)[463].

Dzūkuota, pvz.: *pacì* 'pati' Mž[464], *medz'agõ·s* 'medžiagos' (vns. K.) Mž[465], *sepciñtas* 'septintas' Mž[466], *dzví·lika* 'dvylika' Mž[467], *gaidzĩ·s* 'gaidys' Mž[468], *gardzì* 'gardi' Mž[469], *sẽdzim* 'sėdime' Mž[470], *dæ̃·gunc'u* 'degančią' Mž[471], *kiškùc'ei* 'kiškučiai' Mž[472].

Minėtinas priebalsių *t*, *d* prieš *e*, *ė*, *i*, *y* vertimas *k*, *g*, pvz., *gėgė* 'dėdė' ir kt.[473] Plačiau žr.[474]:

453 *Cit. veik.*, 6.
454 *Cit. veik.*, 6.
455 *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 m. (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2).
456 *Cit. veik.*, 3.
457 *Cit. veik.*, 2.
458 *Cit. veik.*, 12.
459 *Cit. veik.*, 12.
460 *Cit. veik.*, 16.
461 *Cit. veik.*, 20.
462 *Cit. veik.*, 21.
463 *Cit. veik.*, 25.
464 *Cit. veik.*, 11.
465 *Cit. veik.*, 11.
466 *Cit. veik.*, 14.
467 *Cit. veik.*, 16.
468 *Cit. veik.*, 17.
469 *Cit. veik.*, 19.
470 *Cit. veik.*, 20.
471 *Cit. veik.*, 20.
472 *Cit. veik.*, 23.
473 *Cit. veik.*, 3, 9.
474 *Cit. veik.*, 11–13.

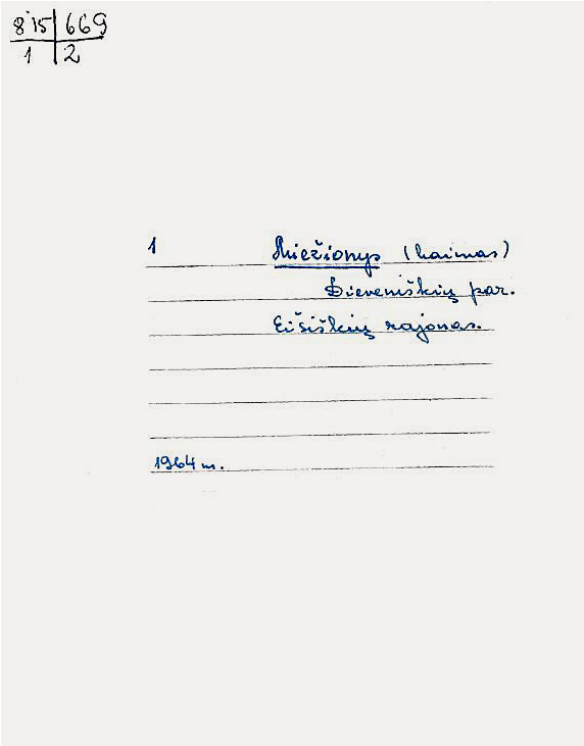

57 PAV. *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2), p. 1 (viršelis)

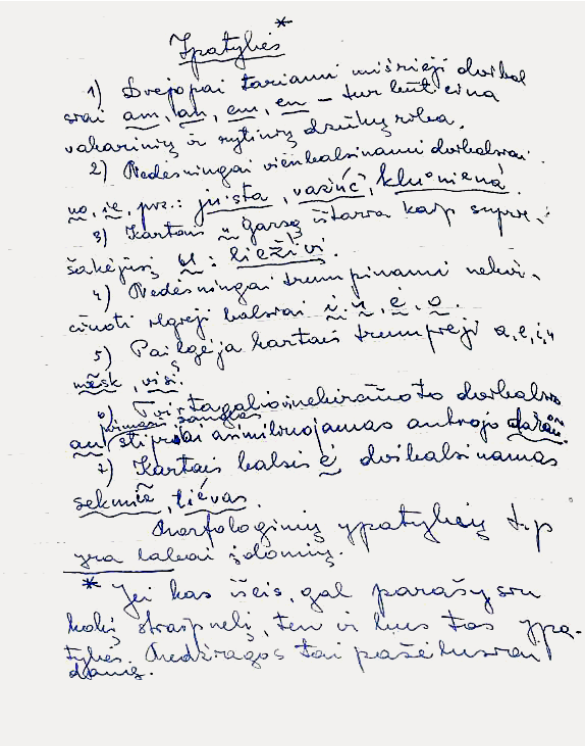

58 PAV. *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2), p. 9 (fragmentas)

[...] O taĩ iž gæ·ro imì ganí·ĉ. Vaikũ· pinkì. Balà buvɔ, švedaĩ išgŕó·vė kiemæ·li. Utkoñũ· ir iš tos medžagõ·s iškló·jɔ kæ·l̂u. pær tũ. pælk̂i. Raĩ̂ka gærɔ boˑtãgɔ. Kad jåu nesùmenu. Momà nùmirė, piñkætas vaikũ· palìko, o dar̃ cik vienà. Du bró·lei in vainõ·s[475] žùvo. Bró·lis po momõ·s smeřci[476] piñkeŕus metùs siŕgo. Kó·jas atriñki.[477] bùvɔ. Víena sesuvà nutekéjɔ, mæ·tu. nepabùvɔ ir nùmirė. O dabar̃ bu·nù su marĉù, su bró·lieni. Aš pragañåũ træjùs mætùs avìs kolkòzines. Anà su sunaĩs negi.væ·na. Jái iž kætuŕũ· rañku. víenai ir yrà. Tóji žmõ·na iŕgi vargingaĩ gi.væ·na. Kìšk̂o baravĩ·kas panašùs ingi mú·su., cik kartùs. Piŕštu. sudžovíntu geraĩ apdėdzinė·ĉ. Várnagri.bis báltas, o kai pàėmi mėlí·nas, áuga prieg låukã·mu. // Mú·su.

475 = *kare* (*aut. p.*).
476 = *mirties* (*aut. p.*).
477 = *suparalyžiavę* (*aut. p.*).

sùkn̂os pažĩ·sta tórfu. Aĩksnei, karklaĩ, blí.ndzės // blí.ngė. Su brigadĩ·ru gæ̃ŕa. Ir paskó·re. Nuæ̃·jɔ in vé·ju. Žiǹà, nuvæ̃·jɔ in vé·jɔ. Apie sã·vo bú·kli aš nenóru dudæ̃nĉ. Dár kolõ·ku. krã·krã·te[478]*. Darbañ, nakcìgonin vã·re [...].*

Maciučiai (LKA 670)

Iš itin glaustų įžvalgų pirmajame rankraštinio punkto aprašo sąsiuvinyje (antrajame pateikti tarminiai tekstai) matyti, kad Maciùčių atveju, panašiai kaip ir Miežioniū, tirta toliau nuo punkto gyvenusių žmonių kalba[479]. Tarp lietuviškiausių kaimų, patenkančių į vadinamąją Dievẽniškių salą, Jonas Dovydaitis ir Monika Sapijanskaitė, be kitų kaimų, mini ir Maciučiùs[480].

Punkte vartojamos tarmės pagrindu pasirinktas šiek tiek į vakarus esantis, taip pat vienu iš lietuviškiausiu nurodytas Žižmū kaimas (žr. 59–62 pav.)[481].

Apie vietos gyventojų kalbą, kuri, manytina, neturėjusi skirtis (pvz., *t*, *d* prieš *e*, *ė*, *i*, *y* tarimu) ne tik nuo Žižmuosè, bet ir apie Dievẽniškes, Miežiónis gyvenančiųjų, galima spręsti iš tyrėjų pastabų ir tarminių tekstų[482]:

ãvìlī m̂edåũs pŕiŕiñk̂ī // labaĩ gaspadõŕus[483] *zdaĩŕẽŝi iŕ ẑėdójo*[484] *sãvo b̂ìk̂ū // ãnas jū̃ n̂erū̃k̂ė n̂èmušė / jõmu n̂iẽko n̂edãrė // kàp ìtai sãko / rūkl̂ĩs*[485] *b̂ìk̂ū // nu tàs gaspadõŕus sã̂ b̂ik̂ès rū̃k̂a // õ ãnas sã̂ b̂ìk̂ū n̂erū̃k̂ė / n̂ebùvo jók̂o rū̃kl̂o // pažodẑì pŕìsmen̂i // papŕism̂en̂i kàp padū̃moji*[486] *daûgåũ // jåũ vìeôiŝi paparẽjo ìž bažn̂ĩĉos.*

---

478 Matyt, turėta mintyje *krã·te*.

479 Dar žr. Miežioniū (LKA 669) punktą tyrusių kalbininkų įžvalgas.

480 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 3.

481 Žižmaĩ kartu su Dievẽniškėmis Antano Salio buvo priskirti Maciùčių punktui (žr. Geržotaitė Laura, Kaikarytė Aušra, Šinkūnas Mindaugas 2014: *Lietuvių kalbos atlaso* ir Antano Salio *Apklauso 1* gyvenamųjų vietovių analizė (punktų sąvadas). – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 436).

482 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 2.

483 = *šeimininkas* (*aut. p.*).

484 = *saugojo* (*aut. p.*).

485 = *įtaisas bitėms rūkyti, imant medų, tikrinant avilį* (*aut. p.*).

486 = *pagalvoji* (*aut. p.*).

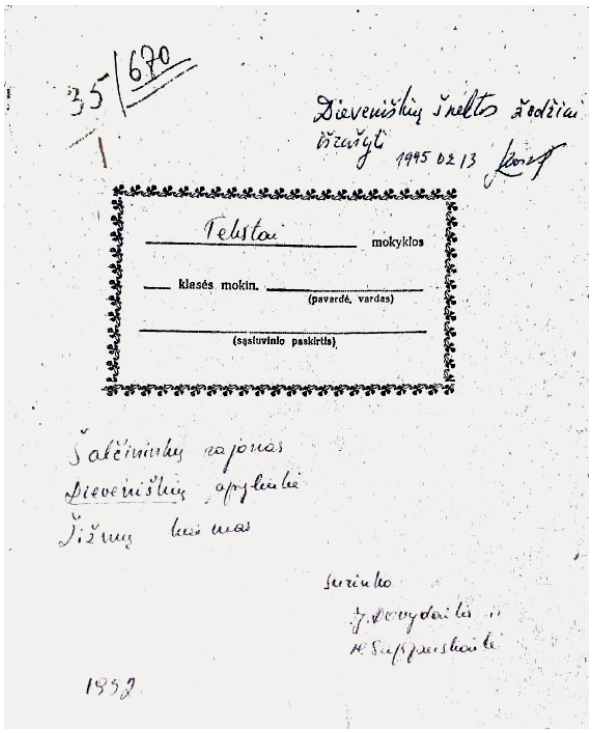
35/670

Dieveniškių šnelto žodžiai
Išrašė 1995 02 13

Tekstai mokyklos
klasės mokin. (pavardė, vardas)
(sąsiuvinio paskirtis)

Šalčininkų rajonas
Dieveniškių apylinkė
Žižmų kaimas

Surinko
J. Dovydaitis ir
M. Sapijanskaitė

1952

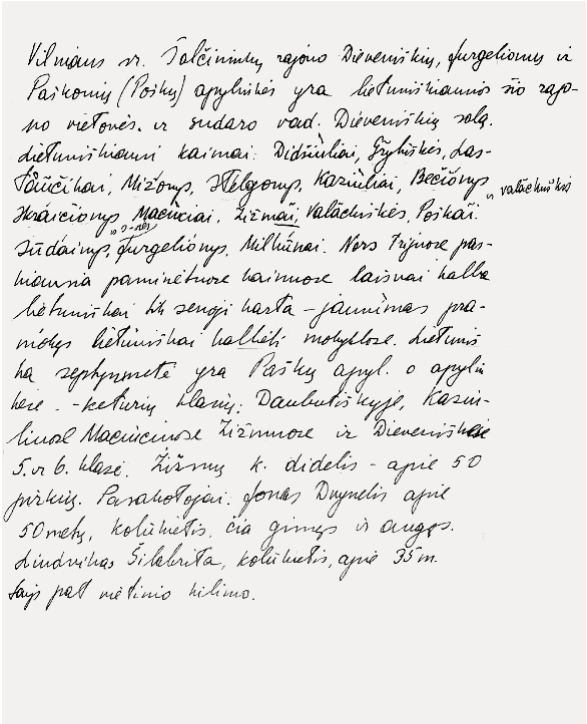
Vilniaus m. Šalčininkų rajono Dieveniškių, Gurgelionių ir Paškonių (Poškų) apylinkės yra lietuviškumo šio rajono rytinės. ir sudaro vad. Dieveniškių valg. lietuviškuosius kaimai: Didžiūlai, Žyliškės, Das-Šalčiūnai, Mižonys, Velgonys, Kazinėnai, Bečiūnys, Karčiūnys, Macucai, Žižmai, Valačeliškės, Poškai. Sūdainys, Gurgeliūnys, Milkūnai. Nors trijose paskiausia paminėtuose kaimuose laisvai kalba lietuviškai tik senoji karta – jaunimas praėjęs lietuviškai kalbėti mokyklose. Lietuviška sąskynmetė yra Paškų apyl. o apylinkės - keturių klasių: Daubutėkynė, Kazinėnai Macucinose Žižmuose ir Dieveniškėse 5. ir 6. klasė. Žižmų k. didelis - apie 50 pirkių. Parahvojai: Jonas Dvynelis apie 50 metų, kolūnietis, čia gimęs ir augęs. Andrulius Šilekrita, kolūnietis, apie 35 m. kaip pat vietinis kilimo.

59 PAV. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 1 (viršelis)

60 PAV. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 3

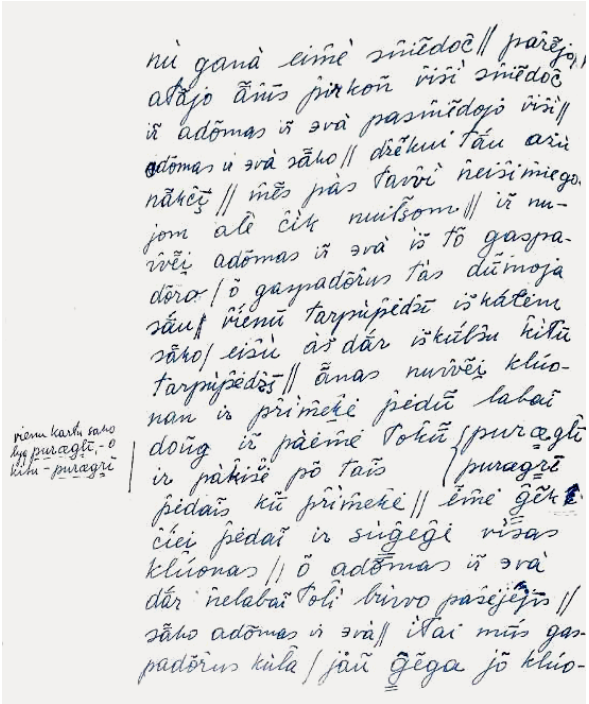

61 PAV. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 11

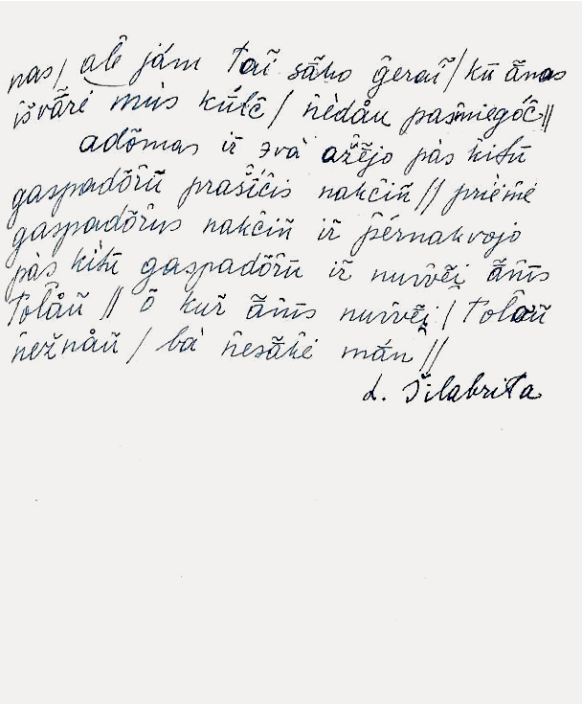

62 PAV. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 12

Arba[487]:

ûíenas vaĩkas sûeĩkas šmagùs // kap ateĩsit / paŝėĝéŝim / paduĝénŝim / paṁelúoŝim kũ ir bùs ûisiẽmu ĝeraĩ // o‿kõ ìtū ŝekṁũ / ĝiesṁū ìtai sûíetas papaṁiřšī doũg // papanuvẽi[488] *namõ / kàp tĩ i(s)‿sobráṅijos*[489] *// kàp ĉà ûìsa paapklósťīŝu / paapšlúosťīŝu.*

Taip pat žr.[490]:

nujójam nakĉìgoṅėn / raŝìkuŕam ùgṅī // pŕijója doũg doũg žmoṅũ // pàgulam ṁiegóĉ // ûĩnas ìš ûĩno taĩ koũdrū pàvaĝam iř pakavójam / õ tadù ãnas ûéima tos kõudros // nù iř ûẽl tadù pràďedam judóťis / pàvaĝam pũnĉī[491] *víenas ìš ûíeno / õ tadù túom pũnĉu pŕìřišam ûíenas ûíenū pàs ĥéržū // tàs ĥéržas jĩ pàkeĺa ṅét ûiršuñ / õ jĩ pãkeĺa ṁiegũstū / miẽgnanťī*[492] *// mìgnanĉī*[493] */ ãnas tadù prabuñda iř zdaĩros kà ãnas iñ ĥéržo kãro // Tadù ãnas prãšoŝi / kàd mẽs jĩ atlaistũm / bõ ãnas sã arkĺũ ṅèrag // nór pasdaiřĩĉ sã arkĺũ / bõ jõ arkĺaĩ nuûȩ̃ iñ krakũnū ruĝũ // õ arkĺaĩ bùvo ṅét krakũnū tvarťì ažimĉì // ãnas nuûȩ̃ tũ arkĺũ praš̊ĩĉ / jám pasãkė // tã árkĺo ṅedũŝim // Dũk 50 rùbĺū.*

Vėžionys (LKA 680)

Nustatyta, kad Vėžionysė (LKA 680) gyveno daugiausia lietuviai, tiesa, tuo metu aplenkėję, kalbantys, Aloyzo Vidugirio žodžiais tariant, baltarusių ir lenkų kalbų mišiniu[494].

Tyrėjo teigimu, tai buvo vienas iš kelių kaimų, kurių gyventojai nėjo baudžiavos į dvarus. Gyventojų sudėtis keitėsi nežymiai, daugiausia dėl vedybų, nes „tai lietuvis vyras paimdavo moterį lenkę arba lietuvė – vyrą lenką“[495].

Minėtas kelių kalbų maišymas jau buvo būdingas visų kartų kalbai: „Visi vyresnio

487 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 9.

488 = *būriu nuėjo* (*aut. p.*).

489 = *susirinkimai* (*aut. p.*).

490 *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 13–14.

491 = *virvę* (*aut. p.*).

492 Sakant lėtai – užrašytojo pastaba.

493 Sakant skubiai – užrašytojo pastaba.

494 *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 4–5.

495 *Cit. veik.*, 4.

amžiaus žmonės, pradedant maždaug nuo 25 metų, dar gerai, palyginti, moka lietuviškai, nekalbant apie senius, kurie iš mažens nėra visai mokėję ar net girdėję lenkų – „gudų“. Jaunimas, imant nuo 20 metų iki vaikų, smarkiai lenkuoja „gūduoja“ ir sunkiai bekalba arba kurie ir besupranta lietuviškai.“[496] Tačiau anksčiau, t. y. iki lenkų okupacijos, tyrėjo teigimu, šios, kaip ir jau aptartų punktų, apylinkės buvusios lietuviškos[497].

Tokią raidą kalbininkas aiškina „anksčiau [...] varoma lenkinimo propaganda, kuri šiame krašte tiek kai kurių senių, o ypač jaunimo, tarpe dar tebėra gana stipri“, taip pat „[...] baltgudėjimas bei lenkėjimas sparčiai plinta ir įsigali dar ir dėl to, kad vietiniai gyventojai nežino patys kuo save laikyti, ar lenku, ar lietuviu, arba apie tai visai negalvoja“[498].

Tokią situaciją paspartino Vėžionysė ir jų apylinkių Gilvìniškių, Dainavõs kaimuose įsteigtos mokyklos lenkų mokomąja kalba. Tarmių medžiagos rinkimo metu lietuviški buvo tik Vėžiónys, Mištū́nai ir Užùkloniai[499]. Šiek tiek lietuvių dar gyveno Dainavojè. Pastebėta, kad joje „dar daugelis gyventojų supranta lietuviškai, bet „utaryc“ nebemoka, išskyrus porą lietuviškų senučių“[500]. Sparčiai baltarusėja Gilvìniškės[501].

Tyrėjo teigimu, būta ir daugiau priežasčių: „Toks tiriamosios vietovės greitas lenkėjimas dabar, tiek ankstesnis sulenkėjimas paaiškinamas ir bažnyčios įtaka, nes kaip tik visi minėtieji kaimai priklauso Eišiškių parapijai, o kiti lietuviški kaimai, nors ir stovi greta lenkiškų [...], jau yra Valininkų parapijos.“[502]

Panašiai kalbinę punkto situaciją apibūdino ir kitas čia apsilankęs tarmėtyrininkas Juozas Senkus. Jo teigimu, Vėžioniū apylinkės, išskyrus piečiau jų esantį Naujãdvarį, buvo sulenkėjusios ir sugudėjusios, nors anksčiau visur kalbėta tik lietuviškai, tiksliau, dzūkiškai[503]. Šiose apylinkėse, kaip rašoma, „veikė trys pamainos: lenkiška, gudiška ir lietuviška. Pastarąją sudarė tik Naujãdvario kaimo vaikai.“[504]

---

496 *Cit. veik.*, 5.
497 *Cit. veik.*, 5.
498 *Cit. veik.*, 5.
499 Dabar – Užùklonys.
500 *Vėžioniū apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 6.
501 *Cit. veik.*, 9.
502 *Cit. veik.*, 6.
503 *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 3.
504 *Cit. veik.*, 3.

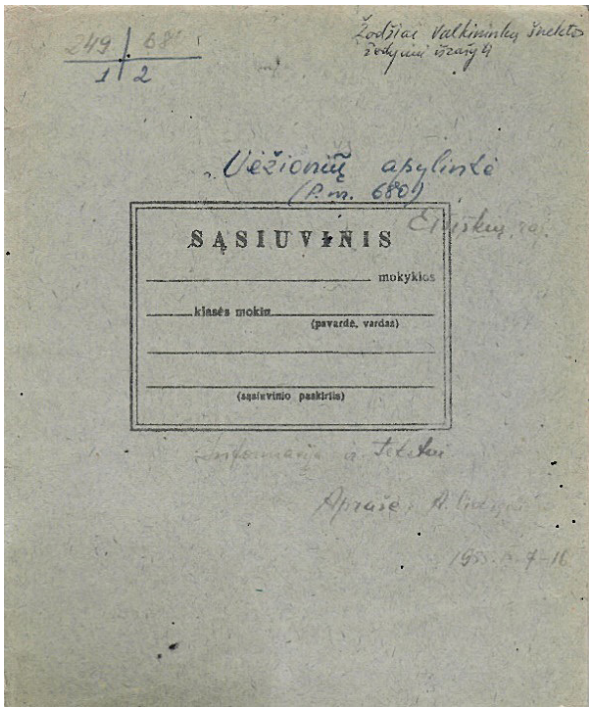

63 PAV. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 1 (viršelis)

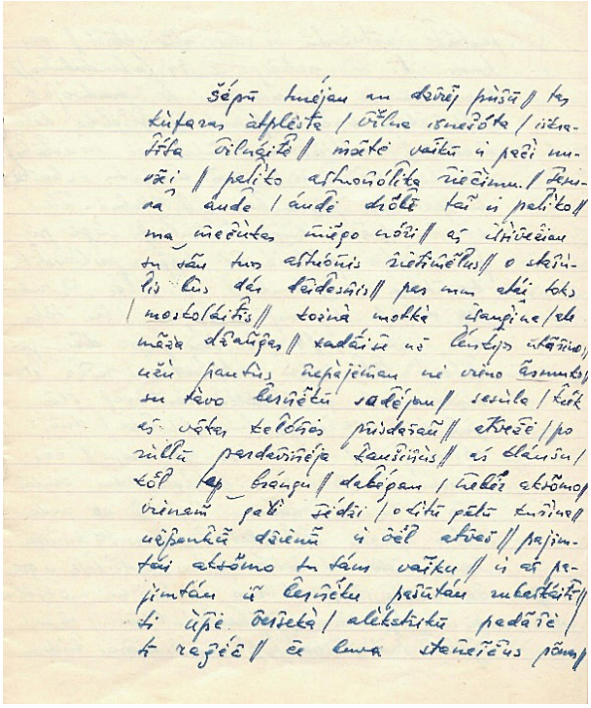

64 PAV. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10

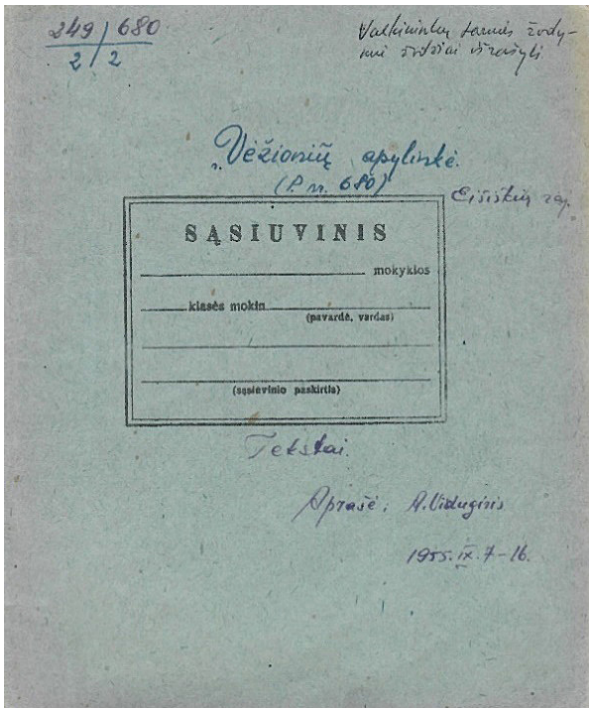

65 PAV. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 1 (viršelis)

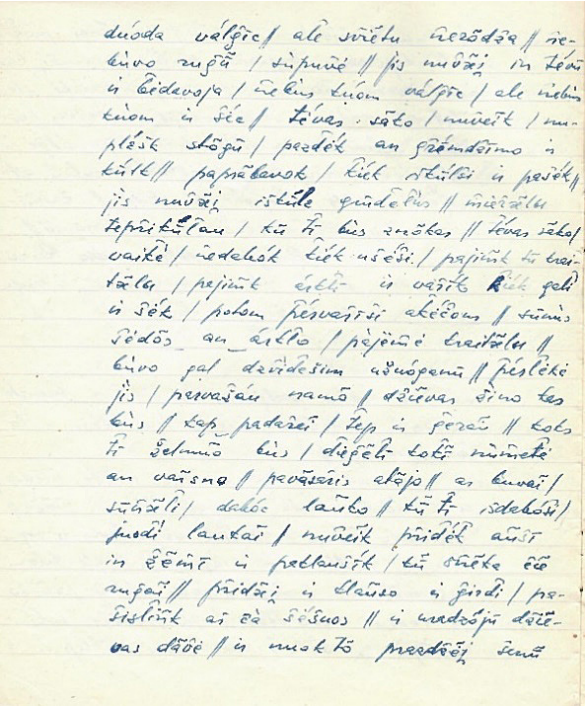

66 PAV. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 7

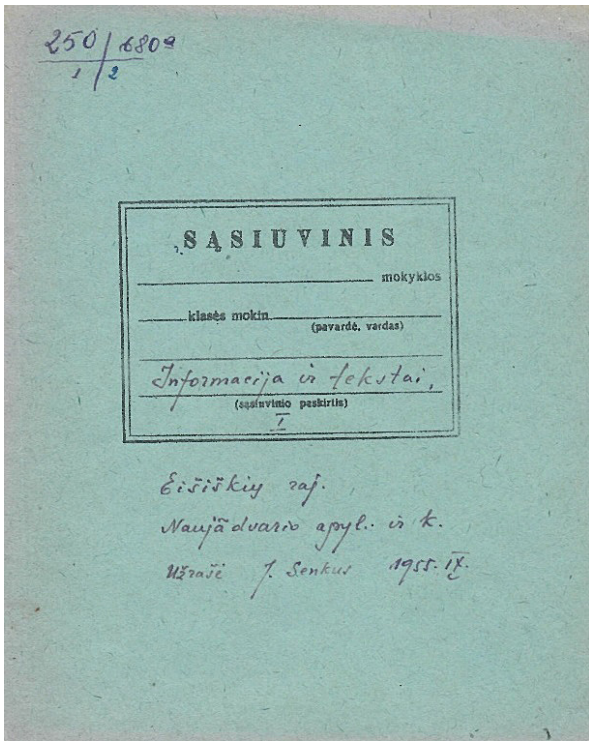

67 PAV. *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 1 (viršelis)

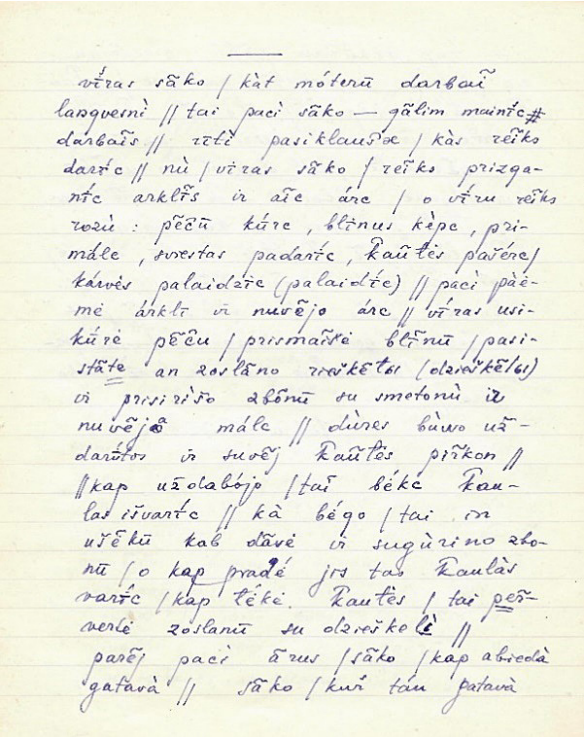

vẽras sãko / kàt móterũ darbaĩ
lanqvesnì // tai pacì sãko — gãlim maintc#
darbaĩs // rotì pasiklausòc / kàs rẽiks
dartc // nù / vẽras sãko / rẽiks prizga-
ntc arklĩs ir aĩe árc / o vẽru rẽiks
rozù : pẽčũ kúre, blìnus kèpe, pri-
málc, svestas padartc, Kaũtès plaŝènc/
kávès palaidẽtc (palaidẽtc) // pacì pàe-
mè árklì ir nuvẽjo árc // vẽras usi-
kúrè pẽču / prismaĩtè blìnù / pasi-
stãte an zoslãno zrevkẽtai (olzrevkẽlai)
ir prisirìšo zblìnù su smetonù ir
nuvẽjò málc // dùres bùvo už-
darùtos ir suvẽj Kaũtès piŝkon //
// kap užolabójo / tai bèkc Kau-
las išvartc // kà bégo / tai ir
ušẽkù kab dãvè ir sugùrino zbo-
nù / o kap pradè jrs tas Kaulàs
vartc / kap tèkè. Kautès / tai pe-
verlè zoslanù su olzrevko // //
pavẽj pacì ùzus / sãko / kap abiedà
gatavà // sãko / kuĩ tàu patavà

68 PAV. *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 12

Pažymima, kad apklausti vietos lietuviakalbiai pateikėjai mažiau dzūkavo, palyginus su Mištū́nų ar Valkiniñkų gyventojais[505]. Jų tarmė vertinama kaip panaši į Varėnõs[506] – „visi pagrindiniai tarmės bruožai yra, rodos, išlaikyti, paveldėti nuo Varėnos“[507].

Pvz.: *r'iec'ìmu*. 'rietimų' Vėžiónys (toliau – Vžn)[508], *dz'idz'ùl'is* 'didžiulis' Vžn[509], *p'erdzuvo* 'perdžiuvo' Vžn[510], *sparc'au*[511] 'sparčiau' Vžn[512], *kãcinas* 'katinas' Vžn[513], *žodz'ùs* 'žodžius' Vžn[514], *pẽc'ū* 'pečių' Naujãdvaris (toliau – Njd)[515], *skeřdz'us* 'skerdžius' Njd[516].

Dvigarsiai *an*, *am* dažniausiai išlaikyti sveiki, pvz.: *brañktas* 'branktas' Vžn[517], *lánkiškai* 'lenkiškai' Vžn[518], *rañkom* 'rankomis' Vžn[519], *rañda* 'randa' Vžn[520], *nuskiñdo* 'nuskendo' Njd[521].

---

505 *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 9.

506 *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 4.

507 *Cit. veik.*, 4.

508 *Vėžioniū apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10.

509 *Cit. veik.*, 11.

510 *Cit. veik.*, 11.

511 Pateikta forma nesukirčiuota.

512 *Vėžioniū apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 13.

513 *Cit. veik.*, 14.

514 *Vėžioniū apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 3.

515 *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 11.

516 *Cit. veik.*, 14.

517 *Vėžioniū apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 11.

518 *Cit. veik.*, 14.

519 *Cit. veik.*, 15.

520 *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 3.

521 *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 14.

Šios ir kitos ypatybės iliustruojamos neilgu teksto fragmentu[522]:

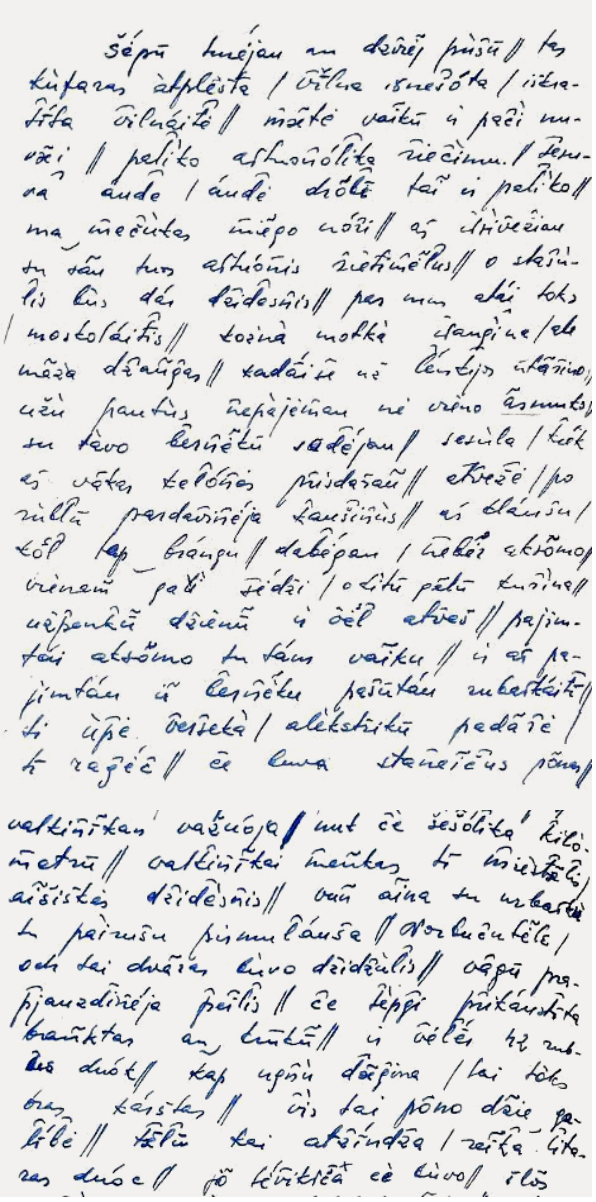

69 PAV. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10–11 (fragmentas)

šẽpū[523] *turẽjau an dzvìiẽj pùsū // tas kùfaras àtplėšta / vîlna išnešóta / iškraĩta vîlnáitė // mãtė vaĩkū ir pacì nuvæ̨i // palìko aštuonólika rìecìmu.*[524] *// sesuva áudė / áudė drõbī·*

522 *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10–11.

523 = *spintą* (*aut. p.*).

524 = *audeklo* (*suvynioto*) (*aut. p.*).

taĩ ir palìko // ma‿mečùkas mìegō nóri // aš išsìvežiau su sáu tuos aštúonis rietimẽlus // o stasùlis bùs dár dzidesnis // pas mus atáį toks moskoláitis // kožnà motkà išaugìna / ale mãža dzaũgas // kadáise už lénkijos ūtãrino // užù pautùs[525] nepàjėmau nė vieno ãsmuko[526] // su tàvo berniẽkū sodėjau // sesùla / kiek aš vãkar kelónės prisdarau // atvežė / po rùblū pardavinė-ja kaušiniùs // aš kláusu / kol tap‿brángu / dabégau / nebẽr aksõmo // vienam galì sėdzi / o kìtū gãlū kurìna // už penkũ dzienũ ir vėl atvęš // pajimtái aksõmo tu tám vaĩku // ir aš pajimtáu ir̃ berniẽku pasūtáu rubaškáitī[527] // ti ùpė vėrsekà / alèkstrikū padãrė / tī ragéc // ce buva staneĩčus põnas // pastãtė aštúontū ir dzevinntū klãsī // vaikám tī ir nakcìgonė ĩr (= bendrabutis) // kuríęį namõpi nepareĩna / tai tī nakvója // valkinĩkan važúoja // nut cè šešólika kilòmetrū // valkinĩkai meñkas tī miestãlis / aĩšiškės dzidèsnis // bũn aĩna su urbaškù tu paìrusu pirmuláusa // Norbucutẽlε / o ti tai dvãras bùvo dzidzùlis // vãgū prapjauzdinėja peĩlis // cè tèpgi prikáustīta braňktas an‿krūkũ[528] // ir vėlėi 42 rublis dúok // kap ugnù dãgina / tai tòks óras kárštas // vìs tai põno dzie galĩbė // tãlū kai atzíndza / reĩka litaras dúoc // [...].

Eišiškės (LKA 681)

Pačiose Eĩšiškėse (LKA 681) vietinių lietuviškai kalbančių asmenų nerasta[529]. Be to, kaip matyti iš punkto tyrėjo Aloyzo Vidugirio pastabų, ir lietuviškos mokyklos čia nebuvo: „Caro laikais Eĩšiškėse buvo rusiška 4 klasių mokykla, bet ją nedaugelis lankė, o lenkų laikais – lenkišką 6 skyrių mokyklą. Tik tarybų valdžios metais čia įsisteigė vidurinė mokykla: lenkų, rusų ir lietuvių dėstomąja kalba.“[530] Kitos įstaigos veikia daugiausia rusų arba lenkų kalbomis.

Dėl tos priežasties apklausti vietiniai ar labai seniai čia gyvenantys gretimų (Dumblios[531], Tausiūnų, Purvėnų, Montvilìškio[532]) ir kitapus sienos esančių (Riaubìškio, Dacìškių) kaimų atstovai[533].

525 = *kiaušinius* (*aut. p.*).
526 = *asmoko*, *t. y. pinigo* (*aut. p.*).
527 = *marškinius* (*viršutinius*) (*aut. p.*).
528 = *kablio?* (*aut. p.*).
529 Kalbininkų įžvalgas apie Eĩšiškių apylinkes dar žr. ties Vėžionių (LKA 680) punktu.
530 *Eišiškės. Informacija ir tekstai*. I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 4.
531 Dabar – Dumblė.
532 Dabar – Mantvìliškės.
533 *Eišiškės. Informacija ir tekstai*. I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 2–3.

Išvardytų kaimų žmonių liudijimu, „žmones lenkiškai kalbėti raginęs Gornostajišių ponas, bajorai ir bažnyčia. Be to, tiek pačiose Eišiškėse, tiek ir prie Eišiškių [...] gyveno daug šlėktų, kurie juokdavęsi iš lietuvių kalbos, todėl ir visi lietuviškai kalbantys žmonės, atsikėlę į miestą, iš karto pradėdavę mokytis lenkiškai ir nebekalbėti lietuviškai.“[534]

Minėtų kaimų gyventojai dar prisiminė, kaip jų tėvai ar bent jau seneliai mokėjo arba kalbėjo lietuviškai. Daugiausia lietuviškai mokančių vietinių gyventojų buvo išlikę tik Purvė́nuose (žr. 70–71 pav.).

Daugelis vietos pateikėjų, kuriuos tarmėtyrininkams teko pakalbinti, iš jų ypač vyresnės ir vidurinės kartos atstovų, lietuviškai dar suprato[535]. Išgirsta juos dzūkuojant, pvz.: *apacìnis* ‘apatinis’[536], *ãpacʼu* ‘apačia’[537], *sodzìnam* ‘sodiname’[538], *medzʼagõs* ‘medžiagos’ (vns. K.)[539]. Dvigarsiai *an*, *am* jų kalboje išlaikyti sveiki, pvz.: *kánda* ‘kanda’[540], *rañku.* ‘ranką’[541].

Šios ir kitos ypatybės atsispindi teksto fragmente[542]:

aš kàp atajaũ už vi·́ro, buvo dar dešim̃s senũ·, katrie̯i̯ kalbé̯i̯ lietùviškai / šitũ· lietuvʼũ· tai trijõkʼa kalbà / jaũ in šešæzdæšim mæ·tu. kap čʼà, o galʼ daugʼaũ / aš gìmus ne cʼà / tī· nepacìko / Mã motkà Naujãdvari· / gegùlɛ kukúoja / du su·naĩ pàmirė ir vi·́ras / dzʼovà bùvo· // pirmucìnis mìrė kai ú·žuolas[543] */ dár vis šèp tèp gaspadoravaũ*[544] */ senám ir mažám suŋ̃ku be kárvės / sæ̃·nas kap mã·žas: nė sveikãtos, nė rãzumo*[545]*, nė põmėtės*[546] */ an kolʼõnʼu. pærsinešėm / cè tèpgi papiřki. daũgi dvãru. / išpiřki. žmónis kas sáu pasistā·tė trobàs / an pecʼũ· ir válʼgi·mu. næšamės // krikščʼonimì tai nepakiñka / pazgerdzinė́cʼ ir usimuždžinė́cʼ / ciktái ma mócina põrina / Naujãdvari· turù bróli ir vi·́enu. ir kìtu. / kožnám reĩkʼa gi·vénc’ pacʼám / uš cẽvo prispáusta kalbà / sã· kalbos sarmã·cinos jaunìmas / mẽs*

534 *Cit. veik.*, 6.
535 *Cit. veik.*, 7.
536 *Cit. veik.*, 10.
537 *Cit. veik.*, 10.
538 *Cit. veik.*, 10.
539 *Cit. veik.*, 10.
540 *Cit. veik.*, 13.
541 *Cit. veik.*, 13.
542 *Cit. veik.*, 15–16.
543 Pataisyta iš *á·žuolas*.
544 = *šeimininkavau*? (*aut. p.*).
545 = *proto* (*aut. p.*).
546 = *atminties* (*aut. p.*).

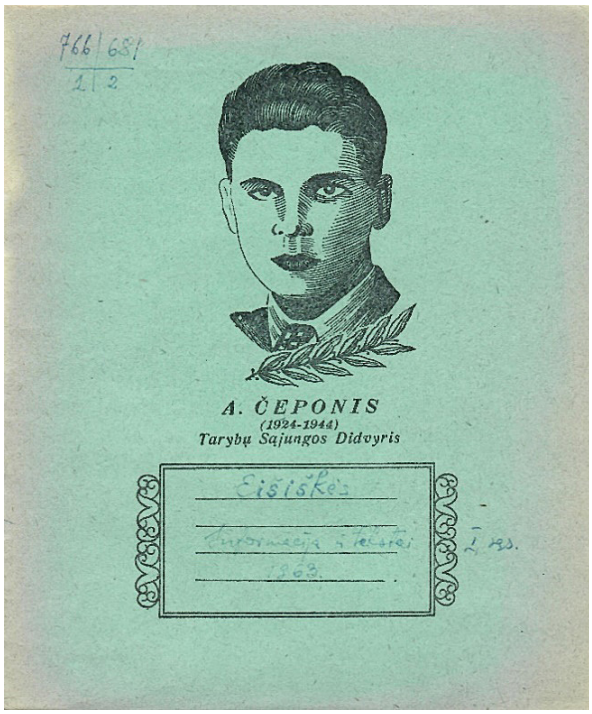

70 PAV. *Eišiškės. Informacija ir tekstai.* I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 1 (viršelis)

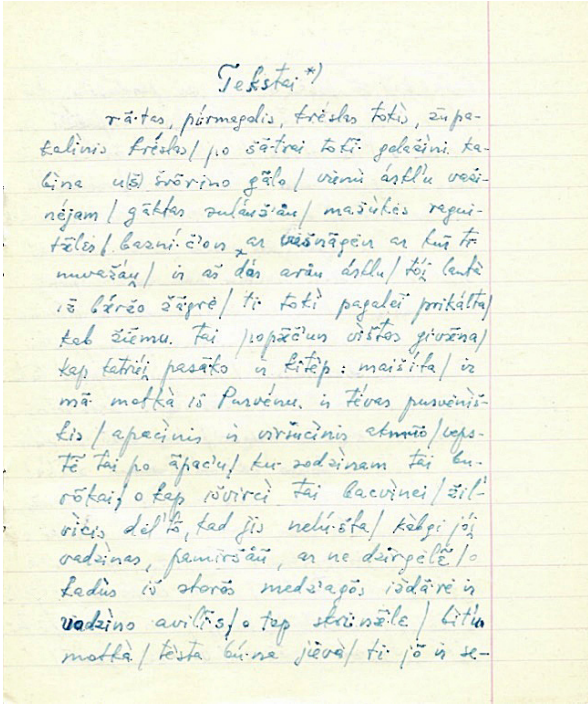

71 PAV. *Eišiškės. Informacija ir tekstai.* I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 10

teřpu sã·vi lietùviškai kal̃bam / šìtom vainõm[547] *susmaĩšė ir kalbà ir vìsa / nór ir pǽrverc'a kal̃bu., ragéc' ku išverstarankõvis / an kõ cè pasginẽs, tai víenaz dziẽva(z) žìno / pabėginéja kap kàs iž bažní·č'os / dabar̃, nór ir praňta, tai išeĩna / neprispaží·sta, ku· móka, iždí·ksta / pirmà kap ciktaĩ suveĩna valdinĩ·kai, tai visì lietùviškai iš pí.rmo, o dar̃tės ir vẽl' nè / pǽrsek'oja lietuv'ùs / (lietuviai) kal̃ba tei cìk cikum̃ / daũgel' lietuv'ũ. nuk senóvės pal'õkais*[548] *apsìvertė / [...].*

Butrimonys (LKA 682)

Tarmių medžiagos *Lietuvių kalbos atlasui* rinkimo metu buvo numatyta ištirti Dailýdžių[549] ir Pabarẽs punktus. Tačiau tinkamų tarmės atstovų kalbininkai čia nerado. Žmonės jau kalbėjo daugiausia lenkiškai ir gudiškai. Pasirinkti nedaug tenutolę Butrimoniū (LKA 682) ir gretimi Šauliū, Jurgoniū[550], Stavidoniū, Rẽzos[551] bei kiti kaimai, kurių gyventojai, ypač vyresnioji karta, dar mokėjusi lietuviškai[552]. Pastaroji taip pat, kaip teigiama, kalbėjusi lenkiškai ir gudiškai (žr. 72–73 pav.).

Remiantis šių žmonių pasakojimais, matyti, kad prieš maždaug 30–40 metų čia visi kalbėjo lietuviškai. Įkūrus lenkiškas mokyklas, tiek vyresnė karta, tiek jauni žmonės pamažu pradėjo kalbėti lenkiškai[553].

Jaunoji karta, dialektologų teigimu, dėl 1939 m. įsteigtų lietuviškų mokyklų lietuviškai suprato, bet kalbėjo sunkiai. Tiriamajame punkte tarmių medžiagos rinkimo metu vėl veikė mokykla lenkų mokomąja kalba, tokios pat pradžios mokyklos įsteigtos ir apylinkių kaimuose. Visur iki tol veikusios lietuviškos panaikintos vos prieš kelerius metus.

Lietuviškai gražiai kalbančių vietos gyventojų šnekta, anot ją tyrusių, buvusi panaši į Vėžioniū[554]. Abi šnektos šiek tiek skiriasi tik leksika.

---

547 = *karais?* (*aut. p.*).
548 = *lenkais* (*aut. p.*).
549 Dabar – Dailìdės.
550 Dabar – Jurgiónys.
551 Dabar – Rėžiaĩ.
552 *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 3.
553 *Cit. veik.*, 3.
554 *Cit. veik.*, 7.

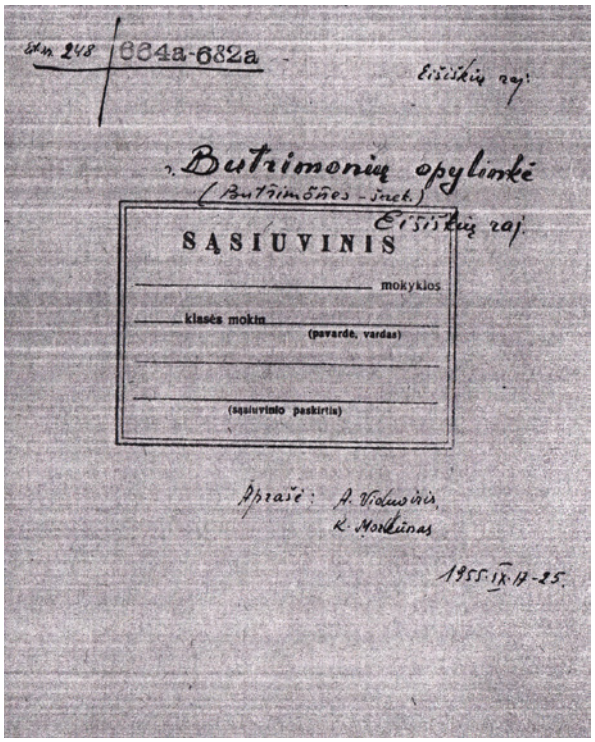
Eis. 248 / 664a-682a
Eišiškių raj.
Butrimonių apylinkė
(Butrimonės - šnek.)
Eišiškių raj.
SĄSIUVINIS
mokyklos
klasės mokin
(pavardė, vardas)
(sąsiuvinio paskirtis)
Aprašė: A. Vidugiris, K. Morkūnas
1955.IX.17-25.

72 PAV. *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 1 (viršelis)

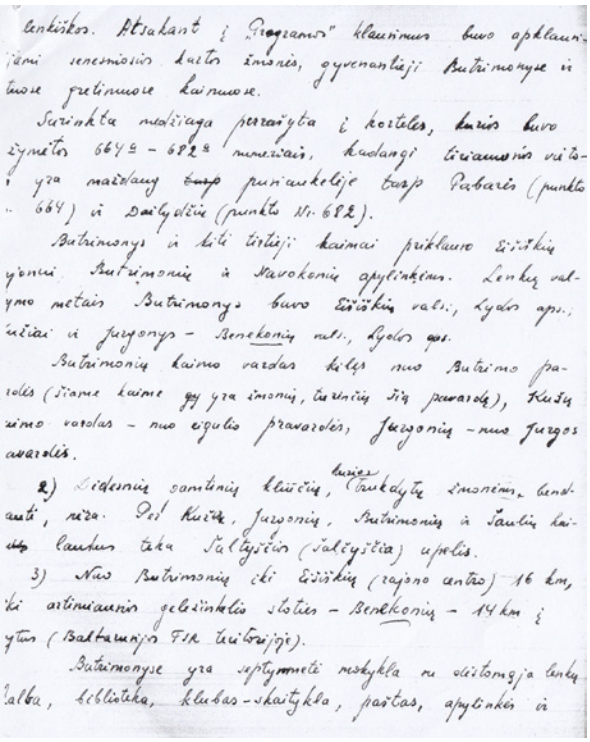
lenkiškos. Atsakant į „Programos" klausimus buvo apklausiami senesniosios kartos žmonės, gyvenantieji Butrimonyse ir tuose pačiuose kaimuose.
Surinkta medžiaga perrašyta į kortelės, kurios buvo žymėtos 664a – 682a numeriais, kadangi tiriamosios vietovės yra maždaug ~~tarp~~ pusiaukelėje tarp Pabarės (punktas 664) ir Dailydžių (punktas Nr. 682).
Butrimonys ir kiti tiriamieji kaimai priklauso Eišiškių vienai Butrimonių ir Navokonių apylinkėms. Lenkų valdymo metais Butrimonys buvo Eišiškių vals., Lydos apr., kaimai ir Juzgonys – Benekonių vals., Lydos apr.
Butrimonių kaimo vardas kilęs nuo Butrimo pavardės (šiame kaime gyvena žmonių, turinčių šią pavardę), Kuršių kaimo vardas – nuo vienos pravardės, Juzgonių – nuo Juzgos pavardės.
2) Didesnių gamtinių kliūčių, kurios trukdytų žmonėms bendrauti, nėra. Pro Kuršių, Juzgonių, Butrimonių ir Šaulių kaimus ~~tekėjo~~ lankus teka Šaltyšės (Šalčyžės) upelis.
3) Nuo Butrimonių iki Eišiškių (rajono centro) 16 km, iki artimiausios geležinkelio stoties – Benekonių – 14 km į vytį (Baltarusijos TSR teritorijoje).
Butrimonyse yra septynmetė mokykla su vidutinėja lenkų kalba, biblioteka, klubas-skaitykla, paštas, apylinkės ir

73 PAV. *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 4

Pastebėta, kad Butrimoniŭ apylinkėse rečiau dzūkuota. Taip atsitikę, matyt, todėl, kad pastarajame punkte, priešingai nei Vėžioniŭ, mažiau ir lietuviškai bekalbėta, pvz.: *dzv'íl'ika v'eřpsc'u* 'dvylika verpsčių' Butrimónys (toliau – Btrm)[555], *šal̃c'ei* 'šalčiai' Btrm[556], *nakc'ìgon'ėn jóc'* 'naktigonėn joti (į naktigonę joti)' Btrm[557], *dz'v'ìrac'us* 'dviračius' Btrm[558], *tur'éc'* 'turėti' Btrm[559], *vadz'ìna* 'vadina' Btrm[560], *kecv'iřtas* 'ketvirtas'

555 *Cit. veik.*, 9.
556 *Cit. veik.*, 13.
557 *Cit. veik.*, 14.
558 *Cit. veik.*, 15.
559 *Cit. veik.*, 19.
560 *Cit. veik.*, 20.

Btrm[561]. Užrašyta viena kita forma su *tj*, pvz.: *b'ìtju* 'bičių' Btrm[562], *matjeu*[563] 'mačiau' Btrm[564], *skaitjeũ* 'skaičiau' Btrm[565], *vok'ietjũ·* 'vokiečių' Btrm[566].

Dvigarsiai *an*, *am* fiksuoti nepakitę, pvz.: *añkstū* 'ankstų'[567], *balañdz'ei* 'balandžiai' Btrm[568], *m'enkaĩ* 'menkai' Btrm[569], *ámž'u* 'amžių' Btrm[570], *peñktas* 'penktas' Btrm[571], *gīv'ǽ·nc* 'gyventi' Btrm[572]. Išgirsti vos keli jų siaurinimo atvejai, pvz.: *p'ink'ósa* 'penkiese' Btrm[573], *pink'ì* 'penki' Btrm (žr. 74–75 pav.)[574].

Išvardytos ypatybes atspindi keli teksto fragmentai[575]:

ñetolì / du k̂ilòmetrai nu šìča ùpės pradžà // ana (upė) aĩna ant norkìškū // ma bróĺis tai ŝæ̃nas // am̂èr̂ik̂i kartum̃ d̂ĩrbom // p̂enk̂ad̂ešim dòĺer̂u ĺiẽkna // šim̂tas dòĺer̂ū an m̂éñeŝo // an v̂ĩĺñū bloĝèsn̂ė žæ̃m̂ė / in ĺĩdū / in b̂eñekáiñis in aĩšiškes ger̂èsnė žæ̃m̂ė // d̂ĕĺ kárv̂ū siečkū[576] láidau // ñeĝird̂éjau sópuĺo[577] // pabuvaũ sã(vo) ĝīv̂æ̃nimū // ĝĩrtas ñebuvaũ // peř taĩ ir sv̂eĩkas tur̂éjaus ĺik ŝeñĩstai[578] // aš pr̂iek jauñáuŝam sū̃ni būnù // mùs ĉè v̂isùs suvãr̂ė / kai kar̂tas ce susìmušė / susplùko ir mum̃ // b̂eĩĝė mókslū / ãnas ĺietùv̂iškai ir mókesi // gaĩla tok̂ìs ĝẽras bùvo int mókslū ir int_ĺ̂ev̂us // tas, kū jū̃nk̂ės[579], tai pats jauñáuŝas // bãlū daũgel apliñk tū ùp̂ī // žvėr̂iñčius[580] iš ŝenóvės vad̂ìnos / d̂ėl kõ tai ñegaĺù pasak̂ĩĉ.

561 *Cit. veik.*, 22.
562 *Cit. veik.*, 14.
563 Forma pateikta nesukirčiuota.
564 *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.,* 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 16.
565 *Cit. veik.*, 17.
566 *Cit. veik.*, 19.
567 *Cit. veik.*, 9.
568 *Cit. veik.*, 11.
569 *Cit. veik.*, 13.
570 *Cit. veik.*, 14.
571 *Cit. veik.*, 14.
572 *Cit. veik.*, 15.
573 *Cit. veik.*, 15.
574 *Cit. veik.*, 18.
575 *Cit. veik.*, 21–22.
576 = *pjaustinį?* (*aut. p.*).
577 = *sielvarto?* (*aut. p.*).
578 = *senatvės* (*aut. p.*).
579 = *mokėsi?* (*aut. p.*).
580 = *žvėrynas?* (*aut. p.*).

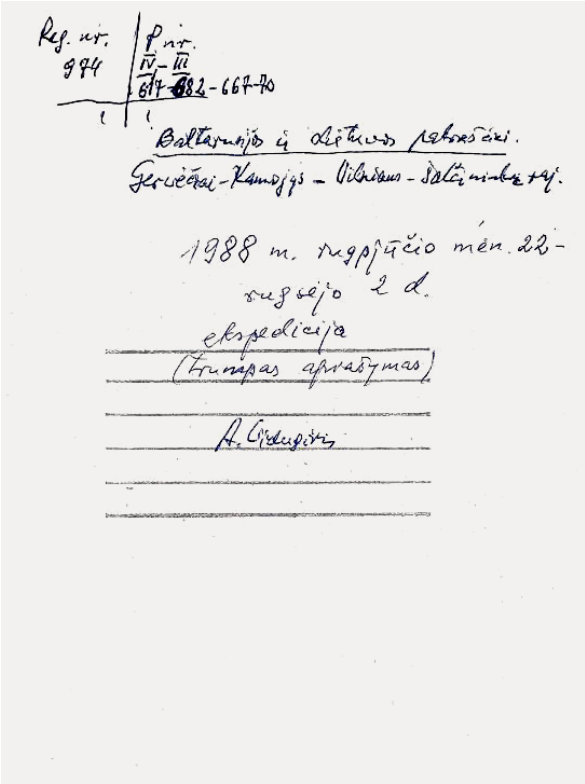
Reg. nr. 974 | P. nr. IV–III 617–682–667–70

Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiai.
Gervėčiai–Kamojys – Vilniaus – Šalčininkų raj.

1988 m. rugpjūčio mėn. 22 – rugsėjo 2 d.
ekspedicija
(Trumpas aprašymas)

A. Vidugiris

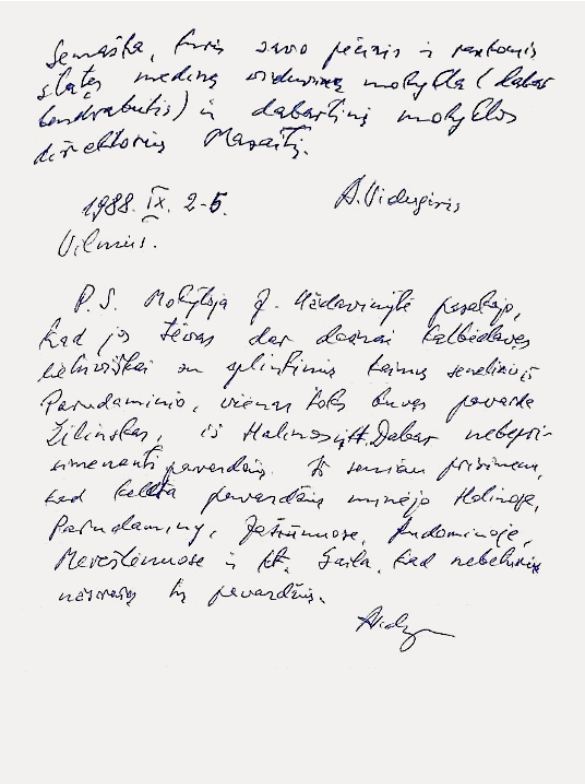
Semaška, kuris savo pečiais ir rankomis slėpė medinę vidurinės mokyklos (labai bendrabučio) ir dabartinį mokyklos direktorius Magaritį.

1988. IX. 2-5. A. Vidugiris
Vilnius.

P.S. Mokytoja J. Kiedaravičiūtė pasakojo, kad jos tėvas dar daugiau kalbėdavęs lėlniškai su aplinkinių kaimų senelėmis. Paundamirio, vienas iš kos buvęs pavardė Žilinskas, iš Halinos sąlt. Dabar nebėra žinomas pavardės. Iš senųjų prisimenu, kad kaltė pavardžių minėjo Halinoje, Paundamiry, Jatėnuose, Andominėje, Mereščiuose ir kt. Sakė, kad nebeliko nešnasių tų pavardžių.

A. Vidugiris

74 PAV. *Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiai. Gervėčiai–Kamojys–Vilniaus–Šalčininkų raj. 1988 m. rugpjūčio mėn. 22 – rugsėjo 2 d. ekspedicija. Trumpas aprašymas*, 1988 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 974(1)/IV–III, 617–682–667–70(1), p. 1 (viršelis)

75 PAV. *Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiai. Gervėčiai–Kamojys–Vilniaus–Šalčininkų raj. 1988 m. rugpjūčio mėn. 22 – rugsėjo 2 d. ekspedicija. Trumpas aprašymas*, 1988 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 974(1)/IV–III, 617–682–667–70(1), p. 20

Arba[581]:

[...] ar înevažãvot pro aĩšiškes // înedaũgis šíeno // žinaĩ / ki̇̀nas kas ŝekmãdieñis // ťėvai in vaikùs kalba lánkiškai // aĩk šī paduďénŝim // ma‿sódi īrà obuolũ // su šakõm kaĩ gùli dár tai sãko rũstas // sùtrom[582] vadžìna ka bálťiñus pláuna // ir aš buvau ťeipõgi su barzdù // ir nuõæjom su kalbù tuõm // iš gabalũ padaŕíta // anà padainuõs jùmiem.

581 *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 19–20.

582 = *purvu* (*aut. p.*).

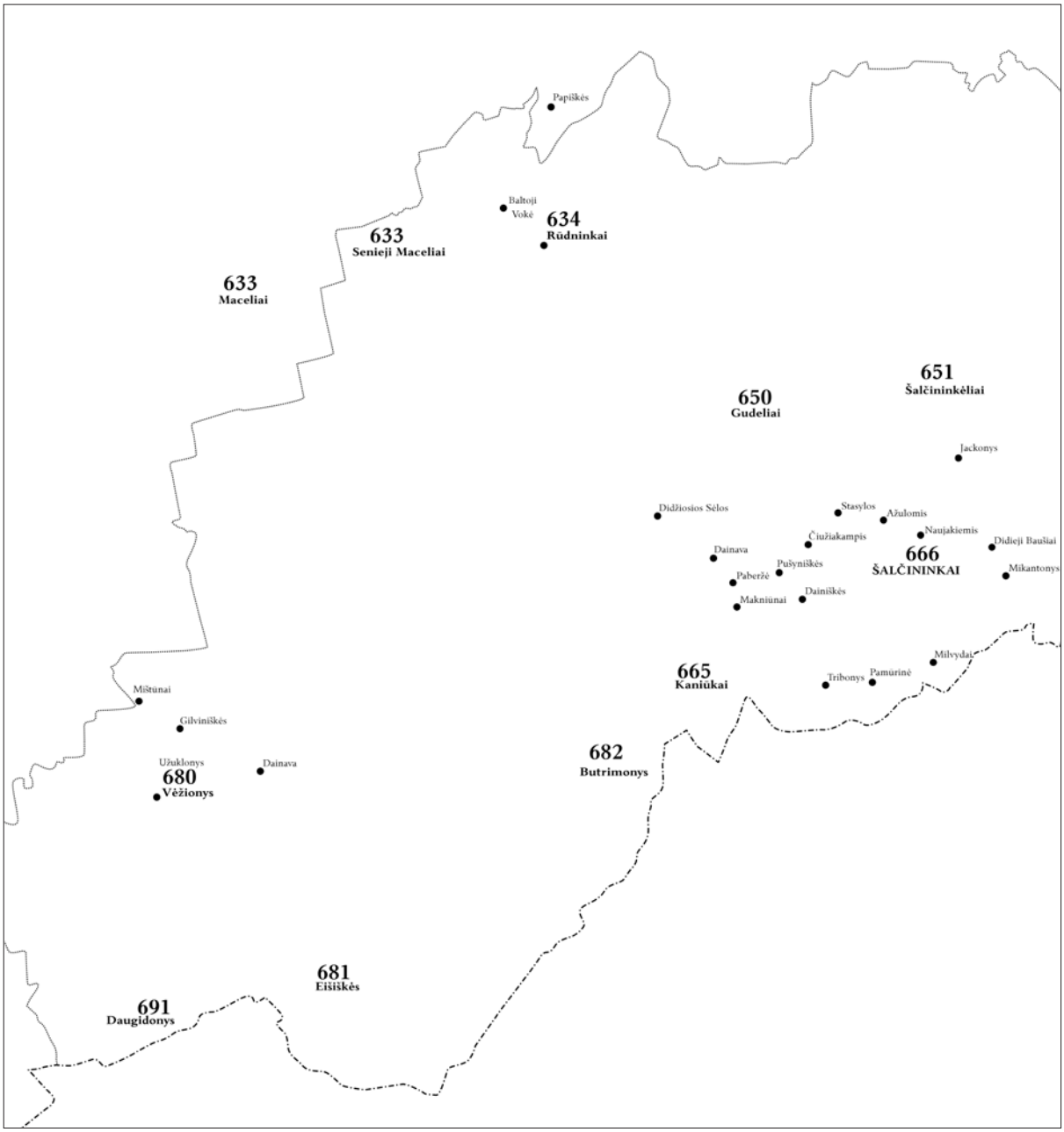

76 PAV. *Lietuviškos pietų aukštaičių punktų apylinkės rankraštinės medžiagos duomenimis*

Rankraštiniuose šaltiniuose išvardytas ir pietų aukštaičių šnektai priskirtas vietoves sužymėjus žemėlapyje, matyti, kad XX a. antrojoje pusėje lietuviškai kalbėjo, arba „dudeno“, nemažoje šio ploto dalyje (žr. 76 pav.).

Kaip matyti iš 76 paveikslo, daugiau lietuviškai kalbančių asmenų rasta ne pačiuose punktuose, bet jų apylinkėse. Tai ypač ryšku Šalčininkėlių (LKA 651) ir Šalčininkų (LKA 666) punktuose.

Jašiūnai (LKA 635)

Rytų aukštaičiams vilniškiams priskirti Jašiū́nai (LKA 635) tarmių tyrėjos Marytės Razmukaitės nurodyti kaip nelietuviški[583]. Vietos žmonės, jos teigimu, taip pat neatsiminė, kad seneliai būtų kalbėję lietuviškai, tik *poprostu*[584]. Šiame punkte, be aštuonmetės mokyklos rusų ir lenkų mokomosiomis kalbomis, veikusi keturmetė lietuvių pradžios mokykla, teigiama, jokios įtakos lietuvių kalbos išlikimui neturėjo – vaikai paprastai į ją nėjo.

Vartojamų kitų kalbų požiūriu šiose apylinkėse itin sparčiai plito rusų kalba, nes vaikai, pasimokę lenkų kalba, ja tęsti mokslų neturėjo kur.

Miestelio gyventojų daugumą sudarė atvykėliai iš aplinkinių vietovių (Dievėniškių apylinkių), todėl apklausti gretimų vietovių atstovai. Pakalbintų lietuvių kalboje fiksuotas dzūkavimas, pvz.: *pasodzìnom* ‘pasodinome’ Jašiū́nai (toliau – Jš)[585], *griñdzi·s* ‘grindys’ Jš[586], *kviecìn’u·* ‘kvietinių’ Jš (žr. 77–78 pav.)[587].

Dvigarsiai *an*, *am* tarti ir išlaikyti, ir susiaurėję, pvz.: *rañkai* ‘rankai’ Jš[588], *duñkc’us* ‘dankčius’ (dgs. G.) Jš[589], *vánden’o* ‘vandens’ Jš[590], *lintẽl’u·* ‘lentelių’ Jš[591], *lьiñk’a* ‘lenkia’ Jš[592], *dañti·* ‘dantį’ Jš[593].

Daugiau pavyzdžių matyti iš fragmento[594]:

[...] atvažãvo žmógus / pasodzìnom bùlbu· / tì nuvažãvom, ti pasʲejom i ĉà neáuga, ti gerà žãmė / tóka vãsara sausà bùvo, tai‿iždãgino / tì gálma pastacʲ·t / kãturuskařt in dzienõs aĩna traukinĩs / sapti·ñũ vãlandu· išeĩna / ĉa nenóru bú·t – lietùvo niẽkas nemʲ·li /

583 Kitokius duomenis apie tautinę Jašiū́nų gyventojų padėtį pateikia Lietuvos mokslų akademija (Kviklys Bronius 1964: *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* I, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla, 212). Rašoma, kad 1941 m. iš visų Jašiū́nų apylinkių gyvenviečių net 90 proc. buvo lietuviškos, o 1942 m., surašant gyventojus, lietuviais užsirašė 73,9 proc.

584 *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2), p. 2.

585 *Cit. veik.*, 6.

586 *Cit. veik.*, 7.

587 *Cit. veik.*, 12.

588 *Cit. veik.*, 6.

589 *Cit. veik.*, 9.

590 *Cit. veik.*, 10.

591 *Cit. veik.*, 10.

592 *Cit. veik.*, 11.

593 *Cit. veik.*, 12.

594 *Cit. veik.*, 6–8.

77 PAV. *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2), p. 1 (viršelis)

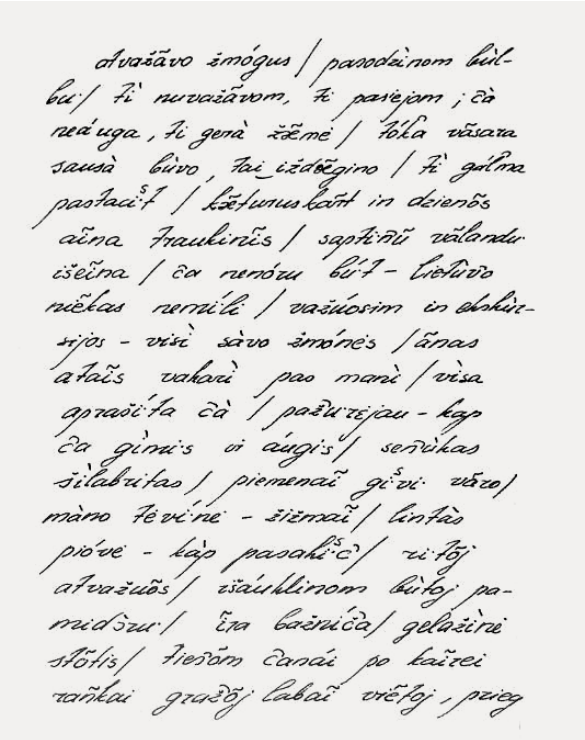

78 PAV. *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2), p. 6

važúosim in ekskùrsijos – visì sàvo žmónės / ãnas ataĩs vakarì pas manì / vìsa apraši·ta ĉà / pažu·rėjau – kap ĉa gìmi·s ir áugi·s / senùkas šìlabritas / piemenaĩ gi·vi· vãro / màno tėvi·nė – žižmaĩ / lintàs pióvė – kàp pasaki·ĉ / ri·tõj atvažuõs / išáuklinom bùtoj pamidòru· / ĩra bažníĉa / gelažìnė stõtis / tieŝõm ĉanái po kaĩrei rañkai gražõj labaĩ viẽtoj, prieg ùpės stóvi / cìltas tókis jĩra; ji· sárgė / bùvo atvažãvi· gi·di·tis iš vìlnaus, ažeraĩ ĩra / šitõj viẽtoj tuřgus bùvo / ãnas iš mažũ ĉa gi·vẽna / ĉa gãli geraĩ vìsa apsaki·ĉ[595] */ šìtoj žãmė šìto dvãro / tracì mãtai ĉà / prie saniĩstai vadzìnosi piřkà / pãlos iš lantũ – tai pãlos; iš móĵo bùvo; daũk menù kap bũvo; iš móĵo bùvo, geltóno pieskùĉo*[596] *pàpila / iš beržẽĵu· šlúota šlúoja / aštúoñus metùs turéjau / tai kap išeĩni iš ríto – iñgi vãkaro / teĩp gi·vẽnosi / maĩaũ daũk / griñdžos*

595 = *papasakoti* (*aut. p.*).
596 = *smėliuko* (*aut. p.*).

kap ir klúone, kur jãva· klója – mólinės griñdzi·s / gõnkas[597] *bùvo, prigõnkas*[598] */ lintẽlė· medegìnė*[599]*, taĩgi medegìnis liežuvẽlis, ìžgri·šta bùvo / daug dantũ / šìtu· rãktu· užrakìna ir ùsuka – ùspiras*[600] *medegìnis [...].*

Kurmelionys (LKA 652)

Kurmelioniū (LKA 652) punkto gyventojai, kurių nemaža dalis buvo vietiniai, bet taip pat buvo ir atvykėlių iš gretimų kaimų, ypač iš Baltarusijos, remiantis Aloyzo Vidugirio pastabomis, dar prisiminė, kad jų seneliai (tiesa, ne visi) mokėjo ir kartais kalbėjo lietuviškai[601]. Tačiau jie patys lietuvių kalba galėjo jau tik pasisveikinti, kai kurie mokėjo skaičiuoti ar nusikeikti.

Iš jaunų žmonių daugiau lietuviškai mokėjo tie, kuriems teko dirbti Vìlniuje ar statybose prie Trãkų. Vidurinė karta daugiau kalbėjo lenkiškai.

Šiose apylinkėse, anot tyrėjo, kalbėta panašiai kaip apie Dievẽniškes[602]. Pirmiausia, kaip matyti iš tarmės tekstų, dzūkuota, pvz.: *grínd̂zi·mas* ‘grendymas’[603], *nī́cīs* ‘nytys’[604], *medz’agine*[605] ‘medžiaginė’[606], *balcì* ‘balti’[607] (žr. 79–80 pav.).

Užfiksuoti vos keli atvejai su *an* tipo dvigarsiais: *rañkom* ‘rankomis’[608], *pímpės* ‘pempės’[609]. Pvz.[610]:

Kurmel̂óni·s gražùs kiẽmas / kur kas kap gi·vãna / trĩ·lika u·nùku· tur̂ù / šẽšeris vaikùs turéjau / Rādo tinái žmõgu· ir parvažãvo ĉà / ciktaĩ añtras mẽnesis, kap parvažáu̯ / Dabar̃ jau škòka pazdãrė / Kárves láidom / Mús tokìs dárbas / dauĝaũ nakĉù reĩk̂a

597 = *prienamis* (*aut. p.*).
598 = *atviras (be stiklų) priebutis* (*aut. p.*).
599 = *medinė* (*aut. p.*).
600 = *durų skląstis* (*aut. p.*).
601 *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 3–4.
602 *Cit. veik.*, 4.
603 *Cit. veik.*, 7.
604 *Cit. veik.*, 8.
605 Forma nesukirčiuota.
606 *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 8.
607 *Cit. veik.*, 9.
608 *Cit. veik.*, 8.
609 *Cit. veik.*, 9.
610 *Cit. veik.*, 11–12.

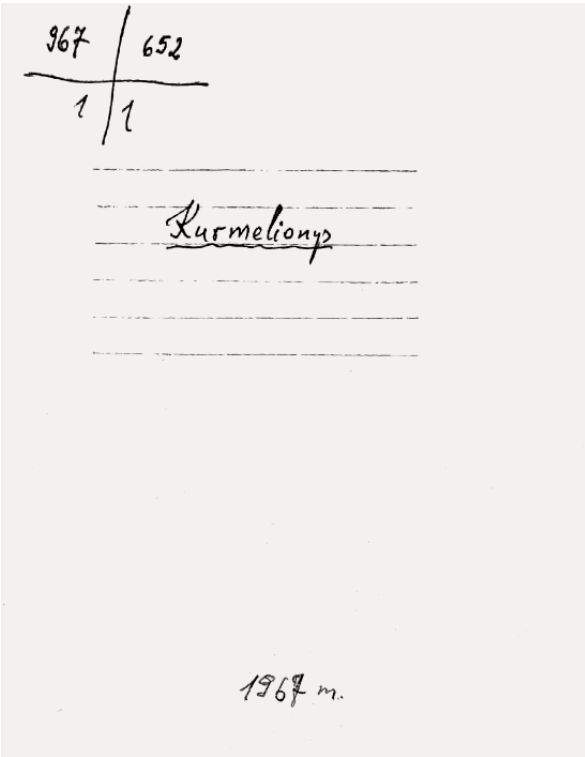
967 | 652
1 | 1

Kurmelionys

1967 m.

79 PAV. *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 1 (viršelis)

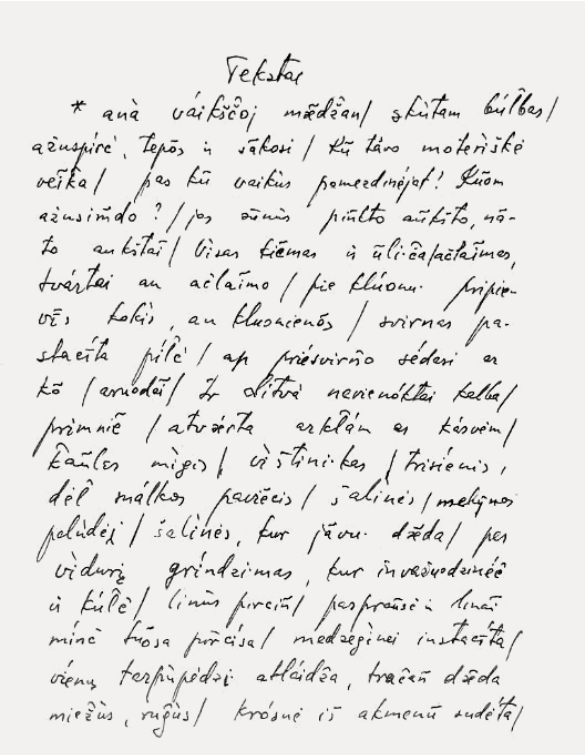
Tekstas

* anà váikščoj mãdêan/ gkùtam búlbas/ ažuspirė, tepõs ù sãkosi / kũ tãro moterìškė veĩka/ pas kũ vaikùs pamedninjat! Kuõm ažusimãdo ? / pas ãmìs pùlto aũkšto, nãto ankštaĩ/ vìsas tiẽmas ù ūlìčapačiãmas, tvártai an ačiaĩmo / pie kluõm· pripìvẽs kokìs, an kluoačenõs / svirnas pastatẽta pilẽ / ap priešvirnõ sėdesi an kõ / arnodaĩ/ ir dìtrė nenienóktai kelia/ prìmnie / atrãrta arklãn ar kàsvim/ kaũles mìgis/ vìštinìkas / trisiẽnis, dėl málkos pacẽčis / šalinės / melynos pelùdėj / šelinės, kur pàvu· dėda/ pas vìdurį grindzimas, kur invažiuodavnėê ù kúlê/ linùs pirciũ/ pasprausė ù lnaĩ minė tõsa pirčisa/ medzegìnei instatẽta/ viẽnu terpùpėdėj atlaidėa, traõsũ dėda miežùs, rugùs/ krósnė iš akmenũ sudėta/

80 PAV. *Kurmelionys,* 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 7

láidzī·ĉ / reĩka pavargéĉ / negāli ištureĉ ruñkos[611]*, ciesà / Tikái i·rà duktãla kità / ketuŕũ· lìko mãtu· / ìtoi̯ kuř nuvažāvi bùvo· / anà pacì jauñáusa / Anas ti·nái / tókis jõ dárbas / paskuĩ atveĩksit / dúosim pinigũ· / gãras žmõgus, nug Dzievãnišku· iš Skráičoñu· / aš visaīp‿prantù / mán vis víena, kur mano giminẽ / mú·su· kiemì*[612] *anà dírba / visaipõ gãlit / dažñaũ susciñkam / tai pàkalbam / an méneŝo geraĩ mókase / tep gi·vãant pirmà atŝu·zdzinéi̯ / peřkam po trupucì / du šimtù rùblu· an ménaŝo*[613]*, geraĩ ãnas móka / Dùksosa láidė kárves / kazdzienà váikščoi̯, aš jái padėdzinéju / bulònas*[614] *– vandúºi̯ dåugès prìdeda / vírsim burõku· / iš lãpu· chaladnĩ·kas / pa mú·sišku / dãšros / jũ· nedãrė mu·suñ / reĩka*

611 Pataisyta iš *rañkos*.
612 Matyt, pataisyta iš *kiemè*.
613 Matyt, pataisyta iš *ménesŏ*.
614 = *geltonas*? (*aut. p.*).

aĩĉ nedaũgi padarí·ĉ ku·kálvek / žãra (jau) aš priminŝù / mílta / kisæ̃l̂us iš avižũ· / inrū́ksta, ãnas išvǽrda ir vadzìnasi kiŝæ̃l̂us / dár degũ, negālima dúoĉ jėsĉ / du paršukù mažukù tur̂ù. Veržà – upæ̃lis Butni·ku raĩsto /

Reĩ̂ka karvæ̃lы paláidzīĉ, zãra laũkan varìs / patrū́ko ru·baĩ /ižgrį́šč reĩ̂ka skī́lы· / ìtas ŝvelñùkas neturtíngas (= priekvaišis) / rugiapjútė / kitókiškai kalba / Tai išráiškė (= išáiškino) / dzilgin'ė / cibùl̂os plú·ksnos (= laiškai) / velė́ja[615] *ru·bùs / lazà tok̂à mẽdẑaga i·rà / šeivà blauzdõs káulas/*

Daugidonys (LKA 691)

Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve nėra išlikusios medžiagos iš Daũgidonių apylinkių. Kaimas nutolęs 8 km į vakarus nuo Eĩšiškių, 1 km nuo Baltarusijos sienos, 1985 m. ten gyveno 205 gyventojai[616]. 2011 m. jų skaičius nesiekė 150, tačiau, remiantis 2011–2014 m. stebėsenos duomenimis, šis LKA punktas pripažintas kaip gyvybingas[617].

Taigi aptartoji medžiaga dar kartą patvirtina, kad to meto kalbininkai lituanistai laikėsi istorinio požiūrio: jie Šalčininkų apylinkėse ieškojo tik lietuvių kalbos duomenų. Pokario lituanistika neapėmė nei lingvistinių arealinių tyrimų, nei baltų ir slavų kalbų kontaktų analizės. Trūko ne tik kvalifikuotų specialistų – Lietuvoje nebuvo ir tokios tyrimų tradicijos[618].

615 = *skalbia* (*aut. p.*).

616 *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985, 394.

617 *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014, 453.

618 Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė 2022: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 2: *kalbotyros aneksija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 122–139.

ŠALČININKŲ RAJONO SOCIOKULTŪRINIAI TINKLAI

Agnė Čepaitienė

Lingvistiniais tyrimais nustatyta, kad kalbą (tarmę), be kitų faktorių, veikia socialinė ir geografinė erdvė, kalbos vartotojų mobilumas joje[619]. Mobilumo tendencijoms išryškinti, paaiškinti ir žemėlapiuose vizualizuoti braižomas socialinius reiškinius (pavyzdžiui, socialinius santykius), judumą iliustruojantis tinklas ir analizuojama jo struktūra[620].

Šalčininkų rajono tyrime LKA punktų (ir papildomai keliolika kilometrų už rajono ploto ribų esančių, todėl, tikėtina, įtakos turinčių LKA punktų) vietinių bendruomenių judumui ir jo įtakai kalbos kaitai analizuoti nubraižytas tiriamojo arealo sociokultūrinių ryšių tinklas. Vėliau jis vertintas pagal socialinių tinklų teoriją[621]. Tam pritaikytas naujas, vis dar testuojamas Geoerdvinis sociokultūrinio tinklų tyrimo

619 Chambers Jack K. 2002: Dynamics of dialect convergence. – *Journal of Sociolinguistics* 6, 117; dar žr. Vaicekauskienė Loreta, Sausverdė Ērika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1, 6.

620 Tinklo ryšių analizė atsako į klausimą, kaip objektai arba reiškiniai yra sujungti ir kaip jų ryšiai susiję su viso tinklo struktūra. Tinklo analizė pagrįsta matematinio modeliavimo, grafų teorijos ir reliacinės algebros metodais (žr. Gao Jianxi, Barzel Baruch, Barabási Albert-Laszlo 2016: Universal resilience patterns in complex networks. – *Nature* 530(7590), 307–312). Tinklo dalyviai žymimi mazgais (angl. *nodes*), jungiamais tam tikrais ryšiais. Visa tai sudaro grafą, kuriame vizualizuoti analizuojami objektai ir jų artumo laipsnis. Tinklų tyrimo modelį žr. Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė Kristīne Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.

621 Plg.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78; Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 59–100; Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–34.

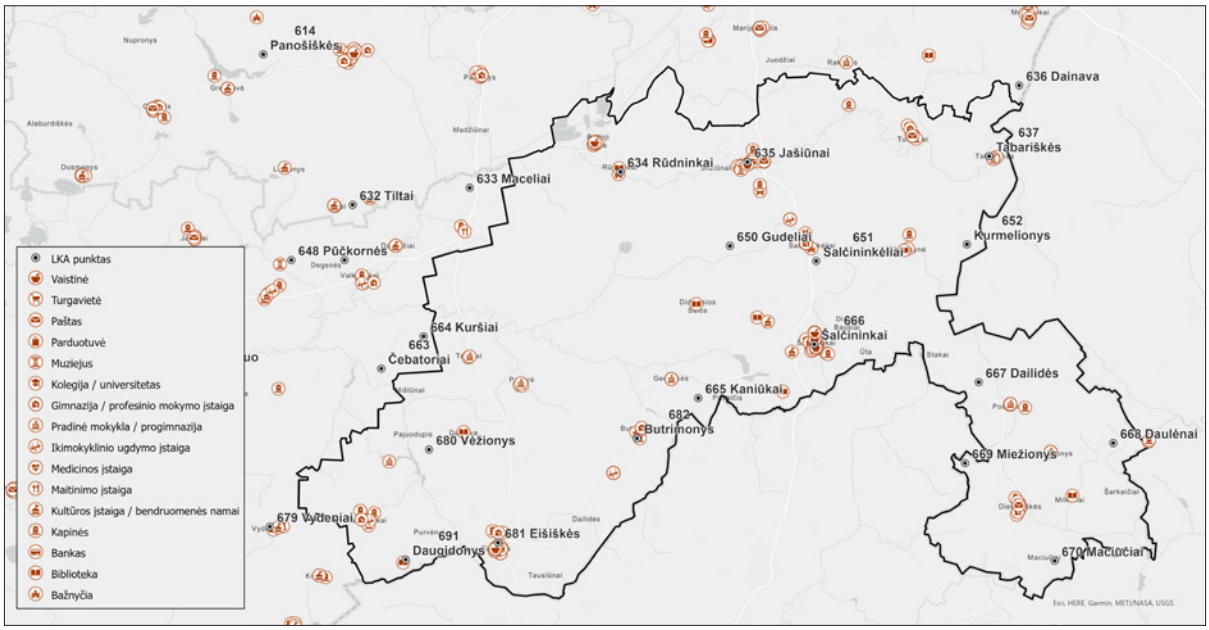

81 PAV. *Bendrasis infrastruktūros plėtros lygis Šalčininkų rajone*

modelis[622]. Realizuotos dvi jo dalys: pasinaudota apklausos duomenų pagrindu apskaičiuotais traukos centrų įtakos koeficientais ir atlikta trumpiausio kelio analizė tinklui braižyti (išsamiau žr. toliau). Papildomai socialinių tinklų teorijos pagrindu atlikta tinklo analizė ir naujausių Šalčininkų rajono kalbinių tyrimų pagrindu – judumo įtakos kalbos kaitai analizė[623].

Šalčininkų rajono infrastruktūra yra gana išplėtota, tačiau ne visais lygmenimis – pagal plėtros mažėjimo lygį traukos objektai skirstytini į: 1) mokslo įstaigų (išskyrus universitetus ir kolegijas); 2) kitų (kapinės, bažnyčios); 3) kultūros įstaigų; 4) prekių ir paslaugų vietų; 5) medicinos įstaigų ir prekių (žr. 81 pav.).

Tiriamajame areale gerai išplėtotas gimnazijų ir progimnazijų tinklas indikuotų mažesnio laipsnio jaunesniosios kartos judumą rajone. Intensyvesnį mobilumą lemtų

622 Plačiau žr. Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė Kristīne Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54; dar žr. Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).

623 Plačiau apie metodiką žr. Čepaitienė Agnė 2022: Galima sociokultūrinių ir socioekonominių parametrų įtaka vietinėms kalboms: Šalčininkų rajono atvejis. – *Taikomoji kalbotyra* 17, 100–118. doi: 10.15388/Taikalbot.2022.17.6.

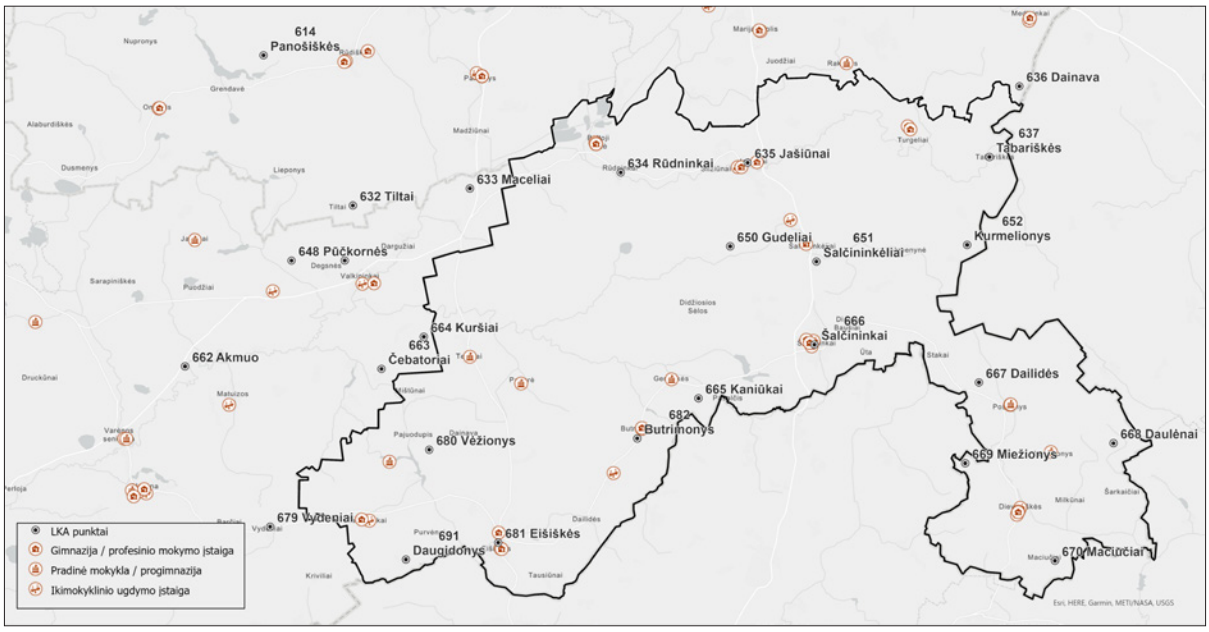

82 PAV. *Mokslo įstaigų (gimnazijų, profesinių mokyklų, pradinių mokyklų, ikimokyklinių įstaigų) tinklas Šalčininkų rajone*

mažesnis kiekis pradinių ir ikimokyklinių įstaigų (žr. 82 pav.). Tačiau kiek tai turi įtakos vietinių bendruomenių kalbinei kaitai, aiškinamasi toliau.

Kultūros įstaigų branduoliais laikytini didesnieji rajono miestai ir miesteliai: Šalčininkai (LKA 666) ir Eišiškės (LKA 681), iš dalies – Butrimónys (LKA 682) (žr. 83 pav.).

Religines bendruomenes pritraukiančių židinių tiriamajame areale daugiau – beveik pusėje Šalčininkų rajono punktų centrų yra bažnyčios: Rūdninkuose (LKA 634), Jašiūnuose (LKA 635), Tabariškėse (LKA 637), Šalčininkėliuose (LKA 651), Šalčininkuose (LKA 666), Eišiškėse (LKA 681) (žr. 84 pav.). Kitos lokalizuotos punktams priskiriamose gyvenvietėse (žr. Dievėniškių atvejį).

Medicinos paslaugos ir prekės vietinėms Šalčininkų rajono bendruomenėms prieinamos menkai: veikia ligoninės ir vaistinės Šalčininkų (LKA 666), Eišiškių (LKA 681) punktuose ir Baltojoje Vokėje, tik vaistinė – Jašiūnuose (LKA 635), ambulatorijos yra tik Dievėniškių ir Turgelių miesteliuose (žr. 85 pav.).

Prekių ir paslaugų, ypač didesniųjų parduotuvių, bankų, maitinimo įstaigų, turgaviečių, tinklas nėra išplėtotas tiriamajame plote ir net aplink jį. Minėti objektai prieinami tik rajono centre – Šalčininkuose (LKA 666) (žr. 86 pav.).

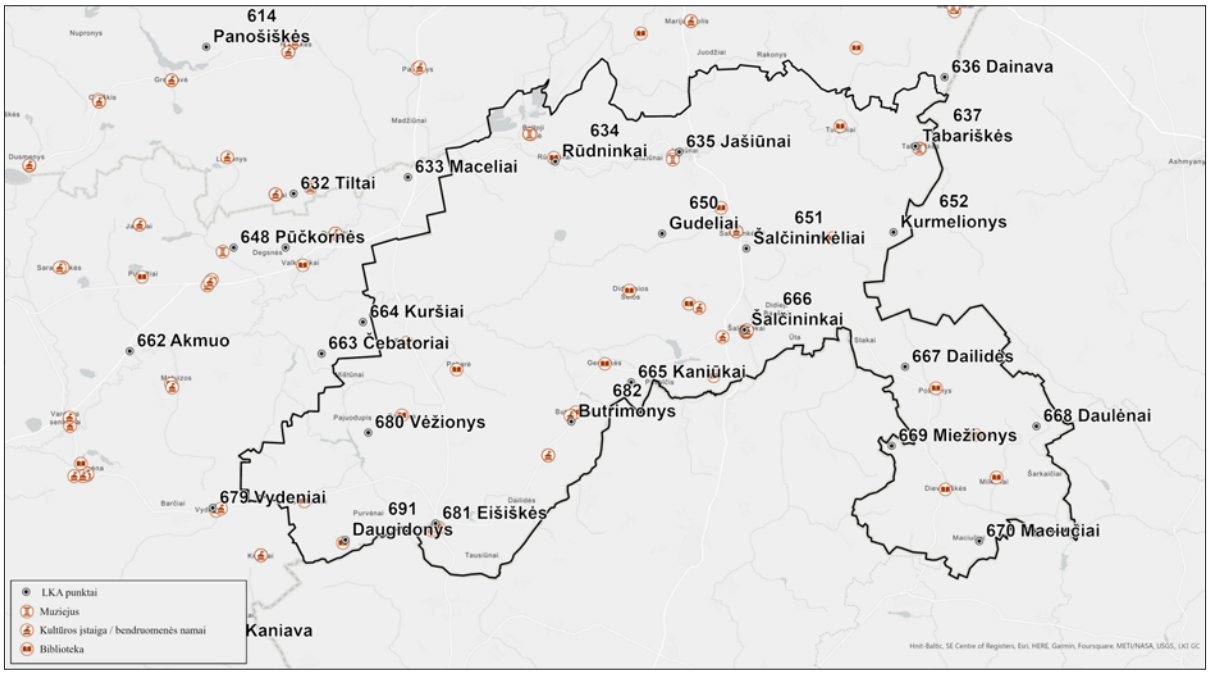

83 PAV. *Kultūros įstaigų (bibliotekų, kultūros ir bendruomenių centrų, muziejų) tinklas Šalčininkų rajone*

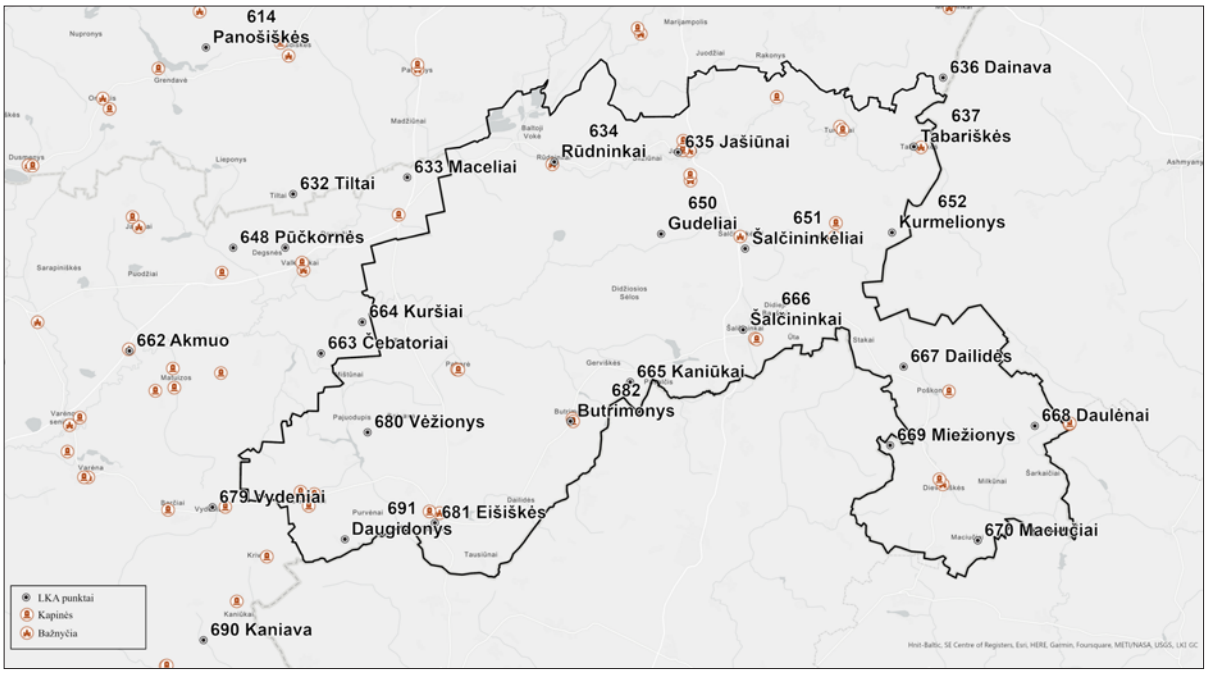

84 PAV. *Kitų objektų (bažnyčių, kapinių) tinklas Šalčininkų rajone*

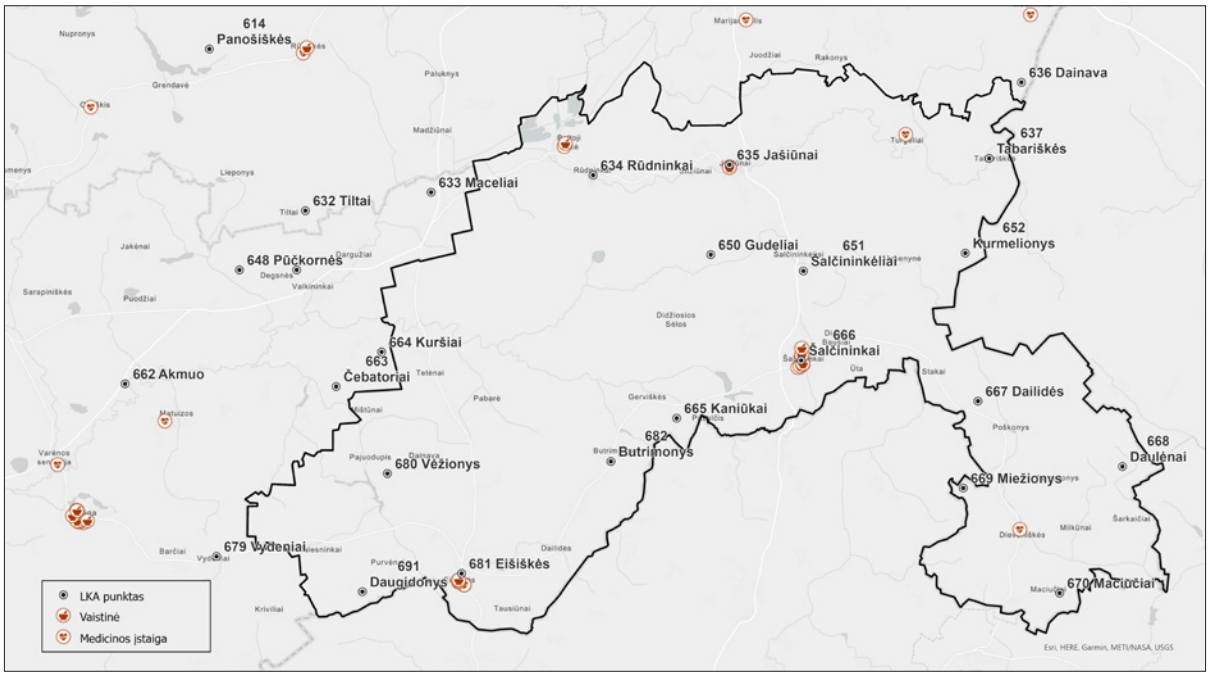

85 PAV. *Medicinos įstaigų ir prekių (ligoninių, vaistinių) tinklas Šalčininkų rajone*

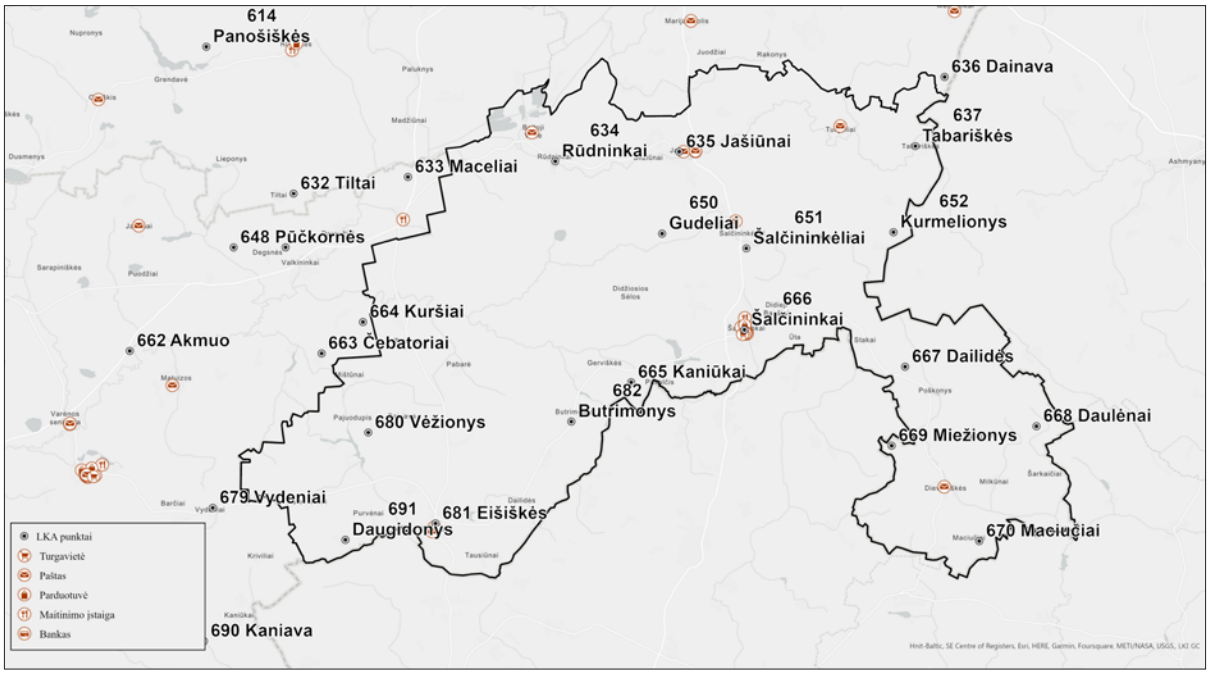

86 PAV. *Prekių ir paslaugų vietų (parduotuvių, turgaviečių, maitinimo įstaigų, paštų, bankų) tinklas Šalčininkų rajone*

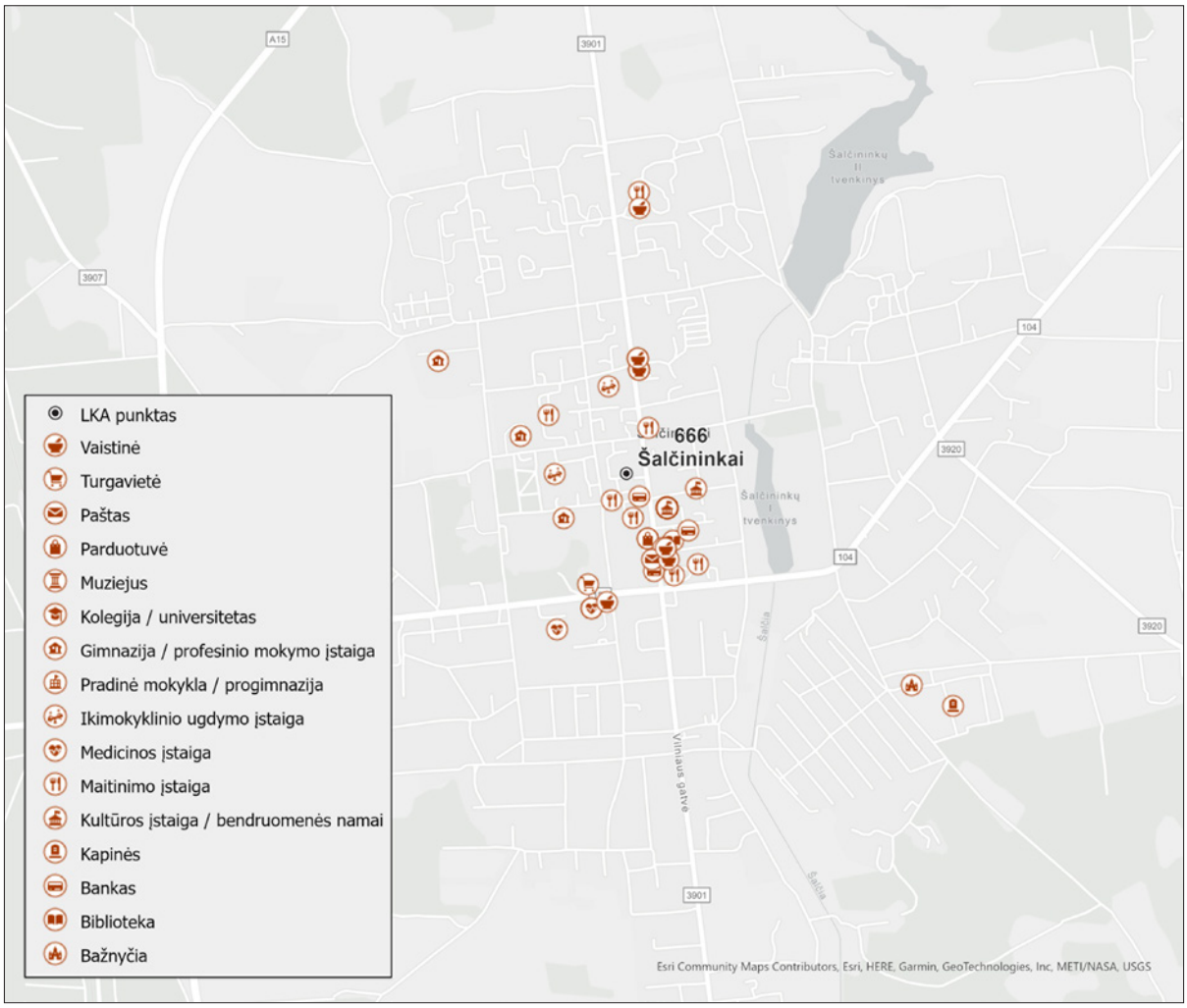

87 PAV. *Šalčininkų miesto infrastruktūra*

Taigi aukščiausio lygmens infrastruktūros vietove, arba, tikėtina, sėslesnių vietinių gyventojų ir daugiausia nevietinių gyventojų pritraukiančia zona, laikytinas tiriamojo rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) miestas (žr. 87 pav.). Neišplėtotos infrastruktūros Šalčininkų rajono LKA punktų yra pusė: Gudėliai (LKA 650), Kurmeliónys (LKA 652), Vėžiónys (LKA 680), Kaniūkai (LKA 665), Dailidės (LKA 667), Daulėnai (LKA 668), Miežiónys (LKA 669) ir Maciùčiai (LKA 670). Šiuose LKA punktuose nėra nė vieno traukos objekto, todėl jie laikytini tikėtino intensyviausio judumo, taigi ir didžiausios vietinio kalbos varianto kaitos zonomis.

Tačiau iš 88–89 pav. matyti, kad visos minėtos gyvenamosios vietovės, išskyrus Kaniūkùs (LKA 665), yra nykstančios – jose negausu gyventojų (dar plg. LKA punktų

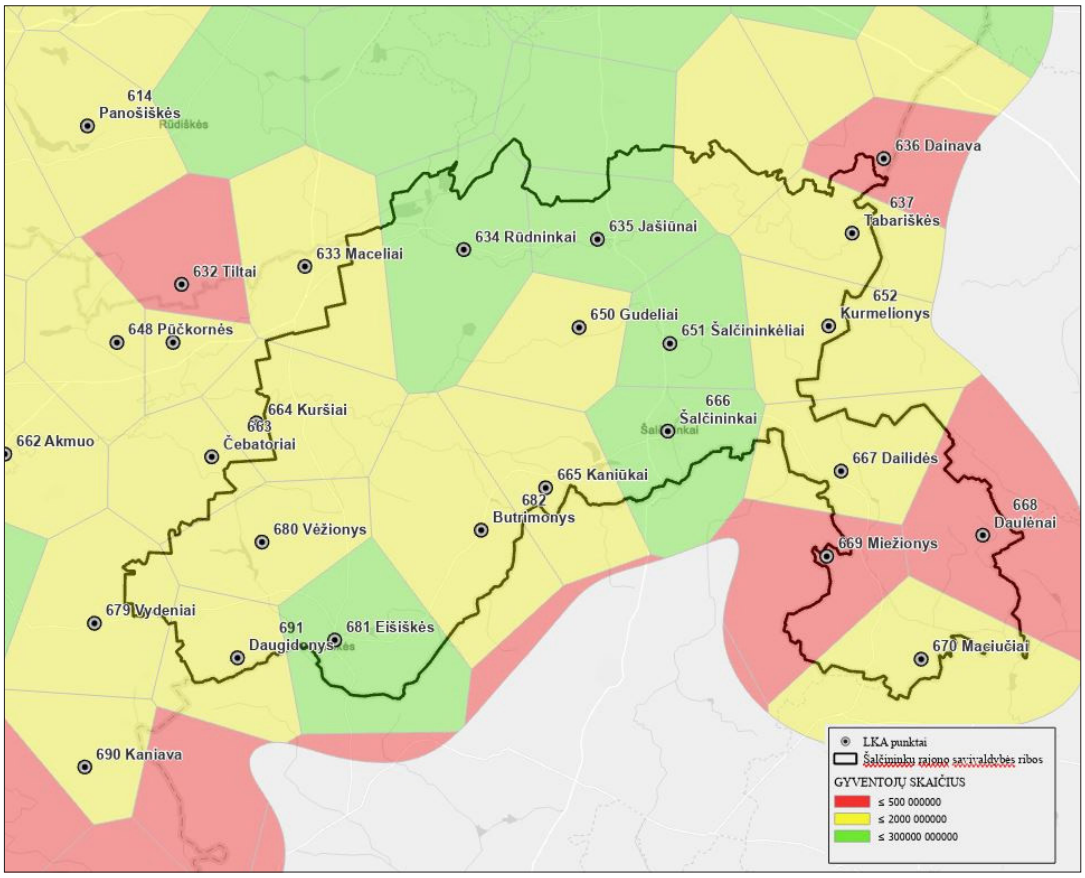

88 PAV. *Gyventojų skaičius Šalčininkų rajono LKA punktų poligonuose (2020 m. bandomojo surašymo duomenimis)*

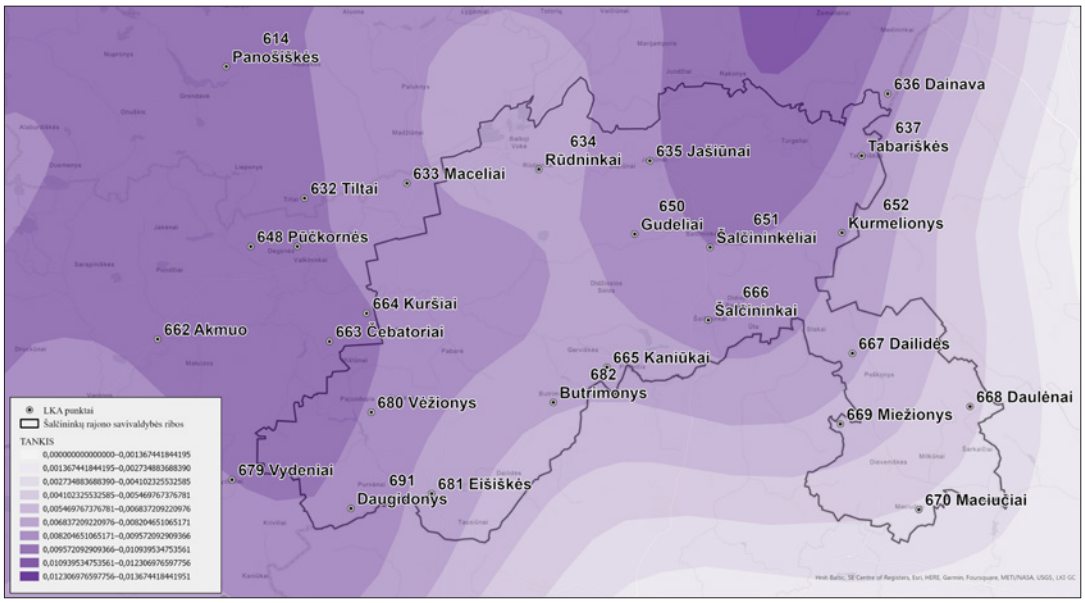

89 PAV. *Gyventojų tankis Šalčininkų rajone (2020 m. bandomojo gyventojų surašymo duomenimis)*

gyvybingumo duomenis)[624]. Todėl apie intensyvesnį judumą būtų galima kalbėti nebent vieninteliame gyvybingame Kaniūkų (LKA 665) punkte. Šie atvejai patvirtina, kad infrastruktūros objektų kiekis vietovėje tiesiogiai priklauso nuo gyventojų skaičiaus ir tankio joje.

Taigi infrastruktūros plėtros pirminė analizė rodo, kad pagrindinės Šalčininkų rajono LKA punktų bendruomenių narių galimo judumo priežastys yra pirmiausia medicinos paslaugų ir prekių (ligoninių ir vaistinių) bei kitų paslaugų ir prekių (turgaviečių, prekybos vietų, maitinimo paslaugų, paštų, bankų) poreikis, kultūrinio bei religinio švietimo ir kultūrinės veiklos (kultūros ir bendruomenių centrų, muziejų, bažnyčių, bibliotekų) siekis.

Įtakos kalbos kaitai židiniai išskiriami apskaičiavus traukos centrų įtakos koeficientus (žr. anketą 90 pav.[625]).

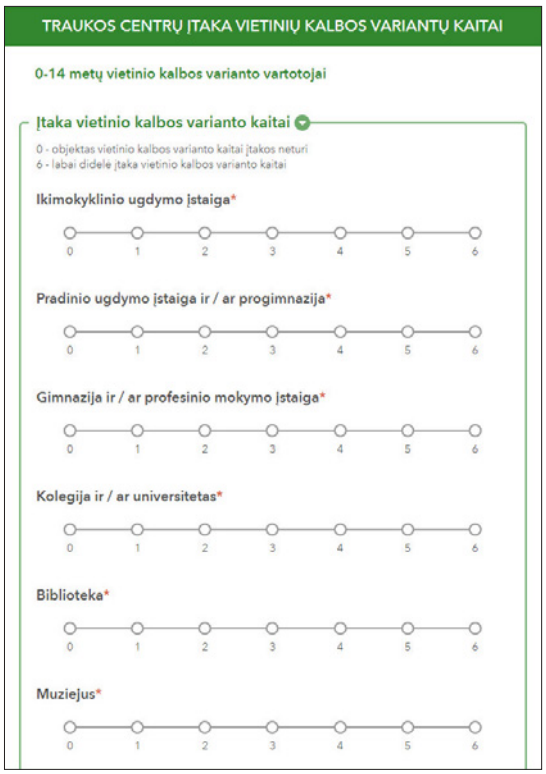

90 PAV. *Anketa „Traukos centrų įtaka vietinių kalbos variantų kaitai“ (fragmentas)*

624 Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2014: Optimizuotų Lietuvių kalbos atlaso punktų sąvadas. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 452–453.

625 Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė Kristīne Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.

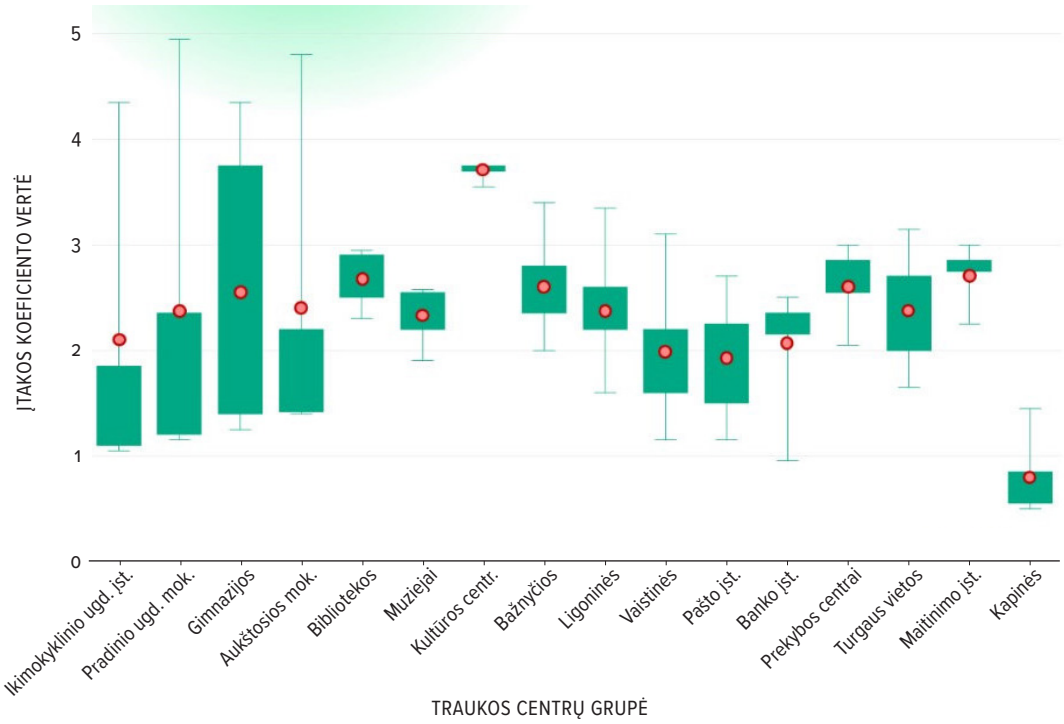

91 PAV. *Apibendrinti traukos centrų grupių įtakos kalbinei kaitai koeficientai*

Laikomasi nuomonės, kad visų amžiaus grupių atstovų vartojamos kalbos didžiausia kaita tikėtina lankantis aktyviausio kalbos vartojimo objektuose – kultūros centruose ir bendruomenių namuose, gana didelė vietinio kalbos varianto kaitos tikimybė yra lankantis maitinimo įstaigose, prekybos centruose, bažnyčiose ir bibliotekose, taip pat kalbą gali veikti lankymasis turguje, ligoninėje ir vyresnių mokinių – gimnazistų – mokymosi įstaigose. Ekspertų nuomone, vietinio kalbos varianto kaita iš esmės negalima kapinėse, arba pasyviojo kalbos vartojimo zonoje.

Apibendrinti apklausos duomenys objektų įtakos kalbos kaitai koeficientų karščio žemėlapyje rodo, kad daugiausia traukos objektų, darančių didelę galimą įtaką kalbai, sutelkta rajono centre – Šalčininkų mieste (žr. 91 pav.[626], dar plg. infrastruktūros objektus Šalčininkuose 87 pav.). Mažesniais tikėtinos įtakos kalbos kaitai centrais laikytini Eišiškės (LKA 681), iš dalies – Butrimónys (LKA 682), taip pat ne LKA punktai, bet jiems priklausančios Baltõsios Vókės ir Dievėniškių gyvenvietės.

626 *Cit. veik.*, 53–54.

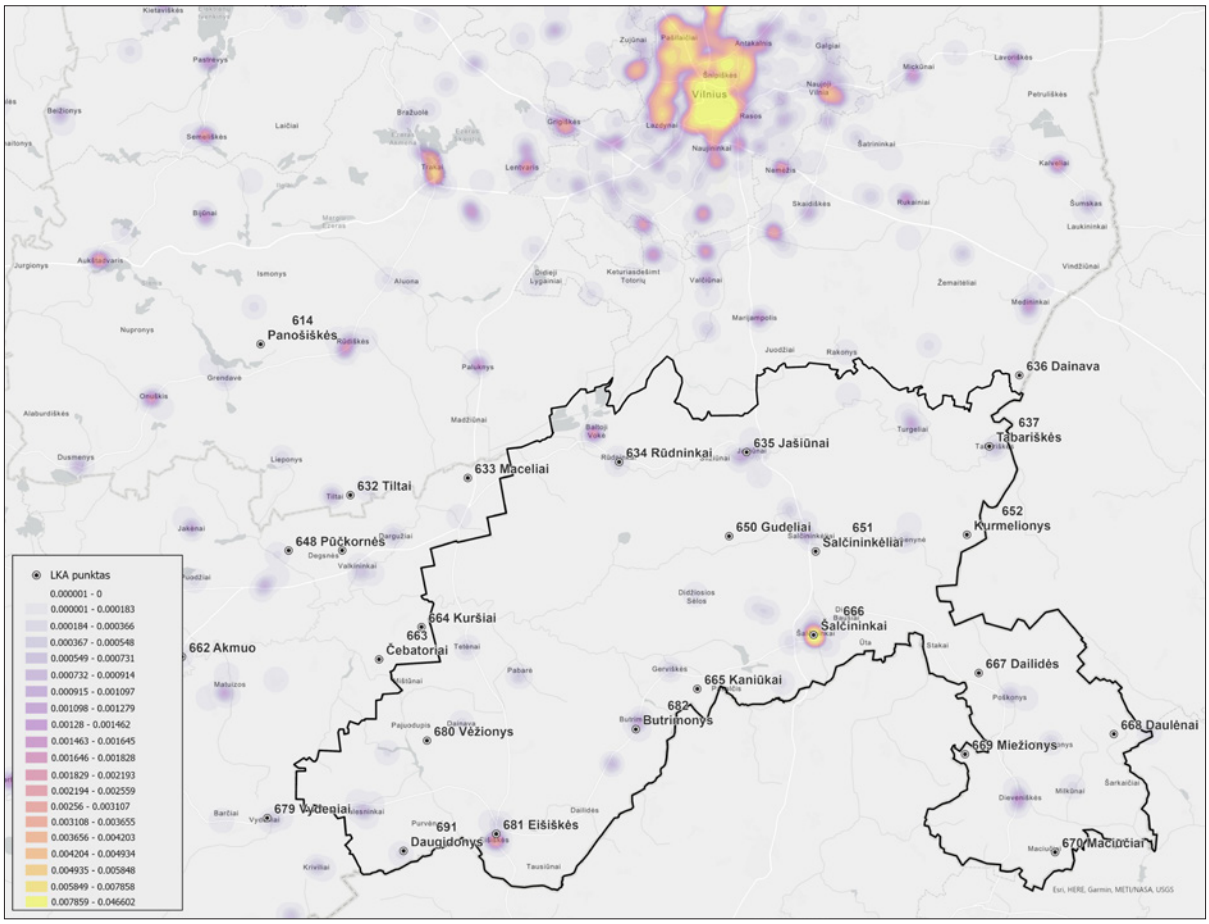

92 PAV. *Traukos centrų įtakos kalbinei kaitai zonos Šalčininkų rajone*

Nustatytas mažas tikėtino poveikio kalbos kaitai židinių kiekis, nenuoseklus jų pasiskirstymas Šalčininkų rajono plote. Geografiškai arti, bet jau tiriamojo arealo užribyje (tos pačios ar kitos tarmės plote) esantys didesnieji traukos objektų židiniai (Vìlniaus, Varėnõs, Alytaũs miestai) indikuoja apie vietinius kalbos variantus galbūt veikiančią ir vidinių kontaktų (šnektų arba skirtingų slavų kalbų lygmeniu) bei išorinių kontaktų (skirtingų patarmių arba lietuvių ir slavų kalbų lygmeniu) nulemtą kalbinę kaitą.

SOCIOKULTŪRINIAI ŠALČININKŲ RAJONO TINKLAI IR GYVENTOJŲ JUDUMAS

Atliekant sociokultūrinių Šalčininkų rajono tinklų analizę, kitaip nei ligi šiol publikuotuose tinklų tyrimuose[627], būtina atsižvelgti į tiriamojo arealo kalbinį išskirtinumą ir LKA punktų gyvybingumą (žr. 93 pav.).

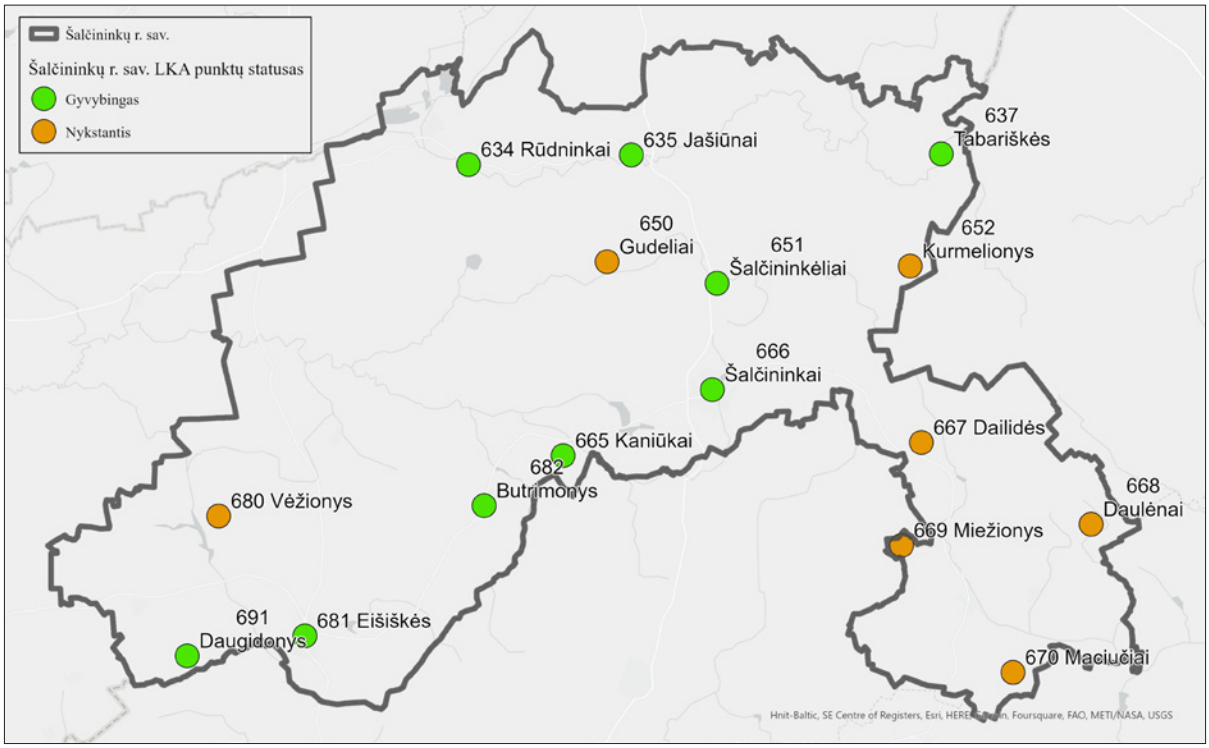

93 PAV. *Šalčininkų rajono LKA punktų gyvybingumas*

627 Plg.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomoji-kalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78; Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 59–100; Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 26–34.

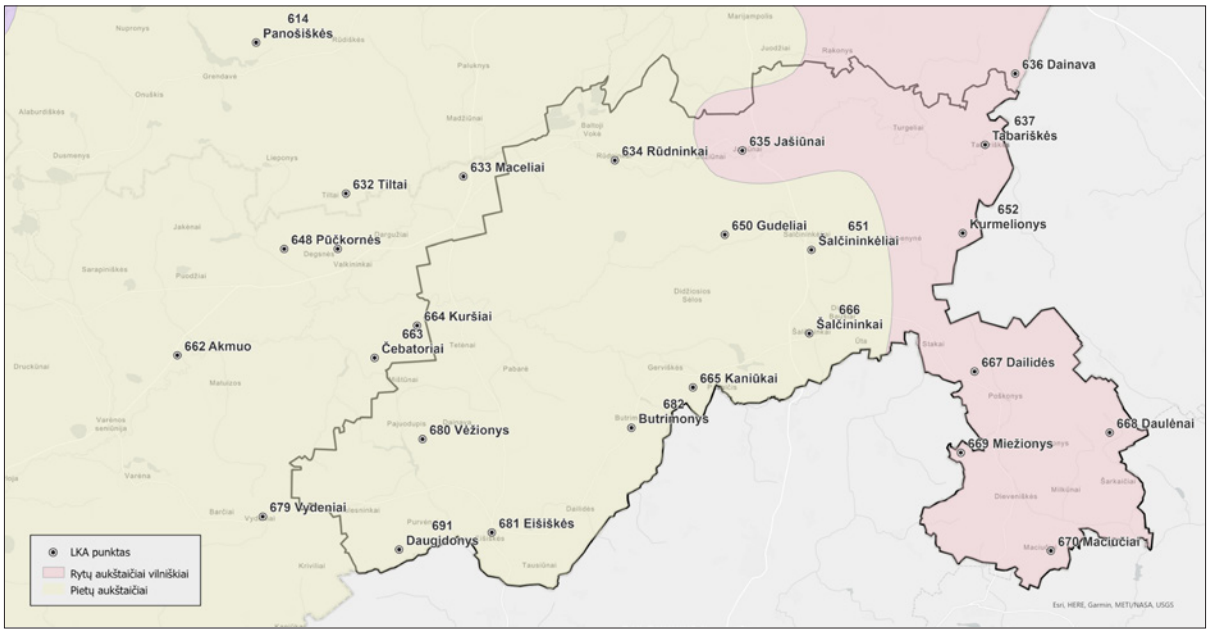

94 PAV. *Tarmės Šalčininkų rajone*

Antra, tyrimais nustatyta, kad analizuojamame paribyje gyvenama ne tik lietuvių, bet gausiai ir lenkų, baltarusių, mažiau – rusų, taigi čia dominuoja itin mišri kalbinė aplinka: lietuvių tarmės ir netarminė kalba funkcionuoja greta kitų iki šiandien dominuojančių slavų kalbų tarminių variantų (plg. 95 pav.)[628]. O tai lemia dvipusę ar dar sudėtingesnę kalbinę sąveiką.

628 Markevičienė Žaneta 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 21. Plačiau žr.: *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004, 100; *Rytų aukštaičiai vilniškiai*, sudarė Vytautas Kardelis, Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010, 27–35; Urbanavičienė Jolita 2011: Lietuvių ir slavų kalbų sąveika vilniškių tarmės rytiniuose pakraščiuose (Adutiškio apylinkių duomenys). – *Baltistica* 41(3), 461–471. Taip pat žr.: Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 216–227; Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 228–237; Morozova Nadežda 2014: Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 238–252; Geržotaitė Laura, Meiliūnaitė Violeta 2014: Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIV žemėlapis (įklija). Dar žr. kitus šios mokslo studijos skyrius.

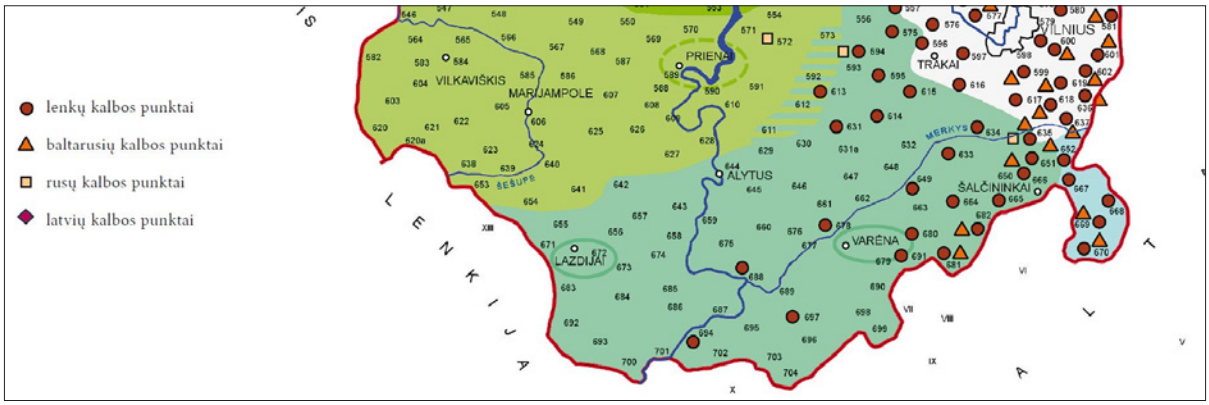

95 PAV. *Slavakalbiai LKA punktai Šalčininkų rajone (fragmentas)*

Todėl, nagrinėjant kalbiškai išskirtinai dinamiško Šalčininkų rajono LKA punktų sociokultūrinių tinklų požymius, aktualu įvertinti ir kelių patarmių, ir lietuvių bei slavų kalbų galimą sąveiką. Taigi šiame tyrime atskirai analizuojamas: 1) judumas skirtingų tarmių (rytų aukštaičių vilniškių ar pietų aukštaičių) plotuose, atsižvelgiant į faktą, kad tiriamojo arealo punktuose dominuoja ne lietuvių tarmės, o slaviškieji variantai, taigi patarmių sankirtos procesai gali būti aktualūs tik mažumą sudarančioms lietuviakalbių bendruomenėms; 2) judumas skirtingų rajonų arealuose, kuris gali parodyti slavakalbių ir lietuviakalbių bendruomenių kontaktus. Pasirinktas dvejopas tiriamųjų vietinių kalbos variantų vertinimas aktualus ir apibūdinant Šalčininkų rajono LKA punktų izoliacijos lygį, paremtą sociokultūrinių tinklų analize.

Pagal pasirinktus 16 indikatorių nubraižius Šalčininkų rajono sociokultūrinius tinklus, nustatytas iš pirmo žvilgsnio aukšto intensyvumo judėjimas tiriamajame areale (žr. 96 pav.)[629]. Jis nulemtas ne tik vidutinio infrastruktūros lygio gyvenamosiose vietovėse, bet ir geografinės padėties (šalies paribys) bei palyginti netoli esančių didelių urbanizacijos centrų – didžiausio Vìlniaus ir didesniųjų Alytaũs, Varėnõs miestų ir kitų veiksnių.

Vertinant sociokultūrinių tinklų požymius, matyti, kad Šalčininkų rajone nėra nė vieno izoliuoto LKA punkto, t. y. iš visų punktų bendruomenės juda į kitos patarmės plotą – migruojama tarp rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių patarmių arealų: iš rytų aukštaičiams vilniškiams priklausančių Jašiū́nų (LKA 635), Tãbariškių

629 Žinoma, kad, esant palankiai sociopolitinei situacijai, pasienio bendruomenės migruoja ir į kaimyninės Baltarusijos traukos centrus. Tai neabejotinai veikia vietinius kalbos variantus – esama lietuvių ir slavų kalbų mišimo. Tačiau šioje mokslo studijos dalyje pasirinkta vertinti Šalčininkų rajono gyventojų mobilumą vien Lietuvos teritorijoje.

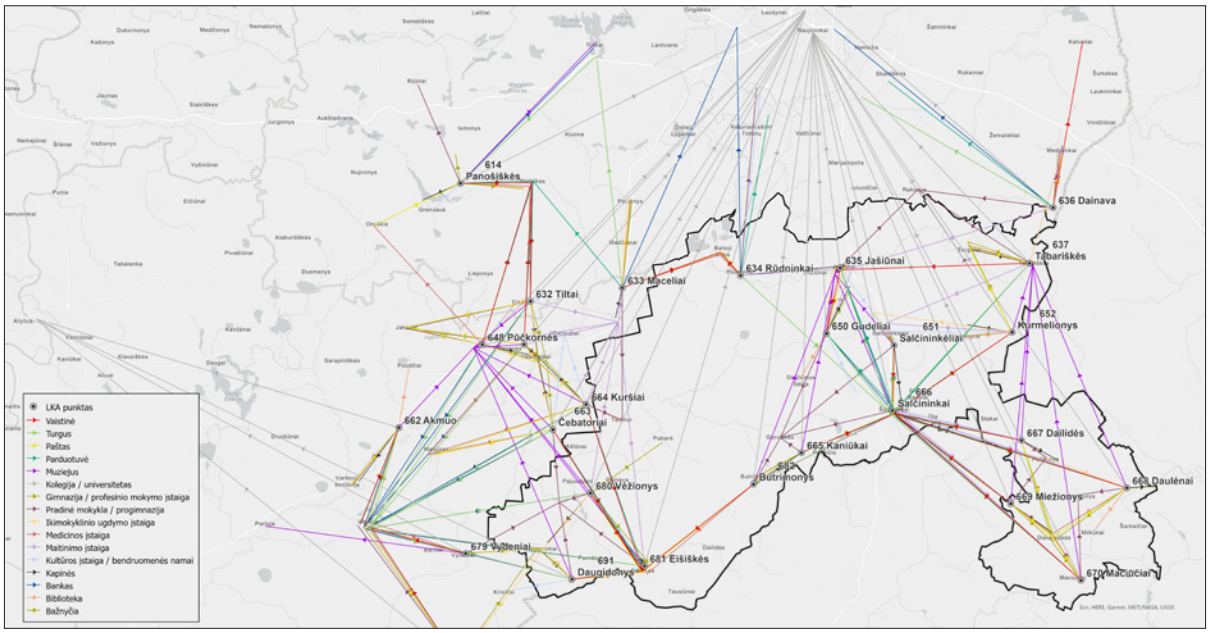

96 PAV. *Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai*

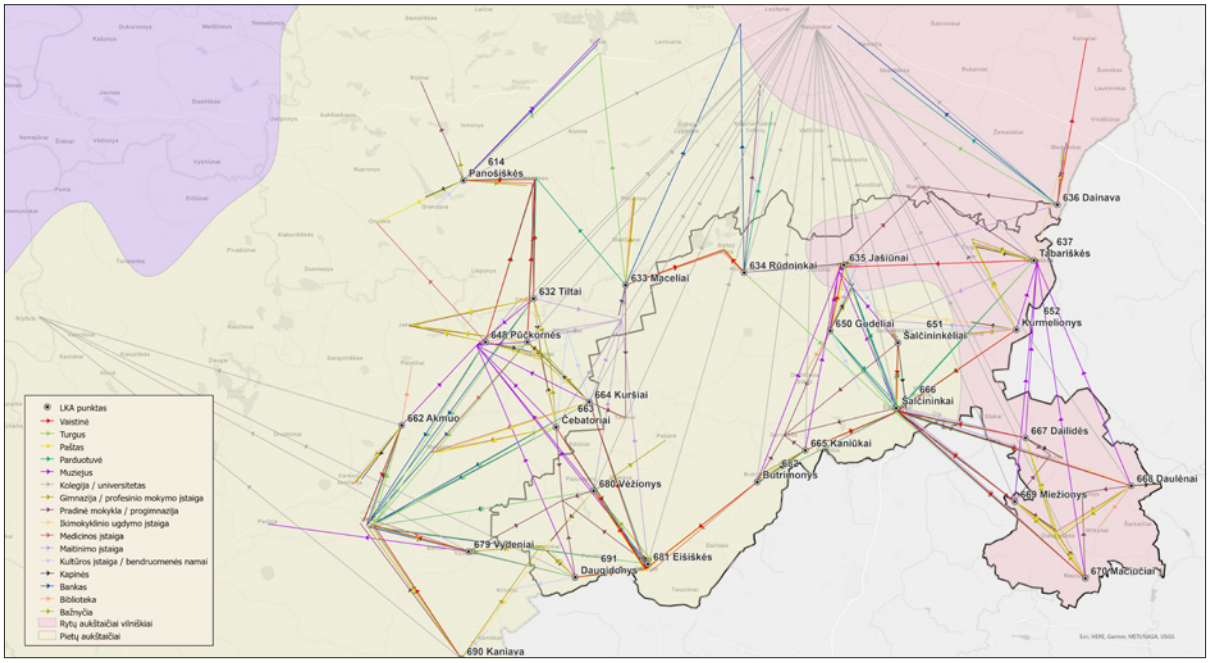

97 PAV. *Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai ir tarmių ribos*

(LKA 637), Kurmelioniū (LKA 652), Dailìdžių (LKA 667), Daulė́nų (LKA 668), Miežioniū (LKA 669) ir Maciùčių (LKA 670) judama į pietų aukštaičių plote esančius likusius Šal̃čininkų rajono LKA punktus ir didžiuosius urbanizacijos centrus, iš šių – į rytų aukštaičių vilniškių ploto punktus (žr. 97 pav.).

Tačiau, atsižvelgus į demografinius ir kartu LKA punktų gyvybingumo duomenis bei sudėtingą kalbinę situaciją Šal̃čininkų rajone, judumas tiriamajame areale veikiau vertintinas kaip vidutinis. Intensyvesnis jis, taigi ir tarmių kaita, (mažai) tikėtinas nebent dar gyvybinguose rytų aukštaičių vilniškių punktuose – Jašiū́nuose (LKA 635) ir Tãbariškėse (LKA 637) (plg. 96–97 pav.).

Kalbant apie mobilumą lemiančias priežastis, pasakytina, kad intensyviausią visų Šal̃čininkų rajono LKA punktų bendruomenių, ypač jaunesniosios kartos, judumą ir į tos pačios, ir į kitos patarmės plotą (taip pat ir už rajono ploto ribų) galėtų skatinti nebent aukštojo mokslo siekis Vìlniuje esančiuose universitetuose ir kolegijose, mažiau – geografiškai arti lokalizuotoje Alytaũs kolegijoje. Taigi yra objektai, kuriuose lankantis, apklaustų kalbininkų nuomone, labai tikėtina vietinių kalbos variantų kaita.

Žemėlapyje vaizduojami visų Šal̃čininkų rajono LKA punktų bendruomenių kontaktai su sostinės gyventojais galėtų rodyti ne tarmių, o nebent slavų kalbų variantų mišimą. Į pietų aukštaičių arealą patenkančių Šal̃čininkų rajono LKA punktų gyventojų ryšiai su Vìlniaus bendruomene rodytų tarmės ypatybių kaitą ir regioninio standarto skvarbą, bet tik tuo atveju, jei mokytis į sostinę vyktų lietuviakalbiai.

Tyrimo rezultatai taip pat rodo, kad lietuviškiems vietiniams kalbos variantams išlikti, tikėtina, kiek palankesnės sąlygos yra pietų aukštaičių patarmės plotui priskiriamuose LKA punktuose. Tai gali lemti kelios priežastys.

Pirma, didesnis nei rytų aukštaičių vilniškių arealo gyvybingų gyvenamųjų vietovių skaičius: 7 gyvybingi (Rũdninkų (LKA 634), Šalčininkẽlių (LKA 651), Kaniũkų (LKA 665), Šal̃čininkų (LKA 666), Eĩšiškių (LKA 681), Butrimoniũ (LKA 682), Daũgidonių (LKA 691)) ir 2 nykstantys (Gudẽlių (LKA 650), Vėžioniũ (LKA 680)) pietų aukštaičių punktai *vs.* 2 gyvybingi (Jašiū́nų (LKA 635), Tãbariškių (LKA 637)) ir 5 nykstantys (Kurmelioniũ (LKA 652), Dailìdžių (LKA 667), Daulė́nų (LKA 668), Miežioniũ (LKA 669), Maciùčių (LKA 670)) rytų aukštaičių vilniškių punktai.

Antra, pietų aukštaičių areale lokalizuotas didžiausias Šal̃čininkų rajono urbanizacijos centras – Šal̃čininkų miestas (LKA 666). Dažniausiai ši gyvenamoji vietovė pritraukia dalį ar visus Šal̃čininkų rajono rytų aukštaičių vilniškių LKA punktus – esančius ir geografiškai arčiau, ir toliau, vadinamojo iškyšulio, tarsi įsiterpusio į Baltarusijos teritoriją: į Šal̃čininkų (LKA 666) vaistines atvykstama iš Kurmelioniũ (LKA 652), Dailìdžių (LKA 667), Daulė́nų (LKA 668), Miežioniũ (LKA 669), Maciùčių (LKA 670); į turgų, parduotuves ir bankus – iš visų Šal̃čininkų rajono rytų aukštaičių

vilniškių punktų: Jašiū́nų (LKA 635), Tãbariškių (LKA 637), Kurmelioniū̃ (LKA 652), Dailìdžių (LKA 667), Daulė́nų (LKA 668), Miežioniū̃ (LKA 669), Maciùčių (LKA 670); į Šalčininkų (LKA 666) kavines ir restoranus, kultūros ar bendruomenių namus atvažiuojama iš Dailìdžių (LKA 667), Daulė́nų (LKA 668), Miežioniū̃ (LKA 669), Maciùčių (LKA 670). Taigi atvažiuojama į tuos Šalčininkų infrastruktūros objektus, kuriuose, ekspertų nuomone, yra palankios sąlygos kalbinei kaitai (dar žr. 97 pav.). Todėl skirtingų tarmių atstovų kontaktų atveju, tikėtina, būtų abipusė tarmių kaita. Tačiau atsižvelgtina į faktą, kad didžioji dalis čia išvardytų LKA punktų yra retai apgyventi, todėl mažai tikėtinas rytų aukštaičių vilniškių patarmės atstovų intensyvus judumas, galbūt jis apskritai negalimas.

Išskirtinas ir mažesnis traukos centras Šalčininkų rajone, pietų aukštaičių patarmės plote, – tai Zavišoniū̃ kaimas. Čia esanti ikimokyklinio ugdymo įstaiga pritraukia Kurmelioniū̃ (LKA 652) bendruomenės atstovus (nors pažymėtina, kad tai nykstantis LKA punktas); maitinimo įstaiga – Tãbariškių (LKA 637) ir Kurmelioniū̃ (LKA 652) gyventojus; kultūros ar bendruomenės namai – Jašiū́nų (LKA 635) ir Kurmelioniū̃ (LKA 652) gyventojus.

Pažymėtina, kad, kontaktuojant lietuvių bendruomenėms, gali vykti ir priešingi procesai, t. y. pietų aukštaičių patarmės ploto punktų vietinių gyventojų dažni kontaktai su atvykstančiomis bendruomenėmis gali veikti ir skatinti kalbos (kalbų) ir tarmės (tarmių) variantiškumą. Tokiu atveju šie kalbiniai procesai būtų intensyviausi Šalčininkuose (LKA 666), taip pat rajono paribiuose lokalizuotuose gyvybinguose LKA punktuose, pritraukiančiuose lietuviškųjų gyvenviečių bendruomenių atstovus (žr. ankstesnę šių vietovių analizę).

Mažesnio intensyvumo mobilumas iš pietų aukštaičių patarmės LKA punktų į rytų aukštaičių vilniškių gyvenamąsias vietoves yra nulemtas bendruomenių kultūros poreikio – iš Gudẽlių (LKA 650), Šalčininkẽlių (LKA 651), Kaniū̃kų (LKA 665), Šalčininkų (LKA 666), Butrimoniū̃ (LKA 682) vykstama į Jašiū́nų (LKA 635) muziejų; iš Gudẽlių (LKA 650) – į Jašiū́nų (LKA 635) vaistinę, paštą, gimnaziją, ikimokyklinio ugdymo įstaigą, medicinos paslaugų įstaigą; iš Rū̃dninkų (LKA 634) ir Gudẽlių (LKA 650) – į Jašiū́nuose (LKA 635) esančias maitinimo įstaigas ir kapines; iš Gudẽlių (LKA 650) – į netoli Jašiū́nų esančią bažnyčią. Taigi į traukos centrus, kuriuose labai tikėtina kalbinė kaita.

Vertinant judumą už tiriamojo arealo ribų, konstatuotina, kad Šalčininkų rajonas sociokultūrinių kontaktų požiūriu yra gana uždara zona. Atlikus sociokultūrinių tinklų analizę nustatyta daugiau galimų kontaktų su atvykstančiaisiais iš kitų rajonų.

Galima hipotetiškai teigti, kad tai lemia gerai išplėtota Šal̃čininkų miesto (LKA 666) infrastruktūra, mažėjantis gyventojų skaičius ir, kaip bus aptarta vėliau, dar ir senstančios bendruomenės.

Tikėtinas judumas į kitus rajonus gali atsirasti nebent esant švietimo, kultūros, prekių ir paslaugų poreikiui. Čia pirmiausia minėtinos rajono paribyje esančios gyvenamosios vietovės, nutolusios nuo Šal̃čininkų (LKA 666) miesto: Rū̃dninkų (LKA 634) bendruomenė vyksta į Vaidotū̃ pradinę mokyklą ir bendruomenės namus, į Pagiriū̃ parduotuves, Vìlniaus bankus; iš Jašiū́nų (LKA 635) – į Rakoniū̃ pradinę mokyklą; iš Tãbariškių (LKA 637) – į Rakoniū̃ pradinę mokyklą, Mẽdininkų lopšelį-darželį ir bendruomenės namus; Vėžioniū̃ (LKA 680), Eĩšiškių (LKA 681) ir Daũgidonių (LKA 691) gyventojus pritraukia Varėnõs turgus ir bankai; iš Vėžioniū̃ (LKA 680) ir Eĩšiškių (LKA 681) punktų bendruomenės nariai taip pat vyksta į Pirčiupiuose esančią maitinimo įstaigą; iš Daũgidonių (LKA 691) – į Varėnõs. Taigi, jeigu nurodyti skirtingų rajonų bendruomenių atstovų kontaktai vyksta, jų metu susiduria lietuviškieji ir slaviškieji kalbos variantai. Todėl kaita gali būti arba abipusė, arba dominuoja vienas kuris komunikacijai pasirinktas variantas.

Kaip minėta, vos didesnė imigracija yra į Šal̃čininkų rajono gyvenvietes, ji vyksta vienos patarmės ribose, bet dažnai kontaktuoja LKA punktų atstovai, šnekantys skirtingomis kalbomis: į Eĩšiškių (LKA 681) vaistinę ir parduotuves atvažiuojama iš Čebatõrių (LKA 663) ir Kuŕšių (LKA 664); į Baltõsios Vókės paštą, muziejų ir ligoninę – iš Macẽlių (LKA 633); į Kalesniñkų gimnaziją, profesinę mokyklą ar ikimokyklinio ugdymo įstaigą – iš Vydẽnių (LKA 679) ir Kaniavõs (LKA 690); į Kalesniñkų bažnyčią – iš Vydẽnių (LKA 679); į Matùizų progimnaziją ar pradinę mokyklą – iš Čebatõrių (LKA 663); į Tetė́nų – iš Kuŕšių (LKA 664) ir Macẽlių (LKA 633); į Tetė́nų biblioteką – iš Kuŕšių (LKA 664); į Jašiū́nų (LKA 635) maitinimo įstaigą – iš Dainavõs (LKA 636).

Nurodyti traukos objektai gali būti laikomi didelės įtakos kalbinei kaitai zonomis, trys LKA punktai, iš kurių atvykstama, yra lietuviškieji (Čebatõriai (LKA 663), Kaniavà (LKA 690), Vydẽniai (LKA 679)), todėl manytina, kad dėl nedažnų, bet galbūt vykstančių skirtingų rajonų ir lietuviškųjų bei slaviškųjų LKA punktų atstovų kontaktų galimi lietuvių ir slavų kalbų kaitos, mišimo ar konkurencijos procesai. Tokiu atveju Šal̃čininkų rajone lokalizuoti Jašiū́nų (LKA 635), Eĩšiškių (LKA 681) ir Daũgidonių (LKA 691) punktai, į kuriuos atvykstama iš lietuviškųjų gyvenamųjų vietovių, galėtų būti laikomi lietuvių ir slavų kalbų konkurencijos zonomis.

KALBINIŲ YPATYBIŲ STABILUMO ZONOS IR JŲ RAIDOS PROGNOSTIKA

Tyrimu nustatyta viena ryškesnė sociokultūrinių tinklų požiūriu uždaroji zona. Ją sudaro vienas centrinis lenkiškasis Šalčininkų (LKA 666) punktas, arba didžiausios įtakos kalbinei kaitai vietovė, ir daug į jį nukreiptų socialiniu požiūriu nestabilių lenkiškųjų ir baltarusiškųjų gyvenviečių – Šalčininkėlių (651), Kurmelionių (LKA 652), Kaniūkų (LKA 665), Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669) ir Maciučių (LKA 670) (žr. 98 pav.). Visų nurodytų LKA punktų bendruomenių narius sieja glaudūs, stiprūs, tankūs ir sudėtingos struktūros sociokultūriniai tinklai.

Iš jų vykstama į Šalčininkų (LKA 666) turgų, vaistines, parduotuves ir bankus, o tai rodo tikėtinus dažniausius kontaktus instrumentiniuose viešuosiuose domenuose. Taip pat iš LKA punktų, lokalizuotų vadinamajame iškyšulyje, – Dailidžių (LKA 667), Daulėnų (LKA 668), Miežionių (LKA 669) ir Maciučių (LKA 670) – vykstama į Šalčininkų (LKA 666) kultūros ir bendruomenių namus bei maitinimo įstaigas, o tai yra jau ne tik instrumentinių viešųjų, bet ir solidarumo bei izoliuotųjų domenų terpės. Tačiau nelinkstama manyti, kad migracija dažna – didžioji dalis LKA punktų, kurių atstovus pritraukia Šalčininkai (LKA 666), yra nykstantys.

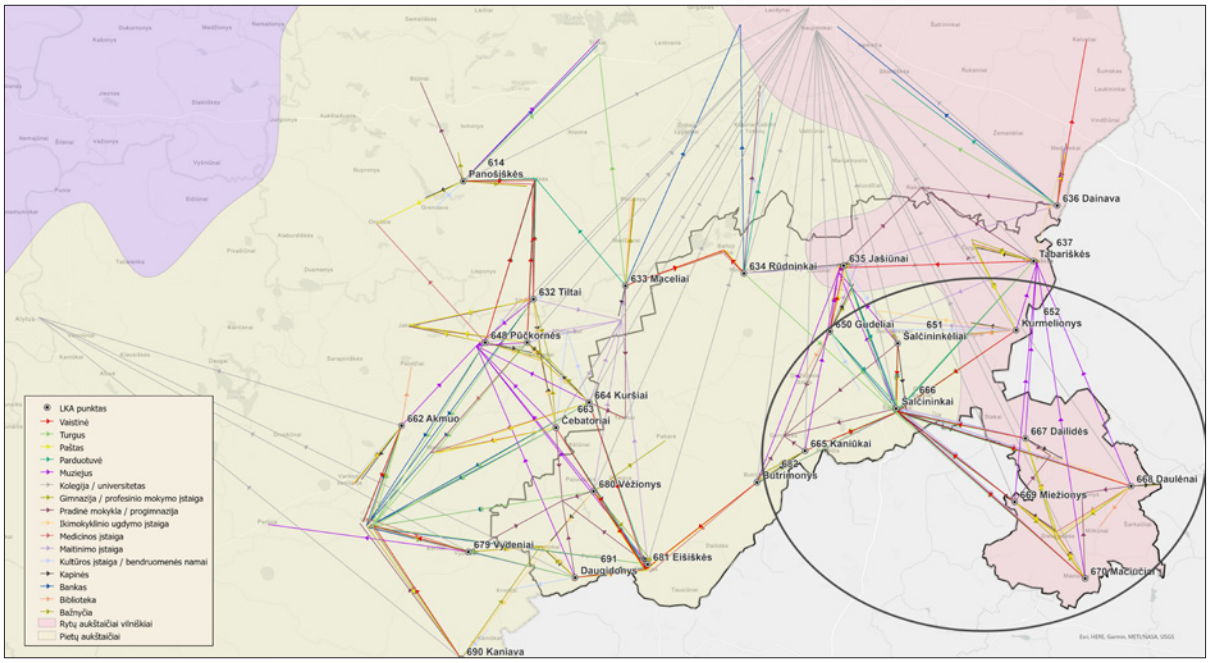

98 PAV. *Sociokultūrinių tinklų požiūriu uždaroji zona, kurios centras – Šalčininkai (LKA 666)*

Kalbiniais tyrimais nustatyta, kad Šal̃čininkuose (LKA 666) dominuoja slavų, ne lietuvių (taigi ir tarmių) kalbos, o vietiniai gyventojai yra linkę keisti kalbos kodus: instrumentiniuose viešuosiuose ir solidarumo domenuose (turguje, parduotuvėje, vaistinėje ir kt.) jie renkasi rusų, rečiau – lenkų ir baltarusių kalbas, o mokykloje (jei ji lietuviškoji) – lietuvių[630]. Šal̃čininkų rajono, kaip ir dalies Vìlniaus arealo, šnektų atstovai izoliuotuose domenuose renkasi dvikalbių (gudų ir lenkų) arba vien lenkų kalbą[631]. Todėl, jeigu nurodytų gyvenviečių atstovų kontaktai vyksta, apibrėžta uždaroji zona hipotetiškai galėtų būti vertinama kaip vieta, kurioje yra palankiausios sociokultūrinės sąlygos slavų kalboms dominuoti.

Žemėlapyje matyti, kad galimi ir Gudẽlių (LKA 650), Jašiū́nų (LKA 635), Tãbariškių (LKA 637) bendruomenių narių kontaktai su Šal̃čininkų (LKA 666) gyventojais – atvykstama į rajono centro vaistines, turgų, parduotuves ir bankus. Tačiau minėti LKA punktai aptariamai uždarajai zonai nepriskirtini, nes jų gyventojus su centro atstovais jungia daugiau atvirieji nei uždarieji sociokultūriniai tinklai – 99 pav. matyti, kad Gudẽlių (LKA 650), Jašiū́nų (LKA 635) ir Tãbariškių (LKA 637) bendruomenės gali vykti ir į tame pačiame, ir į kitame rajone (bei patarmės plote) esančių gyvenviečių traukos objektus.

Dėl tokių pačių priežasčių uždarąja zona nelaikytinas ir arealas aplink Eĩšiškes (LKA 681). Šis LKA punktas pritraukia daug aplinkinių vietovių atstovų: Vėžioniū (LKA 680), Butrimoniū (LKA 682) ir Daũgidonių gyventojai važiuoja į Eĩšiškių (LKA 681) gydymo įstaigą, vaistinę, paštą ir prekybos vietas, iš Vėžioniū (LKA 680) – ir į čia esantį kultūros ir bendruomenės centrą (dar žr. 99 pav.).

Taigi aplinkinių LKA punktų gyventojai dažnai ir daugiau nei vienu būdu kontaktuoja su traukos centre – Šal̃čininkų (LKA 666) mieste, arba didžiausios įtakos kalbinei kaitai areale, – gyvenančiaisiais. Tokie bendruomenių narius jungiantys dažni ir glaudžiai susiję tinklai leistų kalbėti apie gerai išlaikomą kalbos (kalbų) ar tarmės variantą ir slopinamą kaitą tokio pobūdžio zonos ribose[632], tačiau ne kalbiškai ir sociokultūriškai heterogeniško Šal̃čininkų rajono atveju.

---

630 Žr. skirsnį „Kalbų funkcionavimas Šalčininkų apylinkėse: kaita ir konkurencija“.

631 Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29.

632 Plg.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78 ir kt.

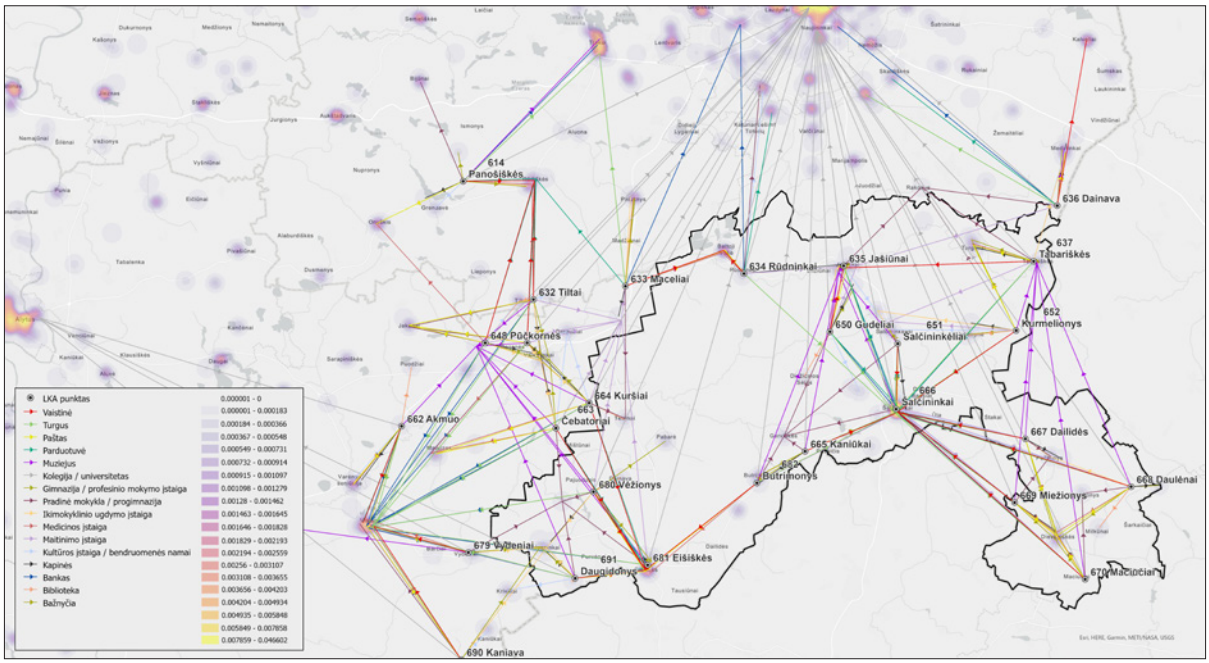

99 PAV. *Įtakos kalbinei kaitai zonos ir sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai*

Būtina pabrėžti, kad uždaroji zona, nustatyta atlikus sociokultūrinių tinklų analizę, apima daugiau nykstančių nei gyvybingų LKA punktų, todėl labiau tikėtinas menkas vietinių bendruomenių judumas. O jeigu vietiniai gyventojai ir juda į rajono centrą, tai vykstantys kontaktai lemia sudėtingus kalbinius procesus. Kaip jau minėta, pavyzdžiui, Šalčininkuose (LKA 666) gyvenantis tas pats žmogus gali įvairiose situacijoje rinktis vis kitą slavų kalbos variantą. Todėl apibrėžtoje uždarojoje zonoje neabejotinai dominuoja slavų kalbos, tačiau galbūt galima kalbėti apie jų niveliaciją, paprastėjimą, bet išlikimą.

Užsienio lingvistiniais tyrimais nustatyta, kad geografija ir gyventojų skaičius yra svarbūs veiksniai, aiškinant kalbų (tarmių) variaciją. Geografiškai arti lokalizuotų, didelio gyventojų skaičiaus gyvenamųjų vietovių bendruomenės aktyviau kontaktuoja, o tai turi įtakos skirtingiems vartojamiems kalbos variantams (tarmėms), jų kaitai[633]. Dar 1974 m. Peteris Trudgillas sukūrė dėsnį, panašų į fizikoje taikomą gravitacijos modelį: jį sudaro kalbinio panašumo, geografinės padėties ir gyventojų skaičiaus

633 Heeringa Wilbert, Nerbonne John, Bezooijen R. Van, Spruit Marco 2007: Geography and population size as explanatory factors for variation in the Dutch dialectal area. – *Tijdschrift Voor Nederlandse Taal-en Letterkunde* 123(1), 70–82.

veiksniai; šis rodiklis taikytas nagrinėjant skirtingų tarmių vietovių kalbinę įtaką[634]. Vis dėlto šis modelis veikia ne visada – tai rodo didesnių ir kalbiškai heterogeniškų užsienio gyvenamųjų vietovių tyrimai[635].

Nurodyto modelio veikimas šioje kalbiškai nevienalyčio Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų tyrimo dalyje tikrinamas kalbinę kaitą vertinant hipotetiškai, taip pat papildomai įtraukiami dar keli sociolingvistiniai kintamieji – gyventojų amžius ir bedarbystės rodikliai.

Atliktu tyrimu nustatyta, kad didžiausios bendruomenės gyvena Šalčininkų (LKA 666), Eišiškių (LKA 681), Jašiūnų (LKA 635), Šalčininkėlių (LKA 651) ir Rūdninkų (LKA 634) punktuose (žr. 100 ir 101 pav.)[636]. Didesnis gyventojų skaičius ir vyraujantys daugiau vienpusiai sociokultūriniai tinklai lemia ir intensyvesnius labiau vienpusius (atvažiuojančių ir vietinių gyventojų) kontaktus. Kadangi gausiau apgyventuose LKA punktuose ir jų pritraukiamose gyvenamosiose vietovėse dominuoja slavų kalbos (daugiausia lenkų ir baltarusių), gauti rezultatai vargu ar leistų teigti apie vykstančią šių kalbų ypatybių kaitą – nebent didesnio kiekio gyventojų LKA punktai galėtų būti skirtingų slavų kalbų konkurencijos zonos. Kisti galėtų skirtingų tarmių plotuose gyvenančių vietinių lietuviakalbių vartojamos tarmės ypatybės[637].

---

634 Trudgill Peter 1974: Linguistic change and diffusion: Description and explanation in socio-linguistic dialect geography. – *Language in Society* 2, 215–246; dar žr. Nerbonne John, Heeringa Wilbert 2007: *Geographic distributions of linguisticvariation reflect dynamics of differentiation*, red. Sam Featherston, Wolfgang Sternefeld, Linguistic Evidence: Geaccepteerd, New York: De Gruyter Mouton, 267–298.

635 Heeringa Wilbert, Nerbonne John, Bezooijen R. Van, Spruit Marco 2007: Geography and population size as explanatory factors for variation in the Dutch dialectal area. – *Tijdschrifl Voor Nederlandse Taal-en Letterkunde* 123(1), 70–82.

636 Pabrėžtina, kad, nagrinėjant sociokultūrinius tinklus ir jiems įtaką turinčius socioekonominius rodiklius, pasirinkta vertinti ne vietovės, o LKA punkto, t. y. gyvenamosios vietovės ir aplink ją 10–12 km nutolusių gyvenviečių, situaciją. Plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* LVI(1), 81–106.

637 Plg. vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių patarmių tuos pačius parametrus, žr.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 152–153. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78 ir kt. Pabrėžtina, kad gretinti tiesiogiai negalima, nes skiriasi tiriamųjų plotų dydžiai ir pasirinktas tyrimo aspektas, t. y. anksčiau atliekant tyrimus nagrinėti patarmių plotai, šiame – rajono, į kurį patenka dalis dviejų patarmių LKA punktų, plotai.

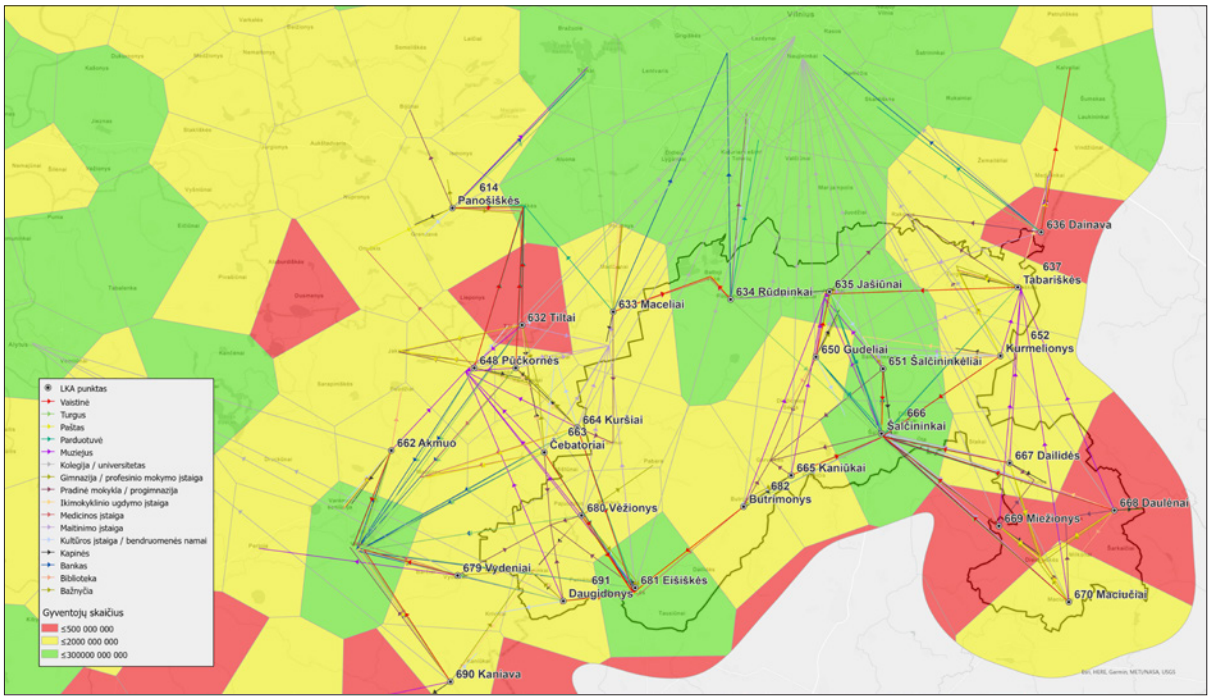

100 PAV. *Gyventojų skaičius Šalčininkų rajono LKA punktų poligonuose ir sociokultūriniai tinklai*

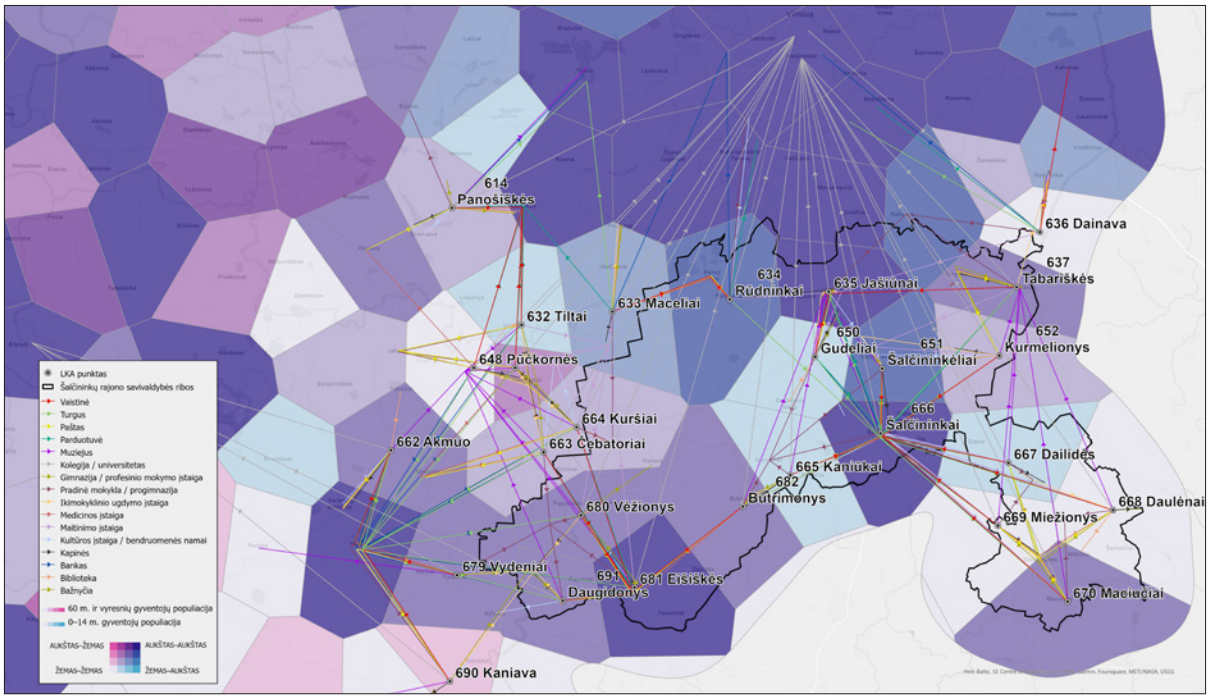

101 PAV. *Jaunesniųjų ir vyresniųjų gyventojų populiacija Šalčininkų rajono ir aplinkiniuose LKA punktuose*

Vertinant gyventojų amžių gausiau apgyventose vietovėse, matyti, kad situacija yra nevienoda: vyresniųjų ir jaunesniųjų santykis panašus Jašiū́nuose (LKA 635), Šal̃čininkuose (LKA 666) ir Ei̇̃šiškėse (LKA 681), jaunesniųjų daugiau Šalčininkẽlių (LKA 651) ir Rū̃dninkų (LKA 634) punktuose (žr. 101 pav.). Remiantis sociolingvistinių ir kalbinių duomenų analize[638], atsargiai teigtina, kad Šalčininkẽliai (LKA 651) ir Rū̃dninkai (LKA 634) gali būti tos vietovės, kuriose greta slavų kalbų išgirstume ir daugiau lietuvių.

Ir, priešingai, tikėtina, kad kalbiškai labiau paveikūs yra mažesnių (vyresniųjų ir jaunesniųjų) bendruomenių LKA punktai: tai Tãbariškės (LKA 637), Gudẽliai (LKA 650), Kurmeliónys (LKA 652), Dailìdės (LKA 667), Maciùčiai (LKA 670), Vėžiónys (LKA 680), Butrimónys (LKA 682), Daũgidonys (LKA 691), prasčiausia situacija nustatyta Miežionysė (LKA 669) ir Daulė́nuose (LKA 668)[639]. Atkreiptinas dėmesys, kad tik trys iš jų, XXI a. pr. atliktų tyrimų duomenimis, yra gyvybingi[640].

Šal̃čininkų rajone bedarbystės lygis yra vidutinis – panašus į nustatytą dalyje šiaurės vakarų ir centrinės bei pietrytinės Lietuvos (plg. 102 ir 103 pav.). Darytina prielaida, kad tokius rodiklius galėjo lemti nuo visų Šal̃čininkų rajono LKA punktų netoli esantis rajono centras – Šal̃čininkų (LKA 666) miestas, galbūt iš dalies ir netoli lokalizuota Lietuvos sostinė Vìlnius. Tai galbūt užtikrina nedidelio laipsnio judumą, taigi ir kalbinį uždarumą tiriamojoje teritorijoje.

Manytina, kad visi aptarti socioekonominiai Šal̃čininkų rajono požymiai grindžia minėto arealo uždarumą ir užtikrina slavų kalbų gyvybingumą bei dominavimą jame.

638 Žr. skirsnį „Kalbų funkcionavimas Šalčininkų apylinkėse: kaita ir konkurencija“.

639 Apie paribinių LKA punktų geopraturtinimą socioekonominiais ir sociokultūriniais duomenimis ir rezultatų interpretaciją plačiau žr. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* LVI(1), 98–100.

640 Žr. Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2014: Optimizuotų Lietuvių kalbos atlaso punktų sąvadas. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 452–453.

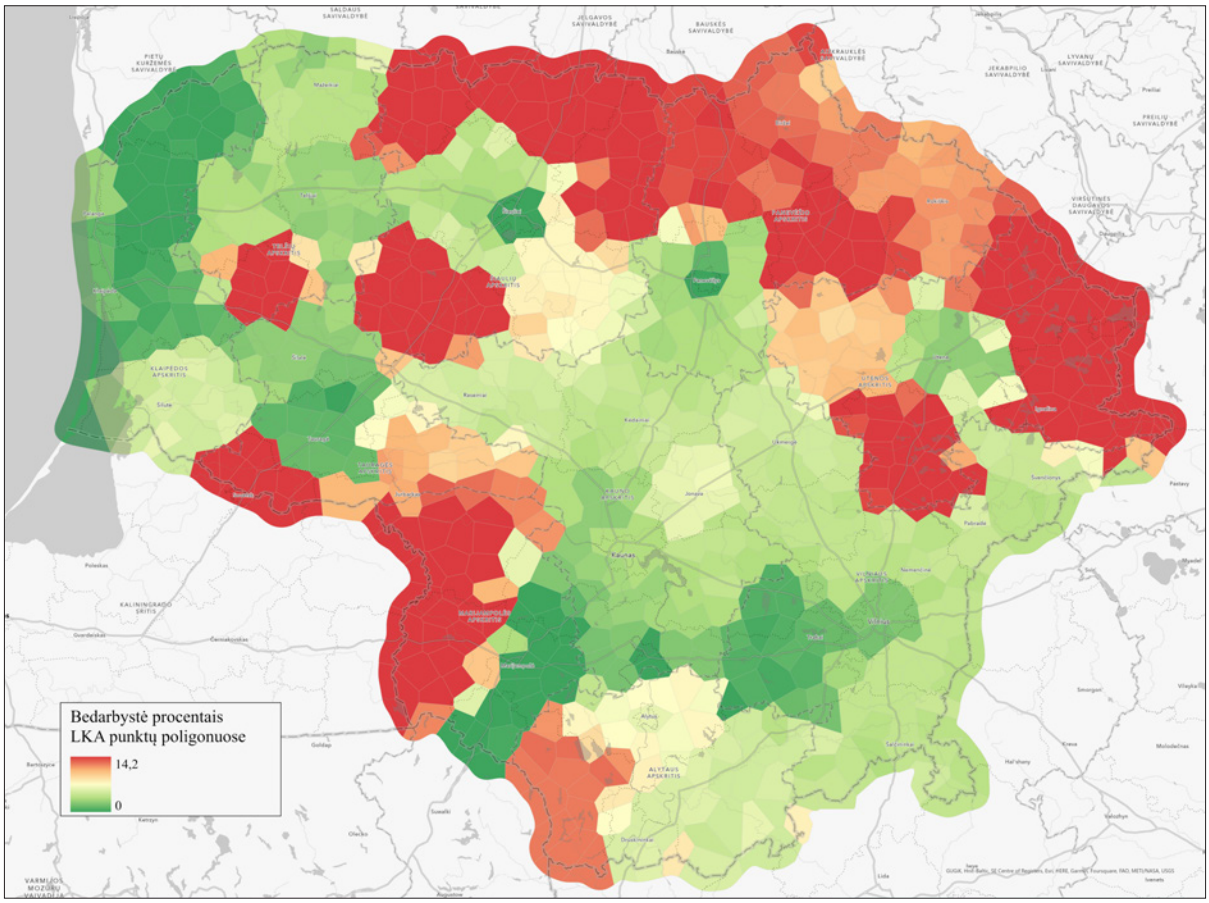

102 PAV. *Lietuvos gyventojų bedarbystės rodikliai (2019 m. duomenimis)*

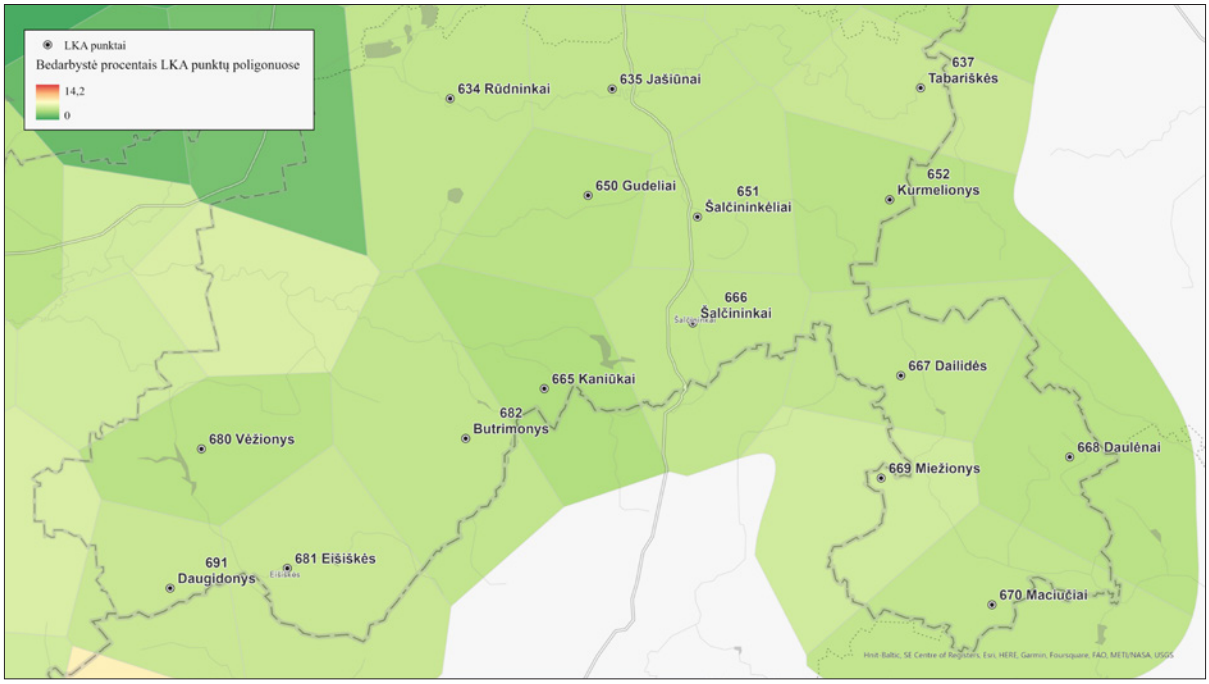

103 PAV. *Šalčininkų r. LKA punktų gyventojų bedarbystės rodikliai*

Susiejant visus aptartus Šalčininkų rajono LKA punktų sociokultūrinių tinklų požymius, galima teigti, kad tiriamasis arealas šioje studijos dalyje pasirinktu aspektu yra unikalus, lyginant su iki šiol atliktų vietovių sociokultūrinių tinklų tyrimais[641]. Tai lemia ir kalbiniai, ir sociokultūriniai bei socioekonominiai veiksniai, ir geografinė padėtis (Lietuvos paribys).

Arčiau rajono centro esančių gyvenviečių atstovų judumo lygis rajono ribose yra didesnis nei judumas už jo ribų – tai sudaro palankias sąlygas areale vyraujančioms slavų kalboms išlikti. Tačiau migracija vyksta tarp LKA punktų, kuriuose dominuoja skirtingos slavų kalbų atmainos, taip pat tarp dviem Šalčininkų rajone plytinčioms patarmėms – rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių – priklausančių LKA punktų (aktualu tik lietuvių bendruomenei, sudarančiai mažumą tiriamajame plote), o tai lemia, kad visos tirtosios vietovės sociokultūriškai laikytinos neizoliuotomis (žr. 2 lentelę).

2 LENTELĖ. *Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų požymiai*

Šalčininkų rajono LKA punktų bendruomenės narius jungiančių sociokultūrinių tinklų požymiai	**Šalčininkų rajono LKA punktai**
LKA punktų izoliacijos lygis	Šalčininkų rajono atveju labiau kalbėtina ne apie LKA punktų, o apie viso rajono izoliacijos lygį. Jis vertintinas kaip gana uždaras
Zonos, kurias jungia uždariausi, tankiausi ir sudėtingiausios struktūros sociokultūriniai tinklai	1 Aplink Šalčininkus (LKA 666)

641 Žr.: Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomoji-kalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86; Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–193; Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–78; Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 59–100; Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.

Didžiausios LKA punktų (su jiems priklausančiomis 10–12 km atstumu nutolusiomis gyvenvietėmis) bendruomenės (nuo 1 500 gyventojų) (2021 m. surašymo duomenys)	5 Šalčininkai (LKA 666) (7903), Eišiškės (LKA 681) (4541), Jašiūnai (LKA 635) (2045), Šalčininkėliai (LKA 651) (1707), Rūdninkai (LKA 634) (1614)
LKA punktai, kuriuose geriausiai (ar geriau) išvystyta infrastruktūra (sociokultūriniu požiūriu stabilūs)	8 Šalčininkai (LKA 666), Eišiškės (LKA 681), Jašiūnai (LKA 635), Šalčininkėliai (LKA 651), Rūdninkai (LKA 634), Tabariškės (LKA 637), Butrimónys (LKA 682), Daugidonys (691)
LKA punktai, kuriuose infrastruktūra yra neišvystyta (sociokultūriniu požiūriu nestabilūs)	8 Gudėliai (LKA 650), Kurmeliónys (LKA 652), Vėžiónys (LKA 680), Kaniūkai (LKA 665), Dailidės (LKA 667), Daulėnai (LKA 668), Miežiónys (LKA 669), Maciučiai (LKA 670); iš jų gyvybingas tik Kaniūkų (LKA 665) punktas

Tiriamojo rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) punktas – vadintinas socioekonominiu požiūriu stabiliausiu, bet kalbiniu – tik iš dalies. Sociokultūrinių tinklų analizės rezultatai gali rodyti sudėtingą kalbinę situaciją šiame mieste, tačiau dėl slavų kalbų dominavimo jame neabejotina.

Lenkiškojo Šalčininkų (LKA 666) punkto infrastruktūros objektai pritraukia retai apgyventus, menkos infrastruktūros LKA punktų bendruomenių narius, arba socialiniu požiūriu nestabilių vietovių gyventojus, kalbančius lenkų, rusų, baltarusių ir lietuvių kalbomis. Kontaktuojant su kitaip šnekančiaisiais, punktuose dominuojančios slavų kalbos gali būti niveliuojamos ir prisitaikoma prie traukos centre vartojamo kalbos varianto. Tikėtina, kad aplinkiniuose Šalčininkų (LKA 666) punktuose, kurie su rajono centru jungiami uždarų, tankių ir sudėtingos struktūros sociokultūrinių tinklų, vartojamas kalbinis variantas paprastėja, bet išlieka.

Kalbant apie mažumą sudarančias lietuvių bendruomenes, šnekančias pietų aukštaičių arba rytų aukštaičių vilniškių patarmėmis, iš gautų sociokultūrinių tinklų tyrimo rezultatų darytinos kelios prielaidos.

Pirma, kaip ir kitų tarmių atveju, mažesnėms kitų patarmių bendruomenėms kontaktuojant su pietų aukštaičių patarmės plote esančio rajono centro gyventojais, aplinkinių šnektų ir pašnekčių atstovų „nepatogiosios“, ryškiosios, tarminės ypatybės

gali būti niveliuojamos ir prisitaikoma prie traukos centre (reto gyventojo) vartojamo tarmės varianto. Tačiau blankiosios, tretinės, tarminės ypatybės tarmių atstovų yra nepastebimos, todėl turėtų išlikti ir būti „atsinešamos“ į miestą[642].

Antra, atsižvelgus į vietinių gyventojų deklaruotą kalbų kodų nevienodą pasirinkimą skirtinguose domenuose, ypač į faktą, kad jaunuolius daug dažniau galima išgirsti kalbant lietuviškai, į uždarąją zoną nepatenkantys LKA punktai dėl intensyvių kontaktų su rajono užribyje esančiomis vietovėmis, ypač lietuviškojo kalbinio pagrindo, galbūt laikui bėgant gali virsti pereinamaisiais, arba itin mišraus pagrindo. Kurios patarmės – rytų aukštaičių vilniškių ar pietų aukštaičių – ypatybės dominuotų tokiuose punktuose, priklauso nuo kalbiškai ir sociokultūriškai kintančio LKA punkto geografinės padėties ir kontaktų su kitų tarmių variantų atstovais intensyvumo. Tačiau hipotetiškai teigtina, kad vykstant tokiems procesams turėtų dominuoti pietų aukštaičių patarmės ypatybės.

642 Žr. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 46–47.

KALBINIO ŠALČININKŲ RAJONO KRAŠTOVAIZDŽIO BRUOŽAI

Violeta Meiliūnaitė

Etniniu požiūriu mišriose bendruomenėse neišvengiama ne tik kultūrų, bet ir kalbų konkurencija. Komunikacijos akte (ir viešame, ir privačiame) susidarius situacijai, kai tenka rinktis vieną iš potencialiai galimų kalbų, svarbūs tampa kiti, nekalbiniai, faktoriai: valstybinis reguliavimas, pašnekovų kalbinė kompetencija, atskirų kalbų prestižas, susiklosčiusios tradicijos ir pan.[643] Šie veiksniai formuojasi ir veikia skirtingu intensyvumu ne vienus metus ir formuoja tam tikrą vietos žmonių tapatybę, todėl svarbu kultūriškai mišrius regionus panagrinėti nuodugniau, įvertinti, kokie veiksniai yra lemiantys.

Vienas iš tokių heterogeniškų Lietuvos regionų – Šalčininkų rajonas[644]. Remiantis statistikos duomenimis, čia dominuoja slavų tautų (lenkų, baltarusių, rusų) atstovai[645], dažniausiai vartojantys gimtąsias savo kalbas (ir lokalius jų variantus). Taigi lietuviai, sudarantys kiek daugiau nei 10 proc. vietos gyventojų, yra savotiška kalbinė mažuma. Kalbinė situacija ir motyvacija vartoti vieną ar kitą vietos kalbą labai priklauso nuo to, kiek stiprios tos kalbos pozicijos regione, kiek ją palaiko valstybės ir vietos valdžios institucijos, kokios viešosios vartosenos tradicijos susiklostė regione, su kokiu regionu save tapatina vietos gyventojai. Akivaizdu, kad Šalčininkų rajonas šiuo požiūriu yra labai sudėtingas. Viena vertus, tai – Lietuvos Respublikos, kurios

643 Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 313–319.

644 Šalčininkų rajono ir jo heterogeniškumo formavimosi istoriją nuosekliai ir nuodugniai yra aprašęs Stanislovas Buchaveckas (plačiau žr. Buchaveckas Stanislovas 1992: *Šalčios žemė*, Vilnius: Mintis). Dar plg. politologų tyrimus, kuriuose formuluojama mintis, kad „nuo pat valstybingumo atkūrimo pradžios Pietryčių Lietuvos regionas yra vienas problemiškiausių šalies pakraščių. Dėl tautinės rajono sudėties, jau ilgiau nei porą dešimtmečių trunkančio vienos politinės jėgos – Lietuvos lenkų rinkimų akcijos (toliau – LLRA) – valdymo bei nuolat eskaluojamų problemų pobūdžio šis dažnai prilyginamas „Lietuvos lenkų tvirtovei“ (plačiau žr. Norkūnaitė Marija 2016: Valstybė, mažesnė už savo teritoriją. Kovos dėl valstybinio tapatumo Šalčininkų krašte. – *Politologija* 2(82), 75).

645 Oficialioje Šalčininkų rajono savivaldybės internetinėje svetainėje rašoma, kad „Šalčininkų rajone gyvena 30 521 gyventojas (2021 m. Statistikos departamento duomenimis): 79,5 % – lenkų, 10,4 % – lietuvių, 5,0 % – rusų, 2,9 % – baltarusių, 1,2 % – kitų tautybių.“ Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/apie-rajona/teritorija-gyventojai/562 [žiūrėta 2021-11-17].

valstybinė kalba – lietuvių, teritorija. Taigi oficialiosios institucijos remia ir palaiko lietuvių kalbos poziciją. Valstybinė kalba privaloma savivaldos, valstybinėse švietimo ir pan. institucijose. Atrodytų, kad tai – stiprusis kalbinis variantas. Vis dėlto kiti rodikliai – istorija, tautinė gyventojų sudėtis, XIX–XX a. sandūros kultūrinė tradicija – rodo, kad stiprusis variantas galėtų būti lenkų kalba. O štai sovietinės okupacijos laikotarpis, dviem kalbomis leidžiami regioniniai laikraščiai *Šalčia* (*Шальчя*) ir *Šalčios žinios* (*Вести Шалчи*), sovietinio laikotarpio pramonės įstaigų plėtra stiprina rusų kalbos pozicijas[646]. Taigi, kuri iš kalbų iš tiesų, objektyviai užima stipriausias pozicijas, pasakyti sudėtinga.

GEOGRAFINIAI IR SOCIOKULTŪRINIAI ŠALČININKŲ RAJONO KONTEKSTAI

Šiame tyrime aptariama didesnių Šalčininkų rajono gyvenviečių įvietinimo raiška per vieną iš kalbinio kraštovaizdžių dedamųjų – gatvių pavadinimus. Pabrėžtina, kad šiuo atveju nekalbama apie patį pavadinimų teikimo gatvėms procesą (kas teikia pavadinimus, kaip juos pasirenka ir pan.), o analizuojamas tik esamas jų tinklas ir to tinklo elementų siunčiama informacija. Gatvių pavadinimų sąrašas imtas iš Registrų centro adresų duomenų bazės (www.registrucentras.lt).

Tyrimui pasirinktos Šalčininkų, Eišiškių, Baltosios Vokės miestų, Jašiūnų ir Dievėniškių miestelių gatvių pavadinimai.

Šios vietovės palyginti stipriai skiriasi gyventojų skaičiumi: Šalčininkuose, 2020 m. duomenimis, gyveno 6 715 žmonių, Eišiškėse – 3 006, Baltojoje Vokėje – 1 056, Jašiūnuose – 642 (2011 m.), Dievėniškėse – 720 (2011 m.). Nuo gyventojų skaičiaus, vietovėje plėtojamos infrastruktūros ir pan. priklauso gyvenamosios vietos gatvių tinklo dydis[647] (žr. 3 lentelę). Tiesa, visiškai tiesioginės priklausomybės nustatyti negalima – svarbus ir mažesnių bei didesnių gatvių santykis, ir istorinė vietovės raida (menko ar plėtėsi), taip pat ir vietos reljefo ypatumai.

646 Apie stipriuosius ir silpnuosius kalbos variantus plačiau žr. Balčiūnienė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Rinkauskienė Regina 2019: *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*: kolektyvinė monografija, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 13, 44.

647 Analizuojami 173 Šalčininkų rajono gatvių pavadinimai. Norint palyginti su kitais Lietuvos miestais, gretinimo tikslais dar peržiūrėta: 103 gatvėvardžiai Pasvalyjė, 536 – Panevėžyjė, 508 – Klaipėdoje. Iš viso 1 320 gatvėvardžių.

3 LENTELĖ. *Šalčininkų r. miestų ir miestelių gatvių skaičius*

Vietovė	Gatvių skaičius	Gyventojų skaičius
Šalčininkai	66	6 715
Eišiškės	34	3 006
Baltóji Vókė	18	1 056
Jašiūnai	45	642
Dievėniškės	10	720

Vis dėlto gatvių pavadinimai paprastai atspindi tam tikros vietos specifiką: aktualizuoja aplinkines vietoves, vietos ir šalies istorijai svarbius įvykius ar asmenybes. Remiamasi nuostata, kad kalbiniame kraštovaizdyje atspindima istoriškai susiklosčiusi kultūrinė (kolektyvinė) atmintis.

Pasakytina, kad kultūrinės (kolektyvinės) atminties apraiškų Lietuvos miestuose tyrimų publikuota ne vienas[648], tačiau juose dažniausiai nesiremiama kalbinio kraštovaizdžio duomenimis. Be to, įprastai analizuojamos kalbiškai ir kultūriškai palyginti vienalytės aplinkos su dominuojančia lietuvių populiacija (pvz., Kaunė ir Šiauliuosė apie 93 proc. gyventojų yra lietuviai, žr. Lietuvos statistikos departamentas).

Šiame tyrime pasirinktų Šalčininkų rajono vietovių gatvėvardžiai analizuojami geografiniu požiūriu, t. y. vertinama, kiek jais realizuojamos sąsajos su artimuoju, nacionaliniu ir pasauliniu geografiniu kontekstu.

104 PAV. *Vietovių geografinių ryšių lygmenys*

648 Plg.: Mačiulis Dangiras 2009: Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 9, 218–234; Rubavičius Vytautas 2013: Miestas ir miestiečiai: kultūrinė atmintis ir tapatumas. – *Acta Academia Artium Vilnensis* 71, 111–125; Gaižutytė-Filipavičienė Žilvinė 2015: Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas. – *Logos* 83, 45–76; Mykolaitytė Aurelija 2020: Kultūrinės atminties procesai šiuolaikinėje Lietuvos kultūroje. – *Lituanistica* 66(3), 244–254; Račaitytė Karina 2021: Viešosios erdvės kauniečių atsiminimuose ir jų poveikis miesto gyventojų tapatybei. – *Lituanistica* 67(4), 305–318.

Šių ryšių realizacija gali parodyti, kiek sąsajų tiriamosios vietos turi su šiais trimis koncentrais, kitaip tariant, ar per kalbinio kraštovaizdžio elementus – gatvėvardžius – realizuojama sąsaja su vietos regionu, Lietuvos Respublika, kaimyninėmis valstybėmis. Stipriau išreikštas ryšys su Respublika rodytų polinkį ir palankias sąlygas stiprėti valstybinės lietuvių kalbos pozicijoms.

Daroma prielaida, kad vietą galima laikyti įvietinta, įvairiais aspektais susaistyta ir akivaizdžiai integruota į aplinką, kai ji pasižymi bent kelių tipų sąsajomis: geografinėmis, istorinėmis, kultūrinėmis ir pan. Todėl čia paranku perfrazuoti žodžio *įsišaknijimo* schemą ir ją pritaikyti vietovei.

105 PAV. *Vietovės įvietinimo, arba įsišaknijimo, aspektai*

Natūraliai besivystančiose gyvenamosiose vietose iš tiesų susiklosto bent keturių tipų „šaknys“ – istorinės, etnokultūrinės, socialinės ir kultūrinės. Pirmiausia vietovė turi savo istoriją, kuri iš esmės nulemia kitų trijų „šaknų“ tipų pobūdį ir raidą. Vertinant istoriniu aspektu galima paaiškinti susiklosčiusią vietos kultūrą ir jos integraciją nacionaliniu ar globaliuoju aspektu, socialinius žmonių ir administracinių vienetų ryšius ir, žinoma, etninę sudėtį. Kuo ilgesnė vietovės istorija, tuo labiau galima tikėtis glaudesnių ir labiau išplėtotų ryšių su aplinkinėmis (socialiniu požiūriu stipresnėmis ar

silpnesnėmis[649]) teritorijomis[650]. Priklausomai nuo to, kokiu istoriniu laikotarpiu administracinis vienetas kūrėsi, formuojasi ir jo demografinė sudėtis, pvz., viduramžiais įsikūrusiuose miestuose prekybininkų sluoksnį iš esmės sudarė žydai, aplink prolenkiškus dvarus išsiplėtojusiose vietose gausiau buvo lenkų ir pan. Be to, etnografinės sritys dažniausiai nesutampa su administracinėmis ar kokiomis kitomis ribomis.

Kalbant apie Šal̃čininkų rajoną, jis atrodo gana vienalytis etnografinių regionų požiūriu – patenka į Dzūkìjos (arba Dainavõs) etnografinį regioną, tačiau dialektologiniu požiūriu skyla į pietų aukštaičius ir rytų aukštaičius vilniškius.

Atskirų valstybių (Lietuvos ir Lenkijos, Lietuvos ir Baltarusijos, Lenkijos ir Baltarusijos, Lietuvos ir Rusijos) politiniai santykiai turi stiprią įtaką etniškai su šiomis valstybėmis susijusių žmonių grupių santykiams.

ĮVIETINIMO RAIŠKA ŠALČININKŲ RAJONO GATVĖVARDŽIUOSE

Reikia pastebėti, kad Šal̃čininkuose ir Šal̃čininkų rajone esančių miestų gatvėvardžiuose dominuoja apeliatyvinės kilmės pavadinimai, kurie kartais įgyja papildomų reikšmių ir paslėptą prasminį krūvį.

Pavyzdžiui, gausiai eksploatuojami girios, šilo, pušyno, miško įvardijimai labai dera su tuo, kad visame Šal̃čininkų rajone dominuoja spygliuočių miškai, kurių apsuptyje aptariamosios gyvenvietės yra įsikūrusios[651].

Taigi čia galima įžvelgti patį lokaliausią, artimiausią įvietinimą, grindžiamą aplinkinės floros kolorito išryškinimu. Panašūs įvardijimai aktualizuoja pačios gatvės

649 Socialiniu prestižu pasižyminčių vietovių kalbą (ar jos variantą) linkstama perimti ir taip integruotis į „aukštesnio sluoksnio“ bendruomenę (apie stipriųjų patarmių poveikį silpnosioms plačiau žr. Balčiūnienė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Rinkauskienė Regina 2019: *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*: kolektyvinė monografija, Klaipėda: Klaipėdos universitetas, 44).

650 Stipresnio socioekonominio prestižo vietos tampa traukos centrais ir skatina silpnesnių šiuo požiūriu vietovių gyventojų trumpalaikę arba ir ilgalaikę migraciją. Silpnesnės socioekonominės galios vietos tampa stipresniųjų donorėmis ir pačios silpdamos stiprina vietas recipientes.

651 Ši giria buvusi populiari didžiųjų Lietuvos kunigaikščių medžioklės vieta. XV a. antrojoje pusėje Kazimieras Jogailaitis joje buvo įkūręs medžioklės dvarą, o Žygimanto Augusto laikais iškilo net treji rūmai (plačiau žr. Kviklys Bronius 1989: *Mūsų Lietuva* I, 2-oji (fotogr.) laida, Vilnius: Mintis, 213).

106 PAV. *Nuoroda į Rūdininkų girią*
(Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

vietą: Mokyklos gatvė eina Jono Sniadeckio gimnazijos Šalčininkuose link, o Bažnyčios gatvė paprastai veda prie maldos namų[652].

Dievėniškių Girininkijos gatvėje rasime Šalčininkų miškų urėdijos Dievėniškių girininkiją. Tokią pačią semantiką turi Eišiškių Ligoninės gatvė (čia įsikūrusi Eišiškių slaugos ir palaikomojo gydymo ligoninė), o Pirties gatvėje iki Antrojo pasaulinio karo buvusi žydų pirtis. Taigi tokie pavadinimai padeda susiorientuoti vietovėje ir atskleidžia tam tikrus istorijos dalykus.

Kai kurie gatvių pavadinimai, kuriuose įvardijamos profesijos, pasižymi gilia, su paties miestelio įkūrimu susijusia prasme. Pavyzdžiui, Durpininkų gatvė Baltõjoje Vókėje – tiesioginė užuomina į paties miestelio kilmę: jis įkurtas, kai šalia, Baltõsios Vókės pelkėje, imtos kasti durpės, degintos Vìlniaus šiluminėje elektrinėje netrukus po Antrojo pasaulinio karo[653].

Vis dėlto šie pavadinimai kultūros ir kalbos požiūriu yra neutralūs – jie fiksuoja faktus, tačiau ne kultūrinę, istorinę ar geografinę priklausomybę, iš kurių jau galima kurti tam tikrus tapatybinius aspektus. Žinoma, čia būtų galima prisiminti diskusijas dėl lenkiškų / rusiškų ir lietuviškų gatvių pavadinimų Šalčininkų rajone. Tačiau šis

652 Tokios gatvės tiriamosiose vietose yra Šalčininkuose ir Eišiškėse.
653 Plačiau žr. straipsnį apie Báltąją Vókę VLE. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/baltoji-voke/.

aspektas laikytinas labiau politiniu, menkai atspindinčiu įvietinimo stiprį. Todėl toliau susitelkiama į įvietinimo (regione, šalyje ir už jos ribų) raišką per tikrinių pavadinimų (upių, kaimų, miestelių ir miestų, istorinių veikėjų) aktualizavimą.

Norint apžvelgti pasirinktų Šalčininkų rajono vietovių gatvėvardžius pasirinkta juos grupuoti į regioninius[654], nacionalinius[655] ir globaliuosius[656].

4 LENTELĖ. *Geografinės gatvėvardžių sąsajos Šalčininkų r. vietovėse*

Šalčininkų gatvėvardžių geografinės sąsajos		
Regioniniai ryšiai	Nacionaliniai ryšiai	Globalieji ryšiai
Čiužiakampio g. Dainavos g. Eišiškių g. Pamūrinės g. Šalčios skg.	Merkinės g. Dainavos g. Vilniaus g.	Lydos g.
Eišiškių gatvėvardžių geografinės sąsajos		
Regioniniai ryšiai	Nacionaliniai ryšiai	Globalieji ryšiai
Dainavos g.	Dainavos g. Varėnos pl. Vilniaus g.	Rodūnės g. Raubiškių g.
Jašiūnų gatvėvardžių geografinės sąsajos		
Regioniniai ryšiai	Nacionaliniai ryšiai	Globalieji ryšiai
Keidžių g. Popierinės g. Rūdninkų g. Tartoko g.	Merkio g. Pirčiupio g.	Lydos g.
Baltosios Vokės gatvėvardžių geografinės sąsajos		
Regioniniai ryšiai	Nacionaliniai ryšiai	Globalieji ryšiai
Macelių g. Rudnios g.	Vilniaus g.	

654 Esančius dabartiniame Šalčininkų rajone.

655 Esančius dabartinėje Lietuvos Respublikos teritorijoje arba besidriekiančius plačiau nei vien Šalčininkų rajonas.

656 Šiame tekste tokiais laikomos vietovės, esančios už dabartinės Lietuvos Respublikos sienų. Tiesa, toks požiūris vis dėlto reikalauja kartais pažvelgti į istorines aplinkybes, kurios kartais perkvalifikuoja globalųjį vietovardį į istorine prasme nacionalinį.

Dievėniškių gatvėvardžių geografinės sąsajos

Regioniniai ryšiai	Nacionaliniai ryšiai	Globalieji ryšiai
	Vilniaus g.	Ašmenos g. Subotnikų k. Geranionų g.

Kaip matyti iš lentelės, dominuoja vietiniai, regioniniai, įvardijimai – gatvės pavadinamos netoliese esančių gyvenviečių, artimai tekančių upių vardais. Pats Šal̃čininkų rajonas neretai tapatinamas su Šalčiõs apylinkėmis. Šis upėvardis atsiranda ne tik gatvių, bet ir spaudos leidinių pavadinimuose, pvz., dviem kalbomis leidžiami regioniniai laikraščiai *Šalčia* (*Шальчя*) ir *Šalčios žinios* (*Вести Шалчи*), arba net meniniuose regiono atspindžiuose, pvz., spektaklis „Nežinoma žemė: Šalčia“ (rež. J. Tertelis).

Kiek problemiškesnis yra gatvėvardžio, siejamo su Dai̇̃nava, pagrindimas. Tokio pavadinimo gatvės yra Šal̃čininkuose ir Ei̇̃šiškėse, netoliese randame bent kelis kaimus, pavadintus Dai̇̃nava, tačiau tai taip pat ir vienas iš etnografinio regiono įvardijimų. Kad aliuzijų į vietinį etnografinį regioną esama, rodo ir gatvės pavadinimas Dzūkų (Šal̃čininkų m.). Taigi šiuo atveju galėtume turėti daugiaprasmį – regioninį ir nacionalinį – pagrindimą. Sąsajas su etnografiniu regionu pastebi ir kiti tyrėjai – Vidos Savoniakaitės tyrimai rodo, kad Butrimoniū̃ lenkai savo gyvenamąją teritoriją sieja su Dzūkijà, o save įvardija kaip dzūkus[657].

Kalbant apie nacionalinio lygmens semantinius ryšius tenka pastebėti, kad jų raiška palyginti skurdi: aktualizuojamas ryšys su sostine Vìlniumi (tokio pavadinimo gatvės nerandame tik Jašiū́nuose) ir aplinkiniu Dzūkìjos (arba Dainavõs) etnografiniu regionu[658], pvz.: Merkinės g. (Šal̃čininkų m.), Pirčiupio ir Merkio g. (Jašiū́nai), Varėnos pl. (Ei̇̃šiškės). Taigi tenka konstatuoti, kad nacionalinio lygmens ryšiai realizuojami gana menku spinduliu, susitelkiant į artimą istoriniu, kultūriniu ir etnografiniu požiūriu sritį, ir sąsajų su kitomis geografinėmis dabartinės Lietuvos Respublikos vietovėmis nėra.

657 Plačiau žr. Savoniakaitė Vida 2009: Šiuolaikiniai dzūkai ir suvalkiečiai. – *Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*, sudarė Žilvitis Šaknys, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas, 160 ir prie skyriaus publikuojamus žemėlapius.

658 Pastebėtina, kad ir Vìlnius skiriamas šiam etnografiniam regionui.

Yra pavadinimų, menančių vietoves, kuriose dar visai neseniai gyveno lietuviai, – Lydà, Ródūnia, Ašmenà, Subãtninkai, Geranáinys. Istoriškai tai Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės teritorija, glaudžiai susijusi su Gedimino, Skirgailos, didikų Goštautų ir kitais garsiais istorijos veikėjais.

Glaudžius ilgalaikius Vìlniaus ir aptariamojo regiono kontaktus rodo ir vieno iš Vìlniaus simbolių – Aušros vartų – pavadinimo variantai (Mėdininkų ar Ašmenõs vartai). Gražiai tą iš senovės ateinantį ryšį aprašo Vidas Poškus, kalbėdamas apie pirmojo tūkstantmečio pabaigą – antrojo pradžią: „Ant smėlingų kalvelių augo pušys ir eglės, vienur kitur dangun stiebėsi kadagiai, iš Vilniaus, kuris anuomet gyvavo Šventaragio slėnyje, vinguriavo keliukas į Medininkus ir Ašmeną – šie ar bent jau antroji, jeigu tikėsime metraščiais ir vėlesnių istorikų išvedžiojimais, jau egzistavo.“[659] Pačių vartų atsiradimas siejamas su XVI a. pradžia, Poškaus žodžiais tariant, „[E]sminių pokyčių įvyko konkrečią 1503 metų rugsėjo 6 dieną. Kelios dienos prieš Mergelės Marijos gimimo šventę Lietuvos didysis kunigaikštis Aleksandras išleido privilegiją dėl gynybinės sienos ir penkerių jos vartų statybos.“[660]

Be to, ir kalbos tyrėjai vieningai sutaria, kad tai istoriškai lietuviškos žemės, kurių etninė sudėtis kito dėl karų, bado ir epidemijų, užgriuvusių XVII–XVIII a. sandūroje, daug lietuvių išmirė ir į jų vietą atsikėlė gudų šeimos[661].

Kitaip tariant, nors geopolitiniu požiūriu čia turime kitos valstybės teritoriją, tačiau istoriškai ir kitoje dabartinės valstybinės sienos pusėje driekiasi istoriškai lietuviškas plotas, su kuriuo esant geresniems valstybių santykiams buvo aktyviai bendraujama, šių teritorijų gyventojai neretai turi bendrų giminystės šaknų. Kaip matyti iš Eĩšiškių autobusų stoties nuotraukų (107 pav.), vietos gyventojų judumas vyksta trimis kryptimis: Vìlniaus, Šalčininkų ir Varėnõs[662], o istoriškai buvusių galimybių lengvai nukakti į Lỹdą nebėra.

659 Poškus Vidas 2016: *Nedingęs Vilnius: miesto akupunktūros*, Vilnius: Tyto Alba, 132.

660 *Cit. veik*.

661 Plačiau apie istorinį kontekstą ir etninių grupių kaitą žr. https://www.vle.lt/straipsnis/asmena/. Dar žr.: Buchaveckas Stanislovas 1992: *Šalčios žemė*, Vilnius: Mintis; Zinkevičius Zigmas 1993a: Pietryčių Lietuva nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. – *Lietuvos rytai*: str. rinkinys, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras; Zinkevičius Zigmas 1993b: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.

662 Pastebėtina, kad Vìlniaus ir Varėnõs rajonai ribojasi su Šalčininkų rajonu.

107 PAV. *Eišiškių autobusų stoties siūlomi kelionių maršrutai* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Be to, maršrutų kiekis rodo aiškią judėjimo artimojoje geografinėje aplinkoje tendenciją – daugiausia maršrutų esama Šalčininkų ir Kalesniñkų kryptimis. Kitaip tariant, toje pačioje kalbinėje ir kultūrinėje zonoje. Tai tik pastiprina ryšį su tam tikru „vietiniu“ regionu ir neskatina platesnės valstybinės kalbos vartosenos kasdienėje aplinkoje.

108 PAV. *Aikštės ir gatvės pavadinimai Eišiškių centre* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Kultūrinės realijos šiame tyrime vertintos dviem aspektais: 1) analizuota istorinių įvykių ir 2) istorinių asmenybių įvardijimų realizavimas Šalčininkų rajono gatvių pavadinimuose.

Pirmiausia norėta išsiaiškinti, su kokiais įvykiais susijusių pavadinimų esama tiriamajame plote ir kokie įvykiai jais aktualizuojami. Tenka daryti išvadą, kad tokių pavadinimų pasitaiko retai ir ne visose tirtose vietovėse: Kovo 11-osios, Nepriklausomybės ir Spalio 25-osios g. Šalčininkuose, Gegužės a., Gegužės 3-iosios ir Vasario 16-osios g. Eišiškėse. Šie vietovardžiai sudaro itin menką bendro tokių pavadinimų masyvo dalį ir realizuoja sąsajas su dviem valstybėmis – Lietuvos Respublika (Kovo 11-osios, Nepriklausomybės[663] ir Spalio 25-osios[664], Vasario 16-osios) ir Lenkija (Gegužės a., Gegužės 3-iosios). Pastebėtina, kad su Lenkija susiję pavadinimai net centrinėje Eišiškių dalyje rašomi dviem – lietuvių ir lenkų – kalbomis[665] (ž. 108 pav.).

Jeigu vertintume vietoves pavieniui, tektų konstatuoti, kad pačiuose Šalčininkuose funkcionuoja oficialiojo priklausymo tam tikrai respublikai reprezentacijos, o štai Eišiškėse du iš trijų pavadinimų suponuoja ryšį su istoriniu bendru Lietuvos ir

663 Sudėtinga atsakyti, su kuria data – 1918-ųjų vasario 16-ąja ar 1990-ųjų kovo 11-ąja – šis pavadinimas siejamas, bet juo aktualizuojama Lietuvos Respublikai itin reikšmingas įvykis.

664 1992 m. spalio 25 d. buvo priimta Lietuvos Respublikos Konstitucija.

665 Paminėtina, kad šiuo metu galiojančiame 2002 m. atnaujintame 1995-aisiais priimto „Lietuvos Respublikos valstybinės kalbos įstatymo“ redakcijos 17.1 skyriuje teigiama: „Lietuvos Respublikoje viešieji užrašai yra valstybine kalba.“

109 PAV. *Skelbimas prie Eišiškių kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Lenkijos valstybės periodu[666]. Be to, ir ši dvinarystė aiškiai atskleidžiama kalbų pasirinkimu. Atskirai paminėtina, kad šie gatvių pavadinimai ne visai atitinka įprastinį tikrinių vardų funkcionavimą – nepaisant to, kad jie yra tikriniai, bet laisvai verčiami iš vienos kalbos į kitą. Tai pasakytina ne tik apie pavadinimus informacinėse lentelėse, bet ir rišlius informacinius tekstus (žr. 109 pav.).

Tiesa, daugeliu atvejų gatvių pavadinimai šiuo metu pateikiami jau tik viena – valstybine – kalba, o dvikalbių pavadinimų istoriją išduoda tik likusios baltos lentelės (žr. 112 pav.).

Iš esmės galima teigti, kad Šalčininkų gatvėvardžiai nerodo ryšių su kitos nei Lietuvos Respublika valstybės istorija, o Eišiškių – priešingai. Taigi pastarojoje vietovėje gatvių pavadinimais atspindimas stipresnis prisirišimas prie Lenkijos istorijos.

Aktualizuojamos istorinės asmenybės rodo kelių tipų ryšius. Vertinant sąsajas su Lietuvos Respublika ir lietuvybe apskritai tenka konstatuoti, kad gatvių pavadinimuose

666 Tai iš esmės pagrindžia ir XX a. šeštajame dešimtmetyje kalbininkų fiksuotą padėtį – Aloyzo Vidugirio teigimu, Eišiškėse lietuviškai kalbančių asmenų nebūta (žr. šioje studijoje aprašytą XX a. šeštojo dešimtmečio ekspediciją į Šalčininkų r.). Taigi lietuvybei plačiąja prasme atsikurti čia reikėjo daugiau laiko ir pastangų.

110 PAV. *Namas Bažnyčios g., Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

111 PAV. *Namas Bažnyčios g., Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

112 PAV. *Namas Vilniaus g., Baltojoje Vokėje* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

randami vos keli tokie pavadinimai: Vytauto g. (Šalčininkuose ir Eišiškėse), Jogailos g. (Šalčininkuose), P. Cvirkos ir S. Rapolionio[667] g. (Eišiškėse). Jais realizuojami kelių skirtingų tipų ryšiai: su Vytautu siejamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės atskyrimo nuo Lenkijos Karalystės ambicijos, Jogaila stereotipiškai priimamas kaip valdovas, sujungęs Lietuvą ir Lenkiją, Stanislovas Rapolionis nukelia į katalikų ir protestantų konfrontacijos ir pirmųjų lietuviškų knygų leidimo laikus, o Petras Cvirka leidžia matyti ryšius tiek su sovietiniu laikotarpiu, tiek ir su to laiko lietuvių literatūra. Vis dėlto pasakytina, kad nei Vytauto, nei P. Cvirkos gatvės nerodo regiono specifikos – abu pavadinimai plačiai vartojami visoje Lietuvoje.

667 Gimė Šalčininkų r., plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/stanislovas-rapolionis/.

Atskirą grupę sudaro XVIII–XIX a. istorinių asmenybių vardais pavadintos gatvės: Šal̃čininkuose M. Balinskio, P. Bžostovskio, A. Mickevičiaus, Stanislavo Moniuškos, J. Sniadeckio, Karolio Vagnerio gatvės; Ei̇̃šiškėse ir Baltõjoje Vókėje A. Mickevičiaus gatvės; Šal̃čininkuose ir Baltõjoje Vókėje T. Kosciuškos gatvės; Jašiū́nuose M. Balinskio ir Jono Sniadeckio gatvės.

Didžioji dalis pavadinimų siejasi su Vìlniaus universitetu: Mykolas Balinskis – istorikas, lenkų kalba publikavęs darbų apie Vìlnių ir Vìlniaus universitetą, dalyvavęs 1831 m. sukilime[668]; Adomas Mickevičius – romantizmo literatūros atstovas, studijavęs Vìlniaus universitete, siekęs dalyvauti 1831 m. sukilime, *Vėlinėse* atspindėjęs Lietuvos įvykius ir papročius[669]; Jonas Sniadeckis – astronomas, matematikas, filosofas, Vìlniaus universiteto rektorius[670]; Stanislavas Moniuška – kompozitorius romantikas, 1840–1858 m. gyvenęs Vìlniuje, dirbęs Šv. Jonų bažnyčios vargonininku, Vìlniaus miesto teatro orkestro dirigentu, sukūręs kantatų lietuviškomis temomis[671]; Povilas Ksaveras Bžostovskis – kunigas, idilių autorius, publicistas, 1762–1774 m. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės didysis raštininkas, 1774–1787 m. referendorius, vėliau įsikūręs netoli Turgẽlių ir ten įkūręs valstiečių savivaldos bendruomenę[672]; Tadas Andrius Bonaventūra Kosciuška – Lenkijos ir Lietuvos politikas, karininkas, save laikęs lietuviu, laiškuose (1790) pabrėždavęs, kad yra Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės pilietis[673].

668 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/mykolas-balinskis/.

669 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/adomas-mickevicius/; Miłosz Czeslaw 1996: *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 230–233, 235–237, 239–260; Venclova Tomas 2019: *Lietuvos istorija visiems* II, Vilnius: R. Paknio leidykla, 28–29.

670 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-sniadeckis/. Jis įvedęs lenkų dėstomąją kalbą universitete ir pastarąjį pavertęs lenkų kultūros židiniu, o „etninių lietuvių kultūrinės aspiracijos [...] Sniadeckiui nerūpėjo“. Vis dėlto universitetas, kuriame 40 proc. studentų buvo iš Vìlniaus gubernijos ir dažnas mokėjo lietuviškai, savaime stiprino tokias aspiracijas ir sudarė sąlygas joms plėtotis (žr. Venclova Tomas 2019: *Lietuvos istorija visiems* I, Vilnius: R. Paknio leidykla, 25).

671 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/stanislaw-moniuszko/. Tiesa, anuomet lietuviška tematika labiau vertintina kaip tam tikras egzotikos motyvas, niekaip nesusijęs su palankumu lietuvybei tokiai, kaip ją suvokiame dabar (plg. Venclova Tomas 2019: *Lietuvos istorija visiems* II, Vilnius: R. Paknio leidykla, 101–102, 164).

672 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/povilas-ksaveras-bzostovskis/. Apie Bžostovskių giminę ir jų veiklą dabartiniame Šal̃čininkų rajone dar žr. Venclova Tomas 2018: *Lietuvos istorija visiems* I, Vilnius: R. Paknio leidykla, 300.

673 Plačiau žr. https://www.vle.lt/straipsnis/tadas-andrius-bonaventura-kosciuska/, dar plg.: „[...] jis buvo senlietuvis – t. y. lenkakalbis Respublikos patriotas, laikęs save ne Karūnos lenku, o lietuviu“ (Venclova Tomas 2018: *Lietuvos istorija visiems* I, Vilnius: R. Paknio leidykla). Iš esmės toks požiūris sutampa su Zigmo Zinkevičiaus aprašytu Pietryčių Lietuvos paradoksu: „[...] dauguma pietryčių Lietuvos gyventojų kalba iš savo tėvų, vietomis senelių ar net proseneliu

113 PAV. *Pagrindinis Jašiūnų dvaro pastatas* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

114 PAV. *Trikalbė Jašiūnų dvaro informacija lankytojams* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Beveik visi šie asmenys atstovavo romantizmo pasaulėžiūrai, pasižymėjusiai pasipriešinimu mechaniškoms ir statiškoms mąstymo formoms, aukštinamomis laisvės, gamtos, prigimties, tautos idėjomis. Tiesa, tautos samprata šiuo atveju ne visai sutampa su dabartiniu suvokimu, besiremiančiu kalbiniu kriterijumi. Pastarasis XVIII–XIX a. sandūroje nebuvo keliamas. Todėl visai nenuostabu, kad daugelis kūrinių rašomi lenkų kalba, bet priskiriami Lietuvai. Įdomu tai, kad Šalčininkų r. Jašiūnų miestelyje Mykolui Balinskui įsigijus dvarą (žr. 113 pav.), šis tapo to meto Vilniaus universiteto šviesuomenės traukos centru. Taigi kultūrinis gyvenimas čia buvęs aktyvus ir pastebimas.

---

paveldėta gudų [...] kalba, bet save laiko lenkais, labiausiai dėl to, kad yra katalikai ir gyveno tarpukario Lenkijos valstybėje“ (Zinkevičius Zigmas 2013: *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 185).

Be to, minėti asmenys sudarė gana glaudų bendravimo ratą, veikė vadovaudamiesi tais pačiais nuostatais ir dėl to jų veikla tapo dar tikslingesnė ir paveikesnė. Pavyzdžiui, Czesławas Miłoszas kelia mintį, kad „*Romantikos*[674] senis bus ne kas kitas, o racionalusis profesorius Janas Śniadeckis“[675]. Taigi veiklių ir apsišvietusių asmenų ryšiai leido jų veiklai būti dar labiau išplėtotai ir matomai ne tik amžininkų – ji savo atspindžius paliko iki šių dienų. Juk būtent tos epochos kultūros ir mokslo žmones primena Šalčininkų rajono gatvės. Tiesa, verta dar sykį priminti, kad romantizmo ir nacionalinių revoliucijų laikotarpiu lietuvybė traktuota tik kaip priklausymas istorinei ir romantizuojamai Lietuvos Didžiajai Kunigaikštystei.

Vienas ryškiausių, gal net stereotipinių lenkų bruožas – itin stiprus religingumas. Sociologinių tyrimų duomenys rodo, kad lenkų religingumas ir aktyvus lankymasis bažnyčioje yra labiau išreikšti nei lietuvių, ir tai laikoma dar viena šių tautų atstovų takoskyra[676]. Pastaruoju metu religingumas nurodomas kaip prototipinis lenko bruožas: „[O šiaip kraštas tikintis yra?] Lenkas be religijos? Tai aš neįsivaizduoju. Labai ir jaunimas... laikosi tų senovinių... [...] sekmadienį jokiais būdais nedirba. [...] laikosi tų gilių tradicijų labai.“[677]

Tad su religingumu iš dalies galima sieti ir kai kuriuos gatvėvardžius, turinčius aiškų krikščionišką ir krikščioniškai lenkišką akcentą. Be to, šis bruožas leidžia numatyti, kad bažnyčios tiesiogiai ar netiesiogiai skleidžiamos etninės ir kultūrinės nuostatos bus labai paveikios[678]. Prie tokių gatvėvardžių priskirtini pavadinimai: Šv. Antano g. Jašiūnuose, Šv. Jono Pauliaus II g. Šalčininkuose ir Eišiškėse[679].

Šv. Jono Pauliaus II ir Česlovo Milošo gatvėvardžiai galėtų būti vertinami dvejopai – kaip ryšys su lenkiškąja kultūra ir kaip sąsaja su plačiuoju, pasauliniu, kontekstu, į kurį orientuoja popiežiaus ir Nobelio premijos laureato statusai. Vis dėlto atkreiptinas

674 Adomo Mickevičiaus 1821 m. eilėraštis.

675 Miłosz Czeslaw 1996: *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos, 235.

676 Plačiau žr. Kazėnas Gediminas, Jakubauskas Adas, Gaižauskaitė Inga, Kacevičius Romualdas, Visockaitė Asta 2014: *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 53, 86, 337, 357.

677 Iš pokalbio su vietos kalbos tvarkytoja. Visas įrašas saugomas Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.

678 Šį poveikį dar labai stiprina ir tai, kad Šalčininkų r. parapijų klebonai su itin menkomis išimtimis yra lenkai (žr. pateikėjos citatą skyrelyje apie kalbų vartojimą bažnyčiose („Kalbų vartojimas sakraliniuose ir ritualiniuose pastatuose“)).

679 Plačiau apie kulto kalbinę raišką kulto pastatuose žr. skirsnį „Kalbų vartojimas sakraliniuose ir ritualiniuose pastatuose“.

dėmesys, kad sąsajų su šiuolaikiniais lietuviškosios kultūros plačiąja prasme atstovais šiuose gatvėvardžiuose nėra realizuojamas.

KALBŲ VARTOJIMAS SAKRALINIUOSE IR RITUALINIUOSE PASTATUOSE

Šalčininkų rajone priskaičiuojama daugiau kaip penkiolika bažnyčių[680], absoliuti jų dauguma katalikiškos, tik Mìkniškėse ir Šalčininkuose yra stačiatikiškos cerkvės[681]. Be bažnyčių, dar būtų galima išskirti ir koplyčias, esančias prie pagrindinių maldos namų ar skirtąsias apeigoms kapinėse, greta jų ar mažesniuose kaimuose (pvz., Dainavõs koplyčia). Taigi pirmiausia egzistuoja žmonių pasidalijimas pagal dvi krikščionybės šakas – katalikybę ir stačiatikybę. Stačiatikių maldos namai tiesiogiai siejasi su rusų kalba. Todėl prie Šalčininkų Šv. Tichono maldos namų[682] parapijiečiams pateikiama informacija rusų kalba (žr. 116 pav.).

Kaip matyti iš nuotraukų, lietuviškai informacija nėra kartojama. Pastebėtina, kad oficiali informacija apie planuojamą statyti didesnę cerkvę šalia dabar egzistuojančių maldos namų pateikiama jau tik lietuviškai (žr. 118 pav.).

680 Akmenỹnės Šv. Kūdikėlio Jėzaus Teresės bažnyčia; Butrimoniū Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia; Dievẽniškių Švč. Mergelės Marijos Rožančinės bažnyčia; Eĩšiškių Kristaus Karaliaus Žengimo į Dangų bažnyčia; Gõjaus Šv. Mikalojaus Stebukladario sentikių cerkvė; Jašiū́nų Šv. Onos bažnyčia; Kalesniñkų Švč. Mergelės Marijos Nekaltojo Prasidėjimo bažnyčia; Mìkniškių Dievo Motinos ikonos „Visų liūdinčiųjų Džiaugsmas“ cerkvė; Nórviliškių Švč. Mergelės Marijos, Gailestingumo Motinos, bažnyčia; Pabarẽs Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia; Rũdninkų Švč. Trejybės bažnyčia; Šalčininkẽlių Šv. Jurgio bažnyčia; Šalčininkų Šv. apaštalo Petro bažnyčia; Šalčininkų Šv. Tichono maldos namai; Tãbariškių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčia; Turgẽlių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčia.

681 Pastebėtina, kad Mìkniškėse ir Gõjuje susiformavusios unikalios rusakalbių bendruomenės: Mìkniškės dažnai prilyginamos stačiatikių vienuolynui, o Gõjuje gyvena sena sentikių bendruomenė.

682 Pati stačiatikių bendruomenė Šalčininkuose įregistruota palyginti neseniai – tik 1995 m. (plačiau žr. prieigą internete: https://www.orthodoxy.lt/blagochiniya/vilenskoe-okruzhnoe/prikhody-vilenskogo-okruzhnogo-blagochiniya/molitvennyi-dom-vo-imya-svyatitelya-tikhona). Didesnės cerkvės statybos pradėtos 2021 m., žr. „Krikščionio žodžio“ laidą, skirtą Šalčininkų Šv. Tichono parapijai (*Во имя святителя Тихона. Хрестианское слово*. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=yXcXKildVEU), dar žr. В Шальчининкай стартует строительство православной церкви. – *Шальчя* 39(343), 2021-10-01.

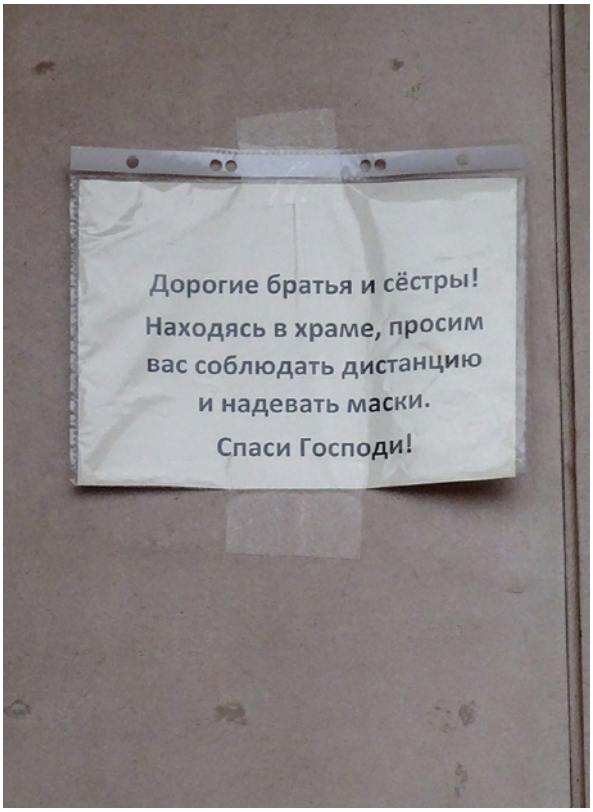

115 PAV. *Šv. Tichono maldos namai Šalčininkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

116 PAV. *Informacija lankytojams ant Šv. Tichono maldos namų durų* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

117 PAV. *Šv. Tichono maldos namų eksterjero detalė* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

118 PAV. *Informacija apie planuojamas Šv. Tichono cerkvės statybas greta dabar egzistuojančių maldos namų* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Pagal nusistovėjusią tradiciją apeigos stačiatikių bažnyčioje vyksta bažnytine slavų kalba[683], tad šiuo atveju, skirtingai nuo katalikybės, kalbų pasirinkimas neegzistuoja. Vis dėlto parapijiečiai, duodami interviu, į savo kalbą įterpia ir lenkiškų, ir lietuviškų žodžių, kas aiškiai rodo, kad kasdieniame bendravime jie vartoja ne tik rusų, bet ir šias kalbas[684].

Kalbant apie katalikiškas parapijas, pasakytina, kad čia meldžiamasi tiek lietuvių, tiek lenkų kalbomis – tai priklauso nuo parapijos tautinės sudėties ir poreikio. Informacija prie maldos namų pateikiama taip pat dviem kalbomis. Pastebėtina, kad toli gražu ne visuomet ta pati informacija kartojama abiem kalbomis – variantų pasitaiko įvairių (žr. 119–122 pav.).

683 Išimtį sudaro kol kas tik viena Šv. kankinės Paraskevės cerkvė Vìlniuje, kur stačiatikių apeigos vyksta lietuviškai (žr. šios parapijos tinklalapį: https://www.paraskevi.lt/).

684 Išsamiau žr. „Krikščionio žodžio" laidą, skirtą Šalčininkų Šv. Tichono parapijai (*Во имя святителя Тихона. Хрестианское слово*. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=yXcXKildVEU).

119 PAV. *Skelbimas prie Šalčininkų Šv. Petro bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

120 A–B PAV. *Skelbimai prie Jašiūnų Šv. Onos bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

121 PAV. *Saugos informacija prie Turgelių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

122 PAV. *Saugos informacija prie Tabariškių Švč. arkangelo Mykolo bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

123 PAV. *Butrimonių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios fasadas* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

124 PAV. *Butrimonių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios interjero detalė* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Bažnyčioje vartojamų kalbų problema Vilnìjos regione, taigi ir Šaĩčininkų rajone, yra gana sena. Zigmas Zinkevičius rašo, kad „Šv. Jono parapinėje bažnyčioje XVIII a. pradžioje sekmadieniais buvo sakomi du pamokslai: lietuviškas ir po to lenkiškas. Tačiau 1738 m. lietuviškų pamokslų sakymas staiga nutrauktas.“[685] Vytauto Merkio duomenimis, XIX a. antrajame dešimtmetyje lietuvių kunigų neturėjo tik Tãbariškių, Rũdninkų ir Šaĩčininkų parapijos, lietuvių kunigus turėjo net tuometinės Vyšniãvo dekanato parapijos, pvz.: Geranáinys, Dievẽniškės ir kt., tačiau visame Šaĩčininkų regione tuo metu jau sparčiai vyko lietuvių asimiliacija ir lietuvio kunigo buvimas dažnai nebuvo pakankama atsvara[686].

685 Zinkevičius Zigmas 2013: *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 164.

686 Plačiau žr. Merkys Vyrautas 2006: *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus, 192–195.

Padėtis kiek keitėsi XIX a. antrojoje pusėje, bet 1920–1939 m. laikotarpiu Šalčininkų rajone buvo siekiama sutapatinti dvi sąvokas – lenko ir kataliko: „Lenkijos okupacijos metais Šalčininkų (kaip ir Vilniaus) krašto gyventojai neturėjo pasų, o bažnytinėse gimimo ir sutuoktuvių knygose buvo įrašoma tik religija. Tuo metu visi katalikai buvo laikomi lenkais. Tai buvo viena iš priežasčių, kodėl taip sparčiai nyko lietuvybė.“[687]

Itin didelė įtaka teko atskiroms asmenybėms, kurios turėjo didelę įtaką visuomenėje. Štai pasakojama, kad „1941–1942 mokslo metais Akmenynės mokykloje tikybą dėstė kunigas Vladas Garbovskis. Veikiant lietuviškai mokyklai vietos bažnyčioje pamaldos vykdavo ne tik lenkų, bet ir lietuvių kalba.“[688] Ši citata svarbi bent dviem aspektais: pirma, kunigas rinkosi vartoti (vadinasi, ir pats mokėjo) lietuvių kalbą per pamaldas ir taip palaikė vietos lietuvių bendruomenę; antra, akivaizdu, kad švietimo ir kulto paskirties institucijos yra glaudžiai ir tiesiogiai susijusios[689].

Šiuo metu pamaldos tebevyksta dviem kalbomis, dauguma kunigų – lenkai, bet išmokę ir lietuvių kalbą: „Mišios lenkų kalba, paskui lietuvių, paskui vėl lenkų. O kunigai praktiškai visi... [...] Lietuvio? Tiktai Dieveniškėse yra lietuvis. Labai labai senas kunigas, toks truputį keistokas, bet jisai, sakyčiau, kunigas iš pašaukimo. [...] O šiaip tai daugiausia lenkai kunigai. Na, lietuviškai kalba. Privalo, nes mišios vyksta lietuviškai, bet visi baigė Lenkijoje.“[690]

Taigi lietuvių kalba yra vartojama iš būtinybės, bet dažniau renkamasi ir patogiau jaučiamasi vartojant lenkų kalbą. Ji dominuoja ir prie bažnyčių pateikiamoje informacijoje. Gana artimas yra informacinių skelbimų prie kapinių tipas – tai irgi iš dalies siejasi su religiniu aspektu, be to, informaciją pateikia ne atskiri asmenys, o institucija (žr. 125 pav.).

687 Plačiau žr. Liesis Antanas, Niūniavaitė-Lesienė Jovita 2012: *Kova už Šalčininkų kraštą ir lietuvybės išsaugojimą*, Vilnius: Versmės, 13.

688 *Cit. veik.*, 65.

689 Apie institucijų poveikį kalbiniams įpročiams ir kalbinei kaitai plačiau žr. skirsnį „Šalčininkų rajono sociokultūriniai tinklai“.

690 DZ, 2021 – pokalbis su Danute Zinkevičiene.

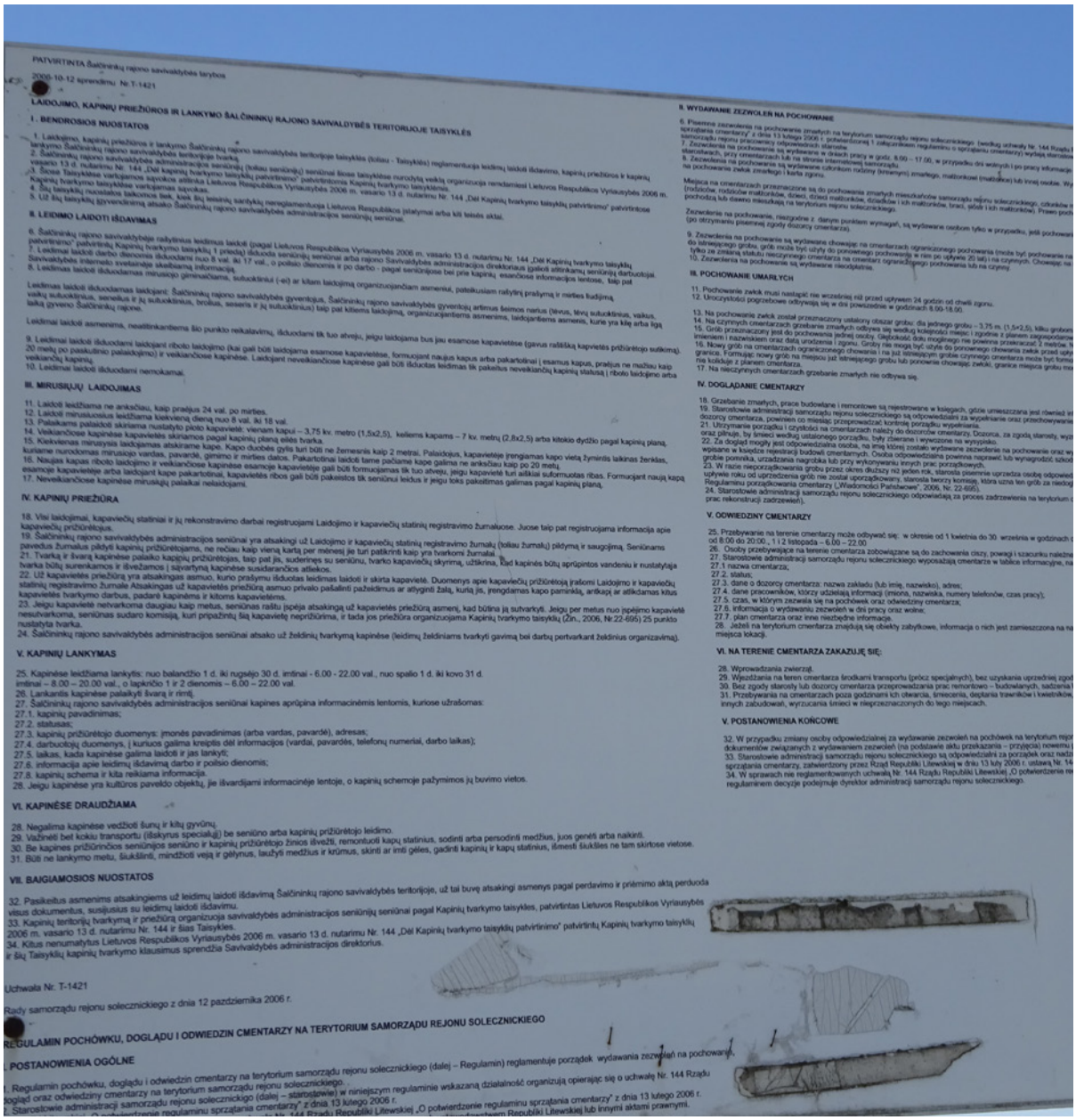

PATVIRTINTA Šalčininkų rajono savivaldybės taryboss
2006-10-12 sprendimu Nr.T-1421

LAIDOJIMO, KAPINIŲ PRIEŽIŪROS IR LANKYMO ŠALČININKŲ RAJONO SAVIVALDYBĖS TERITORIJOJE TAISYKLĖS

I. BENDROSIOS NUOSTATOS

II. LEIDIMO LAIDOTI IŠDAVIMAS

III. MIRUSIŲJŲ LAIDOJIMAS

IV. KAPINIŲ PRIEŽIŪRA

V. KAPINIŲ LANKYMAS

VI. KAPINĖSE DRAUDŽIAMA

VII. BAIGIAMOSIOS NUOSTATOS

Uchwała Nr. T-1421

Rady samorządu rejonu solecznickiego z dnia 12 października 2006 r.

REGULAMIN POCHÓWKU, DOGLĄDU I ODWIEDZIN CMENTARZY NA TERYTORIUM SAMORZĄDU REJONU SOLECZNICKIEGO

I. POSTANOWIENIA OGÓLNE

II. WYDAWANIE ZEZWOLEŃ NA POCHOWANIE

III. POCHOWANIE UMARŁYCH

IV. DOGLĄDANIE CMENTARZY

V. ODWIEDZINY CMENTARZY

VI. NA TERENIE CMENTARZA ZAKAZUJĘ SIĘ:

V. POSTANOWIENIA KOŃCOWE

125 PAV. *Informacinis stendas prie Turgelių kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

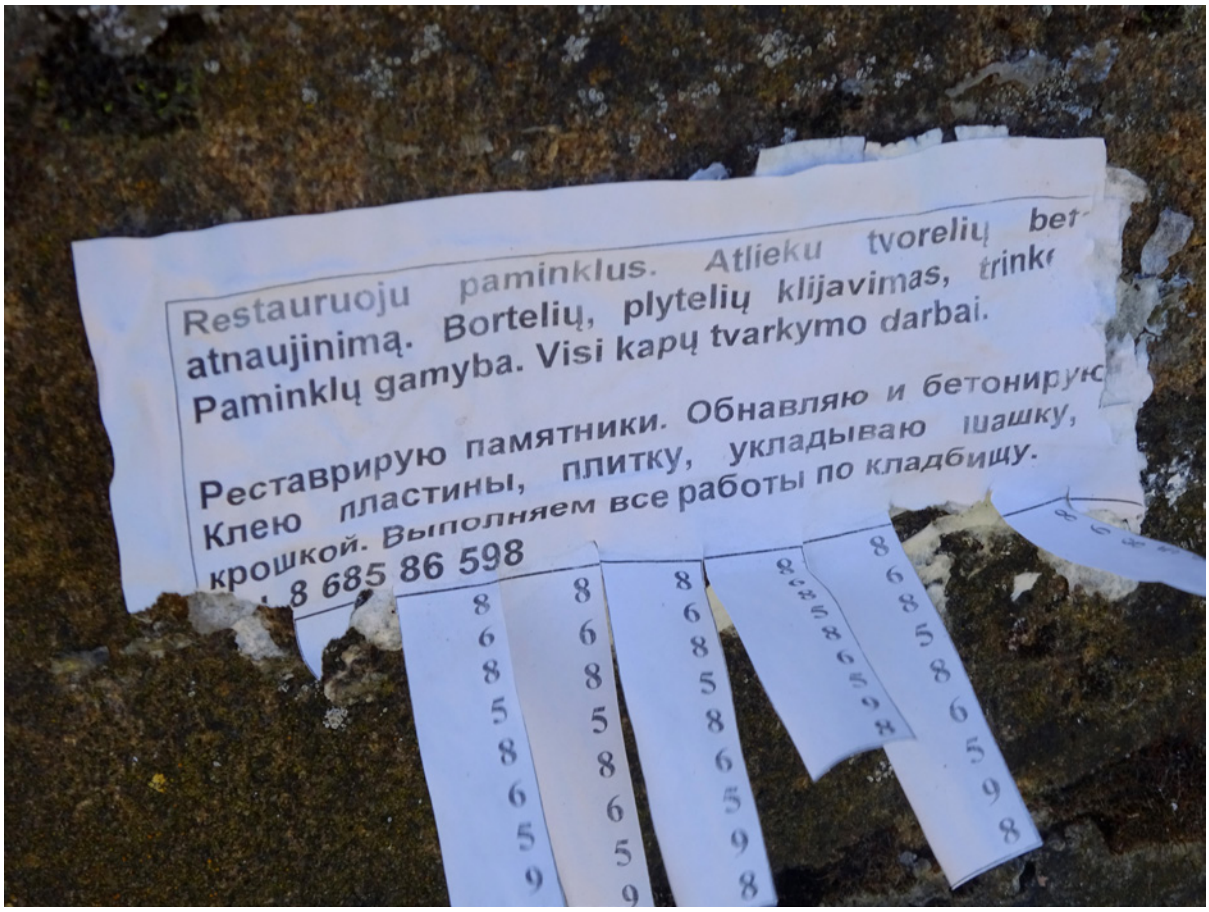

126 PAV. *Skelbimas apie atliekamus darbus prie Jašiūnų kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

Jeigu prie kapinių informaciją pateikia ne institucija, o asmuo, tada dažniausiai rašoma lietuvių ir rusų kalbomis (žr. 126 pav.).

Toks pats kalbų pasirinkimas ir kituose atskirų asmenų ar privačių įmonių skelbimuose (žr. 127–128 pav.).

Taigi galima pastebėti, kad informaciniuose skelbimuose, platinamuose oficialių institucijų, paprastai vartojamos lietuvių ir lenkų kalbos[691], o štai privačių asmenų ar verslo skelbimuose dažniau – lietuvių ir rusų kalbos. Kitaip tariant, galima svarstyti apie tai, kad oficialesnio, tarsi aukštesnio statuso, informacija, be valstybinės, dar skelbiama ir lenkų kalba, o štai kasdieniai, praktiniai, utilitarinio pobūdžio skelbimai dažniau būna su rusų kalbos elementais. Šie kasdieniai skelbimai greičiausiai labiau reaguoja į tikrąją padėtį Šalčininkų rajono kalbų rinkoje, todėl galima svarstyti apie

691 Kalbų pateikimo tvarka neretai įvairuoja, sunku išskirti kokius bendrus dėsningumus.

127 PAV. *Paslaugų skelbimas Jašiūnuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

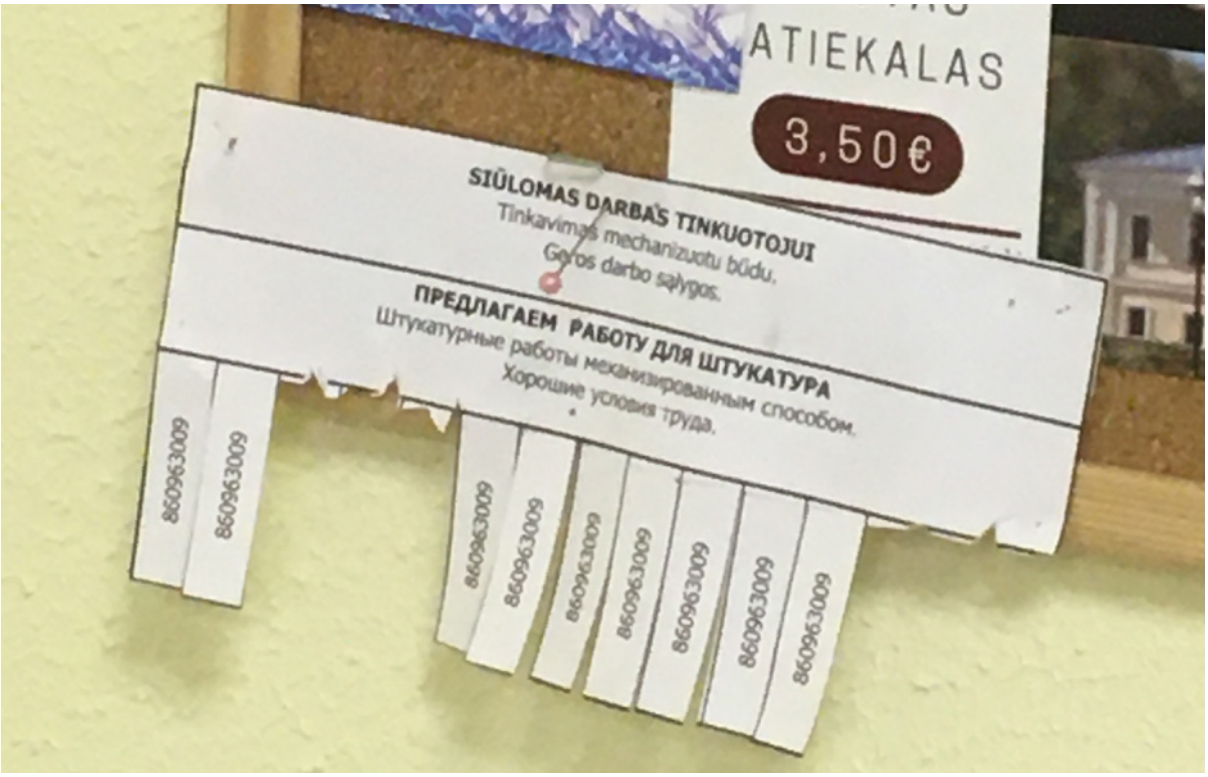

128 PAV. *Darbo pasiūlymas Jašiūnuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

tai, kad vietoje tradiciškai įvardijamos lietuvių ir lenkų kalbų konkurencijos, vis labiau ryškėja ir kita (lietuvių ir rusų) besivaržančių dėl vartojimo dažnumo kalbų pora. Tokį rusų kalbos pozicijų stiprėjimą matytume ir peržvelgę vietos spaudą.

Šalčininkų rajone leidžiami du regioniniai laikraščiai – *Šalčia* ir *Šalčios žinios*. Savo tinklalapyje *Šalčia* prisistato šitaip: „Šalčininkų rajono laikraštis „Šalčia“ („Шальчя“ rusų kalba). Leidžiamas penktadieniais rusų kalba (su puslapiais, publikacijomis lietuvių ir lenkų kalbomis).“[692] Taigi lietuvių ir lenkų kalbos šiuo atveju yra tarsi papildomos šalia rusų kalbos.

Šalčios žinios eina dviem kalbomis – lietuvių ir rusų. Šis laikraštis turi ir savo svetainę „Facebook“ tinkle. Ir šiuo atveju dominuoja rusų kalba – ja didžiąja dalimi bendraujama „Facebook“ svetainėje. O patys tą pačią dieną išeinantys *Šalčios žinių* numeriai skelbia nevienodą informaciją, pavyzdžiui, spalio 1 d. numeryje rusiškai rašoma apie pradedamas Šv. Tichono cerkvės statybas, o lietuviškoje versijoje kalbama apie restauruojamą Turgẽlių seniūnijoje esančios Paulavos respublikos ledainę.

Abiem kalbomis publikuojama informacija apie „naujus vandentiekio ir nuotekų šalinimo tinklų kilometrus devyniose Eišiškių gatvėse“[693]. Taigi informacija dalijama tarsi į tris dalis: bendrąją (skirtą ir lietuviams, ir rusiškai skaitantiesiems), aktualesnę lietuviams ir aktualesnę rusiškai skaitantiesiems. Be to, rusiškasis variantas yra 6 puslapių, o lietuviškasis – 4. Taigi daugiau informacijos pateikiama rusų kalba.

Ši kalba dažnai pasitelkiama ir kaip tarpinė, padedanti išvengti lietuvių ir lenkų nesusikalbėjimo. Pastebėtina, kad neretai ir skelbimai rašomi trimis kalbomis, o ne vien lietuvių ir lenkų (žr. 129 pav.).

Taigi akivaizdu, kad keliakalbiame aptariamojo regiono sociume lietuvių kalba užima valstybinės, t. y. privalomosios, kalbos poziciją, bet nėra pagrindinė bendravimo kalba. Nors dėl visuotinio lietuvių, kaip valstybinės, kalbos vartojimo jos pozicijos stiprėja, tačiau kol kas tai nėra pagrindinis, pirmasis, komunikacijos akto pasirinkimas. Žinoma, kaip buvo pastebėta per ekspedicijas, parduotuvių, paštų darbuotojai su nepažįstamaisiais linkę kalbėti lietuviškai, bet tai ne visuomet pavyksta. Pavyzdžiui, Jašiūnų dvaro techniniai darbuotojai lietuviškai gebėjo tik pasisveikinti, o Butrimonių

692 Žr. laikraščio *Šalčia* svetainę: http://www.salcia.lt/apie-mus/.

693 Nauji vandentiekio ir nuotekų šalinimo tinklų kilometrai devyniose Eišiškių gatvėse. – *Šalčios žinios* 39(8389), 2021-10-01. Plg. Новые километры водопровода и канализации на девяти улицах Эйшишкес. – *Вести Шальчи* 76(2352), 2021-10-01.

129 PAV. *Namų valdos pardavimo skelbimas Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

bažnyčioje buvo bendraujama rusų kalba, nes užrašytoja nekalbėjo lenkiškai, o kalbinamasis – lietuviškai.

Keltina mintis, kad per lenko / lietuvio / gudo tautinių savimonių sintezę susiformavęs vietinio gyventojo tapatumas iš esmės apsunkina pietrytinio Lietuvos kampo lietuvėjimo procesus. Tiek gatvėvardžiuose atspindimų sąsajų su Lietuvai svarbiomis asmenybėmis, įvykiais ir vietovėmis stygius, tiek dvikalbės katalikybės, vis dar dominuojant lenkų kalbai, stiprumas, tiek ir keliakalbė spauda, kurioje lietuviški leidiniai nesudaro dominuojančios daugumos, rodo silpną regiono ryšį su gyvenamąja vieta – Lietuvos Respublika. Kaip teigiama Marijos Norkūnaitės tyrime, tenka konstatuoti, kad Lietuvos teritorija *de jure* darosi mažesnė nei *de facto*, nes operuojant tautiniais sentimentais Lietuvos pietryčiuose nesiformuoja vidinis valstybinis tapatumas[694].

694 Norkūnaitė Marija 2016: Valstybė, mažesnė už savo teritoriją. Kovos dėl valstybinio tapatumo Šalčininkų krašte. – *Politologija* 2(82), 75–116.

ŠALČININKŲ KRAŠTAS: KALBŲ IR KULTŪRŲ KAITOS SPECIFIKA

ŠALČININKŲ RAJONO GYVENTOJŲ TAPATYBĖ

Nijolė Tuomienė, Violeta Meiliūnaitė

Pietryčių Lietuva – kraštas, kuriame galima sutikti žmonių, kalbančių trimis, o kartais ir keturiomis kalbomis: lietuvių, baltarusių, lenkų ir rusų. Istoriškai susiklostė taip, kad visi jie gyvena čia. Neišvengiantis aštrių politinių, socialinių ir ekonominių problemų margaspalvis regionas, ten gyvenančių žmonių nuomone, brangus tuo, kad visi čia skirtingi, bet kartu ir panašūs, ir kiekvienas iš jų čia jaučiasi namuose. Šį paribio regioną ištyrę lietuvių antropologai[695] įrodė, kad Pietryčių Lietuvos gyventojai – tiek lietuviai, tiek kitakalbiai – šiame krašte gyvena iš kartos į kartą ir į šias teritorijas nėra atsikraustę ar atvežti iš kitų vietovių.

Verta prisiminti, kad daugelis Šalčininkų rajono gyventojų tapatybės tyrėjų teigia, jog vietiniai žmonės tapatinasi ne su kokia konkrečia gyvenviete ar net valstybe, bet su gyvenamuoju kraštu[696]. Teigiama, kad tokį požiūrį suformavo istorinės

695 Balčiūnienė Irena, Česnys Gintautas 1988*: Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija*, Vilnius: Mokslas.

696 Plačiau apie tokią apibrėžtą ir gana uždarą lokaliąją tapatybę Šalčininkų krašte žr. Czech Beata, Wróblewska Anna 1993: Różnice w obrzędach i zwyczajach Białorusinów, Polaków i Litwinów na wschodniej Litwie. – *Konteksty: polska sztuka ludowa* 47(3–4), 76–84; Daukšas Darius 2008: Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17), 57–72; Šliavaitė Kristina 2015a: Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniuose kontekstuose. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 15(24), 27–51; Šutinienė Irena 2015: Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūrėje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 37(2), 85–105; Šutinienė Irena 2016: Istorinė atmintis ir etninių grupių identitetas. – Monika Frėjūtė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė. *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 78–106; Vyšniauskas Vidmantas 2020b: „Čia pas mus“ – kraštietiškumas Pietryčių Lietuvoje: Šalčininkų rajono atvejis. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 20(29), 81–104; Vyšniauskas Vidmantas 2020a: *Aš – miesjcova, o Jūs – przyjiezny:* identiteto ribos brėžimas Šalčininkų rajone. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46(1), 29–47.

aplinkybės: dabartinė rajono teritorija ne sykį buvo priskirta įvairioms valstybėms (Rusijai, Lenkijai, Lietuvai). Taigi bene patikimiausia save tapatinti su vietos kraštu, apylinkėmis, suvokiant jas kaip atskirą, unikalų regioną, savo prigimtimi iki galo nepriskirtiną nė vienai oficialiai teritorijai[697].

Remiantis Vidmanto Vyšniausko tyrimų duomenimis, šio krašto gyventojų „savumo“ kategorija matuojama pagal tokius kriterijus: „1. Yra gimęs ir visą gyvenimą pragyvenęs Šalčininkų rajone. 2. Turi gilias šaknis rajone. 3. Turi materialinių vertybių, „įrodančių“ žmogaus vietinę kilmę. 4. Supranta vietos kultūrą. 5. Moka Šalčininkų rajone vartojamas kalbas.“[698]

Šie kriterijai iš esmės sutampa su regionų kultūros tyrėjų suformuluota žodžio įsitvirtinimo kalboje schema, rodančia, kokios svarbios yra istorinės, kultūrinės, tapatybinės žodžio reikšmės semos.

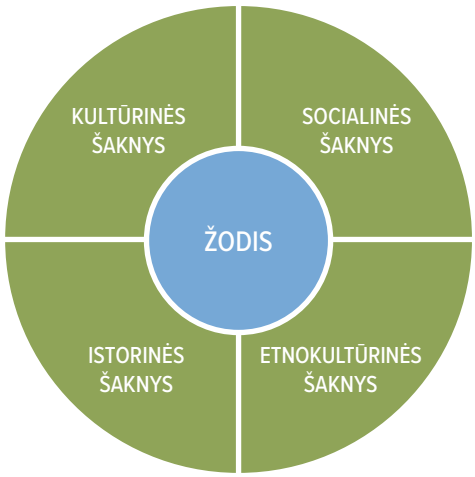

130 PAV. *Žodžio įsišaknijimo schema*[699]

697 Taigi formuojasi palyginti kompaktiška lokalioji tapatybė. Panašų atvejį Mažojoje (arba Prūsijos) Lietuvoje yra aprašiusi Nijolė Strakauskaitė (plačiau žr. Strakauskaitė Nijolė 2012: Lokalios tapatybės (Prūsijos Lietuva) aktualizavimo tradicija Rytų Prūsijoje XIX–XX a. sandūroje: problemos atspindys Franzo Tetznerio ir Alberto Zwecko darbuose. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 87–109).

698 Vyšniauskas Vidmantas 2020a: *Aš – miesjcova, o Jūs – przyjiezny:* identiteto ribos brėžimas Šalčininkų rajone. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46(1), 36.

699 Cituojama iš Augustinaitis Arūnas, Zabarskaitė Jolanta, Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta, Labanauskas Liutauras, Kiškienė Austė, Venckus Remigijus, Rudokas Kastytis 2017: *Naujos tradicinės regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Kazimiero Simonavičiaus universitetas, 110.

Cituojama schema iš dalies sutampa su Vyšniausko nustatytais įsišaknijimo, arba savumo, priklausymo tam tikrai vietai kriterijais. Svarbu istorija, tam tikras socialinio vertinimo komponentas (galėtume jį pavadinti prestižu), kultūrinės tradicijos tęstinumas ir sąsaja su kažkokia platesne istorine-kultūrine zona (arba etnografinė priklausomybė). Įdomu tai, kad kalbant apie vietoves irgi galima išskirti jų įsišaknijimo požymius ir jų raišką (remiamasi kalbinio kraštovaizdžio duomenimis). Šiuo aspektu tyrinėti Šalčininkų rajoną labai palanku ir atitinka pačią kalbinio kraštovaizdžio tyrimo koncepcijos esmę – per kalbinius ženklus išskirti kalbinių / kultūrinių grupių ribas ir jų socialinį svorį.

Siekiant analizuoti kalbų sąveiką[700] regione, svarbu aiškiai išskirti kelis Šalčininkų regionui svarbius tapatybės suvokimo aspektus. Šioje studijoje jau ne kartą atkreiptas dėmesys, kad šiame etniniu požiūriu margame krašte susiformavo išskirtinė tapatybė, savo prigimtimi kiek panaši į tą, kurią randame Mažojoje Lietuvoje[701].

---

700 Vienas iš akivaizdžiausių, kiekvienam pastebimų ir gerai atspindinčių kalbų santykius tam tikroje teritorijoje rodiklių – kalbinis kraštovaizdis. Tradicinis jo apibrėžimas remiasi rašytine kalbos (kalbų) forma, matoma aplinkoje: „Viešųjų kelio ženklų, reklaminių stendų, gatvių pavadinimų kalba, vietovardžiai, komercinių parduotuvių iškabos ir viešieji ženklai ant vyriausybės pastatų deriniai sudaro tam tikros teritorijos, regiono arba miesto kalbinį kraštovaizdį“ (*The language of public road signs, advertising billboards, street names, place names, commercial shop signs, and public signs on government buildings combines to form the linguistic landscape of a given territory, region, or urban agglomeration*. – Landry Rodrigue, Bourhis Richard 1997: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: an Empirical Study. – *Journal of Language and Social Psychology* 16(1), 23–27. Prieiga internete: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0261927X970161002). Kalbinio kraštovaizdžio įvairovė geriausiai atsiskleidžia zonose, kuriose aktyviai sąveikauja kelios kalbos. Tai gali būti tradicinis keliakalbių bendruomenių bendras gyvenimas (pvz.: baskų ir ispanų Katalonijoje (plg. Cenoz Jasone, Gorter Durk 2006: Linguistic Landscape and Minority Languages. – *International Journal of Multilingualism* 3(1), 67–80; Comajoan Llorenç, Long Ethan 2012: The Linguistic Landscape of Three Streets in Barcelona: Patterns of Language Visibility in Public Space. – *Minority Languages in the Linguistic Landscape*, eds. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 183–202), anglų ir prancūzų Kvebeke (plg. Leimgruber Jakob R. E., Fernández-Mallat Víctor 2021: Language attitudes and identity building in the linguistic landscape of Montreal. – *Open Linguistics* 7(1), 406–422. Prieiga internete: https://doi.org/10.1515/opli-2021-0021), slavų tautų atstovų ir lietuvių Pabradėje (plg. Gruodytė Joana 2016: Tarmių vartojimas Pabradėje (skelbimų duomenys). – *Taikomoji kalbotyra* 8, 244–260. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17513) arba dėl pragmatinių priežasčių (prekybos, turizmo ir pan.) susiklostęs įvairiakalbis kraštovaizdis.

701 Plg. Strakauskaitė Nijolė 2012: Lokalios tapatybės (Prūsijos Lietuva) aktualizavimo tradicija Rytų Prūsijoje XIX–XX a. sandūroje: problemos atspindys Franzo Tetznerio ir Alberto Zwecko darbuose. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija, 87–109.

Taigi Šal̃čininkų rajono punktuose buvo apklausti 42 vietiniai gyventojai. Įrašyti skirtingo amžiaus informantai, kuriuos sąlyginai galima priskirti vidurinei (~39–57 m.) ir vyresniajai (~58–85 m. ir vyresni) kartai. Iš jaunosios kartos atstovų (~25–38 m.) rišlių pasakojimų įrašyta nedaug, daugiausia – trumpi dialogai, atsakymai į konkrečius klausimus. Keli drąsiau išsakė savo požiūrį į vietiškumą, etninius dalykus, daugiakalbystę, tautybės ir kalbos sąsajas. Dalis kalbintų jaunų žmonių nesutiko būti įrašomi.

Įrašytuose pokalbiuose aptariamos įvairios temos. Informantai stengėsi aiškiau suformuluoti atsakymus į kelis svarbius klausimus: kaip jų gimtosiose apylinkėse suvokiami ir formuluojami tautiškumo ir pilietiškumo klausimai, kaip kuriama krašto gyventojų tapatybė, kaip klostosi santykiai su kitomis regione gyvenančiomis etninėmis grupėmis. Pokalbiai vyko daugiausia lenkų, rusų ir baltarusių kalbomis – su pašnekovais bendrauta ta kalba, kurią jie pasirinkdavo, – gimtąja arba ta, kuria galima susikalbėti. Tik keli atsitiktinai užkalbinti gyventojai į pateiktus klausimus atsakė lietuvių kalba. Tai dažniausiai nevietiniai – gimę kitur ir į tiriamąsias apylinkes atvykę dirbti (mokytojai, pasienio darbuotojai) arba gyventi (pvz., vedybų keliu). Tačiau, kaip teigė apklausti žmonės, iš esmės visi jie lietuviškai supranta: „Nėjau į lietuvišką mokyklą, tik į rusišką, bet daug metų visur girdžiu lietuvių kalbą – iš televizijos, iš savo vaikų, kai nuvažiuoju į Varėną ar į Vilnių. Kalbėti dar sunku, bet man viskas aišku, maža ko nesuprantu“ (59 m. moteris, Eĩšiškės). Kito vyresnio amžiaus gyventojo teigimu, „mes čia mokame daug kalbų, bet nei vienos gerai“. Miestuose ir mieteliuose gyvenantis jaunimas lietuviškai bendrauja laisvai. Tačiau kaimo vietovėse į sudėtingesnius klausimus, užduotus lietuvių kalba, atsakymą pradeda formuluoti lietuviškai, bet mintį baigia rusiškai arba lenkiškai, nes šiomis kalbomis jiems lengviau „aiškiai dėstyti mintis“.

Šal̃čininkų rajono apylinkės priskiriamos etnokultūriniam Dzūkìjos regionui (išskyrus Dievẽniškių apylinkes) ir sudaro nemažą pietų aukštaičių dzūkų patarmės ploto dalį. Tačiau tiek vyresniosios, tiek vidurinės kartos rajono gyventojai savęs su dzūkais netapatina. Jaunoji karta iš savo tėvų ar senelių pietų aukštaičių tarmės nėra girdėję. Dažnas negali pasakyti, kokia lietuvių tarmė jų gimtosiose apylinkėse galėjo skambėti XX a. pradžioje ar anksčiau. Taip pat jiems sudėtinga įvardyti, kuriam Lietuvos regionui priklausytų, pvz.: Butrimónys, Baltóji Vókė, Tãbariškės, Jašiū́nai ir Eĩšiškės.

Ankstesni tyrimai rodo, kad Pietryčių Lietuvoje itin didelę reikšmę turi regioninė tapatybė ir apskritai lokalumas, tačiau šis jo turinys yra visai ne etnokultūrinis *dzūkiškumas*, o apskritai savęs tapatinimas su Vìlniaus kraštu, arba Vilnijà. Taip pat dažnai išskiriama arba pabrėžiama ir pilietinė savo daugiasluoksnė tapatybė. Kitaip tariant, dažnam vietiniam gyventojui svarbi *vietiškumo* samprata – tarp etninių grupių (lenkų, rusų, baltarusių, netgi lietuvių) paplitęs suvokimas apie žmonių skirstymą į *vietinius* ir *nevietinius*[702]. Vietinių žmonių nuomone, Šal̃čininkų rajono gyventojai skirstomi į vietinius lenkus, vietinius baltarusius arba tiesiog vietinius.

Todėl dažno informanto, paprašyto įvardyti savo tautybę, atsakymas susideda iš kelių dėmenų[703]: Lietuvos lenkas, lenkų kilmės lietuvis, lenkas iš Vìlniaus krašto, lenkas, kalbantis rusiškai, katalikas – taigi lenkas ir panašiai[704]. Nors respondentai ir laiko save lenkais, tačiau savo lenkiškumu, t. y. etninės savivokos dalykais, pernelyg nesidomi. Baltõsios Vókės, Butrimoniū̃, Eĩšiškių, Gudẽlių, Jašiū́nų, Tãbariškių, Turgẽlių apylinkėse gyvenantys vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai apskritai nėra tikri dėl savo lenkiškumo ir prisipažįsta, kad nesusimąsto ir nesistengia sau atsakyti į klausimus dėl vietiškumo, tautybės, etniškumo. Dažnas informantas, pasakodamas gyvenimo istoriją, klausytojui atskleidžia savo praeities versiją, kaip jis ją supranta. Deja, dažnai įrašytų naratyvų tikrumas ar dirbtinumas negali būti patikrintas, todėl tyrėjui belieka pasitikėti pasakojančiu žmogumi. Pažymėtina, kad žmogus ir bendruomenė, kurioje jis gyvena, tokiais pasakojimais tiki. Būtent šis tikėjimas ir tai, kad pasakojamus dalykus pripažįsta aplinkiniai, ir yra viena iš esminių sąlygų turėti vietinį statusą ir skirtis nuo atvykusiųjų.

Tiriamojo Šal̃čininkų rajono gyventojams, laikantiems save vietiniais, yra svarbus ne tik faktas, kad jie patys gimė Šal̃čininkų rajone, bet ir tai, kad šiose žemėse gyveno ir jų protėviai. Šie žmonės dalijasi prisiminimais ar istorijomis, kurios patvirtina jų vietinę kilmę. Pastebima dar viena vietinio gyventojo savybė – materialių

---

702 Plg. Korzeniewska Katarzyna 2013: „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). – *Etniškumo studijos* 2, 167–174.

703 Geben Kinga 2014: Trudności młodzieży polskiej na Litwie w uczeniu się języka ogólnopolskiego. – *Kalba ir kontekstai. Mokslo darbai* VI, 1(2), 186–197.

704 Geben Kinga 2013: Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. – *Miestai ir kalbos* 2. *Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*: kolektyvinė monografija, red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 217–234.

vietiniškumo įrodymų turėjimas. Tai dažniausiai yra namai, kuriuose žmogus gyvena ar gyveno vaikystėje, kapai, dokumentai. Pavyzdžiui, mergina (J. G., g. 1999 m.), gyvenanti Jašiūnų miestelyje, rusų kalba svarsto savo tautybės klausimus[705]: „Giminėje visi lenkai, seneliai ir tėvai lenkai, todėl ir aš lenkė. Įrašyta dokumentuose. Artimieji čia palaidoti. Šitą namą senelis pats pastatė."

Galų gale skirtį tarp vietinių ir nevietinių padeda pajausti gebėjimas kalbėti visomis Šalčininkų rajone paplitusiomis kalbomis arba jų atmainomis. Svarbu atkreipti dėmesį, kad *vietiniškas* identitetas būtent ir yra stipriausias vyriausiosios kartos, kuri pergyveno Antrąjį pasaulinį karą, sunkius pokario, kolektyvizacijos laikus. Tokio identifikavimosi logiką paaiškina 83 m. amžiaus vyro iš Eišiškių išsakyta pozicija, kad toks identifikavimasis – savisaugos neramiais laikais dalis.

Pietryčių Lietuvos tautiškumo ir identiteto tyrėjai pabrėžia šio paribio regiono etninio identiteto kintamumą, situaciškumą, neapibrėžtumą. Mokslininkų darbuose *tuteišiais* vadinama grupė Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų, neturinčių iki galo aiškiai suformuotos tautinės tapatybės, kurie kaimo vietovėse kalba lenkų, rusų, baltarusių ir lietuvių kalbų mišiniu, bet vienokiu ar kitokiu būdu save sieja su lenkiškumu – aptakiai ir neapibrėžtai vadina save lenkais, nors šių žmonių ryšys su lenkų kultūra būna silpnas. Jie tapatinasi su vieta, kurioje gyvena, o ne su lenkiška kultūra, kalba, tradicijomis. Aiškesnė saviidentifikacija, žinoma, reikalauja gilesnio „savęs" permąstymo ir suvokimo. Pabrėžtina, kad dalies vietos lenkų dialektas vis labiau netenka lenkiškų, lietuviškų, baltarusiškų priemaišų ir iš lėto panašėja į rusų kalbą.

Tiriami kalbiniai ir sociolingvistiniai duomenys iš Šalčininkų rajono apylinkių patvirtina ir papildo istorikų anksčiau pateiktas išvadas. Pavyzdžiui, istorikė Vitalija Stravinskienė savo publikacijoje teigia, kad „pokariu iš kitur į Pietryčių Lietuvą atvykę žmonės darbovietėse dažnai buvo paskiriami į vadovaujamas pareigas. Esama duomenų, kad tarp vietinių gyventojų ir atvykėlių būdavo nesutarimų, konfliktų dėl vietinių gyventojų žeminimo ir įvairių bausmių."[706]

---

705 Jaworska Dorota 2012: *Tożsamość narodowa na pograniczu. Poczucie tożsamości narodowej w narracjach uczniów, rodziców i naucicieli polskich skół na Litwie*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

706 Stravinskienė Vitalija 2012a: Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir rusų santykiai: 1944–1964 metai. – *Lietuvos istorijos metraštis* 2, 125–138.

Štai Kalesniňkuose gyvenančio vyro (A. M., g. 1939 m.) prisiminimai patvirtina tokį atėjūnų elgesį su vietiniais (kalba baltarusių ir rusų kalbų mišiniu, retkarčiais įterpdamas lenkiškus žodžius):

> [...] *мы, усіе вясковыя, працавалі у калхозе* 'mes, visi kaimiečiai, dirbome kolūkyje'. *Бабы на палявочасве, а мы на сенакосе* 'moterys dirbo laukuose, o mes šienapjūtėje'. *Усё тады рабілі у ручную* 'viską tuo metu dirbome rankomis'. *Тэрас то трактарамі* 'dabar tai traktoriais'. *Брыгадзір прыедзя і запіша, кто сегодня работает* 'brigadininkas atvažiuoja ir užrašo, kas šiandien dirba'. *Быў такі Белка тут з Расеі прыехаўшы* 'buvo čia toks Belka (pavardė) iš Rusijos atvažiavęs'. *Запіша як захоча* 'užrašo kaip nori'. *На работу выходзіш кажды дзень, а запіша, что работал через день* 'į darbą išeini kiekvieną dieną, o užrašo, kad dirbai kas antrą'. *Тады грошай няначысьляюць* 'tada pinigų neskiria'. *Паехаў у кантору і кажу: я цэлы месяц на работу выхадзіў, а запісалі толькі дваццаць дней* 'nuvažiavau į kontorą ir sakau: aš visą mėnesį į darbą ėjau, o užrašė tik dvidešimt dienų'. *Яны мне кажуць: он еще не давольный, в другой раз вообще ничего не палучиш* 'jie man taip atsakė: jis dar nepatenkintas, kitą kartą visai nieko negausi'.

Toks iš svetur atvažiavusiųjų valdininkų elgesys stiprino vietos gyventojų sąlyginį skirstymą į vietinius ir atvažiavusiuosius, nes atvykėliais nebuvo pasitikima – tose krašto vietovėse, kuriose jie įsikurdavo, juos bene visą gyvenimą laikė svetimais. Pagalbos, savitarpio supratimo ir užtarimo buvo ieškoma ir tikimasi iš vietinių „savų" žmonių. Svetimi žmonės dažniausiai nemokėjo rajone vartojamų kalbų, nesuprato žmonių papročių, vietos kultūros, o, atsiradus sunkumų, jie dažnai važiuodavo toliau arba grįždavo ten, iš kur buvo atvykę.

Taigi vyresniosios ir vidurinės kartos žmonės pokalbiuose ir autobiografiniuose pasakojimuose neretai akcentuoja gyvenimą „savame" arba „čionykščiame krašte": *мы тутэйшыя*, *месныя* 'mes čionykščiai, vietiniai'; *тут нашы край* 'čia mūsų kraštas'; *тут усе свае* 'čia visi savi', *мы тут радзіліся і жывём* 'mes čia gimėme ir gyvename', o ne konkrečioje valstybėje ar net rajone, miestelyje, gyvenvietėje, kaime. Jie jaučia kultūrines ir kalbines ribas tarp „savo" rajono ir kitų vietovių[707].

707 Vyšniauskas Vidmantas 2020b: „Čia pas mus" – kraštietiškumas Pietryčių Lietuvoje: Šalčininkų rajono atvejis. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 20(29), 89–91.

Iš vyresnio amžiaus žmonių pasakojimų taip pat galima konstatuoti, kad vietiškumą ar „savą kraštą“ žmonės čia suvokia daug plačiau nei dabartinė Lietuvos valstybės teritorija. Tai ir dalis Baltarusijos vietovių, ypač tų, su kuriomis žmones sieja giminystės ryšiai: Varanãvas (brus. *Во́ранава*), Benekáinys (brus. *Бенякóні*), Geranáinys (brus. *Геранёны*), Ródūnia (brus. *Ра́дунь*), Lydà (brus. *Лі́да*), Vijà (brus. *Іўе*) ir kt. Dėl ekonominių sąlygų, geografinio artumo, kalbos, kultūros panašumo pasienio gyventojai palaikė intensyvius ryšius su šiomis vietovėmis nei su toliau Lietuvoje esančiais miestais, pavyzdžiui, Varéna, Alytumì. Tai tarsi gyvenimas dvejose valstybėse – tokį požiūrį iliustruoja Eĩšiškių mieste kalbinti žmonės. Pavyzdžiui, trys moterys (D. P., g. 1946; M. E., g. 1949; S. K., g. 1953 m.), du vyrai (J. P., g. 1945; A. S., g. 1975 m.) savo gyvenimą apibūdino kaip *жывём на палавіну у Беларусі* ‘gyvenam pusiau Baltarusijoje’, nes su kaimynais bendrauja *па меснаму*, *па тутэйшаму*, *па простэму* ‘vietiškai, *tuteišiškai*, baltarusių tarme *poprostu*’; labai dažnai lankosi pas gimines arba šie atvyksta čia, žiūri Baltarusijos ir Rusijos televizijų kanalus ir ilgą laiką gyvena kaimyninių valstybių formuojamoje ideologinėje ir informacinėje erdvėje.

Anksčiau tyrimus atlikę mokslininkai[708] kalba apie žmones, kurie identifikuoja save su vietiniais, suvokia savo skirtingumą nuo atvažiavusiųjų, ir jiems toks skirstymasis atrodo savaime suprantamas ir natūralus dalykas. Šis tyrimas fiksuoja jaunų žmonių mintis apie gana kritišką santykį su *vietinišku* identitetu ir apskritai skirstymą į vietinius ir nevietinius. Jauni žmonės, nors ir ne visi, tačiau jau demonstruoja norą atsiriboti nuo tokio tapatinimosi modelio. Jų atsiribojimas, nors dar nedrąsus, atskleidžia jaunesnės kartos žmonių akcentuojamą pilietinį identitetą, kuris neretai suprantamas kaip pakaitalas *vietiniškam* identitetui.

Taigi jaunesnioji Šalčininkų rajone gyvenanti ar dar besimokanti karta (iš dalies ir vidurinė), užaugusi nepriklausomoje Lietuvoje, jau išsako kiek kitokį požiūrį į *vietinišką* identitetą ir vietinių / nevietinių atskyrimą. Dvejoms skirtingoms kartoms laikantis nevienodo požiūrio, galima prognozuoti, kad bėgant laikui Šalčininkų rajone natūraliai sumažės vietiniais save laikančių žmonių skaičius ir padidės skaičius tų

708 Daukšas Darius 2008: Pase įrašytoji tapatybė: Šalčininkų lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17), 53–68; Korzeniewska Katarzyna 2013: „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). – *Etniškumo studijos* 2, 149–179.

žmonių, kurie svarbiausiu laikys pilietinį identitetą. Apklausos parodė, kad jaunimui ribų brėžimas tarp vietinių ir atvažiavusiųjų tampa nebeaktualus, nes šiuolaikinės galimybės ir technologijos skatina jaunus žmonės mokytis kalbų apskritai, keliauti ne tik po visą Lietuvą – neretai jie išvyksta iš gimtojo Šalčininkų rajono mokytis ar dirbti kitur. Be abejonės, nauja aplinka skatina žmones akcentuoti savo pilietinį identitetą.

Išanalizuota medžiaga rodo, kad Šalčininkų rajone bėgant laikui vyksta ne tik kalbų, bet ir kartų kaita. Tuo pat metu vyksta svarbūs identifikavimosi kaitos procesai, kurie, tikėtina, palaipsniui pakeis tiek vietos gyventojų identiteto praktikas, tiek skatins naujai permąstyti etninių santykių dinamiką visame Šalčininkų krašte.

5 LENTELĖ. *Šalčininkų rajono gyventojų vietiškumo ir nevietiškumo požymiai*

Požymiai, pagal kuriuos žmogus laikomas *vietiniu* (*čionykštis*, le. *tuteijszy*, *miejscowy*, brus. *тутэйшы*, *месны*)	**Požymiai, pagal kuriuos žmogus laikomas *atvažiavusiuoju*** (le. *pszyjezdzy* arba *zajiechavszy*, *nie miejscowy*, brus. *ні месны*, *чужы*, *прыежджы*)
gimęs ir visą gyvenimą gyvenąs Šalčininkų rajone	gimęs kitur, rajone gyvena trumpai (ne nuo vaikystės)
gyvenamojoje vietovėje arba rajone turi gilias šaknis, giminystės ryšių	rajone neturi gilesnių praeities šaknų, giminių
turi paveldėtų materialinių vertybių, „įrodančių“ žmogaus vietinę kilmę	neturi vietinės kilmės „įrodymų“ – paveldėtų materialinių vertybių
moka (dažniausiai ir vartoja) rajone funkcionuojančias kalbas ar tarmes	nemoka ir nevartoja ypač kaimo vietovėms būdingų kalbų ar tarmių
laikosi vietinių tradicijų (pvz., vestuvių, krikštynų papročių), švenčia kalendorines ir religines[709] šventės (šv. Velykas, šv. Kalėdas)	nesupranta vietinių papročių, ignoruoja tradicijas, yra ne katalikas (dažniausiai stačiatikis) arba netikintis
gerbia, supranta ir palaiko vietos kultūrą: moka liaudies dainų ir šokių, gamina tradicinius patiekalus	neįsitraukia į vietos kultūros renginius, nemoka vietinių dainų, šokių, gamina savo krašto tradicinius patiekalus

Pabrėžtina, kad buvimą vietiniu kitose tiriamosiose vietovėse informantai vertina gana skirtingai. Vyriausieji vietiniais save vadina daug drąsiau, nors yra gimę kitur

709 Dauguma Šalčininkų rajono gyventojų – katalikai. Rajone yra 13 katalikų bažnyčių. Prieiga internete: https://lietuvai.lt/wiki/Lietuvos_katalik%C5%B3_ba%C5%BEny%C4%8Dios [žiūrėta 2022 06 06].

(dažnas Baltarusijoje). Šią sampratą iš vyresniųjų iš dalies yra perėmusi ir jaunesnioji karta (ypač gyvenantys kaime). Savo tėvų, senelių prisiminimus jie perpasakoja panašiai, D. S., g. 1972 m. Daulėnų kaime, samprotauja: „[...] ten buvo Lietuva, o čia – Lenkija. Daugiausia lenkai čia gyvena. Mano seneliai, tėvai lenkai, todėl ir aš lenkė." Kalbama kaip apie atskirą etnografinį regioną, nors Šalčininkų rajone gyvenantys jaunesnieji jau gimė nepriklausomoje Lietuvoje. Šios kartos gyventojai savo ateitį sieja labiau su Lietuva nei su kaimyninėmis šalimis ar apskritai užsieniu. Jaunimas pastaruoju metu labiau orientuojasi į Vìlnių – ten vyksta ar vyktų mokytis, dirbti ir gyventi. Kiti atvirai įvardijo priežastį, kodėl norėtų vykti į sostinę, o ne, pavyzdžiui, į Kaũną ar Alỹtų, nes sostinėje lengviau susikalbėti rusiškai arba lenkiškai, jeigu nemoki valstybinės kalbos. Reikia pastebėti, kad ne visiems jaunesniosios kartos žmonėms, gyvenantiems kaimuose, didesnėse gyvenvietėse, yra aktualūs tautybės ir etniškumo, negimtosios kalbos pasirinkimo klausimai.

XX a. vykę valstybiniai konfliktai dėl Pietryčių Lietuvos kontrolės ir dažnai prasiveržiantis smurtas šiame regione gyvenančių žmonių atžvilgiu (apie tai kalbėta anksčiau) išmokė žmones prisitaikyti prie vis naujų aplinkybių ir vengti aiškiai įvardyti savo tautybę. Keli vyriausiosios kartos žmonės pasidalijo prisiminimais, kaip nukentėjo dėl savo tautybės. Stasios K., g. 1917 m. Skráičionių kaime, šeimoje kalbėta tik lietuviškai, nors jai pačiai trumpai teko lankyti lenkišką mokyklą. Kalbėtoja pasakoja[710], kaip sovietmečiu tekdavo išgirsti užgauliojimų, net grasinimų iš valdininkų. Todėl, anot pašnekovės, sovietiniais laikais lietuvių šeimoms dažnai tekdavo prisitaikyti ir išmokti lenkiškai bei baltarusiškai:

> [...] *kai atitekėjau čionai, tai sunkiai dirbau sovchoze* 'tarybiniame ūkyje'. *Reikėjo ūtaryc* 'kalbėti' *lenkiškai ir gudziškai. Moma man sako, neprispažink, kų tu lietuvaitė. Nu, paskum visos kiemo moterys jau palučioja* 'gauna atlyginimą', *a man neažumoka užu tas darbo dienas. Neažrašė ir nič nieko negavau. Norėjom pasėc laukų, nuėjau sakau, grūdais duokit. Kur tau! Kasirka* 'kasininkė, buhalterė' *man rodo poperų ir sako: во ведомости, тебе не начислено* 'štai išrašas (finansinis dokumentas), tau nepaskirta'. *Ma vaikai dar buvo maži, pavasarį atvažuoja: быстра сабірайся, Стася, паехалі бульбу пярабіраць* 'greitai ruoškis, Stasia, važiuojam bulves

710 Pasakotoja stengiasi kalbėti bendrine lietuvių kalba. Pietų aukštaičių patarmės ypatybių pasitaiko itin mažai.

perrinkinėti'. *Дзіеці малыя, пры кім я іх пакіну?* 'vaikai maži, su kuo aš juos paliksiu'. *O anas tan: замкні і пашлі, нязdохнуць твае дзіеці* 'užrakink ir einam, nenudvės tavo vaikai'. *O kap. Ma susietkos* 'mano kaimynės' *gudės tep darban nevarė. Ana su sa moma* 'su savo mama' *gyveno ir šitoj vaikus jos dabojo* 'prižiūrėjo'. *Ale susietkos tep darban nevarė.*

Supratimas, kad dėl savo tautybės galima nukentėti, viena iš laviravimo strategijų – vietiškumo pabrėžimas. Vis daugiau informantų nevengia pasvarstyti tautybės klausimus: *kokys aš lenkas*, *jeigu gerai nemoku lenkiškai*, *kalbu maišyta kalba*. *O mano vaikai kalba rusiškai, o anūkai – jau lietuviškai* (73 m. vyras, Jašiūnai). Nemažai informantų pripažino, kad būtina mokytis valstybinės – lietuvių – kalbos, *o kaip kitaip*, *čia nepragyvensi*, *negausi gero darbo* (67 m. vyras, Butrimónys). Kiti įvardijo raštingumo, išsilavinimo būtinybę: *žmogus turi šviestis*, *mokytis kalbų*, *kad suprastų, kas jis yra, kokia jo paties kultūra* (71 m. buvusi lenkų kalbos mokytoja, Šalčininkai).

Šalčininkų apylinkių įvairaus amžiaus vietinių gyventojų apklausa parodė, kad čia kuriami autobiografiniai, buitiniai ar net istoriniai pasakojimai yra orientuoti į vietinius gyventojus – lenkus, lietuvius, baltarusius, rusus – vienijančias atminties formas. Jais pabrėžiamas Šalčininkų rajono daugiakultūriškumas ir akcentuojami bendro sugyvenimo elementai. Kitaip tariant, ryškėja daugiau pakantumo ir tolerancijos. Bendravimo kalbos pasirinkimas ir yra labai svarbus jungimo, įtraukties instrumentas, įgalinantis (pa)demonstruoti toleranciją ir bendrystę[711], ypač dabartinės jaunosios kartos kasdienio bendravimo kontekstuose, – daugiakalbystės patirtis vis dažniau vertinama kaip privalumas. Kalbų kaita gyvuosiuose pokalbiuose ir rašytinė patirtis socialinėje erdvėje – natūralaus šios kartos bendravimo proceso dalis. Pavyzdžiui, į klausimus, pateiktus rusų ar lenkų kalba, gali būti atsakoma lietuviškai arba atvirkščiai. Ir tai tampa norma.

Analizuojamuose garso įrašuose labiau išsilavinę informantai pabrėžia gebėjimą bendrauti skirtingomis kalbomis su skirtingos etninės priklausomybės gyventojais. Iš esmės visų pokalbių metu vyko *kodų kaita*[712] – informantai kūrybingai inkorporavo

711 Plačiau žr. Šliavaitė Kristina 2015a: Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniuose kontekstuose. – *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 15(24), 37–39.

712 Plg. Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškoniškių šnekos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79, 161–172.

posakius, citatas skirtingomis vietos kalbomis. Pavyzdžiui, moteris (H. S., g. 1939 m. Eĩšiškėse) pasakoja apie kainas parduotuvėse:

> [...] *Jedzenie stało się bardzo drogie. Mam własne jajka. Kupuję mięso i mleko* 'Maistas labai pabrango. Turiu savo kiaušinių. Perku mėsą ir pieną'. *Kai būna akcija. Tada einu pirkti. A taip – ne. Sunku pragyventi, jeigu neturi nieko savo. Maistas brangus. Jeśli nie ma akcii w tym sklepie, przechodzę do innego sklepu* 'Jeigu šitoje parduotuvėje akcijos nėra, einu į kitą parduotuvę'. *Pas mus čia dvi didelės parduotuvės yra. I Maksima, i Norfa tut* 'Ir „Maksima", ir „Norfa" čia' [...].

Kalbos pasirinkimas gali priklausyti nuo numanomos pašnekovo gimtosios kalbos arba kalba gali būti pasirenkama inertiškai. Pastebėta, kad retas kalbėtojas baiminasi dėl nepakankamo kalbos mokėjimo. O ir jie patys teigia, kad kalba gali būti pasitelkiama ne tik kaip būdas išreikšti pagarbą, bet ir kaip siekis eskaluoti įtampą, parodyti priešiškumą. Tačiau pabrėžtina, kad senųjų šalčininkiečių bendruomenėse istorijos apie tarpetnines įtampas ar konfliktus likusios praeityje.

KALBŲ FUNKCIONAVIMAS ŠALČININKŲ APYLINKĖSE: KAITA IR KONKURENCIJA

Nijolė Tuomienė

Visoje Lietuvoje, ypač jos kaime, XXI a. keičiantis politinei, socialinei ir kultūrinei, demografinei situacijai, kalbų vartojimas, ypač jų funkcionavimas paribio regionuose, yra pasislinkęs, o vietomis – akivaizdžiai pakitęs. Šį regioną, kaip minėta anksčiau, iš tiesų galima apibūdinti kaip daugiakultūrį. Daugiakultūriškumas pirmiausia čia suvokiamas kaip regiono vietos gyventojų daugiakalbystės patirtis kasdienio bendravimo kontekstuose.

Vietiniai gyventojai kalba keturiomis kalbomis arba jų atmainomis. Bendraudami tarpusavyje, viename pokalbyje lengvai kaitalioja dvi ar tris kalbas[713]: viešumoje dominuoja vietinės lenkų kalbos variantas ir rusų kalba, retais atvejais – netarminė lietuvių kalba. Namų aplinkoje, buitiniuose pokalbiuose – baltarusių tarme *poprostu*. Oficialiuose renginiuose greta lietuvių kalbos vartojama norminė (literatūrinė) lenkų kalba, rečiau – rusų kalba. Norminę (literatūrinę) baltarusių kalbą galima išgirsti rajono baltarusių folkloro ansamblių pasirodymų metu. Viešumoje ši kalba nuskamba itin retai.

Regiono daugiakalbiškumas suvokiamas kaip vietos gyventojų gebėjimas kalbėti / bendrauti skirtingomis regione gyvenančių etninių (ar kalbinių) grupių kalbomis. Šis gebėjimas suformavęs šiai vietovei būdingą „vietinę“ kalbą, kuri vienu atveju matoma kaip *mišri* lenkų kalba, o kitu – kaip *mišri* baltarusių kalba[714]. Ją vartoja iš esmės vien tik vyresni žmonės. Ar vienaip, ar kitaip traktuojama *mišri* kalba jungia, niveliuoja skirtumus tarp vietos gyventojų ir formuoja bendrumą. Kartu ji suvokiama kaip skirianti vietos regioną nuo likusių Lietuvos vietovių, tačiau taip pat ir nuo Lenkijos. Pabrėžtina, kad šią *vietinę* kalbą Šalčininkų rajono gyventojai taip pat vertina skirtingai, pavyzdžiui, Eišiškių ir Turgelių apylinkių kaimuose tai labiau vietinė baltarusių tarmė *poprostu*, kurioje pasitaiko lenkų, rusų, net lietuvių kalbos žodžių.

713 Plg. Meiliūnaitė Violeta 2020: Kodų kaita skirtingų lyčių asmenų feisbuko paskyrose. Šalčininkų rajono atvejis. – *Kalbotyra* 14, 99–115.

714 Čekmonas Valerijus 2017: Dar sykį apie rankraščių likimą arba įvedamojo straipsnio pratarmė. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kabos institutas, 81–83.

O kitur – Jašiū́nų, Kurmeliónių, Rū́dninkų, Šal̃čininkų, Šalčininkẽlių gyvenvietėse – gyventojai *vietine* kalba įvardija netaisyklingą lenkų kalbą[715], kuomet kalbama nesilaikant gramatikos normų, vartojami pertarai kitomis vietinėmis kalbomis.

Būdingų vietinių slavų kalbų vartojimas, jų variantų kaita ir vartojimo sritys Šal̃čininkų rajone dar atspindi XX a. tendencijas. Tačiau naujausios apklausos, įrašai iš kelių skirtingų kartų informantų rodo, kad kalbų funkcionavimo atžvilgiu ryškėja tam tikrų pokyčių: keičiasi pačių kalbėtojų nuostatos, požiūris į rajone funkcionuojančias kalbas arba jų atmainas, valstybinę lietuvių kalbą.

Lenkų kalba. Šal̃čininkų regionas dažnai apibūdinamas kaip ekonomiškai ir kultūriškai „nutolęs“ nuo Lietuvos, ypač nuo Vìlniaus, kuriame gausu lenkų kultūros objektų. Šį tariamą atsilikimą apklausose ir pokalbiuose dažniau linkę pabrėžti vyresniosios ir vidurinės kartos gyventojai. Ypač išsilavinę žmonės jaučiasi esą periferijoje ir pasigenda aktyvesnio lenkų kultūros palaikymo iš kitų Lietuvos regionų.

Šal̃čininkų mieste ir rajone šiuo metu veikia 15 mokyklų[716] ir devyniose iš jų ugdymas vyksta lenkų kalba: aštuoniose gimnazijose (Šal̃čininkuose, Baltõjoje Vókėje, Butrimonysė, Dievẽniškėse, Eĩšiškėse, Jašiū́nuose, Turgẽliuose, Kalesniñkuose) ir vienoje pagrindinėje mokykloje Pabarėjė. Nors rajono mokyklose lenkų gimtosios kalbos ir literatūros programos siejamos labiau su Lenkija, kitaip tariant, lenkų kalbos vadovėliai su Lietuva, jos istorija ir kultūra beveik nesiejami, jaunajai kartai socialinis ir kultūrinis „atitolimas“, ypač pastaruoju metu, nesudaro jokių kliūčių. Pastebimas jaunų žmonių siekis įsitvirtinti Lietuvos, o ne kaimyninių šalių darbo rinkoje. Todėl, baigę gimnazijas, jauni žmonės su lietuvių kalbos nemokėjimo problema beveik nesusiduria. Didelę įtaką čia turėjo ir Lietuvos edukacinė politika: lenkiškose ir rusiškose mokyklose lietuvių kalba tapo privaloma.

Mokslininkai, tyrę Pietryčių Lietuvos etninių grupių tapatumą, konstatavo, kad Šal̃čininkų miesto ir rajono lenkų saviidentifikacija ar tautinis sąmoningumas, palyginus su Vìlniaus miesto ir rajono lenkais, išreikštas daug silpniau[717]. Krašto gyventojams

715 Plačiau žr. Rutkovska Kristina 2013: Dabartinė lenkų kalbos būklė. – *Lietuvos lenkų tarmės*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 6–7.

716 Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/svietimas/svietimo-istaigos/svietimo-istaigos/1399 [žiūrėta 2022 11 03].

717 Kazėnas Gediminas, Jakubauskas Adas, Gaižauskaitė Inga, Kacevičius Romualdas, Visockaitė Asta 2014: Lietuvos lenkų tautinis tapatumas. – *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas, 80–83.

būdingas lokalus tapatumas (anksčiau aptartas *vietiniškumas*). Tuo gali būti aiškinamas ir Lietuvos lenkams nepriimtinas terminas *tuteišiai*, kuris kai kuriems asocijuojasi su prasčiokiškumu, mužikiškumu ir žemesniu socialiniu lygiu. Publikuotoje apklausoje[718] daroma prielaida, kad Šalčininkų rajono lenkų *tuteišio* apibūdinimas turi neutralią, priimtiną, tam tikrą tautinį ir kultūrinį savitumą atspindinčią prasmę, o Vìlniaus, Kaũno, Švenčionių rajonuose gyvenantiems lenkams tai yra nepriimtinas terminas, turintis įžeidžiančią prasmę, siejamas su Lietuvos lenkų ir lietuvių tautinių grupių įtampomis.

Tačiau šis tyrimas rodo, kad apklausti žmonės lenkų kalbos vartojimą dažniausiai nurodydavo kaip vieną iš svarbiausių etniškumo elementų. Pasak lenke save laikančios vyresnio amžiaus pašnekovės (B. S., 68 m.) iš Butrimonių, „pasikeičia santvarka, gali pasikeisti valstybių sienos, o mūsų krašto žmonės, kurie jaučiasi esą lenkai, kalba ir kalbės lenkiškai“. Tad daugelis vyresniosios kartos žmonių, o ypač tie, kurie lenkiškose pradinėse mokyklose spėjo išmokti skaityti ir rašyti, viešose vietose, ypač bažnyčioje, stengiasi vartoti tik lenkų kalbą. Beje, visose rajono katalikų bažnyčiose pamaldos laikomos taip pat lenkų kalba. Šešiose iš trylikos bažnyčių greta pamaldų lenkų kalba laikomas ir lietuviškos pamaldos: Dievẽniškėse, Eĩšiškėse, Jašiū́nuose, Kalesniñkuose, Rū̃dninkuose, Šalčininkuose.

Be to, vyresnieji kartu su jaunesniaisiais aktyviai dalyvauja lenkų etnografiniuose dainų ir šokių kolektyvuose[719].

Rajono kaimo vietovėse, ypač paribyje su Baltarusija, lenkų kalba atlieka labiau reprezentacinės, kultūringos, konfesinės kalbos vaidmenį[720]. Netgi tie vietiniai žmonės, kurie ir visai nemoka lenkiškai, lenkų kalbą pripažįsta savo gimtąja kalba. Tai patvirtino ne vienas kasdieniame gyvenime vien tik baltarusiškai bendraujantis vyresniosios ir vidurinės kartos pašnekovas: *тут усіе сусіеды гаворацъ па просту, о модляцца па польску* ‘čia visi kaimynai kalba *poprostu*, o meldžiasi lenkiškai’. O vaikai į lenkiškas mokyklas paprastai ateina nemokėdami lenkiškai.

718 *Cit. veik.*, 84.

719 Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/kultura/meno-kolektyvai/1387 [žiūrėta 2022 11 03].

720 Plg. kalbų kaitos situaciją kaimyninėse Ródūnios apylinkėse (Varanãvo r. Baltarusijoje): Tuomienė Nijolė 2021: Lietuvių ir baltarusių kalbų fonetikos sąveika Rodūnios apylinkėse. – *Respectus Philologicus* 40(45), 48–60.

Jaunoji karta, ypač miestų mokyklose, išmoksta norminę (literatūrinę) lenkų kalbą. Yra žinoma, kad nemažai moksleivių, baigusių lenkiškas gimnazijas, studijuoja Vìlniaus, Kaũno, Klaĩpėdos universitetuose. Tačiau apklaustieji pripažino, kad privačioje, namų aplinkoje bendraujama tiek lenkiškai, tiek rusiškai, rečiau – baltarusiškai.

6 LENTELĖ. *Lenkų kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*

Gyventojų karta	Norminė (literatūrinė) lenkų kalba	Vietinė lenkų kalbos atmaina
Vyresnioji	gieda giesmes, dainuoja liaudies dainas dainų ir šokių ansamblyje, skaito Bibliją, litaniją	šeimoje, su kaimynais, bažnyčioje, įstaigose
Vidurinė	darbe, įstaigose, liaudies dainų ir šokių ansamblyje (išsilavinę įvairių profesijų miesto gyventojai)	šeimoje, su kaimynais (kaimo vietovėse)
Jaunesnioji	mokykloje ir kitose mokslo įstaigose, viešosiose organizacijose, su giminėmis, draugais	šeimoje (su vyresnės kartos giminėmis, kaimynais)

Rusų kalba. Šalčininkų rajono miestuose ir didesnėse gyvenvietėse viešosiose erdvėse – gatvėje, turguje, parduotuvėje, vaistinėje, stotyje, autobuse – vartojama rusų kalba. Vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai rusų kalbą renkasi greta arba vietoj lenkų kalbos, daug rečiau – greta lietuvių kalbos. Manytina, kad rusų kalbos dominavimą vidurinės (iš dalies ir jaunesniosios) kartos gyventojų bendravime galima paaiškinti sovietmečio patirtimis, kai visas Pietryčių Lietuvos regionas buvo intensyviai rusifikuojamas[721]. Pirmiausia per švietimo sistemą: lietuviškos mokyklos laipsniškai tapdavo rusiškomis. Be to, sovietinės politikos tikslas – prievartinė gyventojų asimiliacija: į šį regioną buvo atkelta nemažai rusakalbių gyventojų iš visos Sovietų Sąjungos.

Vyresniosios ir vidurinės kartos gyventojai pokalbiuose argumentavo, kad krašte laikomasi daugiakultūrės visuomenės principų – iki tam tikro amžiaus mokymasis turi vykti gimtąja kalba, tiksliau, ta kalba, kurią bendrauja (ar gerai supranta) vaiko

721 Kalnius Petras 1998: *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius: Žara; Stravinskienė Vitalija 2012b: Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m. – *Lietuvos istorijos metraštis* 2011/1, 81–95.

tėvai ir gali jam padėti. Tai ypač aktualu šeimoms, atvykusioms iš kitų slavakalbių valstybių.

Šiuo metu rajone veikia tik dvi mokyklos rusų mokomąja kalba: Šalčininkų „Santarvės“ gimnazija ir Jašiūnų pagrindinė mokykla. Šių mokyklų internetinėse svetainėse[722] teigiama, kad mokyklos suteikia galimybę skirtingoms tautoms dalyvauti ugdymo procese. Mokyklose puoselėjamas ne tik rusų tautinis identitetas ir kultūra, t. y. pabrėžiamas ne tik rusiškumas, bet ir lietuviškumas – daug dėmesio skiriama valstybinei kalbai, padedama vaikams integruotis į kultūrinį ir visuomeninį Lietuvos gyvenimą. Tačiau, kaip pastebi pedagogai, „sunkiausia mokytis lietuvių kalbos yra tiems, kurie namie rusiškai šneka. Ne mišrios vietos kalbos vartotojams, o būtent grynai rusiškai šnekantiems.“[723]

Akivaizdu, kad mokinių skaičius mokyklose rusų mokomąja kalba sparčiai mažėja ir jos praranda arba prarado savo konkurencines pozicijas. Tačiau rajone rusų kalba vis dar vertinama kaip jungiančioji kalba. Ji išlieka kaip visiems suprantama ir neutrali, „kultūringa“ kalba, lyginant su kaimo apylinkėse išplitusia baltarusių tarme *poprostu*[724]. Rajone ilgą laiką buvo populiarūs televizijos kanalai rusų kalba.

Šalčininkuose ir rajone veikia trys stačiatikių cerkvės: Šalčininkuose, Mìkniškėse ir Gõjaus kaime (sentikių). Mažas stačiatikių maldos namų skaičius rodo, kad rusų kalbą krašte vartoja katalikai, save įvardijantys lenkų tautybės. Dažniausiai šie žmonės savo gimtąją kalbą nurodo lenkų kalbą.

---

722 Prieiga internete: http://www.santarves.salcininkai.lm.lt/?page_id=12 [žiūrėta 2022 10 19].

723 Prieiga internete: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1725252/isskirtiniame-kraste-ir-issukiai-isskirtiniai-lietuvos-apendikso-mokytojai-pasakoja-apie-kalbu-ivairove-ir-juoka-kelusius-rastelius-is-tevu [žiūrėta 2022 09 14].

724 Čia svarbu priminti ir *trasiankos* sąvoką. Ją mokslininkai apibrėžia taip: šnekamosios kalbos variantas, kuriame maišomos dvi ar trys kalbos – rusų, baltarusių, rečiau – lenkų. Tokio mišimo pasekmė – visų vartojamų kalbų normų (standarto) pažeidimas: netinkama (iškraipyta) žodžių garsų tartis, žodžių galūnių, giminių ir skaičiaus painiojimas. Dažnas atskirų rusų kalbos žodžių ar jų junginių pakeitimas baltarusiškais ir atvirkščiai. *Trasianka* būdinga žmonėms, prastai mokantiems rusų ar baltarusių kalbas, kurie rusinimo laikotarpiu persikėlė į miestą ir buvo priversti išmokti rusų kalbą. Ši kalbos atmaina vis dar populiari tarp vyresniosios ir vidurinės kartos žmonių, gimusių kaimuose, o vėliau persikėlusių į miestą (plačiau žr. Цыхун Генадзь 2000: Крэалізаваны прадукт: Трасянка як прадмет лінгвістычнага даследавання. – *Arche-Скарына* 6, 51–58).

7 LENTELĖ. *Rusų kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*

Gyventojų karta	Rusų kalba	*Trasianka*
Vyresnioji	supranta, bet nevartoja	viešumoje, įstaigose (esant būtinybei)
Vidurinė	įstaigose ir darbe, viešumoje su nepažįstamais (dažniau miestuose)	viešose vietose, įstaigose ir darbe (pagal poreikį), kaimo vietovėse atvykusieji iš Baltarusijos ir tie, kas rusiškai kalba retai
Jaunesnioji	viešose vietose (gatvėse, parduotuvėse ir kt.), įstaigose, mokyklose, su draugais, nepažįstamais	supranta ir vartoja (retai)

Baltarusių kalba. Įvairių sričių mokslininkai Šal̃čininkų rajoną apibūdina kaip turintį *vietinę* kalbą – tam tikrą baltarusių tarmės variantą. Tačiau ne visuomet ji laikoma vien tik vietine baltarusių kalba. Ši kalba pačių gyventojų apibūdinama kaip *sumaišyta*, kada kalbant pasitelkiami skirtingų kalbų (lenkų, lietuvių, rusų, baltarusių) žodžiai, kaip *paprasta* ar net *prasta* kalba. Tai vietinė baltarusių tarmė (brus. *паўднёва-заходні дыялект*)[725], priskiriama Gar̃dino ir Bar̃anovičių šnektų grupei (brus. *гарадзенска-баранавіцкая група гаворак*), neturinti rašto tradicijos, funkcionuojanti tik sakytine forma. Ši šnekamoji kalba jungia, niveliuoja skirtumus, ypač tarp kaimo gyventojų, ir formuoja tam tikrą bendrumą. Tačiau sykiu ši tarmė suvokiama kaip skirianti Šal̃čininkų apylinkes nuo kitų Lietuvos regionų, tačiau siejanti jas su gretimais Baltarusijos plotais, kuriuose vartojama ta pati baltarusių tarmė *poprostu*.

Jaunimas baltarusiškai taip pat moka, bet kalbėti vengia, nes šią kalbą vertina prastokai: laiko ją tiesiog senų kaimo žmonių (neišsilavinusių) kalba. Jaunosios kartos atstovė (D. S., 22 m.) iš Dievėniškių atskleidžia tam tikrą jaunimo požiūrį į baltarusių tarmę kaip prastesnę, lygindama ją su „televizijos“ baltarusių kalba (normine). Tiesa, pokalbių ar pasakojimų literatūrine baltarusių kalba įrašyti nepavyko.

725 Žr. Крывіцкі Александр Антонович 1977: Традыцыйны сельскі моўны ландшафт Беларусі. – *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* XXXIV, 185–197; Крывіцкі Александр Антоновіч 2003: *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».

Tačiau nemažas būrys apklaustųjų pripažino, kad *poprostu* iš tiesų yra „patogi“ kalba. Vidurinės kartos kalbėtojas (T. V, 56 m.) iš Eĩšiškių apylinkių tvirtino, „kaip bepasakysi – nesuklysi, nes kalbantys poprostu nežino, kokios yra taisyklės, kaip reikia teisingai kalbėti. Tavęs paklausia poprostu, o tu atsakai rusiškai arba lenkiškai – ir tie, ir anie supranta.“ Ši tarmė neturi „griežtų“ taisyklių ir vietiniai prisipažįsta, kad nežinantys, „kokiomis raidėmis būtų galima šita kalba rašyti – rusiškomis ar lenkiškomis“. Kiti apklaustieji taip pat tvirtino tai, kad baltarusiškai gali susikalbėti skirtingų regiono etninių grupių ir kalbinių kompetencijų gyventojai[726].

Vidurinė gyventojų karta *poprostu* taip pat gerai moka ir vartoja ją neviešuose pokalbiuose su vyresniaisiais. Tačiau kasdieniame bendravime tarpusavyje ir su jaunesniais, viešoje aplinkoje dažniau renkasi lenkų arba rusų kalbą.

Dvi garbingo amžiaus moterys iš Akmenỹnės kaimo (Z. P., g. 1929 m.; S. N., g. 1933 m.), paklaustos, kokia kalba jos kasdien bendrauja savo gimtajame kaime, atsakė: *а мы тут, у сваей вёсцы, гаворым усіляк* ‘mes čia, savo kaime, kalbame visaip’. Vėliau jos patikslino, kad vis dėlto vietinė kaimo žmonių kalba labiau yra baltarusių nei lenkų ar rusų. Pastarąsias kalbas vartoja svetimi – nevietiniai gyventojai. Pagaliau patvirtino anksčiau išsakytą mintį, kad jeigu žmogus moka rusiškai ir lenkiškai – supras ir *усіляк*. Nes šioje vietinėje baltarusių tarmėje gausu rusiškų, lenkiškų ir net lietuviškų žodžių. Štai kaip trumpame buitiniame pasakojime baltarusių tarme *poprostu* moteris (Z. P., g. 1929 m.) įterpia kitų kalbų žodžių, jų junginių:

> *Якоя тут здароўя* (iš brus. *kokia čia sveikata*) *в такім веку* (iš le. *w takim wieku* – lie. *tokiame amžiuje*) *нікуды далёка ужо не іду, ногі баляць* (iš brus. *niekur toli jau neinu, kojas skauda*). *Тылько до косьцёла* (iš le. *tylko do kościoła* – lie. *tik į bažnyčią*), *яшчэ у вайсціне зайду* (iš brus. *dar* ir lie. *į vaistinę* ir vėl brus. *užeisiu*). *Вчера была в продуктовом* (iš rus. *vakar buvau maisto produktų* (parduotuvėje)). *Узяла там батон, курыныя ножкі і варшке су нуолайда* (iš brus. *paėmiau ten batoną*, *vištienos kulšnys* ir lie. *varškė su nuolaida*).

726 Plg. Tuomienė Nijolė 2018: Nevaldomas skolinimasis kaip kalbos nykimo požymis. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXVIII, 118–119.

8 LENTELĖ. *Baltarusių kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*

Gyventojų karta	Norminė (literatūrinė) baltarusių kalba	Baltarusių tarmė *poprostu*
Vyresnioji	supranta (iš televizijos), bet nevartoja	šeimoje, su kaimynais, viešose vietose (retai, pasienio kaimo vietovėse)
Vidurinė	dauguma supranta, persikėlusieji iš Baltarusijos (vartoja retai), baltarusių liaudies kolektyvų dalyviai	su vyresniosios kartos giminėmis ir kaimynais
Jaunesnioji	dauguma supranta, bet nevartoja	su vyresniosios kartos giminėmis ir kaimynais

Lietuvių kalba. Šalčininkuose ir didesniuose rajono miestuose lietuvių kalbą vietiniai gyventojai siejo su etniškumu (lietuviškumu) ir tam tikra prasme ją traktavo kaip mažumos šiose vietovėse kalbą, kadangi lietuvių etninė grupė pagal savo skaičių Šalčininkų apylinkėse sudaro mažumą (žr. skirsnį „Šalčininkų rajono gyventojų tapatybė“ apie rajono gyventojų etniškumą). Tyrimas rodo, kad apskritai lietuvių kalbą prasčiau moka (rečiau – visai nemoka) tų rajono vietovių gyventojai, kur gyvena labai mažai lietuvių, ir ten, kur sovietmečiu nebeliko lietuviškų mokyklų. Pastarasis faktorius lėmė tai, kad dabartinė vidurinė karta galėjo mokytis rusiškose ir lenkiškose mokyklose. Kai kurie lietuviškai išmoko vėliau, studijuodami ar dirbdami kitur Lietuvoje.

Dalis vyresniosios kartos gyventojų sociolingvistinėse anketose nurodo, kad lietuviškai nemoka, o supranta tik kai kurie. Tačiau pokalbiuose vyresnieji nevengė aptarti valstybinės kalbos mokėjimo klausimų. Dauguma jų pripažino, kad lietuvių kalbos nemokėjimas – viena iš pagrindinių jų gyvenamojo rajono „nutolimo“ nuo kitų Lietuvos regionų priežasčių.

Sovietmečiu ne tik Pietryčių Lietuvos apylinkėse, bet ir visoje Lietuvoje valdžia vykdė rusų kalbos ir kultūros plėtros nerusiškose mokyklose programą: stiprino rusų kalbos dėstymą „nacionalinėse“ mokyklose[727]. Rusiškų ir lietuviškų mokyklų skaičius Lietuvoje iki septintojo dešimtmečio pabaigos augo, tuo metu mokyklų lenkų

727 Stravinskienė Vitalija 2020: Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais. – *Istorija* 118(2), 97–99.

mokomąja kalba skaičius nuosekliai mažėjo. Regione padaugėjo dvikalbių – lietuvių ir rusų – mokyklų.

Pietryčių Lietuvos švietimo situacijos tyrėjų teigimu, septintuoju–devintuoju dešimtmečiais, ypač rajoninėse mokyklose, lietuvių kalbos ir literatūros mokymą sunkino keletas aplinkybių[728]. Pirmiausia kvalifikuotų lietuvių kalbos ir literatūros mokytojų trūkumas. O lenkiškose ir rusiškose mokyklose lietuvių kalbą dėstė mokytojai, patys nemokantys lietuviškai, kiti teorinių žinių nesiejo su praktiniais įgūdžiais. To pasekmė – mokiniai neturėjo tvirtų rašymo pagrindų, gerų skaitymo įgūdžių. Pokalbiuose tai patvirtino Dievėniškių, Eišiškių apylinkių gyventojai: „Per lietuvių kalbos pamokas nei kalbėti, nei rašyti neišmokė, nes mokytojai su vaikais kalbėjo rusiškai. Tada mums atrodė, kad lietuvių kalba bus nereikalinga."

Šalčininkų rajono lenkų kilmės gyventojai dažniau rinkosi mokyklas rusų nei lietuvių kalbomis. Vaikai, namų aplinkoje išmokę ir bendravę lenkiškai ir baltarusiškai, be abejonės, rusiškai išmokdavo daug lengviau. Lenku save įvardijęs vyresnės kartos Jašiūnų miestelio gyventojas paaiškino, kodėl rinkosi nelietuvišką mokyklą: „Nuėjau į rusišką mokyklą, galvojau, kad su rusų kalba bus lengviau prasimušti. Norėjau išvažiuoti į Vilnių toliau mokytis kokios profesijos. Tėvai nebuvo išsilavinę ir norėjo, kad išsimokslinčiau. Ten [Vilniuje] profesinėse [mokyklose] mokė rusų kalba."

Neabejotina, kad sovietinės nacionalinės politikos kryptis – siekti tautų suartėjimo, kurį lydėjo rusų kalbos plėtra mokyklose, – turėjo įtakos iki 1989 m. lenkiškų mokyklų virsmui rusiškomis. Vėliau situacija ėmė keistis.

Lietuvai atgavus nepriklausomybę lenkų kilmės Pietryčių Lietuvos gyventojai iš mokyklų rusų mokomąja kalba perėjo į mokyklas lenkų arba lietuvių (mažiau) mokomosiomis kalbomis[729]. Kalbėdami apie tai, kodėl ne lietuvių kilmės gyventojai renkasi mokyklą lietuvių mokomąja kalba, informantai akcentavo valstybinės kalbos svarbą siekiant tolesnės profesinės karjeros, socialinio mobilumo galimybes[730]. Kalbėtojai valstybinę kalbą siejo su sėkmingesne integracija į Lietuvos visuomenę, apskritai su gyvenimu Lietuvoje. Šios gyventojų nuostatos rodytų, kad Šalčininkų rajone (lyginant

728 *Cit. veik.*, 105.

729 Plačiau žr. Kalnius Petras 1998: *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje*, Vilnius: Žara, 52.

730 Plačiau žr. Šliavaitė Kristina 2015b: Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių? – *Filosofija. Sociologija* 26(2), 142–144.

su sovietmečiu) lietuvių kalbos vartojimas plėtėsi ir požiūris į valstybinę kalbą, nors ir lėtai, bet keitėsi[731].

Šalčininkuose, Eišiškėse lietuvių kalbą skirtingose situacijose vartoja ne tik informantai, save įvardijantys lietuviais, tačiau ir tie, kurie save įvardija lenkais, rusais, baltarusiais ar „maišytos“ kilmės. Vaikai ateina į lietuvišką mokyklą „nemokėdami nei žodžio lietuviškai“. Tačiau ten jiems bene vienintelė vieta, kur jie vartoja lietuvių kalbą. Dievėniškių lietuviškos „Ryto“ gimnazijos direktorės Lolitos Mikalauskienės teigimu, „daugumos vaikų tėvai niekados nekalba namuose lietuviškai. Nė vienas iš tėvų. Išimtys, jei jie domisi kalba arba dirba kažkur, kur bendraujama lietuviškai. Tuomet bando kalbėti ir su savo vaikais. Tačiau pastebime, kad dabar vaikai geriau jaučiasi su lietuvių kalba ir nemato didelio poreikio išvykti į Lenkiją. Lietuvių kalbos lygio pakilimas tikrai suteikia jiems didesnes galimybes studijuoti Lietuvoje... Tie, kurie lietuviškai išmoksta, plečiasi jų akiratis, keičiasi požiūris į pasaulį.“[732] Akivaizdu, kad pirmenybės teikimas valstybinei kalbai liudija pragmatišką gyventojų požiūrį į kalbą – ji pirmiausia suvokiama kaip praktinis gebėjimas, o ne kaip vertybė, būtina gyvenime ir lemianti individualias ateities perspektyvas[733].

Nemaža kalbėtojų dalis tvirtino, kad lietuvių kalbos vartojimas tiek lietuvių, tiek ne lietuvių kilmės informantų yra siejamas su lojalumu atkurtai Lietuvos valstybei ir su pilietiškumu. Pavyzdžiui, vyresnio amžiaus baltarusis, jaunystėje atvykęs iš Baltarusijos miesto Ščiučino (brus. *Шчучын*), daug metų gyvenantis Šalčininkuose, lietuvių kalbos mokėjimą ir jos vartojimą, net vien tik jaunesnės kartos, sieja „su žmogaus pagarba tai valstybei, kurioje gyvena ir augina savo vaikus, kurie vėliau čia liks – mokysis, dirbs. Jiems būtina labai gerai išmokti lietuviškai.“

Šalčininkų rajono punktuose lietuvių kalba vertintina jau kaip netarminė[734],

731 Kalnius Petras 1998: *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antrojoje pusėje*, Vilnius: Žara, 170.

732 Prieiga internete: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1725252/isskirtiniame-kraste-ir-issukiai-isskirtiniai-lietuvos-apendikso-mokytojai-pasakoja-apie-kalbu-ivairove-ir-juoka-kelusius-rastelius-is-tevu [žiūrėta 2022 09 14].

733 Plg. Korzeniewska Katarzyna 2013: Vietinis (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). – *Etniškumo studijos* 2, 170–172.

734 Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 7, 3-6. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22687/21916 [žiūrėta 2021 10 09].

ypač didesnėse gyvenvietėse, miesteliuose stengiamasi kalbėti bendrine lietuvių kalba. Geolingvistikos požiūriu tiriami punktai laikytini negyvybingais[735], nes vietinių (senųjų) tradicinės patarmės atstovų juose jau nelikę[736], o jaunesniosios kartos atstovai, taip pat jaunimas ir vaikai tarmiškai nemoka. Vaikai eina į kitų kalbų arba netarminės kalbos plotuose esančias lietuviškas arba kalbų atžvilgiu mišrias mokyklas.

Vietinis Šal̃čininkų, Ei̇̃šiškių, Rũdninkų, Baltósios Vókės jaunimas, kaip minėta, lietuvių kalbą vartoja greta rusų kalbos. Tačiau Dievẽniškėse, Turgẽliuose, Butrimonysė, Kalesniñkuose iš visų kalbintų jaunų žmonių lietuviškai atsakė ne visi, nors ir suprato. Pokalbiui pasirinko rusų kalbą, nes „lengviau kalbėti, vis tiek visi čia moka rusiškai“. Kaip jie patys tvirtino, kad tam tikrose situacijose, siekdami sutarimo, iš anksto spėja ar prisiderina prie pašnekovo kalbos ir rusų kalbą pasirenka automatiškai[737]. O lietuviškai viešose vietose kalba dažniausiai atvykusieji, nes jie svetimi ir prie kalbinės aplinkos neprisiderina.

Šioje vietoje reikia pabrėžti, kad lietuvių etninė grupė daugelyje vietovių, kur buvo kalbinti pašnekovai, yra etninė mažuma, nors valstybėje – etninė dauguma. Todėl lietuvių kilmės informantams lietuvių kalbos (ne)vartojimo klausimai buvo ypač jautri tema. Pavyzdžiui, net keli informantai iš Dievẽniškių apylinkių Maciùčių, Miežioniū, Poškoniū, Žižmū kaimų minėjo, kad lietuvių kaimuose yra nedaug, visi vieni kitus pažįsta, todėl vien išgirdus lietuviškai kalbantis nepažįstamus žmones galima atpažinti atvykėlius. Šie pasisakymai atskleidžia tam tikrą etninės mažumos savijautą: nykstančiuose kaimuose nebelieka ir lietuvių kalbos.

735 Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslavienė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbonavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties aukštaičiai : žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 159–160.

736 Šal̃čininkų apylinkėse paskutinių lietuvių patarmės atstovų kokybiški garso įrašai, saugomi Lietuvių kalbos instituto Tarmių archyve, įrašyti 1964–1990 m. Žr. Tuomienė Nijolė 2019b: Pietų aukštaičių patarmės paribiai: sintaksinių konstrukcijų kaita. – *Kalbotyra* 72, 89.

737 Plačiau apie šią daugiakalbystės ypatybę žr. Holmes Janet 2013: *An introduction to sociolinguistics: fourth edition* I: *Multilingual Speech Communities*, New York: Routledge, 19–53.

9 LENTELĖ. *Lietuvių kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*

Gyventojų karta	Norminė (literatūrinė) lietuvių kalba	Lietuvių šnekta
Vyresnioji	nevartoja, dauguma nesupranta	namų aplinkoje (patys seniausieji)
Vidurinė	viešoje aplinkoje, įstaigose ir darbe, su nepažįstamais, kituose Lietuvos regionuose	nemoka
Jaunesnioji	mokykloje, viešumoje (pagal poreikį), su draugais (tik kartais), su nepažįstamais, kituose Lietuvos regionuose	nemoka

Apibendrinant galima teigti, kad kalbos pasirinkimas susijęs ir su etninės tapatybės palaikymu / jausena, ribų tarp etninių grupių brėžimu[738]. Kalba susijusi ir su tam tikru vienos ar kitos etninės grupės simboliniu dominavimu ir jo raiška[739]. Lietuvių kalbos vartojimas lietuvių ir kai kurių ne lietuvių kilmės informantų buvo pasitelkiamas strategiškai, pabrėžiant lietuvių kalbos, kaip valstybinės, statusą. Kita vertus, pabrėžtinas nekalbėjimas etninės mažumos grupės kalba ne lietuvių kilmės informantų buvo traktuojamas kaip keliantis įtampas ir nepagarba „kitam“. Tam tikras tarpetnines įtampas atskleidė ir grupės sociologų Vìlniuje, Vìlniaus rajone ir Šal̃čininkų rajone 2013–2014 m. atliktas kiekybinis lenkų identiteto Lietuvoje tyrimas[740]. Mokslininkai teigia, kad 47 proc. respondentų lietuvių ir lenkų santykius laiko vidutiniškais, 26,5 proc. – gerais ir tik 17,3 proc. – blogais[741]. Svarbi ir intriguojanti šių mokslininkų įžvalga, kad būtent Šal̃čininkų rajone lietuvių ir lenkų santykiai vertinami palankiausiai[742]. Informantų apklausų komentarai atskleidžia, kad vietos žmonės yra jautrūs kalbos (ne)vartojimui tais atvejais, kuomet vienos ar kitos kalbos nevartojimas yra sąmoningas, pabrėžiamas ir galbūt susijęs su tarpetniniais santykiais.

738 Apie etniškumą ir ribų konstravimą žr. Barth Frederik 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen, Oslo: Universitetsforlaget, London: George Allen & Unwin, 9–38.

739 Beresnevičiūtė Vida 2005: Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5(14), 113–126.

740 Kazėnas Gediminas, Jakubauskas Adas, Gaižauskaitė Inga, Kacevičius Romualdas, Visockaitė Asta 2014: *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.

741 *Cit. veik.*, 111.

742 *Cit. veik.*, 112, 115.

Tad kalba gali būti pasitelkiama brėžiant ribas tarp socialinių ir etninių grupių[743] tiek įtraukiant, tiek atskiriant pašnekovą. Nors dažnai buvo teigiama, kad žmonės prisitaikę, moka įvairias kalbas ir nekyla problemų, tačiau kalbos klausimas vis dar iškyla kaip jautri tema.

Empiriniai duomenys atskleidžia, kad vietos žmonių gebėjimas kalbėti skirtingomis kalbomis (lenkų, rusų, lietuvių, baltarusių), bendravimo kalbos pasirinkimas siekiant įtraukti pašnekovą (-ę) ar išreiškiant pagarbą leidžia apibūdinti šias praktikas kaip būdingas daugiakultūriams kontekstams. Tačiau duomenys kartu atskleidžia įsisenėjusias įtampas ir tai, kad tam tikrose situacijose kalba gali tapti ne tolerancijos ir pagarbos instrumentu, o priešingai – įtampos ir tarpetninių nesantaikų pretekstu ir priemone. Sociologės Vidos Beresnevičiūtės teigimu, „kalba kaip socialinės sąveikos instrumentas suponuoja simbolinius galios santykius bei diskursą, kuriais grindžiamas vienos kalbos dominavimas“[744].

Kai kuriose Šal̃čininkų rajono vietovėse buvo akivaizdu, kad kasdieniame gyventojų bendravime lietuvių kalba nedominuoja, tačiau iš surinktų duomenų negalima teigti, kad vietiniams gyventojams tai kėlė tarpetninę įtampą. Tyrimas atskleidė, kad 14 ištirtų punktų bendruomenėse regiono gyventojų etninė, kalbinė, kultūrinė įvairovė yra atpažįstama ir pripažįstama. Būtent ši įvairovė vis dažniau pristatoma kaip teigiamas ir išskirtinis regiono bruožas.

Lenkų ir baltarusių kalbų variantai Šal̃čininkų rajone. Kaip kalbėta anksčiau, visuose Šal̃čininkų rajono punktuose vyresniosios kartos gyventojai įvairiose gyvenimo situacijose vartoja vietinį lenkų kalbos variantą, vidurinės ir jaunesniosios kartos atstovai – norminę (literatūrinę) lenkų kalbą. Tačiau ne visuomet.

Kasdieniame gyvenime lenkiškai (dažniausiai neoficialioje aplinkoje) bendraujama 11-oje punktų: Rũdninkuose (Vãkariškių k.); Tãbariškėse (Turgẽlių k.); Kaniũkuose, Butrimónyse; Šal̃čininkuose; Dailìdėse (Ažùmedžio k.); Daulė́nuose, Miežiónyse (Stalgoniũ k.); Maciùčiuose (Krakū́nų k.); Eĩšiškėse, Daugidónyse (Kalesniñkuose).

Šioje darbo dalyje siekiama aprašyti pačius bendriausius vietinio lenkų kalbos varianto fonetikos bruožus – identifikuoti šią kalbą: kuriam lenkų kalbos dialektui ją būtų galima priskirti, kurios ypatybės priartina ją prie literatūrinės lenkų kalbos,

743 Barth Frederik 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen, Oslo: Universitetsforlaget, London: George Allen & Unwin.

744 Beresnevičiūtė Vida 2005: Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5(14), 124.

o kurios – prie vietinės baltarusių tarmės varianto *poprostu*. Kitaip tariant, parodyti, kurios ypatybės yra nutolusios nuo lenkų kalbos fonetikos „normų“ ir yra artimesnės baltarusiškojo dialekto „normoms“.

Ištirtų Šal̃čininkų apylinkių vietiniai vyresniosios ir vidurinės kartos atstovai[745], kalbėdami lenkiškai, garsus *e*, *o* ištaria neaiškiai, dažnai girdimas tarpinis arba neutralus garsas *ə*, turintis kelių balsių – *o*, *e* ir *a* – tarties atspalvių[746]. Nekirčiuoti balsiai *e* ir *o* tariami trumpesni, pvz.: *ílə ja mam, týl̂ə mnie i dóŝici''*[747] ‘kiek aš turiu, tiek man ir užtenka’; *čýjə to dz''écko pláčə* ‘kieno čia vaikas verkia’; *dóbžə on mnie pov^{i}edz''əl* ‘gerai jis man pasakei’; *nic ot c^{i}éb^{i}e ńə vézmə^{e}* ‘nieko iš tavęs nepaimsiu’; *ona to napravdə máiə* ‘ji tai tikrai turi’; *nixt tégo ńə zróbə* ‘niekas to nepadarys’; *syn jútro pšyiédz''ə* ‘sūnus ryt atvažiuos’; *gdzie óni pol̂əc''él̂i* ‘kur jos nuskrido / nubėgo’ (Rũdninkai, Eĩšiškės).

Vyresnieji kalbėdami lenkiškai sangrąžos dalelytę *się* dažnai ištaria itin minkštai *s''a* (arba *s''α*), pvz.: *rozéidz''əm s''a* ‘išsiskirkim’; *jak rospočéla s''a vóina* ‘kai prasidėjo karas’; *tútai pobudováli s''a* ‘čia pasistatėm’; *mama pšy mne ostalá s''a* ‘mama su manim pasiliko’; *návet ogl̂ondnéla s''a* ‘net apsižvalgiau’ (Turgẽliai, Butrimónys).

Tose pozicijose, kur literatūrinėje lenkų kalboje būtų *ą*, po kietųjų priebalsių žodžio galūnėje čia dažnai tariamas *o*, pvz.: *s''ano ôózo i skladájo* ‘šieną veža ir sukrauna’; *co ŝie s tóbo stálo* ‘kas su tavim atsitiko’; *kto pokazýval dl̂a cébe drógo* ‘kas (pa)rodė tau kelią’; *óni juš ído* ‘jie jau eina’; *juš ktúry raz pýtam, gdz''e óni iádo* ‘jau kelintą kartą klausiu, kur jie važiuoja’ (Šal̃čininkai, Butrimónys)[748].

---

745 Tyrimui panaudoti įrašai, kur daugiausia keliomis kalbomis kalba tie patys žmonės – pramaišiui *poprostu* ir lenkiškai. Patys vyriausieji retkarčiais pereidavo prie lietuvių kalbos. O vidurinė ir jaunesnioji karta (buvo kalbinami ir vaikai) pereidavo ir prie rusų kalbos. Kadangi kaimo vietovėse rusų kalba vartojama retai, todėl į šį tyrimą neįtraukiama kaip lygiavertė kasdienio bendravimo kalba.

746 Plg. Чекман Валерий Николаевич 2017b: Фонетические особенности говоров села Колесники Эйшишского района Литовской ССР. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 444.

747 Vartojama supaprastinta vietinio lenkų kalbos varianto transkripcija, kurią paprastai naudoja ir polonistai, tiriantys Lietuvos lenkų kalbą, – užrašoma taip, kaip ištariama. Kirčiuojami dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai žodžiai. Dėl priebalsių minkštumo žymėjimo: palataliniai priebalsiai žymini lankeliu virš raidės, o ištarti itin minkštai (daugiausia *c''*, *dz''*, *s''*, *z''*) – dviem apostrofo ženklais dešinėje raidės pusėje viršuje. Plg. Tuomienė Nijolė 2019a: Fonetikos išlyginimas vykstant kodų kaitai. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXX, 64, 68.

748 Plg. Чекман Валерий Николаевич 2017b: Фонетические особенности говоров села Колесники Эйшишского района Литовской ССР. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 444.

Vidurinės kartos ir jaunesni nekirčiuotą *o* ištaria gana siaurą ir trumpą *ọ*. Vyresnioji karta *o* taria atviriau, pvz.: *gọspódaš pọv̂édz''al i fšýsko* ‘šeimininkas pasakė ir viskas’; *ja sáma s kọl̂es''ńíkuf* ‘aš pati iš Kalesninkų’; *tšéba tátu pọmágac''* ‘reikia tėvui padėti’; *dọbžégo člọv̂éka tšéba pọšúkac''* ‘gero žmogaus reikia paieškoti’; *pọtrọšéčku pracùjémy* ‘po truputį dirbame’; *týl̂ko jédna gọdz''ína pšéšla* ‘tik viena valanda praėjo’; *óicec i brat ta xáta pọstav̂íl̂i* ‘tėvas ir brolis tą namą pastatė’ (Butrimónys, Kalesniñkai).

Visi kalbėtojai *ch* žodžių šaknyje dažniau ištaria minkštą, pvz.: *ja naprávde glúx̂i* ‘aš tikrai kurčias’; *xlóp^{i}ec c''íx̂i spokói̯ny* ‘bernas tylus, ramus’; *v dómu ani jédnei̯ múx̂i* ‘namuose nei vienos musės’; *av̂os juš súx̂i* ‘miežiai jau sausi’; *x̂íba jútro zrobímy* ‘turbūt rytoj padarysim’; *víl̂k táki x̂ítry* ‘vilkas toks gudrus’ (Butrimónys, Kalesniñkai, Rũdninkai). Žodžių šaknyje priebalsį ištaria kietai, o ne šaknyje – įvairiai.

Vyresnieji žodžio gale po kietųjų priebalsių vietoj lenkų kalbos garso *ę* taria *a*, pvz.: *ja b̂énda* ‘aš būsiu (kažką darysiu)’; *juš púi̯da* ‘jau eisiu’ ir pan.; vienaskaitos galininkas: *bólî nóga* ‘skauda koją’; *spotýkam c''ótka* ‘pasitinku tetą’; *zlóvil múxa* ‘sugavau musę’ (Šal̃čininkai, Turgẽliai).

Vidurinės kartos informantai taria: *púi̯de do l̂ásu* ‘eisiu į mišką’; *n^{i}ev̂^{i}em, dz''e ja jútro bénde* ‘nežinau, kur aš rytoj būsiu’; *c^{i}énško ńóse* ‘sunkiai nešu’; *fšýstko b̂óre* ‘viską imu’; daiktavardžiuose *bl̂áxa* ir *bl̂áxe* ‘skardą’, *nóga* ir *nóge* ‘koją’ pastebėta, kad tiek *e*, tiek *a* pramaišiui gali pavartoti tas pats žmogus. Žodžių gale, po minkštųjų priebalsių visų kartų kalbėtojai taria *ę* > *e*: *íme* ‘vardą’; *láme* ‘laužo’; *z''éme* ‘žemę’ (Daulénai, Butrimónys).

Lenkų kalbos *ą* žodžių vidury prieš lūpinius atitinkamai tariamas *om*, prieš kitus – *on*: *výpad zomb* ‘iškrito dantis’; *dz''ev̂ónty m̂^{i}eŝonc* ‘devintas mėnuo’; *jáka gorónca* ‘kokia karšta’; *monš do mń^{i}e vrúĉil s''a* ‘pas mane sugrįžo sutuoktinis’; *jútro zeidz''e sóns''at* ‘rytoj užeis kaimynas’ (Šal̃čininkai, Turgẽliai, Kaniũkai).

Žodžių gale vietoj *ą* visuomet tariamas *o*: *pókaš mńe drógo* ‘parodyk man kelią’; *pódai̯ lýško* ‘paduok šaukštą’; *b̂óro co xce* ‘ima ką nori’; *i̯ádo do Vílńa* ‘važiuoja į Vilnių’; *ńev̂^{i}em, co oni tam i̯ézo* ‘nežinau, ką jie ten valgo’; *v̂ózo i sps̑edái̯o* ‘veža ir parduoda’. Prieš *l* – atitinkamai *o* arba *e* iš *ą* ir *ę*: *vz''ol* ‘paėmė (jis)’; *vz''éla* ‘paėmė (ji)’ (Rũdninkai, Turgẽliai).

Didžioji dalis kalbėtojų minkštuosius *s*, *z* ir *c*, *dz* taria itin minkštai, t. y. minkštieji liežuvio priešakiniai pučiamieji, žymimi *s''*, *z''* ir *c''*, *dz''*, tariami stipriai palatalizuoti[749], pvz.: *pšíšed los''* ‘atėjo briedis’; *próše s''ádac''* ‘prašom sėstis’; *tut jez''óro ne dal̂é-*

749 *Cit. veik.*, 446–447.

ko ‘čia ežeras netoli (yra)’; *znaÎázla s''édəm čy ós''em jáikuf* ‘radau septynis ar aštuonis kiaušinius’; *kto vóz''il mÎéko* ‘kas vežiojo pieną’; *to tvóje dz''éci* ‘čia tavo vaikai’; *podz''elíli z''ém^{i}e* ‘išdalino žemę’ ir pan. Iš klausos šie *s''*, *z''* ir *c''*, *dz''*, lyginant su lenkų literatūrinės kalbos *ś*, *ź* ir *ć*, *dź*, pastarieji saikingai pučiamieji, ankštieji (iš klausos – mažiau *šnypščiantys*) (Butrimónys, Jašiūnai, Kalesniñkai, Kaniũkai, Rũdninkai, Tãbariškės).

Po *š*, *ž*, *č* vyresnioji karta paprastai taria garsą, tarpinį tarp *i* ir *ы*, pvz.: *položъíl s''a spac''* ‘atsiguliau miegot’; *čъítac'' po pólÎsku n^{i}e úm̂^{i}em* ‘skaityti lenkiškai nemoku’; *tšéba fšýstko pšéžъıc''* ‘reikia viską išgyventi’; *čy zobačъíla, jak tam* ‘ar pažiūrėjai, kaip ten’. Iš klausos priebalsiai dažniausia ištariami kieti (Tãbariškės, Rũdninkai, Krakū́nai).

Po dusliųjų priebalsių *v* tarimas skiriasi nuo *f*, pvz.: *gdz''^{i}e tvoi̯ (tvui̯) pracúje* ‘kur tavo (taviškis, vyras) dirba?’; *daj svoi̯ (svui̯) ŝerp* ‘duok savo pjautuvą’; *dz''efčýna jak kv̂átek* ‘mergina kaip gėlė’. Vyresnieji, ypač žodžio gale, taria kiek kitokį, abipusį, lūpinį priebalsį, čia žymimą *φ*: *φšýstÎki* ‘visas, visiškas’; *a glóφka malÎútka* ‘o galvelė mažytė’; *s''ádai̯ na láφka* ‘sėskis ant suoliuko’; *φstávai* ‘kelkis’; *zéi̯dz''em s''a φs''e i ŝp̂^{i}evámy* ‘visi susirenkam ir dainuojam’; *zmuφ jákis''c''* ‘sąmokslas kažkoks’; *zóstaφ jému* ‘palik jam’ (Šal̃čininkai, Rũdninkai, Tãbariškės).

Pateiktasis trumpas 11-os Šal̃čininkų rajono punktų vietinės lenkų kalbos pagrindinių fonetikos ypatybių (artikuliavimo) apibūdinimas leidžia daryti keletą preliminarių apibendrinimų. Akivaizdu, kad nagrinėjama vietinės lenkų kalbos atmaina nevienalytė – skiriasi vyresniosios ir vidurinės[750] kartų kalba. Pastarieji pagal keletą svarbiausių požymių „priartina“ savo lenkų kalbą prie literatūrinės[751]. Vidurinės kartos žmonių, ypač gyvenančių miesteliuose, kalboje taip pat pastebima auganti literatūrinės lenkų kalbos įtaka. Jaunesniųjų, vaikų, kurie jos mokosi įvairiose mokyklose, lenkų kalba dar artimesnė literatūrinei. Taigi visi aptartieji duomenys rodo, kad vietinė lenkų kalba – nevienalytė ir ne dėl jos vidinės savarankiškos raidos, o dėl nuolatos augančios literatūrinės (bendrinės) lenkų kalbos įtakos vietinių žmonių kalbai.

Atkreiptinas dėmesys į kelis esminius Šal̃čininkų apylinkėse vartojamos lenkų kalbos atmainos fonetikos prieštaravimus. Tiriamojoje kalboje stengiamasi kirčiuoti

750 Duomenų iš jaunosios kartos atstovų surinkta labai nedaug.

751 Plg. Karaś Halina 2007: Sytuacja języka polskiego na Litwe dziś. – *Językpolski jako narzędzie komunikacji we współszesnym świecie*, red. Jan Mazur, Małgorzata Rzeszutko-Iwan, Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 207–224; Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 223–226.

pagal lenkų kalbos kirčiavimo modelį – visada priešpaskutinį skiemenį. Girdimas stiprus dinaminis kirtis, o greta esantys balsiai yra redukuojami. Kaip žinome, lenkų kalboje dėl pastovaus kirčio greta esančių balsių kokybė paprastai nepakinta[752]. Tačiau tiriamojoje lenkų kalbos atmainoje pastebimas „kitoks“ nekirčiuotų balsių tarimas – jie redukuojami, aiškiai pastebimas balsio *a* priešakėjimas. Priežasčių reikėtų ieškoti kitose tiriamosiose Šal̃čininkų apylinkėse vartojamose kalbose.

Svarbu pabrėžti, kad nė viena izoglosė nejungia šios lenkų kalbos atmainos su kuriuo nors lenkų dialektų masyvu Lenkijos teritorijoje[753]. Be to, aptartos būdingosios vietinės lenkų šnektos ypatybės savarankiškai išsivystyti negalėjo, nes tai prieštarautų pagrindinėms daugelio lenkų tarmių raidos tendencijoms ir žinomiems tipologijos dėsniams.

Vietinė baltarusių tarmė Šal̃čininkų rajono pasienio su Baltarusija kaimuose paplitusi labiau nei vietinės lenkų kalbos variantas. Surinkti duomenys rodo, kad šią tarmę moka arba puikiai supranta visų kartų gyventojai[754]. Nors, pavyzdžiui, jaunimas kasdieniame gyvenime vartoja ir kitas kalbas (rusų ir lietuvių). Bet, tarkim, Jašiū́nų, Tãbariškių, Butrimoniū, Eĩšiškių, Kurmeliónių, Dievẽniškių apylinkėse net ir jaunimas neoficialioje aplinkoje bendrauja baltarusių tarme, vadinama *poprostu*. Vietiniai dar ją vadina *па тутейшаму* ‘vietiškai’, *усіляк гаворым* ‘visaip kalbam’, *змяшаны язык* ‘sumaišyta kalba’. Ši pietvakarių baltarusių kalbos tarmė[755], kaip minėta anksčiau, priskiriama Gar̃dino ir Barãnovičių šnektų grupei (brus. *гарадзенска-баранавіцкая група гаворак*), Šal̃čininkų apylinkėse plačiai išplito ir įsitvirtino dar tarybiniais laikais, kai į Lietuvos pasienio miestus, gyvenvietes ir kaimus ėmė keltis netolimų Baltarusijos rajonų gyventojai[756].

Šal̃čininkų apylinkių baltarusių tarmei *poprostu* būdingas kilnojamasis dinaminis kirčiavimas. Nekirčiuoti balsiai girdimi stipriau ar silpniau redukuoti. Šiai vietinei

752 Plg. Dejna Karol 1973: *Dialekty polskie*, red. Anna Kosmulska, Wracław: Drukarnia Naukowa, 143–144.

753 Plg. naujus žemėlapius ir jų aprašus, pateiktus interneto svetainėje: http://www.dialektologia.uw.edu.pl/ [žiūrėta 2021 08 22].

754 Plg. Jankowiak Miroslaw 2021: Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon wileński). – *Slavistica Vilnensis* 66(1), 85–87.

755 Brus. *паўднёва-заходні дыялект*, žr. Крывіцкі Александр Антоновіч 1977: Традыцыйны мойны сельскі ландшафт Беларусі. – *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* XXXIV, 185–197; Крывіцкі Александр Антоновіч 2003: *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».

756 Plačiau žr. Jankowiak Miroslaw 2020: Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki). – *Slavistica Vilnensis* 65(2), 83–97.

baltarusių tarmei būdingas balsių priešakėjimas, t. y. nekirčiuoti *o* ir *e* neskiriami, tariami kaip *α* – tarpinis tarp *e* ir *a* garsas[757], pvz.: *prapáu moi p̂atúx*[758] 'pradingo mano gaidys'; *rána z''az''úl̂ka kukújα* 'anksti gegutė kukuoja'; *kúrьıca tut s''adz''éla* 'višta čia sėdėjo (perėjo)'; *b̂adá αdná n̂αxódz''ic''* 'nelaimė viena nevaikšto'; *búdz''α travú kαs''íc''* 'žolę šienaus'; *sus'étka m̂αn̂é n̂αprasila* 'kaimynė manęs neprašė'; *pal̂αĉéu̯ i n̂α v̂αrnúus̑α* 'nubėgo (nuskrido) ir negrįžo'; *tréba tak l̂αc''éc''* 'reikia taip bėgti'; *klíkala c''αb̂é* 'kviečiau tave'. Gana dažnai čia nekirčiuotas atviras *a* tariamas neaiškiai: *karóva jαščé mαlαdái̯α* 'karvė dar jauna'; *na sαŝné vαv̂órka* 'pušyje voverė'; *γαlavá částa bαlíc''* 'dažnai skauda galvą'; *dåunó tы zámužαm* 'seniai tu ištekėjusi'; *zái̯αc bьístrα uc''ók* 'kiškis greitai pabėgo' (Jašiūnai, Eĩšiškės, Turgẽliai). Išimčių ir pavienių sporadinių pasakymų išgirstama nedaug.

Minkštieji *s*, *z* ir *c*, *dz* tariami ypač minkštai, su *šnypštimo* efektu. Jie tariami taip pat, kaip anksčiau aptartieji vietinės lenkų kalbos *s*, *z*, *c* ir *dz*, – stipriai palatalizuoti[759]. Tai būdinga daugeliui baltarusių tarmių[760], pvz.: *dz''ác''αl mócna stúkae* 'girdžiu, genys kala'; *čúju dz''éuka zakrьičála* 'girdžiu, mergina suriko'; *u m̂αné tól̂̂ki dz''és''αc'' kuréi̯* 'turiu tik dešimt vištų'; *kupí s''em kurčát'* 'nupirk septynis viščiukus'; '*naščьıtála vós''im rubl̂éi̯* 'suskaičiavau aštuonis rublius'; *γéta tvói̯ γus''* 'čia tavo žąsis'; *s''eu̯ jes''c''* 'sėdau valgyt'; *zára i vós''αn̂* 'tuoj ir ruduo'; *z''imá budz''α dåuγaja* 'žiema bus ilga'; *z''αl'óny αγurók* 'žalias agurkas'; *z''i̯eu̯ vél̂ki kusók* 'suvalgė didelį gabalą' (Jašiūnai, Eĩšiškės, Tãbariškės).

Minkštieji lūpiniai priebalsiai tariami įprastai, kaip ir visose rytų slavų tarmėse, pvz.: *dáu mn̂e p̂αc'' rubléi̯* 'davė man penkis rublius'; *p̂átы ras* 'penktą kartą'; *v̂ánuc'' kvétki* 'vysta gėlės'; *tréba zv̂azác'' rukavícьı* 'reikia numegzti pirštines'; *pasαlíli m̂ása* 'pasūdėm mėsą'; *b̂aróza pad sámьıt aknóm* 'beržas prie pat lango' (Kalesniñkai, Eĩšiškės).

757 Plg. Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 231–234.

758 Pateikiant baltarusių tarmės pavyzdžius, čia taip pat pasirinkta supaprastinta transkripcija lotyniškais rašmenimis – užrašyta taip, kaip ištarta, kad aiškiai matytųsi visi aptariami tarties variantai, plg. Савіч Мікола 1992: Так мы жылі (Medininkų apylinkės baltarusių tarmių tekstai). – *Kalbotyra* 43(2), 45–67. Kirčiuojami dviskiemeniai ir daugiaskiemeniai žodžiai.

759 Plg. Чекман Валерий Николаевич 1969: К развитию основных особенностей белорусского консонантизма. – *Вопросы языкознания* 2, 32.

760 Žr. Чэкман Валерый Нікалаевіч 1970: *Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці-мяккасці ў беларускай мове*, Мінск, 94–105; Tuomienė Nijolė 2020: The borrowing domain in the South-Eastern border regions of the Lithuanian language. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings* 6, sudarė Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 203.

Viena iš būdingųjų šios baltarusių tarmės ypatybių – nevisiškai kietųjų, neveliarizuotų *š*, *č*, *ž* vartojimas. Po jų *ы* supriešakėja, jis ištariamas panašesnis į *i*, toks tarpinis garsas tarp *ы* ir *i*, pvz.: *suŝiétka dobra šъíi̯a* 'kaimynė gerai siuva'; *adnój ĉaška pražъíc''* 'vienai sunku pragyvent'; *i̯a u ŷíĨñu služъíla* 'aš Vilniuje tarnavau'; *pαlažъí s''éna pad straxú* 'padėk šieną po stogu' *ŝadái na kañá i skačъí* 'sėsk ant arklio jok' (Eĩšiškės, Turgẽliai, Akmenỹnė). Ypatybė taip pat būdinga daugeliui šiaurės rytų baltarusių tarmių[761].

Tiriamajai baltarusių tarmei iš esmės nebūdingas sprogstamasis priebalsis *g*, kuris ištariamas tik kai kuriuose žodžiuose, pvz.: *gának* 'priemenė'; *gus* 'mėlynė'; *gas* 'dujos'; *grъíka* 'grikiai'; *gúz''ik* 'saga'. Paprastai čia tariamas pučiamasis (frikatyvinis) *γ*, pvz.: *baγátы* 'turtingas'; *daróγa* 'kelias'; *jáγada* 'uoga'; *γadz''ína* 'valanda'; *γádz''ina* 'gyvatė'; *γalavá* 'galva'; *γatóvы* 'pasiruošęs'; *γot* 'metai'; *γadaváu* 'auginau'; *γrъín* 'grybas'; *zaγaní* 'įvaryk, nuvaryk'[762].

Išvardytos baltarusių tarmės, vadinamos *poprostu*, ypatybės, kaip matyti, nėra toje ar kitoje vietovėje naujai susiformavę fonetikos reiškiniai. Aptartosios ypatybės būdingos daugeliui gretimų baltarusių tarmių. Kitaip tariant, tiek Šalčininkų rajono apylinkėms pietrytiniame Lietuvos paribyje, tiek kitapus dabartinės Baltarusijos sienos esančioms tarmėms (pvz., Varanãvo rajono apylinkėms), baltarusių tarmė šliejasi prie didžiojo baltarusių tarmių masyvo[763]. Būtina pabrėžti tiriamųjų teritorijų vietinės baltarusių tarmės vientisumą, t. y. vyresniosios, vidurinės kartų kalba tarpusavyje beveik niekuo nesiskiria.

761 Žr. Чэкман Валерий Нікалаевіч 1970: *Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці-мяккасці ў беларускай мове*, Мінск, 92–93.

762 Plg. Коницкая Елена 1994: Некоторые особенности интерференции в условиях белорусско–польского двуязычия: говор Мядининкской апилинкию. – *Kalbotyra* 44(2): *Lituano–Slavica*. *Язык и Культура. Контакты*, 76–84; Савич Микола 1990: О языковой ситуации в одном из ареалов юго-восточной части Вильнюсского района. – *Kalbotyra* 41(2), 41–47.

763 Plg. žemėlapius: Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 229 (135 pav.); ЛГіГБГ 1969: *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак*, ред. Р. Аванесаў, Ю. Мацкевіч, Мінск: Навука и тэхніка (карта №13, №14, №15).

APIBENDRINIMAS

Šioje studijoje bene pirmą kartą visas Šalčininkų rajonas tiriamas kaip vientisas plotas. Pastebėta, kad demografiškai iš visos Lietuvos išsiskiriančiame rajone (2021 m. duomenimis, rajone gyvena 79,5 proc. lenkų ir tik 10,4 proc. lietuvių) istoriškai susiklostė sudėtinga kalbinė ir kultūrinė (ypač kalbant apie vietos gyventojų tapatybę) padėtis. Sprendžiant pagal dabartinę lietuvių tarmių klasifikaciją, didžiuma Šalčininkų rajono ploto priklauso pietų aukštaičiams, o rytinė dalis – rytų aukštaičiams vilniškiams. Dėl aktyvios lietuvių kalbos sąveikos su slavų kalbomis XX a. septintajame dešimtmetyje jau buvo pastebėti ryškūs fonetiniai (fonologiniai) pokyčiai lietuvių kalbos ilgųjų balsių sistemoje, įspėjantys apie intensyvią lietuvių kalbos vokalizmo defonologizaciją. Šį procesą labai stiprino tai, kad nei lenkų, nei baltarusių, nei rusų kalbose nėra nei balsio *ė* atitikmens, nei garsų, panašių į lietuviškuosius *ie* ir *uo*, nei kirčiuoto skiemens priegaidžių, todėl jie pirmiausia ir „nukentėjo“.

XXI a. susiklostę Šalčininkų rajone sociokultūriniai tinklai skatina vietos gyventojų sąveiką su platesniu lietuvių kalbos plotu. Tinklas tiriamajame areale sudarytas analizuojant penkių tipų didelės apimties duomenų rinkinius (vadinamuosius traukos centrus): 1) mokslo įstaigas (universitetų, kolegijų, gimnazijų, profesinių mokyklų, pradinių mokyklų, ikimokyklinių įstaigų tinklą); 2) kultūros įstaigas (bibliotekų, kultūros ir bendruomenių centrų, muziejų tinklą); 3) medicinos įstaigas (vaistinių, ligoninių tinklą); 4) prekių ir paslaugų vietas (parduotuvių, turgaviečių, maitinimo įstaigų, paštų, bankų tinklą); 5) kitus (bažnyčių, kapinių tinklą). Galima teigti, kad Šalčininkų rajonas yra gana uždara, daugiau vidinio judumo zona: mažiau migruojama tarp vietovių, kuriose kalbama skirtingomis (įvairiomis slavų ir lietuvių) kalbomis, daugiau – tarp skirtingų tarmių (rytų aukštaičių vilniškių ir pietų aukštaičių). Visos tirtosios vietovės sociokultūriškai laikytinos neizoliuotomis, tačiau kalbiškai – gana izoliuotomis.

Socioekonominiu požiūriu stabiliausias yra rajono centras – Šalčininkų (LKA 666) punktas. Tačiau išplėtota infrastruktūra, panašus vyriausiųjų ir jauniausiųjų santykis, žemesnis bedarbystės lygis ir didelis gyventojų skaičius mieste neužtikrina kalbinio vientisumo – šis miestas pritraukia socialiniu požiūriu nestabilių vietovių keliakalbius ir nevienodų tarmių gyventojus (lietuvių bendruomenes, sudarančias

mažumą). Aplink Šalčininkus susidariusiai uždarajai zonai nepriskirtinų punktų atstovų migracija į užribyje esančias lietuviškojo ir slaviškojo pagrindo vietoves vertintina dvejopai: dažni kontaktai su sostinės gyventojais gali rodyti slavų kalbų ar vienos kurios (greičiausiai lenkų) kalbos formų mišimą, bendravimas su lietuviškaisiais pietų aukštaičių miestų atstovais – lietuvių ir slavų kalbų konkurencijos procesus. Atskirai paminėtina, kad Jašiūnų (LKA 635), Eišiškių (LKA 681), Daugidonių (LKA 691) punktai dėl galimai intensyvių kontaktų su lietuviškosiomis gyvenamosiomis vietovėmis galėtų būti laikomi vienais labiausiai lietuvių kalbos veikiamais Šalčininkų rajone.

Panašaus lygio uždarymą galima konstatuoti ir remiantis tiriamojo arealo kalbinio kraštovaizdžio analize. Kalbant apie nacionalinio lygmens semantinius ryšius tenka pastebėti, kad jų raiška palyginti skurdi. Šie ryšiai realizuojami gana menku spinduliu, susitelkiant į artimą istoriniu, kultūriniu ir etnografiniu požiūriu sritį, ir sąsajų su kitomis geografinėmis dabartinės Lietuvos Respublikos vietovėmis nėra. Šalčininkų rajone priskaičiuojama daugiau kaip penkiolika bažnyčių, absoliuti jų dauguma katalikiškos, tik Mikniškėse ir Šalčininkuose yra stačiatikiškos cerkvės. Kalbant apie katalikiškas parapijas pasakytina, kad čia gali būti meldžiamasi tiek lietuvių, tiek lenkų kalbomis, priklausomai nuo parapijos tautinės sudėties ir poreikio. Dvikalbė ir informacija, pateikiama skelbimuose prie maldos namų.

Kalbant apie skelbimus, galima pastebėti, kad informaciniuose skelbimuose, platinamuose oficialių institucijų, paprastai vartojamos lietuvių ir lenkų kalbos, o štai privačių asmenų ar verslo skelbimuose dažniau – lietuvių ir rusų kalbos. Kitaip tariant, galima svarstyti apie tai, kad oficialesnio, tarsi aukštesnio statuso, informacija, be valstybinės, dar skelbiama ir lenkų kalba, o štai kasdieniai, praktiniai, utilitarinio pobūdžio skelbimai dažniau būna su rusų kalbos elementais. Kitaip tariant, rusų kalba tampa bendrąja susikalbėjimo kalba, kuri neigiamai veikia tiek lietuvių, tiek lenkų ar gudų kalbų (kartu ir šių tautų kultūrų) paplitimą. Taigi keičia ir vietos gyventojų tapatybės suvokimą.

Dažno informanto, paprašyto įvardyti savo tautybę, atsakymas susideda iš kelių dėmenų: *Lietuvos lenkas*, *lenkų kilmės lietuvis*, *lenkas iš Vilniaus krašto*, *lenkas, kalbantis rusiškai*, ir pan. Tiriamojo Šalčininkų rajono gyventojams, laikantiems save vietiniais, yra svarbus ne tik faktas, kad jie patys gimė Šalčininkų rajone, bet ir tai, kad šiose žemėse gyveno ir jų protėviai. Tiesa, jaunesnioji Šalčininkų rajone gyvenanti ar dar besimokanti karta (iš dalies ir vidurinė), užaugusi nepriklausomoje Lietuvoje, jau išsako

kiek kitokį požiūrį į *vietinišką* identitetą ir vietinių / nevietinių atskyrimą. Apklausos parodė, kad jaunimui nebeaktualu brėžti ribas tarp vietinių ir atvažiavusiųjų.

Vertinant, kaip kinta kalbų vartojimas Šalčininkų rajone, pastebėtina, kad dažniausiai kalbama vienos iš slavų kalbų (lenkų, baltarusių ar rusų) ir lietuvių kalbos deriniu. Tyrimo metu atkreiptas dėmesys, kad kalbėdami lenkiškai vyresnieji laisvai pereina prie lenkų ar baltarusių tarmės, vidurinė karta – prie rusų kalbos, o jaunesnieji – prie rusų ir lietuvių kalbų. Kalbų kaita gyvuosiuose pokalbiuose ir rašytinė patirtis socialinėje erdvėje yra tapusi natūralaus bendravimo proceso dalimi. Vietos gyventojai daugiakalbiškumą suvokia kaip išskirtinį, specifinį regiono bruožą, laikomą svarbiu vietos gyventojų tapatinimosi su regionu elementu.

Pabrėžtina, kad miestuose ir miesteliuose, ypač viešoje aplinkoje, dominuoja dvi kalbos – lenkų ir rusų. Tiesa, informantai konstatuoja, kad vietos žmonių vartojama lenkų kalba yra kitokia nei Lenkijoje, „vietinė“, ne tokia graži ir taisyklinga. Kaimuose lenkų kalba atlieka reprezentacinės, kultūringos, konfesinės kalbos vaidmenį. Todėl netgi tie vietiniai žmonės, kurie ir visai nemoka lenkiškai, lenkų kalbą vadina savo gimtąja kalba.

Šalčininkuose, Eišiškėse, Butrimonysė, Turgeliuose jauni žmonės, siekdami sutarimo, prisiderindami prie pašnekovo, automatiškai renkasi rusų kalbą. Rusų kalbos statusas, lyginant su sovietmečiu, rajone akivaizdžiai pakito – nors ji lieka svarbi neformaliai bendraujant, bet instituciniu lygmeniu savo pozicijas prarado. Tiesa, pastebėtina, kad tiriamajame rajone rusų kalbą reikėtų vertinti kaip kalbą, peržengiančią konkrečios etninės grupės ribas.

Baltarusių tarmė vietos žmonių vartojama rečiau nei kitos kalbos. Ją greta lenkų kalbos vartoja vyresniosios kartos gyventojai. Kelių informantų teigimu, baltarusių tarmė, paveldėta iš tėvų ar senelių, užmirštama ir vartojama vis rečiau. Jaunimas ją taip pat moka, bet kalbėti vengia, nes vertina prastokai.

Lietuvių kalba tam tikra prasme traktuojama kaip mažumos šiose vietovėse kalba, kadangi lietuvių etninė grupė pagal savo skaičių čia sudaro mažumą: lietuviškai šnekantiems informantams lietuvių kalbos vartojimo klausimai buvo sudėtinga ir jautri tema. Apskritai Šalčininkų apylinkėse lietuvių kalbą galima išgirsti viešosiose erdvėse, dažniausiai jaunesniosios kartos žmonių. Analizė rodo, kad rajone (lyginant su sovietmečiu) lietuvių kalbos vartojimas plečiasi ir keičiasi požiūris į lietuvių kalbą (veikia penkios gimnazijos lietuvių mokomąja kalba). Dauguma vidurinės kartos

gyventojų lietuviškai supranta, tačiau bendrauja tik esant būtinybei: oficialiuose renginiuose, mokyklose, išvykę į kitus Lietuvos regionus. Didžioji dalis vyresniosios kartos atstovų tvirtino, kad lietuviškai geriau ar prasčiau supranta, tačiau kalbos neišmoko, kita dalis lietuvių kalbą pamiršo, nes jau nėra su kuo kalbėti. Tačiau abiejų kartų atstovai lietuvių kalbos mokėjimą ir vartojimą sieja su integracija į platesnę visuomenę.

Taigi galima daryti pagrindinę išvadą, kad keliakalbiame aptariamojo regiono sociume lietuvių kalba užima valstybinės, t. y. privalomosios, kalbos poziciją, bet nėra pagrindinė bendravimo kalba. Vis dėlto dėl visuotinio lietuvių, kaip valstybinės, kalbos vartojimo jos pozicijos pamažu stiprėja.

Paveikslų sąrašas

1 pav. *LKA punktai Šalčininkų rajono seniūnijose*
2 pav. *Pėterio Arumos paskelbto Dieveniškių šnektos teksto fragmentas*
3 pav. *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968 (viršelis)
4 pav. *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 1995 (viršelis)
5 pav. *Aloyzo Vidugirio* Dieveniškių šnektos žodynui *užrašyto teksto fragmentas*
6 a pav. *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, 2005 (viršelis)
6 b pav. *Dieveniškių šnektos žodynas* 2, autoriai: Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, 2010 (viršelis)
7 pav. *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997 (viršelis)
8 pav. *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997, p. 148
9 pav. *1952 m. Šalčininkų ekspedicijos metu tirtos vietovės*
10 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai,* sąsiuvinio viršelis
11 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*
12 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*
13 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*
14 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 30)
15 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 31)
16 pav. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai* (LCVA, f. R-1011, ap. 1, b. 3, l. 32)
17 pav. *Šalčininkų ekspedicijos kalendorius (rekonstrukcija)*
18 pav. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai*, 1952 (rankraštis). Užrašė Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32/806 (viršelis)
19 pav. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai*, 1952 (rankraštis). Užrašė Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32/806, p. 1

20 pav. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių apylinkės (Varanavo apyl.)*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807 (viršelis)

21 pav. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių apylinkės (Varanavo apyl.)*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807, p. 1

22 pav. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952 (rankraštis). Aprašė Dovydaitis ir Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807 (viršelis)

23 pav. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952 (rankraštis). Aprašė Dovydaitis ir Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807 (fragmentas)

24 pav. *Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k.* Surinko Monika Sapijanskaitė, Jurgis Dovydaitis. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (viršelis)

25 pav. *Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k.* Surinko Monika Sapijanskaitė, Jurgis Dovydaitis. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (fragmentas)

26 pav. *Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas. Dialektologinė ekspedicija*, 1952 m. Užrašė A. Laigonaitė ir J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669 (viršelis)

27 pav. *Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas. Dialektologinė ekspedicija*, 1952 m. Užrašė A. Laigonaitė ir J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 1

28 pav. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (įdėklas, 2 kortelės)

29 pav. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667 (įdėklas, 2 kortelės)

30 pav. *Šalčininkų apylinkių šnektos Zigmo Zinkevičiaus ir Alekso Girdenio lietuvių tarmių klasifikacijoje*

31 pav. *Šalčininkų apylinkių šnektos Antano Salio lietuvių tarmių klasifikacijoje*

32 pav. *Informacija. Paluknys. Maceliai*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 3

33 pav. *Informacija. Paluknys. Maceliai*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 5

34 pav. *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 11

35 pav. *Paluknys. Maceliai, Tekstai*, № 1, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1), p. 5

36 pav. *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2), p. 7–8 (fragmentas)

37 pav. *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 1 (viršelis)

38 pav. *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634, p. 11 (fragmentas)

39 pav. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 1 (viršelis)

40 pav. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2), p. 21

41 pav. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 1 (viršelis)

42 pav. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2), p. 9

43 pav. *Šalčininkėliai. Jackonys*, *Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 1 (viršelis)

44 pav. *Šalčininkėliai. Jackonys*, *Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651, p. 13

45 pav. *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 1 (viršelis)

46 pav. *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė] Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2), p. 5

47 pav. *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 1 (viršelis)

48 pav. *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3), p. 3

49 pav. *Lietuviškos rytų aukštaičių vilniškių punktų apylinkės rankraštinės medžiagos duomenimis*

50 pav. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 1 (viršelis)

51 pav. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 2 (fragmentas)

52 pav. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667, p. 23–24 (fragmentas)

53 pav. *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 1 (viršelis)

54 pav. *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2), p. 2

55 pav. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė ir Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 1 (viršelis)

56 pav. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669, p. 3

57 pav. *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2), p. 1 (viršelis)

58 pav. *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2), p. 9 (fragmentas)

59 pav. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 1 (viršelis)

60 pav. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670, p. 3

61 pav. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 11

62 pav. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(2)/670, p. 12

63 pav. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 1 (viršelis)

64 pav. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10

65 pav. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 1 (viršelis)

66 pav. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(2)/680(2), p. 7

67 pav. *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 1 (viršelis)

68 pav. *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai,* 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2), p. 12

69 pav. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2), p. 10–11 (fragmentas)

70 pav. *Eišiškės. Informacija ir tekstai*. I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 1 (viršelis)

71 pav. *Eišiškės. Informacija ir tekstai*. I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2), p. 10

72 pav. *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 1 (viršelis)

73 pav. *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a, p. 4

74 pav. *Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiai. Gervėčiai–Kamojys–Vilniaus–Šalčininkų raj. 1988 m. rugpjūčio mėn. 22 – rugsėjo 2 d. ekspedicija. Trumpas aprašymas*, 1988 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 974(1)/IV–III, 617–682–667–70(1), p. 1 (viršelis)

75 pav. *Baltarusijos ir Lietuvos pakraščiai. Gervėčiai–Kamojys–Vilniaus–Šalčininkų raj. 1988 m. rugpjūčio mėn. 22 – rugsėjo 2 d. ekspedicija. Trumpas aprašymas*, 1988 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 974(1)/IV–III, 617–682–667–70(1), p. 20

76 pav. *Lietuviškos pietų aukštaičių punktų apylinkės rankraštinės medžiagos duomenimis*

77 pav. *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2), p. 1 (viršelis)

78 pav. *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2), p. 6

79 pav. *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 1 (viršelis)

80 pav. *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1), p. 7

81 pav. *Bendrasis infrastruktūros plėtros lygis Šalčininkų rajone*

82 pav. *Mokslo įstaigų (gimnazijų, profesinių mokyklų, pradinių mokyklų, ikimokyklinių įstaigų) tinklas Šalčininkų rajone*

83 pav. *Kultūros įstaigų (bibliotekų, kultūros ir bendruomenių centrų, muziejų) tinklas Šalčininkų rajone*

84 pav. *Kitų objektų (bažnyčių, kapinių) tinklas Šalčininkų rajone*

85 pav. *Medicinos įstaigų ir prekių (ligoninių, vaistinių) tinklas Šalčininkų rajone*

86 pav. *Prekių ir paslaugų vietų (parduotuvių, turgaviečių, maitinimo įstaigų, paštų, bankų) tinklas Šalčininkų rajone*

87 pav. *Šalčininkų miesto infrastruktūra*

88 pav. *Gyventojų skaičius Šalčininkų rajono LKA punktų poligonuose (2020 m. bandomojo surašymo duomenimis)*

89 pav. *Gyventojų tankis Šalčininkų rajone (2020 m. bandomojo gyventojų surašymo duomenimis)*

90 pav. *Anketa „Traukos centrų įtaka vietinių kalbos variantų kaitai“ (fragmentas)*
91 pav. *Apibendrinti traukos centrų grupių įtakos kalbinei kaitai koeficientai*
92 pav. *Traukos centrų įtakos kalbinei kaitai zonos Šalčininkų rajone*
93 pav. *Šalčininkų rajono LKA punktų gyvybingumas*
94 pav. *Tarmės Šalčininkų rajone*
95 pav. *Slavakalbiai LKA punktai Šalčininkų rajone (fragmentas)*
96 pav. *Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai*
97 pav. *Sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai ir tarmių ribos*
98 pav. *Sociokultūrinių tinklų požiūriu uždaroji zona, kurios centras – Šalčininkai (LKA 666)*
99 pav. *Įtakos kalbinei kaitai zonos ir sociokultūriniai Šalčininkų rajono tinklai*
100 pav. *Gyventojų skaičius Šalčininkų rajono LKA punktų poligonuose ir sociokultūriniai tinklai*
101 pav. *Jaunesniųjų ir vyresniųjų gyventojų populiacija Šalčininkų rajono ir aplinkiniuose LKA punktuose*
102 pav. *Lietuvos gyventojų bedarbystės rodikliai (2019 m. duomenimis)*
103 pav. *Šalčininkų r. LKA punktų gyventojų bedarbystės rodikliai*
104 pav. *Vietovių geografinių ryšių lygmenys*
105 pav. *Vietovės įvietinimo, arba įsišaknijimo, aspektai*
106 pav. *Nuoroda į Rūdininkų girią* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
107 pav. *Eišiškių autobusų stoties siūlomi kelionių maršrutai* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
108 pav. *Aikštės ir gatvės pavadinimai Eišiškių centre* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
109 pav. *Skelbimas prie Eišiškių kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
110 pav. *Namas Bažnyčios g., Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
111 pav. *Namas Bažnyčios g., Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
112 pav. *Namas Vilniaus g., Baltojoje Vokėje* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
113 pav. *Pagrindinis Jašiūnų dvaro pastatas* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
114 pav. *Trikalbė Jašiūnų dvaro informacija lankytojams* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
115 pav. *Šv. Tichono maldos namai Šalčininkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
116 pav. *Informacija lankytojams ant Šv. Tichono maldos namų durų* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
117 pav. *Šv. Tichono maldos namų eksterjero detalė* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
118 pav. *Informacija apie planuojamas Šv. Tichono cerkvės statybas greta dabar egzistuojančių maldos namų* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
119 pav. *Skelbimas prie Šalčininkų Šv. Petro bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
120 a–b pav. *Skelbimai prie Jašiūnų Šv. Onos bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
121 pav. *Saugos informacija prie Turgelių Švč. Mergelės Marijos Ėmimo į Dangų bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)

122 pav. *Saugos informacija prie Tabariškių Švč. arkangelo Mykolo bažnyčios* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
123 pav. *Butrimonių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios fasadas* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
124 pav. *Butrimonių Šv. arkangelo Mykolo bažnyčios interjero detalė* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
125 pav. *Informacinis stendas prie Turgelių kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
126 pav. *Skelbimas apie atliekamus darbus prie Jašiūnų kapinių* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
127 pav. *Paslaugų skelbimas Jašiūnuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
128 pav. *Darbo pasiūlymas Jašiūnuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
129 pav. *Namų valdos pardavimo skelbimas Rūdninkuose* (Violetos Meiliūnaitės nuotr.)
130 pav. *Žodžio įsišaknijimo schema*

Lentelių sąrašas

1 lentelė. *LKA punktų ir Antano Salio tirtų kaimų palyginimas*
2 lentelė. *Šalčininkų rajono sociokultūrinių tinklų požymiai*
3 lentelė. *Šalčininkų r. miestų ir miestelių gatvių skaičius*
4 lentelė. *Geografinės gatvėvardžių sąsajos Šalčininkų r. vietovėse*
5 lentelė. *Šalčininkų rajono gyventojų vietiškumo ir nevietiškumo požymiai*
6 lentelė. *Lenkų kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*
7 lentelė. *Rusų kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*
8 lentelė. *Baltarusių kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*
9 lentelė. *Lietuvių kalbos vartojimo sritys Šalčininkų rajone*

Literatūra ir šaltiniai

1. Alfabetinis vietovardžių sąrašas [parengė Kazimieras Eigminas ir Irena Ermanytė]. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968, 217–235.
2. Aliūkaitė Daiva, Bakšienė Rima, Jaroslavienė Jurgita, Judžentytė Gintarė, Leskauskaitė Asta, Lubienė Jūratė, Meiliūnaitė Violeta, Pakalniškienė Dalia, Ragaišienė Vilija, Rinkauskienė Regina, Švambarytė-Valužienė Janina, Urbonavičienė Jolita, Vaišnienė Daiva 2014: Punktų tinklo tankis geolingvistinės skirties aukštaičiai : žemaičiai požiūriu. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 159–160.
3. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Brazaitienė Laura 2020: *Lietuvių kalbos variantai: tyrėjo ir paprastojo kalbos bendruomenės nario perspektyvos*: kolektyvinė monografija, sudarė Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
4. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė, Geržotaitė Laura 2017: *Kalbos variantiškumas ir jo vertinimas perceptyviosios dialektologijos požiūriu: variantų ir vietų vaizdiniai*: kolektyvinė monografija, sudarė Daiva Aliūkaitė, Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.
5. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2014: Geolingvistika: ideologija, teorija ir metodai. Pagrindinės sąvokos. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 29–47.
6. Aliūkaitė Daiva, Mikulėnienė Danguolė 2019: Paprastojo kalbos bendruomenės nario naratyvas: kur ir kodėl (su)kuriamas vietos tarmiškumas. – *Lietuvių kalba* 1, 1–22. Prieiga internete: http://www.lietuviukalba.lt/index.php/lietuviu-kalba/article/view/291/214.
7. Aliūkaitė Daiva, Valikonė Jolanta 2015: Bendrinės kalbos ir tarmės domenai. – *Verbum* 3, 7–20.
8. Aliūkaitė Daiva 2019: Objektyvusis tarmiškumas: požymiai ir vertė. – *Respectus Philologicus* 35(40), 63–91. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/12717/11398 [2022 09 15].
9. Aliūkaitė Daiva 2020: Tarmiškumo tvarumas didmiestyje: *emic* naratyvo kūrėjo perspektyva. – *Respectus Philologicus* 38(43), 85–100.

10. Anglickienė Laimutė 2006: *Kitataučių įvaizdis lietuvių folklore*, Vilnius: Versus Aureus.
11. *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 2014.
12. *ArcGIS*. Prieiga internete: https://www.esri.com/en-us/arcgis/about-arcgis/overview [2022 09 15].
13. Arumaa Peeter 1930: *Litauische mundartliche Texte aus der Wilnaer Gegend mit grammatischen Anmerkungen von P. Arumaa*, Dorpat: Postimees.
14. Augustinaitis Arūnas, Zabarskaitė Jolanta, Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta, Labanauskas Liutauras, Kiškienė Austė, Venckus Remigijus, Rudokas Kastytis 2017: *Naujos tradicinės regionų tapatybės konstravimas. Integralumas, sumanumas, konkurencingumas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, Kazimiero Simonavičiaus universitetas.
15. Balčiūnienė Asta, Meiliūnaitė Violeta, Rinkauskienė Regina 2019: *Kupiškėnų, uteniškių ir panevėžiškių paribio šnektos XXI amžiuje*: mokslo monografija, Klaipėda: Klaipėdos universitetas.
16. Balčiūnienė Irena, Česnys Gintautas 1988*: Senųjų Lietuvos gyventojų antropologija*, Vilnius: Mokslas.
17. Baliński Michał, Lipiński Tymoteusz 1846: *Starożytna Polska pod względem historycznym, jeograficzszym i statistycznym* 3, Warszawa.
18. *[Baltarusijos TSR]. Bebrėnai, Jurotiškių r., Molodečno sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 30(707/V).
19. *[Baltarusijos TSR]. Biliai, Kauleliškė, Varanavo r., Gardino sr.* (Laigonaitė, Paulauskas), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Nr. 710/?[764].
20. *Baltarusijos TSR. Gardino sritis, Varanavo rajonas. Tarminiai tekstai iš Konvališkių*[765] *apylinkės (Varanavo apy.).* Užrašė 1952 m. Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 33/807.
21. *[Baltarusijos TSR]. Gardino sritis, Varanavo rajonas, Viekonių apylinkė, Nevašių kaimas*, 1952 m. Aprašė Dovydaitis ir Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34/807.
22. *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškės rajonas. Lazūnų tarmės tekstai ir informacinės žinios.* Užrašė 1952 m. V mėn. dialektologinės ekspedicijos metu Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(1).

764 Išsitrynęs įrašas (*aut. p.*).
765 Kalbininko Aloyzo Vidugirio prierašas paprastu pieštuku – *Kaulēliškių* (*aut. p.*).

23. *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškio rajon[as]. Ekspedicijos medžiaga iš Daunorių apylinkės*. Užrašė Adelė Laigonaitė ir Jonas Paulauskas. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 31.
24. *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškių rajonas. Ekspedicijos medžiaga iš Lazdūnų apylinkės*, 1952. Užrašė Adelė Laigonaitė, Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(2).
25. *Baltarusijos TSR, Molodečno sritis, Jūrotiškių rajonas. Bebrėnų apylinkės tekstai*, 1952. Užrašė Juozas Senkus, Adelė Laigonaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 30.
26. *Baltarusijos TSR. Varanavo rajono, Ramaškonių apylinkės tekstai*, 1952. Užrašė Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32/806.
27. Banasikowski Edmund 1990: *Na ziew ziemi wilenskiej*, Warszawa–Paris: Spotkania.
28. Baranauskas Tomas 2000: *Lietuvos valstybės ištakos*, Vilnius: Vaga.
29. Barth Frederik 1969: *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*, Bergen, Oslo: Universitetsforlaget, London: George Allen & Unwin.
30. Batūra Romas 1995: Seniausios istorinės žinios. – *Dieveniškės*, Vilnius: Mintis, 16–19.
31. Beresnevičiūtė Vida 2005: Etninės grupės ir socialiniai kalbos aspektai. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 5(14), 113–126.
32. Borgatti Stephen P., Everett Martin G., Freeman Linton 2002: *UCINET 6 for Windows: Software for Social Network Analysis*, Harvard, MA: Analytic Technologies.
33. Borgatti Stephen P., Everett Martin G., Johnson Jeffrey C. 2013: *Analyzing Social Networks*, London: Sage Publications.
34. Bubnys Arūnas 1990: Armija krajova Pietryčių Lietuvoje. – *Švyturys* 6.
35. Bubnys Arūnas 2015: *Pasipriešinimo judėjimai Lietuvoje Antrojo pasaulinio karo metais: lenkų pogrindis 1939–1945 m.*, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
36. Buchaveckas Stanislovas 1992: *Šalčios žemė*, Vilnius: Mintis.
37. *Butrimonių apylinkė (Butrimones – šnek.). Eišiškių raj.*, 1955 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris, K. Morkūnas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 248/664a–682a.
38. Cenoz Jasone, Gorter Durk 2006: Linguistic Landscape and Minority Languages. – *International Journal of Multilingualism* 3(1), 67–80.
39. Chambers Jack K. 2002. Dynamics of dialect convergence. – *Journal of Sociolinguistics* 6, 117–130.
40. Comajoan Llorenç, Long Ethan 2012: The Linguistic Landscape of Three Streets in Barcelona: Patterns of Language Visibility in Public Space. – *Minority Languages in the Linguistic*

Landscape, eds. Durk Gorter, Heiko F. Marten, Luk Van Mensel, Basingstoke: Palgrave Macmillan, 183–202.

41. Crystal David 2001: *Language and the Internet*, Cambridge: Cambridge University Press.
42. Czech Beata, Wróblewska Anna 1993: Różnice w obrzędach i zwyczajach Bialorusinów, Polaków i Litwinów na wschodniej Litwie. – *Konteksty: polska sztuka ludowa* 47(3–4), 76–84.
43. Čekmonas Valerijus 1993: Lietuvos lenkų tautinės sąmonės raida. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 110–114.
44. Čekmonas Valerijus 2017: Dar sykį apie rankraščių likimą, arba įvadinio straipsnio pratarmė. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 61–107.
45. Čekmonas Valerijus, Grumadienė Laima 1993: Kalbų paplitimas rytų Lietuvoje. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 132–136.
46. Čepaitienė Agnė, Gudaitis Aidas 2021: Sociokultūrinių tinklų tyrimo modelis tarmės kaitai nustatyti. – *XIII tarptautinis baltistų kongresas*: pranešimų tezės, sudarė Kristīne Mežapuķe, Ryga: Latvijos universitetas, 53–54.
47. Čepaitienė Agnė, Mikulėnienė Danguolė 2022: *Tarmynas – Lietuvos vietinių kalbos variantų duomenų bazės modelis*: mokslo studija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
48. Čepaitienė Agnė 2016: Vakarų aukštaičių kauniškių ir rytų aukštaičių panevėžiškių sociokultūriniai tinklai. – *Taikomoji kalbotyra* 8, 136–159. Prieiga internete: https://taikomojikalbotyra.lt/ojs/index.php/taikomoji kalbotyra/article/view/95/86 [žiūrėta 2022 06 08].
49. Čepaitienė Agnė 2018: *XXI a. pradžios aukštaičių patarmių kaita: gretinamasis geolingvistinis aspektas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
50. Čepaitienė Agnė 2022: Vietinių bendruomenių sociokultūriniai tinklai ir gyventojų judumas. – *(Ne)atrasti Pakaunės turtai: kalbinis variantiškumas sociogeolingvistikos požiūriu*: kolektyvinė monografija, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas (rengiama spaudai).
51. Dambrauskienė Diana 2021: *Pietų žemaičių raseiniškių kalbinis pereigiškumas: horizontalusis ir vertikalusis variantiškumas*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
52. Daukšas Darius 2008: Pase įrašytoji tapatybė: Lietuvos lenkų etninio / nacionalinio tapatumo trajektorijos. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 8(17), 57–72. Prieiga internete: https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2020/09/lietuvos-etnologija-8-17-5-darius-daukc5a1as-pase-c4afrac5a1ytoji-tapatybc497-p.-57-72.pdf.

53. Daukšas Darius 2014a: Etniškumas ir pilietybė paribyje: Punsko ir Šalčininkų atvejai. – Vytis Čiubrinskas, Darius Daukšas, Jolanta Kuznecovienė, Liutauras Labanauskas, Meilutė Taljūnaitė. *Transnacionalizmas ir nacionalinio identiteto fragmentacija*, Vilnius: Versus Aureus, 87–99.
54. Daukšas Darius 2014b: Paribio identitetai: Punsko ir Šalčininkų atvejai. – *Etniškumo studijos* 2, 89–107. Prieiga internete: http://www.ces.lt/wp-content/uploads/2015/05/Dauk%C5%A1as_Etni%C5%A1kumo-sudijos-2014-2.pdf.
55. *Daunoriai, Jurotiškių r. Molodečno sr.* (Dovydaitis, Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Sapijanskaitė, Senkus), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 31(708/IV).
56. Dejna Karol 1973: *Dialekty polskie*, red. Anna Kosmulska, Wracław: Drukarnia Naukowa.
57. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(1)/650(2).
58. *Didžiosios Sėlos, Eišiškių raj.*, 1964 (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 816(2)/650(2).
59. *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 1968.
60. *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 1995.
61. *Dieveniškės (Žižmai), Šalčininkų r., Vilniaus sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(670).
62. *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 1997.
63. *Dieveniškių šnektos žodynas* 1, autoriai: Laima Grumadienė, Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005.
64. *Dieveniškių šnektos žodynas* 2, autoriai: Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
65. Dovydaitis Jurgis 1968: Priebalsiai *d*, *t* bei *g*, *k* Dieveniškėse ir kitose vietose. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 207–210.
66. *Eišiškės. Informacija ir tekstai*. I sąs., 1963 (rankraštis). [Aprašė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 766(1)/681(2).
67. *Eišiškių raj., Naujãdvario apyl. ir k. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. (rankraštis). Užrašė J. Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 250(1)/680a(2).
68. Ermanytė Irena, Eigminas Kazys 1968: Žemės kalba (vietovardžiai). – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 211–217.

69. Frėjutė-Rakauskienė Monika, Marcinkevičius Andrius, Šliavaitė Kristina, Šutinienė Irena 2013: Etniškumo ir identiteto tyrimų kryptys socialiniuose moksluose ir jų taikymas tiriant Pietryčių Lietuvos etninius procesus. – *Etniškumo studijos 2013/2/Ethnicity Studies / Etniškumas Pietryčių Lietuvoje: tarp istorinės atminties ir šiuolaikinių socialinių procesų*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centas, In-Flexum, 13–48.
70. Frėjutė-Rakauskienė Monika 2011: Rusai Lietuvoje ir Latvijoje: europinio, regioninio ir lokalaus identitetų sąveika. – *Etniškumo studijos 2011/1-2/Ethnicity Studies*, Lietuvos socialinių tyrimų centras: Eugrimas, 80–110.
71. Gaižutytė-Filipavičienė Žilvinė 2015: Kultūrinė atmintis, kultūrinis kapitalas ir vizualumas. – *Logos* 83, 45–76.
72. Gao Jianxi, Barzel Baruch, Barabási Albert-Laszlo 2016: Universal resilience patterns in complex networks. – *Nature* 530(7590), 307–312.
73. Garšva Kazimieras, Grumadienė Laima, sudarytojai, 1993: *Lietuvos Rytai*, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
74. Garšva Kazimieras 1993: Lietuvos lenkų autonomijos kūrimo istorija. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 314–320.
75. Gaučas Petras 2004: *Etnolingvistinė Rytų Lietuvos gyventojų raida: XVII a. antroji pusė – 1939 m.*, Vilnius: UAB „Inforastras“.
76. Geben Kinga 2010: Vilniaus lenkų kalbinė savimonė, daugiakalbystė ir tapatybė. – *Miestai ir kalbos:* kolektyvinė monografija, red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 153–173.
77. Geben Kinga 2013: Lietuvos lenkai ir lenkų kalba Lietuvoje. – *Miestai ir kalbos* 2. *Sociolingvistinis Lietuvos žemėlapis*: kolektyvinė monografija, red. Meilutė Ramonienė, Vilnius: Vilniaus universitetas, 217–234.
78. Geben Kinga 2014: Trudności młodzieży polskiej na Litwie w uczeniu się języka ogólnopolskiego. – *Kalba ir kontekstai. Mokslo darbai* VI, 1(2), 186–197.
79. Geržotaitė Laura, Kaikarytė Aušra, Šinkūnas Mindaugas 2014: *Lietuvių kalbos atlaso* ir Antano Salio *Apklauso 1* gyvenamųjų vietovių analizė (punktų sąvadas). – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 405–438.
80. Geržotaitė Laura, Meiliūnaitė Violeta 2014: Kitų kalbų vietiniai variantai Lietuvoje: žemėlapis ir komentarai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, XIV žemėlapis (įklija).
81. Girdenis Aleksas 1998: Problemos nematyti. – *Baltistica* 33(2), 263–264.

82. Greimas Algirdas Julius, Žukas Saulius 1993. *Lietuva Pabaltijy: istorijos ir kultūros bruožai*, Vilnius: Baltos lankos.
83. Grinaveckienė Elena 1995: Lituanizmai Šaltinių kaimo baltarusių leksikoje. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 467–495.
84. Grumadienė Laima 1995: Kaip kalbama Dieveniškių apylinkėse. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 461–467.
85. Gruodytė Joana 2016: Tarmių vartojimas Pabradėje (skelbimų duomenys). – *Taikomoji kalbotyra* 8, 244–260. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/17513 [2022 10 15].
86. Hagen Anton M. 1989: Frisian and Education in the Netherlands. – *Dialect and Education: some European Perspectives*, ed. by Jenny Cheshire, Viv Edwards, Henk Musterman, Bert Weltens, Clevedon: Multilingual Matters, 48–61.
87. Hanneman Robert A., Riddle Mark 2005: *Introduction to social network methods*, Riverside, CA: University of California, Riverside.
88. Headland Thomas N. 1990: Introduction: A Dialogue between Kenneth Pike and Marvin Harris on Emics and Etics. – *Emics and Etics: The Insider/Outsider Debate (Frontiers of Anthropology)*, eds. Thomas N. Headland, Kenneth Pike, Marvin Harris, Thousand Oaks, CA, US: Sage Publications, Inc., 13–27.
89. Heeringa Wilbert, Nerbonne John, Bezooijen R. Van, Spruit Marco 2007: Geography and population size as explanatory factors for variation in the Dutch dialectal area. – *Tijdschrift Voor Nederlandse Taal-en Letterkunde* 123(1), 70–82.
90. Holmes Janet 2013: *An introduction to sociolinguistics: fourth edition I: Multilingual Speech Communities*, New York: Routledge, 19–53.
91. Yale Richmond 1995: *From Da to Yes: understanding the East Europeans,* United States of America: Intercultural Press.
92. Jankowiak Miroslaw 2020: Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon solecznicki). – *Slavistica Vilnensis* 65(2), 83–97. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/slavistica-vilnensis/article/view/21205/22077 [žiūrėta 2022 10 10].
93. Jankowiak Miroslaw 2021: Współczesne gwary białoruskie na Litwie (rejon wileński). – *Slavistica Vilnensis* 66(1), 85–101. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/slavistica-vilnensis/article/view/24361/24333 [žiūrėta 2022 10 10].
94. *Jašiūnai*, 1969 (rankraštis). [Tyrė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 898(1)/635(2).
95. Jaworska Dorota 2012: *Tożsamość narodowa na pograniczu. Poczucie tożsamości narodowej w narracjach uczniów, rodziców i naucicieli polskich skół na Litwie*, Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

96. Jurginis Juozas, Lukšaitė Ingė 1981: *Lietuvos kultūros istorijos bruožai*, Vilnius: Mokslas.
97. Juzala Gustaw, Matusevičiūtė Saulė, sudarytojai, 2008: Lietuvos lenkiškasis paveldas: žvilgsnis iš šalies. – *Liaudies kultūra* 2, 9–13.
98. Kairiūkštytė Nastazija 1993: Vilniaus krašto gyventojų sudėties pokyčiai 1939–1946 m. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 281–298.
99. Kalėdienė Laima 2017: Įžanga (įvadinis straipsnis). – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 21–38.
100. Kalnius Petras 1998: *Etniniai procesai Pietryčių Lietuvoje XX a. antroje pusėje*, Vilnius: Žara.
101. Kamuntavičius Rūstis 2021: *Gudijos istorija. Baltarusijos istorija*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, Kaunas: Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės institutas.
102. *[Kaniūkai]*, 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(1)/665(2).
103. *[Kaniūkai],* 1963 (rankraštis). [Užrašė Klementina Vosylytė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 764(2)/665(2).
104. Karaliūnas Simas 1968: Kai kurių vietovardžių etimologijos. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 235–238.
105. Karaliūnas Simas 2008: *Kalbos vartojimas ir socialinis kontekstas*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
106. Karaś Halina 2007: Sytuacja języka polskiego na Litwe dziś. – *Językpolski jako narzędzie komunikacji we współszesnym świecie*, red. Jan Mazur, Małgorzata Rzeszutko-Iwan, Lublin: Wydawn. Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, 207–224.
107. Kardelis Vytautas 2013: Kalbų vartojimas rytų aukštaičių vilniškių patarmėje. – *Lietuvių kalba* 7, 3-6. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/lietuviu-kalba/article/view/22687/21916 [žiūrėta 2021 10 09].
108. Kasatkina Natalija, Leončikas Tadas 2003: *Lietuvos etninių grupių adaptacija: kontekstas ir eiga*, Vilnius: Eugrimas.
109. Kazėnas Gediminas, Jakubauskas Adas, Gaižauskaitė Inga, Kacevičius Romualdas, Visockaitė Asta 2014: *Lenkų tautinės mažumos Lietuvoje identiteto tyrimas*, Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
110. Korzeniewska Katarzyna 2013: „Vietinis“ (tutejszy), lenkas, katalikas: Pietryčių Lietuvos gyventojų religinė-etninė tapatybė (tyrimas Dieveniškėse, Kernavėje ir Turgeliuose). – *Etniškumo studijos* 2, 149–179.

111. Krupowies Maria 2017: Repertuar wokalny a identyfikacja etniczna i kulturowa ludności polskojęzycznych terenów Litwy. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 721–743.
112. *Kurmelionys*, 1967 (rankraštis). [Tyrė A. Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 967(1)/652(1).
113. Kviklys Bronius 1964: *Mūsų Lietuva. Krašto vietovių istoriniai, geografiniai, etnografiniai bruožai* I, Bostonas: Lietuvių enciklopedijos leidykla.
114. Kviklys Bronius 1989: *Mūsų Lietuva* I, Vilnius: Mintis.
115. Landry Rodrigue, Bourhis Richard 1997: Linguistic Landscape and Ethnolinguistic Vitality: an Empirical Study. – *Journal of Language and Social Psychology* 16(1), 23–27. Prieiga internete: https://journals.sagepub.com/doi/10.1177/0261927X970161002 [žiūrėta 2022 10 11].
116. Laukaitytė Regina 2003: *Stačiatikių Bažnyčia Lietuvoje XX amžiuje*, Vilnius: Lietuvos istorijos instituto leidykla (Vilnius: Petro ofsetas).
117. *Lazūnai, Jurotiškių*[766] *r., Molodečno sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 29(706/V).
118. *Lazūnų šnektos tekstai*, sudarė Jurgita Jaroslavienė, Nijolė Tuomienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2013.
119. Leimgruber Jakob R. E., Fernández-Mallat Víctor 2021: Language attitudes and identity building in the linguistic landscape of Montreal. – *Open Linguistics* 7(1), 406–422. Prieiga internete: https://doi.org/10.1515/opli-2021-0021 [žiūrėta 2022 06 26].
120. Leskauskaitė Asta 2016: Bendruomenės veiksnys: sociokultūrinių tinklų perspektyva. – *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*: kolektyvinė monografija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 186–208.
121. Leskauskaitė Asta, Mikulėnienė Danguolė 1998: Dėl priebalsių *t'*, *d'* ir *k'*, *g'* mišimo pietų aukštaičių ir rytų aukštaičių vilniškių tarmėse. – *Baltistica* 33(1), 95–102.
122. Liesis Antanas, Niūniavaitė-Lesienė Jovita 2012: *Kova už Šalčininkų kraštą ir lietuvybės išsaugojimą*, Vilnius: Versmės.
123. *Lietuvių kalbos atlasas* I. *Leksika*, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1977.
124. *Lietuvių kalbos atlasas* II. *Fonetika*, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1982.
125. *Lietuvių kalbos atlasas* III. *Morfologija*, atsakingasis redaktorius Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslas, 1991.

766 Registracijos knygoje užrašyta forma *Jūrotiškės*.

126. *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo instrukcija*, redagavo Borisas Larinas, Kazys Ulvydas, paruošė Juozas Senkus, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1954.
127. *Lietuvių kalbos atlaso medžiagos rinkimo programa*, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 1951.
128. *Lietuvių kalbos tarmės* (*Chrestomatija*), redagavo Elena Grinaveckienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mintis, 1970.
129. *Lietuvių kalbos tarmių chrestomatija*, sudarė Rima Bacevičiūtė, Audra Ivanauskienė, Asta Leskauskaitė, Edmundas Trumpa, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla, 2004.
130. Lietuvos statistikos departamentas. Prieiga internete: https://www.stat.gov.lt/ [žiūrėta 2022-09-15].
131. *Lietuvos TSR MA Lietuvių kalbos institutas, Lietuvių kalbos atlasui surinktosios medžiagos registracijos knyga* (pradėta 1952 m.). Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve.
132. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Lietuvių Kalbos Instituto ekspedicijų vadovų įsakymai*, LCVA, R-1011, ap. 1, b. 3.
133. Lipskienė Jonina 1968a: Frazeologizmai. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 196–207.
134. Lipskienė Jonina 1968b: Tarmės apžvalga. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 185–190.
135. Lipskienė Jonina, Vidugiris Aloyzas 1967: Dieveniškių tarmė [Eišiškių raj.]. – *Lietuvių kalbotyros klausimai* 9 / *Lietuvių kalbos gramatinė sandara*, 183–222.
136. LKE – *Lietuvių kalbos enciklopedija*, antrasis pataisytas ir papildytas leidimas, autoriai: Vytautas Ambrazas, Aleksas Girdenis, Kazys Morkūnas, Algirdas Sabaliauskas, Vincas Urbutis, Adelė Valeckienė, Aleksandras Vanagas, sudarė Kazys Morkūnas, redagavo Vytautas Ambrazas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2008.
137. LKŽe – *Lietuvių kalbos žodynas* I–XX, 1941–2002 (atnaujinta versija 2017 m.), elektroninis variantas, red. kolegija: Gertrūda Naktinienė G. (vyr. red.), Jonas Paulauskas, Ritutė Petrokienė, Vytautas Vitkauskas, Jolanta Zabarskaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2005. Prieiga internete: http://www.lkz.lt.
138. Luckievič Leonas 1993: Pietryčių Lietuva ir gudų tautinis atgimimas. – *Lietuvos Rytai*, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras, 106–109.
139. Maciejauskienė Vitalija 1995: Dieveniškių pavardės. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 459–461.

140. Mačiulis Dangiras 2009: Kolektyvinė atmintis ir miesto įvaizdis: Šiaulių atvejis. – *Acta humanitarica universitatis Saulensis* 9, 218–234.
141. Markevičienė Žaneta. 1999: *Aukštaičių tarmių tekstai* 1, Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla, 21.
142. Martinkėnas Vincas 1995: Švietimas 1920–1941. – *Dieveniškės*, Vilnius: Mintis, 81–88.
143. Martinkėnas Vincas 2015: Lenkinimas Vilniaus vyskupijos bažnyčiose 1897–1939. – *Vilniaus krašto lenkinimas*, Punskas: „Aušra“, 42–70.
144. Masiokaitė-Liubinienė Austėja, BNS, 2021: *Šalčininkų politikai nepritarė centro migrantams kūrimui Dieveniškėse*. Prieiga internete: https://kauno.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/salcininku-rajono-taryba-del-planu-apgyvendinti-migrantus-saukia-neeilini-posedi-1034511 [žiūrėta 2022 06 26].
145. Matulionis Arvydas Virgilijus, Krukauskienė Eugenija, Raudeliūnas Vytautas 1990: *Pietryčių Lietuva: socialiniai teisiniai aspektai*, Vilnius: Lietuvos mokslų akademija, Filosofijos, sociologijos ir teisės institutas.
146. Matulionis Arvydas Virgilijus 2018: Vilniaus krašto moksleivių požiūrį į tėvynę formuojantys demografiniai ir socialiniai veiksniai. – *Lietuvos socialinė raida. Socialinės įtraukties politikos Lietuvoje įgyvendinimas* 7, 104–116.
147. Meiliūnaitė Violeta 2020: Kodų kaita skirtingų lyčių asmenų feisbuko paskyrose. Šalčininkų rajono atvejis. – *Kalbotyra* 14, 99–115. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/taikomojikalbotyra/article/view/19684/18794 [žiūrėta 2022 10 10].
148. Meiliūnaitė Violeta 2021: Kur suteka upės ir kalbos. – *Pasaulio lietuvis*. Prieiga internete: https://pasauliolietuvis.lt/kur-suteka-upes-ir-kalbos [žiūrėta 2022 10 15].
149. Meiliūnaitė Violeta, Mikulėnienė Danguolė 2014: Trinaris optimizacijos modelis, punktų gyvybingumo laipsniai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 124–128.
150. Merkys Vytautas 1982*: Lietuvos valstiečiai ir spauda XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje*, Vilnius: Mokslas.
151. Merkys Vytautas 2006: *Tautiniai santykiai Vilniaus vyskupijoje 1798–1918 m.*, Vilnius: Versus aureus.
152. *Miežionys (kaimas). Dieveniškių par. Eišiškių rajonas*, 1964 m. (rankraštis). [Autorius nenurodytas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 815(1)/669(2).
153. Mikulėnienė Danguolė 1995: Tarmės garsyno ypatybės. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 447–455.

154. Mikulėnienė Danguolė 1996–1997: Einwirkung der slawischen Sprachen auf die Lautstruktur der peripheren litauischen Mundarten. – *Linguistica Baltica* 5–6, 57–67.
155. Mikulėnienė Danguolė 2013: Lietuvių tarmių tinklas ir jo optimizacija. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXVIII, 71–91.
156. Mikulėnienė Danguolė 2014: Tinklo sudarymas ir raida XX a. antrojoje pusėje. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas: žemėlapiai ir jų komentarai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 113–123.
157. Mikulėnienė Danguolė 2018a: Lietuvių tarmėtyra: genezė, raida ir paradigminiai lūžiai 1: Ikitarmėtyrinis laikotarpis. – *Lietuvių tarmėtyros pradžia: tarmių skyrimas, tyrimų perspektyvų užuomazgos ir jų tipai*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.
158. Mikulėnienė Danguolė 2018b: Multimodalusis tarmėtyros modelis: vietinės lenkų kalbos variantiškumo Lietuvoje tyrimo galimybės. – *Lietuvos lenkų tarmės*. Prieiga internete: http://www.lenkutarmes.flf.vu.lt/files/mikuleniene_%20tarmetyros_modelis.pdf.
159. Mikulėnienė Danguolė 2020: New Trends in Lithuanian Dialectology: Multimodal Research Model. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXXII, 11–33.
160. Mikulėnienė Danguolė 2021a: Kolegiškas žodis Pranui Kniūkštai. – *Kalba – mūsų biografijos dalis. Prano Kniūkštos gyvenimo brūkšniai ir nuveikti darbai*, sudarė Rasuolė Vladarskienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 132–137.
161. Mikulėnienė Danguolė 2021b: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 1: *lietuvių kalbos ir kalbotyros institucionalizacija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
162. Mikulėnienė Danguolė 2022: *Lietuvių kalbos instituto istorija* 2: *kalbotyros aneksija*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
163. Mikulėnienė Danguolė, Čepaitienė Agnė 2021: *Tarmyno* punkto samprata. – *Baltistica* LVI(1), 81–106.
164. Mikulėnienė Danguolė, Leskauskaitė Asta, Ragaišienė Vilija, Geržotaitė Laura, Birgelienė Nijolė 2016: *Lietuvių tarmių kaita XXI a. pradžioje: Lenkijos lietuvių šnektos*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
165. Mikulėnienė Danguolė, Meiliūnaitė Violeta 2014: Optimizuotų Lietuvių kalbos atlaso punktų sąvadas. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 452–453.
166. Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 1997: Dieveniškių šnekta. – *Dieveniškių šnektos tekstai*, parengė Danguolė Mikulėnienė, Kazys Morkūnas, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 7–34.
167. Mikulėnienė Danguolė, Morkūnas Kazys 2005: *Dieveniškių šnektos žodynas* I, Vilnius Lietuvių kalbos institutas.

168. Miłosz Czeslaw 1996: *Lenkų literatūros istorija*, Vilnius: Baltos lankos.
169. Milroy Lesley 1987: *Language and Social Networks*, 2nd edition, Oxford: Blackwell.
170. Milroy Lesley 2000: Social Network Analysis and Language Change: Introduction. – *European Journal of English Studies* 4(3), 217–223.
171. Milroy Lesley 2002: Social Networks. – *The Handbook of Language Variation and Change*, eds. J. K. Chambers, Peter Trudgill, Natalie Schilling-Estes, Oxford: Blackwell. Prieiga internete: http://www.blackwellreference.com/subscriber/book?id=g9781405116923_9781405116923 [2022 09 15].
172. Mykolaitytė Aurelija 2020: Kultūrinės atminties procesai šiuolaikinėje Lietuvos kultūroje. – *Lituanistica* 66(3), 244–254.
173. Morkūnas Kazys 1995: Daiktavardžių dviskaitos reliktai. – *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 455–458.
174. Morkūnas Kazys, Sabaliauskas Algirdas 2006: Juozo Senkaus „Kalbotyros darbai“. – Juozas Senkus. *Kalbotyros darbai*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Rasa Senkutė-Kašėtienė. Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 11–24.
175. Morozova Nadežda 2014: Rusų tarmės Lietuvoje: paplitimas ir pagrindiniai bruožai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas (žemėlapiai ir jų komentarai)*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 238–252.
176. Nauji vandentiekio ir nuotekų šalinimo tinklų kilometrai devyniose Eišiškių gatvėse. – *Šalčios žinios* 39(8389), 2021-10-01.
177. Nerbonne John, Heeringa Wilbert 2007: Geographic distributions of linguisticvariation reflect dynamics of differentiation, red Sam Featherston and Wolfgang Sternefeld. – *Linguistic Evidence*. Geaccepteerd. New York: De Gruyter Mouton, 267–298.
178. *Nevašiai (Vikončiai), lie. Viekonys, Varanavo r., Gardino sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 34(711/VI[b]).
179. Norkūnaitė Marija 2016: Valstybė, mažesnė už savo teritoriją. Kovos dėl valstybinio tapatumo Šalčininkų krašte. – *Politologija* 2(82), 75–116.
180. *Pagaujėnai* (669)*, Šalčininkų r., Vilniaus sr.* (Grigas, Laigonaitė, Paulauskas, Senkus), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37(669).
181. *Paluknys. Maceliai. Informacija*, 1957 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(1).
182. *[Paluknys]. Maceliai, Tekstai*, 1957, № 1 (rankraštis). [Užrašė Vytautas Vitkauskas ir Kazys Eigminas]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 369(3)/633(2).

183. Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1985: *Lazūnų tarmės žodynas*, Vilnius: Mokslas.
184. Petrauskas Jonas, Vidugiris Aloyzas 1987: *Lazūnų tarmės tekstai*, Vilnius: Mokslas.
185. Plygavka Lilija 2014: Baltarusių kalbos dialektai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 228–237.
186. *Poškonys* (667), *Šalčininkų r., Vilniaus sr.* (Dovydaitis, Sapijanskaitė), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. 36(667).
187. Poškus Vidas 2016: *Nedingęs Vilnius: miesto akupunktūros*, Vilnius: Tyto Alba.
188. Prieiga internete: https://lietuvai.lt/wiki/Lietuvos_katalik%C5%B3_ba%C5%BEny%C4%8Dios [žiūrėta 2022 06 06].
189. Prieiga internete: https://ltvdu.maps.arcgis.com/apps/StorytellingSwipe/index.html?appid=28263a9445c2428c949c4af40dbfc1450 [žiūrėta 2022 06 26].
190. Prieiga internete: http://svetaines.emokykla.lt/kalbininkai/Projektas/Kalbininkai [žiūrėta 2022 10 10].
191. Prieiga internete: http://www.dialektologia.uw.edu.pl/ [žiūrėta 2021 08 22].
192. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=yXcXKildVEU [žiūrėta 2022 10 10].
193. Prieiga internete: http://www.kalbuzemelapis.flf.vu.lt/lt/zemelapiai/miestu-gyventoju-tapatybe/ [žiūrėta 2021 09 09].
194. Prieiga internete: http://www.lkz.lt/?zodis=%C4%8Dionyk%C5%A1tis&id=05012260003 [žiūrėta 2022 02 02].
195. Prieiga internete: https://www.lrt.lt/naujienos/lietuvoje/2/1725252/isskirtiniame-kraste-ir-issukiai-isskirtiniai-lietuvos-apendikso-mokytojai-pasakoja-apie-kalbu-ivairove-ir-juoka-kelusius-rastelius-is-tevu [žiūrėta 2022 09 14].
196. Prieiga internete: https://www.orthodoxy.lt/blagochiniya/vilenskoe-okruzhnoe/prikhody-vilenskogo-okruzhnogo-blagochiniya/molitvennyi-dom-vo-imya-svyatitelya-tikhona [žiūrėta 2022 10 10].
197. Prieiga internete: https://www.paraskevi.lt/ [žiūrėta 2022 11 10].
198. Prieiga internete: http://www.salcia.lt/apie-mus/ [žiūrėta 2022 11 10].
199. Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/apie-rajona/teritorija-gyventojai/562 [žiūrėta 2021 09 19].
200. Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/kultura/meno-kolektyvai/1387 [žiūrėta 2022 11 03].
201. Prieiga internete: https://www.salcininkai.lt/svietimas/svietimo-istaigos/svietimo-istaigos/1399 [žiūrėta 2022 11 03].
202. Prieiga internete: http://www.santarves.salcininkai.lm.lt/?page_id=12 [žiūrėta 2022 10 19].
203. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/adomas-mickevicius/ [žiūrėta 2022 10 19].

204. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/asmena/ [žiūrėta 2022 10 19].
205. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/baltoji-voke/ [žiūrėta 2022 10 19].
206. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/jonas-sniadeckis [žiūrėta 2022 10 19].
207. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/mykolas-balinskis/ [žiūrėta 2022 10 19].
208. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/povilas-ksaveras-bzostovskis/ [žiūrėta 2022 10 19].
209. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/stanislaw-moniuszko [žiūrėta 2022 10 19].
210. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/stanislovas-rapolionis/ [žiūrėta 2022 10 19].
211. Prieiga internete: https://www.vle.lt/straipsnis/tadas-andrius-bonaventura-kosciuska/ [žiūrėta 2022 10 19].
212. Prieiga internete: http://www.voruta.lt/kova-uz-salcininku-krasta-ir-jo-lietuvybes-is-saugojima/ [žiūrėta 2021 10 06].
213. Pupkis Aldonas 2013: *Juozas Balčikonis ir didysis „Lietuvių kalbos žodynas“*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
214. Račaitytė Karina 2021: Viešosios erdvės kauniečių atsiminimuose ir jų poveikis miesto gyventojų tapatybei. – *Lituanistica* 67, 4(126), 305–318.
215. *Ramaškonys* (709/VI), *Varanavo r., Gardino sr.* (Grigas, Senkus), 1952 V–VI. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 32(709/VI).
216. *Ramaškonių šnektos tekstai*, sudarė Nijolė Tuomienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2008.
217. *Rytų aukštaičiai vilniškiai*, sudarė Vytautas Kardelis, Daiva Kardelytė-Grinevičienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 2010.
218. Rubavičius Vytautas 2013: Miestas ir miestiečiai: kultūrinė atmintis ir tapatumas. – *Acta Academia Artium Vilnensis* 71, 111–125.
219. Rutkovska Kristina 2013: Dabartinė lenkų kalbos būklė. – *Lietuvos lenkų tarmės*, Vilnius: Vilniaus universitetas, 6–7.
220. Rutkovska Kristina 2014: Lenkų kalbos paplitimas ir vartojimo ypatumai. – *XXI a. pradžios lietuvių tarmės: geolingvistinis ir sociolingvistinis tyrimas*, sudarė Danguolė Mikulėnienė, Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Briedis, 216–227.
221. *Rūdninkai*, 1967 (rankraštis). [Užrašė Marytė Razmukaitė]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 876/634.
222. Salys Antanas 1992: *Raštai* 4: *Lietuvių kalbos tarmės*, Roma: Lietuvių Katalikų Mokslo Akademija.
223. Sapijanskaitė Monika 1953: *1950–52 m. dialektologinių ekspedicijų medžiagos kritinė analizė*, LLTI BR, f. 91-86.

224. Sarhimaa Anneli 2009: Social Network Theory as a framework for studying minor Finnic languages with special reference to Karelian. – *The Quasquicentennial of the Finno-Ugrian Society. Memoires de la Societe Finno-Ougrienne* 258, 161–190.
225. Savoniakaitė Vida 2009: Šiuolaikiniai dzūkai ir suvalkiečiai. – *Lietuvos kultūra: Dzūkijos ir Suvalkijos papročiai*, sudarė Žilvitis Šaknys, Vilnius: Lietuvos istorijos institutas.
226. Sirutavičius Vladas 2013: Etniškumo politizacija Lietuvoje: lenkų autonomistų judėjimas, Sąjūdis ir Lietuvos valdžios politika 1988 m. – 1990 m. pradžioje. – *Etniškumo studijos* 2, 132–135.
227. *Skaivonys. Pavidonys, Pagaujėnai, Pliuskai, Zabieliškės* ir kt. k., 1964 (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 817(1)/668(2).
228. Stanaitis Andrius 2002: Etniniai procesai pietiniame Lietuvos paribyje iki XIX a. – *Lydos krašto lietuviai* I, Kaunas: Poligrafija ir informatika, 82–84.
229. Stankevičius Augustas, BNS, 2021: *Priešinasi migrantų apgyvendinimui: ties įvažiavimu į Rūdninkų poligoną – automobilių blokada*. Prieiga internete: https://klaipeda.diena.lt/naujienos/lietuva/salies-pulsas/priesinasi-migrantu-apgyvendinimui-ties-ivaziavimu-i-rudninku-poligona-automobiliu-blokada-1035899 [žiūrėta 2022 10 16].
230. Strakauskaitė Nijolė 2012: Lokalios tapatybės (Prūsijos Lietuva) aktualizavimo tradicija Rytų Prūsijoje XIX–XX a. sandūroje: problemos atspindys Franzo Tetznerio ir Alberto Zwecko darbuose. – *Mažoji Lietuva: paribio kultūros tyrimai*, Vilnius: Europos kalbų ir kultūrų dialogo tyrėjų asociacija.
231. Stravinskienė Vitalija 2012a: Rytų ir Pietryčių Lietuvos gyventojų lenkų ir rusų santykiai: 1944–1964 metai. – *Lietuvos istorijos metraštis* 2, 125–138.
232. Stravinskienė Vitalija 2012b: Rytų ir Pietryčių Lietuvos lenkų mokyklos: 1947–1959 m. – *Lietuvos istorijos metraštis* 2011/1, 81–95.
233. Stravinskienė Vitalija 2020: Lenkų švietimas Rytų ir Pietryčių Lietuvoje XX a. 7–9-uoju dešimtmečiais. – *Istorija* 118(2), 97–99.
234. *Šalčininkai (Jaunãkiemio k.). Informacija ir tekstai* 1, 1963 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 776(1)/666(3).
235. *Šalčininkėliai. Jackonys*, *Eišiškių raj. (buv. Šalčininkų)*, 1967 m. birželis (rankraštis). [Užrašė Aloyzas Vidugiris]. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 875(1)/651.
236. *Šalčininkų rajonas priešinasi migrantų apgyvendinimui Dieveniškėse*. Prieiga internete: https://sputniknews.lt/20210715/salcininku-rajonas-priesinasi-migrantu-apgyvendinimui-dieveniskese-17578745.html [žiūrėta 2022 11 10].

237. Šliavaitė Kristina 2012: Etninės mažumos darbo rinkoje: kalbos, pilietybės ir socialinių tinklų reikšmė (Visagino atvejis). – *Etniškumo studijos / Ethnicity studies* 1–2, 103–125.
238. Šliavaitė Kristina 2015a: Kalba, tapatumas ir tarpetniniai santykiai Pietryčių Lietuvoje: daugiakultūriškumo patirtys ir iššūkiai kasdieniuose kontekstuose. – *Lietuvos etnologija. Socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 15(24), 27–52. Prieiga internete: https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2020/09/lietuvos-etnologija-15-24-4-kristina-c5a-0liavaitc497-kalba-tapatumas-p.-27-52.pdf.
239. Šliavaitė Kristina 2015b: Mokyklos valstybine arba mažumos mokomąja kalba pasirinkimo strategijos Pietryčių Lietuvoje: tarp etniškumo išlaikymo ir socialinio mobilumo galimybių? – *Filosofija. Sociologija* 26(2), 142–144.
240. Šutinienė Irena 2015: Tautos istorijos pasakojimo raiška daugiakultūrėje aplinkoje: Pietryčių Lietuvos lenkų etninės grupės atvejis. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 37(2), 85–105.
241. Šutinienė Irena 2016: Istorinė atmintis ir etninių grupių identitetas. – Monika Frėjūtė-Rakauskienė, Andrius Marcinkevičius, Kristina Šliavaitė, Irena Šutinienė. *Etniškumas ir identitetai Pietryčių Lietuvoje: raiška, veiksniai ir kontekstai*, Vilnius: Lietuvos socialinių tyrimų centras, 78–106.
242. Šv. kankinės Paraskevės parapija. Prieiga internete: https://www.paraskevi.lt/ [žiūrėta 2022 10 12].
243. Šv. Tichono maldos namai Šalčininkuose. Prieiga internete: https://www.orthodoxy.lt/blagochiniya/vilenskoe-okruzhnoe/prikhody-vilenskogo-okruzhnogo-blagochiniya/molitvennyi-dom-vo-imya-svyatitelya-tikhona [žiūrėta 2022 10 12].
244. *Tarybų Lietuvos enciklopedija* 1, Vilnius: Vyriausioji enciklopedijų redakcija, 1985.
245. *Tarminiai tekstai iš Pagaujėnų apylinkės (Šlčn. r.). Vilniaus sritis, Šalčininkų rajonas*, 1952 (rankraštis). Užrašė Adelė Laigonaitė ir Juozas Senkus. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 37/669.
246. *Tekstai. Šalčininkų rajonas, Dieveniškių apylinkė, Žižmų kaimas*, 1952 (rankraštis). Surinko Jonas Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 35(1)/670.
247. *Tekstai. Šalčininkų raj., Poškų (Poškonių) apyl., Dailidžių k., Valackiškių k.*, 1952 (rankraštis). Surinko Jurgis Dovydaitis, Monika Sapijanskaitė. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 36/667.
248. Telešienė Audronė, Balžekienė Aistė, Budžytė Agnė, Zolubienė Eimantė 2022: *Rizikos žemėlapiai Lietuvoje. Trumpoji tyrimo rezultatų ataskaita ir rekomendacijos politikos formuotojams bei savivaldybėms*, Kaunas: Kauno technologijos universitetas.
249. Tyla Antanas 1995: Švietimas Dieveniškių apylinkėse iki XX a. pradžios. – *Dieveniškės*, Vilnius: Mintis, 78–81.

250. Trudgill Peter 1974: Linguistic change and diffusion: Description and explanation in socio-linguistic dialect geography. – *Language in Society* 2, 215–246.
251. Trudgill Peter 2008: *Social structure and language change*. Prieiga internete: https://www.kul.pl/files/165/monograf/reading/SocialStructureandChange.pdf.
252. Truska Liudas, Kancevičius Vytautas 1990: *Lietuva Stalino ir Hitlerio sandėrio verpetuose: 1939–1940 m. rugpjūčio 3 d. politinių įvykių kronika*, Vilnius: Mintis.
253. Tuomienė Nijolė 2006: Ramaškoniškių šnekos kodų kaita. – *Kalbos kultūra* 79, 161–172.
254. Tuomienė Nijolė 2010: *Ramaškonių šnektos daiktavardis: sociolingvistinis tyrimas*, Vilnius: Lietuvių kalbos instituto leidykla.
255. Tuomienė Nijolė 2018: Nevaldomas skolinimasis kaip kalbos nykimo požymis. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXVIII, 113–134. Prieiga internete: http://journals.lki.lt/actalinguisticalithuanica/article/view/822/913.
256. Tuomienė Nijolė 2019a: Fonetikos išlyginimas vykstant kodų kaitai. – *Acta Linguistica Lithuanica* LXXX, 57–79. Prieiga internete: http://lki.lt/wpcontent/uploads/2019/11/Acta_80.pdf.
257. Tuomienė Nijolė 2019b: Pietų aukštaičių patarmės paribiai: sintaksinių konstrukcijų kaita. – *Kalbotyra* 72, 87–106. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/kalbotyra/article/view/16554/15787.
258. Tuomienė Nijolė 2020: The borrowing domain in the south-eastern border regions of the lithuanian language. – *Lithuanian Dialectology Profiles: Problems and Findings* 6, sudarė Violeta Meiliūnaitė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 192–207. Prieiga internete: http://lki.lt/wp-content/uploads/2021/01/KIDP6.pdf.
259. Tuomienė Nijolė 2021: Lietuvių ir baltarusių kalbų fonetikos sąveika Rodūnios apylinkėse. – *Respectus Philologicus* 40(45), 48–60. Prieiga internete: https://www.zurnalai.vu.lt/respectus-philologicus/article/view/22843/24116.
260. Turska Halina [Турска Галина] 1939 [1995]: *O powstaniu polskich obszarów jæzykowych na Wileńszczyznie / О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*, Vilnius: Mintis.
261. Urbanavičienė Jolita 2011: Lietuvių ir slavų kalbų sąveika vilniškių tarmės rytiniuose pakraščiuose (Adutiškio apylinkių duomenys). – *Baltistica* 41(3), 461–471.
262. Vaicekauskienė Loreta, Sausverdė Ērika 2012: Lietuvos tarmių rezervatas: socialiniai ir geografiniai tarmės mobilumo ribojimai tiesioginių tyrimų duomenimis. – *Taikomoji kalbotyra* 1, 1–26.
263. Venclova Tomas 2018. *Lietuvos istorija visiems* I, Vilnius: R. Paknio leidykla.
264. Venclova Tomas 2019: *Lietuvos istorija visiems* II, Vilnius: R. Paknio leidykla.

265. *Vėžionių apylinkė (P. nr. 680), Eišiškių raj. Informacija ir tekstai*, 1955. IX. 7–16 (rankraštis). Aprašė A. Vidugiris. Saugoma Lietuvių kalbos instituto Geolingvistikos centro Tarmių archyve. Reg. Nr. 249(1)/680(2).
266. Vidugiris Aloyzas 1968: Pastabos apie tarmės leksiką. – *Dieveniškės*, redakcinė komisija: Vanda Barauskienė, Vacius Milius (pirmininkas), Antanas Stravinskas, Antanas Tyla, Norbertas Vėlius, Aloyzas Vidugiris, Vilnius: Vaga, 190–196.
267. Vidugiris Aloyzas 1995: Dieveniškių šnektos savitumas.– *Dieveniškės*, sudarė Venantas Mačiekus, Vilnius: Mintis, 428–447.
268. Vidugiris Aloyzas 2014: *Lazūnų šnekta*, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
269. Vienuolis Antanas 2009: Antano Vienuolio kalba 1956 metų lapkričio 29 dienos LTSR AT IV šaukimo IV sesijoje. – *Lenkinimo politika Vilnijoje. Straipsniai ir dokumentai*, sudarė Gintaras Šapoka, Vilnius: Žaltvykslė, 184–187.
270. Vyniautaitė Simona 2021: *Tarminio požymio statika ir dinamika: žemaičių regresyvinės balsių asimiliacijos atvejis*: daktaro disertacija, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas.
271. Vyšniauskas Vidmantas 2020a: *Aš – miesjcova, o Jūs – przyjiezny:* identiteto ribos brėžimas Šalčininkų rajone. – *Sociologija. Mintis ir veiksmas* 46(1), 29–47.
272. Vyšniauskas Vidmantas 2020b: „Čia pas mus“ – kraštietiškumas Pietryčių Lietuvoje: Šalčininkų rajono atvejis. – *Lietuvos etnologija: socialinės antropologijos ir etnologijos studijos* 20(29), 81–104. Prieiga internete: https://www.istorija.lt/data/public/uploads/2021/04/2020-lietuvos-etnologija-2029-5-v.-vysniauskas-cia-pas-mus-p.-81-1047.pdf.
273. VLE – *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 1–16, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 2001–2009; t. 17–25, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras, 2010–2014. Prieiga internete: https://www.vle.lt.
274. Wimmer Andreas 2008: The making and unmaking of ethnic boundaries: A multilevel process theory. – *American Journal of Sociology* 113, 970–1022.
275. Zinkevičius Zigmas 1966: *Lietuvių dialektologija. Lyginamoji tarmių fonetika ir morfologija*, Vilnius: Mintis.
276. Zinkevičius Zigmas 1993a: Pietryčių Lietuva nuo seniausių laikų iki mūsų dienų. – *Lietuvos rytai*: str. rinkinys, sudarė Kazimieras Garšva, Laima Grumadienė, Vilnius: Valstybinis leidybos centras.
277. Zinkevičius Zigmas 1993b: *Rytų Lietuva praeityje ir dabar*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
278. Zinkevičius Zigmas 1994: *Lietuvių kalbos istorija* VI. *Lietuvių kalba naujaisiais laikais*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
279. Zinkevičius Zigmas 2013: *Lietuviai. Praeities didybė ir sunykimas*, Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos centras.

280. Zinkevičius Zigmas, Kabelka Jonas 1958: Kazimieras Būga. *Rinktiniai raštai* 1, sudarė Zigmas Zinkevičius, Vilnius: Valstybinė politinės ir mokslinės literatūros leidykla, 13–100.
281. *Žymūs Kauno žmonės: atminimo įamžinimas*: elektroninis žinynas, Kaunas: Kauno viešoji biblioteka, 2004. Prieiga internete: http://atminimas.kvb.lt/ [žiūrėta 2022 10 16].
282. Барановский Василий, Поташенко Григорий 2005. *Староверие Балтии и Польши*, Vilnius: Aidai.
283. *Во имя святителя Тихона. Хрестианское слово*. Prieiga internete: https://www.youtube.com/watch?v=yXcXKildVEU [žiūrėta 2022 10 16].
284. В Шальчининкай стартует строительство православной церкви. – *Шальчя* 39(343), 2021-10-01.
285. Гаучас Пятрас, Видугирис Алоизас 1983: Этнолингвистическая ситуация литовско-белорусского пограничья с конца 18 по начало 20 в. – *Lietuvos TSR aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Geografija 19 / Gyventojai ir gyvenvietės*, Vilnius: Mokslas, 26–73.
286. Карский Евфимий Фёдорович 1903: *Этнографическая карта белорусского племени. Составл. в 1903 г. Белоруссы*, Санкт-Петербург.
287. Коницкая Елена 1994: Некоторые особенности интерференции в условиях белорусско–польского двуязычия: говор Мядининкской апилинкию. – *Kalbotyra* 44(2), 76–84.
288. Крывіцкі Александр Антоновіч 1977: Традыцыйны мойны сельскі ландшафт Беларусі. – *Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine* XXXIV, 185–197.
289. Крывіцкі Александр Антоновіч 2003: *Дыялекталогія беларускай мовы*, Мінск: Выдавецтва «Вышэйшая школа».
290. ЛГіГБГ 1969: *Лінгвістычная геаграфія і групоўка беларускіх гаворак*, ред. Р. Аванесаўыч, Ю. Мацкевіч, Мінск: Навука и тэхніка.
291. Новые километры водопровода и канализации на девяти улицах Эйшишкес. – *Вести Шальчи* 76(2352), 2021-10-01.
292. Савич Микола 1990: О языковой ситуации в одном из ареалов юго-восточной части Вильнюсского района. – *Kalbotyra* 41(2), 41–47.
293. Савіч Мікола 1992: Так мы жылі (Medininkų apylinkės baltarusių tarmių tekstai). – *Kalbotyra* 43(2), 45–67.
294. Цыхун Генадзь 2000: Крэалізаваны прадукт: Трасянка як прадмет лінгвістычнага даследавання. – *Arche-Скарына* 6, 51–58
295. Чекман Валерий Ніколаевіч 1969: К развитию основных особенностей белорусского консонантизма. – *Вопросы языкознания* 2, 29–37.
296. Чэкман Валерий 1970: *Гісторыя проціпастаўленняў па цвёрдасці-мяккасці ў беларускай мове*, Мінск.

297. Чекман Валерий Николаевич 2017a: К социолингвистической характеристике польских говоров белорусско-литовского пограничья. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 206–227.
298. Чекман Валерий Николаевич 2017b: Фонетические особенности говоров села Колесники Эйшишского района Литовской ССР. – *Valerijus Čekmonas: kalbų kontaktai ir sociolingvistika*, sudarė Laima Kalėdienė, Vilnius: Lietuvių kalbos institutas, 443–461.

(SELF-)EXPRESSION OF LITHUANIAN IDENTITY IN ŠALČININKAI: CONDITIONS AND PROSPECTS

Summary

INTRODUCTORY REMARKS. Lithuania's political, social, cultural and demographic situation continues to alter the functioning of languages in the 21st century, particularly in peripheral areas, some of which display very obvious changes. Historical data shows that the Lithuanian language spoken in the south eastern region of Šalčininkai experienced a particularly challenging period in the early 20th century. As a result, today Lithuanian is the official state language but not the tongue spoken at home or during everyday interactions across the region's towns, villages and settlements. Thirty years after the restoration of Lithuania's sovereignty, it is important to analyse the current condition of its official language in Šalčininkai, to track changes and forecast future trends. This analysis will also help identify the best tools and methods for modelling the progress of the Lithuanian language spoken in the region.

Historical research data combined with linguistic materials collected in Šalčininkai throughout several decades of the 20th century and the early 21st century show how the status of the Lithuanian language and the Lithuanian identity in general has changed across the region. The current study reassesses this linguistic data in the context of newly collected facts of linguistic landscape and the sociocultural networks within the region.

Historically, the ethnic and linguistic situation of Šalčininkai has always been slightly different from the rest of Lithuania. Statistical data show that this region is dominated by Slavic-origin (Polish, Belarussian, Russian) residents who mostly speak their mother tongues (and their local variants). According to the 2021 census, the area is populated by 79.5% of Poles, 10.4% Lithuanians, 5.0% Russians, and 2.9% Belarussians (see the Lithuanian Department of Statistics). The current study, therefore, aims to overview the realization of Lithuanian identity in its broad sense within the region.

HISTORICAL CONTEXT. The current sociolinguistic and ethnolinguistic situation of Šalčininkai is the result of a series of historical events this peripheral region of South East Lithuania has been caught in for hundreds of years. During the 14-17th

centuries, the Lithuanians of Šalčininkai (and the entire Grand Duchy of Lithuania) were being deprived of their national identity via two channels – through the spread of the Belarussian language and the expanding use of Polish in the region.

The Belarussian language has been spreading from Slavic-populated territories into those inhabited by the Balts for the last two millennia. It accelerated further when *Ruthenian* became the official written language of the GDL. It was used to produce the Three Lithuanian Statutes which functioned in the country's courts throughout the 16th century. This prompted a proportion of local residents to take up Belarussian.

The arrival of the Polish language to Lithuania from the west was not only more sudden but fiercer too. The impulse to use it came with the advent of Christianity in the 15-16th centuries, with its subsequent spread pushing the Baltic paganism out. Polish was also penetrating socially. After the two states – the GDL and the Kingdom of Poland – joined to form one federal aristocratic monarchy (the Polish-Lithuanian Commonwealth, or *Rzeczpospolita* in Polish) by signing the Union of Lublin in 1569, the spread of the Polish language met virtually no resistance from the public as it came to be associated with higher social status.

After Lithuania lost possession of Vilnius in 1920 (until 1939), the residents of Šalčininkai and Eišiškės were still speaking Lithuanian. The south eastern border of Lithuanian-populated settlements was located further to the east and south east from the present-day territory of Šalčininkai. Polish was more commonly used in towns and manors – the region's stronger social centres. Lithuanian gentry were more likely to swap Lithuanian for Polish in those areas of life which were relatively closer to the large centre Vilnius. A considerable proportion of nobility (szlachta) in Šalčininkai had therefore adopted Polish from the aristocrats of Vilnius and Poland by the middle of the 17th century. In rural areas peasants continued to speak Lithuanian, and it was not until the 18th-19th centuries that the manors of already Polonised gentry became the centres of Polonising the peasants serving there.

Historical facts indicate that the Polonization of Lithuanians in Šalčininkai was not a quick process. At the time Polish was only being used in church, while Belarussian, easier and quicker for peasants to learn, became their second language. Overall, the 18th century use of both Belarussian and Polish was mainly episodic in the area around Šalčininkai.

After the fall of the Commonwealth and the divisions of its territory, Lithuania was incorporated into the Russian Empire. The Russian administration of regions and rural districts began demanding that locals spoke Russian, at which point it started competing with the Polish language. However, Lithuanian peasants found learning both of these Slavic languages too difficult and preferred communicating in the local Belarussian variant. Much easier to master, this language spread quickly in the 19th century through direct human contact.

The Belarussian language widely used in the towns and villages around Šalčininkai, Lyda, and Ašmena was and still is called *poprostu*, i.e. a simple language (*prosta mowa* in Polish). Even several decades ago speakers of this variant did not identify themselves as either Polish or Belarussian. Some used the term *litviny*, others – *tuteishy* (locals) from the Polish word *tutejszy*. At the time, the ethnic self-awareness of this population was weak or completely non-existent.

In 1920 the Lithuanian capital and the entire former governorate of Vilnius (including the region of Šalčininkai and some of the ethnographic Lithuanian lands in present-day Belarus) were occupied by Poland and remained part of it for the next nineteen years. Schools and churches, the region's main cultural centres, actively contributed to the expansion of Polish culture and language in Šalčininkai, aiding the rapid Polonization of local Lithuanians and Belarussians. Better-off peasants started speaking Polish alongside the *simple* language, mostly using certain Polish sayings. Territories where residents spoke a mixture of languages began forming in the area. Efforts were made to entice Belarussians to move here and to further alter the ethnic structure of the population. Many of the newcomers became chairmen of collective farms which meant that Russian (with elements of Belarussian in it) was the language of administration.

It was not until the latter part of the 1960s, during the so-called Brezhnev's Thaw, that opportunities for cultural resistance started emerging in Šalčininkai. Spreading amongst the region's brightest minds, it was a form of protest against the totalitarian regime. This cultural re-awakening culminated in the mid-1980s and was given a further boost by the 1988-1989 revival movement in Lithuania.

THE IDENTITY OF THE RESIDENTS OF ŠALČININKAI. South East Lithuania is a region where many people can speak three, sometimes even four languages – Lithuanian, Belarussian, Polish and Russian. Lithuanian anthropologists who

have researched this peripheral region concluded that its residents (both Lithuanian speakers and users of other languages) have lived here from generation to generation and had not come from or been moved into this territory from other places.

Šalčininkai and the surrounding settlements (except Dieveniškės) are considered part of the ethnographic region of Dzūkija, making up quite a large proportion of the Southern Aukštaitian Dzūkian subdialect. However, most older and middle-aged local residents do not identify themselves as Dzūkians. When asked about their ethnicity, very often these informants included several components in their responses, e.g., *Lithuanian Pole*, *Polish-origin Lithuanian*, *Pole from the region of Vilnius*, *Russian-speaking Pole*, etc. Those who consider themselves local to Šalčininkai, tend to place great importance not just on the fact that they themselves were born here but that these territories have also been historically populated by their ancestors. Younger generations (and some of the middle-aged respondents) who currently live or are still in school in Šalčininkai express slightly different views towards *local* identity and the distinction between local and non-local. Surveys show that, having grown up in independent Lithuania, these young people no longer place great significance on distinguishing between locals and newcomers. This is due to the fact that young people often move from Šalčininkai to other towns of Lithuania for study or work.

The survey of local residents (from various age groups) confirms that the autobiographical, domestic or even historical narratives originating in the area focus on the forms of memory which are common to all the people living here – Poles, Lithuanians, Belarussians, Russians. These narratives reinforce the multicultural aspect of the region and emphasise the elements of co-existence. In other words, acceptance and tolerance are becoming increasingly important.

ON THE HISTORY OF DIALECTAL RESEARCH. Based on archived data, this part of the study focuses on multi-dimensional individual research and previous expeditions within the area as well as the manuscript material collected throughout the third quarter of the 20th century. Present-day South East and East Lithuania has always been a zone of contact between the Baltic and Slavic languages. Unsurprisingly, these territories have been routinely studied using the methods available to the dialectologists of the day. The subdialect of Dieveniškės, spoken in and around Dieveniškės, Milkūnai and Poškoniai within the south eastern protrusion of Lithuania's map, is one of the most researched dialectal variants in the region of Šalčininkai.

The first dialectal materials for the *Atlas of the Lithuanian Language* (*Lietuvių kalbos atlasas;* hereinafter – LKA) were collected in Šalčininkai in the 1950s. One of the earliest expeditions to the region was organised in 1952, followed by efforts a year later to summarise the results of several previous trips. The instructions of expedition leader and a reconstructed calendar show that in 1952 the linguists of the Institute of the Lithuanian Language visited several villages where Lithuanian was at the time still actively used. However, as the material collected during the first trip was not complete and the collectors themselves viewed it rather critically and cautiously, these settlements were revisited in 1955 by Juozas Senkus, followed by other linguists in later years. The second expedition of the Institute's researchers took place in 1964. During this trip materials were collected again in line with LKA programme by linguists Jonina Lipskienė (Gurskytė) and Aloyzas Vidugiris, who subsequently published the first comprehensive monographic description of the Dieveniškės subdialect.

Today, a detailed history of the research conducted in the area is not likely to be published. According to Vidugiris, he himself had visited Dieveniškės a number of times – in 1957, 1964, 1965, 1976, 1985, 1987, 1989, 1990, and later to collect and clarify the lexicographical data for the *Dictionary of the Dieveniškės Subdialect*. The beauty and uniqueness of the local variant were also captured in the *Texts of the Dieveniškės Subdialect*. This was a collection of texts which were not edited "as appropriate", so the naturalness and authenticity of their language surpassed other compilations of dialectal texts published at the time.

According to the current classification of Lithuanian dialects, most of the Šalčininkai region falls under the Southern Aukštaitian dialect, while its eastern part is assigned to the Eastern Aukštaitian subdialect of Vilnius. The earlier system of Antanas Salys designated this area to the Western and Eastern Dzūkian dialects. The boundary set by Salys ran across Musninkai, Trakai, Rūdninkai, Šalčininkai, Beniakainys and Varanavas. Similar distinction is recorded in some of the older sources. For example, the material published by Eduardas Volteris indicates that this boundary had previously been observed further west than in Zigmas Zinkevičius' studies or the LKA map. The data collected for the latter show that in the second half of the 20th century the boundary separating the two dialects ran through what was once the most Lithuanian part of this region – Dieveniškės.

The 1960s research picks up on prominent phonetic (phonological) changes in the Lithuanian system of long vowels, signalling intense de-phonologization of the Lithuanian vocalism in the area. These quantitative and qualitative vowel changes were prompted by a strong impact of Slavic languages (Belarussian, Polish, Russian). None of them have an equivalent of the Lithuanian *ė*, or any sounds that would resemble *ie* or *uo,* or stressed syllable accentuation. These Lithuanian elements were therefore the first to have 'suffered'.

It is clear that at the time of this research the use of Lithuanian in Šalčininkai was already much weaker, with local communities prioritising Belarussian or Polish. That is why the language recorded across the Lithuanian settlements in the territory of Belarus undoubtedly helped the systemic reconstruction of the local dialect.

THE FUNCTIONING OF LANGUAGES IN ŠALČININKAI: CHANGE AND COMPETITION. This part of the study analyses the use of languages and the sociolinguistic situation in the region of Šalčininkai in the early 21st century. The research is primarily based on linguistic and sociolinguistic materials collected in 2011-2013 at 14 LKA points: Jašiūnai (LKA 635); Rūdninkai (634); Tabariškės (637); Kurmelionys (652); Kaniūkai (665); Šalčininkai (666); Dailidės (667); Daulėnai (668); Miežionys (669); Maciučiai (670); Vėžionys (680); Eišiškės (681); Butrimonys (682); and Daugidonys (691). The majority of respondents represented older and middle-aged generations and used the local Polish variant, Russian, the Belarussian dialect (less frequently – Lithuanian) in various situations. According to the informants, they could understand all of the languages used in the region but were not able to speak them all. During the interviews the respondents often used two or three languages interchangeably. For example, older respondents could easily switch from Polish to the Belarussian dialect, middle-aged speakers could change from Polish to Russian, while the youngest respondents would often move on from Polish to both Russian and Lithuanian. Language switching in live conversations and in written form on social media has become part of natural communication process in Šalčininkai, where multilingualism is seen by local residents as a unique feature specific to the region. It is considered an important element of regional identity.

This scientific study aims to answer several complex but important questions: how do local residents interpret language, how do they explain motivation for choosing it, how is the link between language and ethnicity perceived, and when is a

language (or languages) assigned a specific ethnic content. Research shows that the issue of language is of particular importance both in the context of everyday life and while communicating in public.

The study is based on the concept that the multilingual region of South East Lithuania was shaped by its historical and sociocultural context rather than migration. Geolinguistically, the researched points in the region of Šalčininkai are no longer considered active with regards to Lithuanian dialect use as there are no remaining speakers of the traditional dialect in the area. The middle-aged residents did not learn it from their parents or grandparents because during the Soviet period there was no urgency or necessity to learn Lithuanian at all.

Two languages – Polish and Russian – dominate across the region's towns, particularly in public situations. However, many respondents described the Polish language spoken by the locals as different to the one used in Poland. The Polish of Šalčininkai is seen by the residents as 'local' and not as beautiful or correct. Respondents from varying ages groups who identified themselves as Poles and who finished school in Russian during the Soviet period but did not learnt to speak Polish, often preferred for their children to attend schools where Polish was the language of instruction. Despite experiencing Russification themselves, this generation of parents still identified with the Polish community and therefore wanted to raise their children in the context of Polish culture. Considered by many to be a prestigious language, Polish has a representational, cultural and confessional function in rural areas. Hence why even the residents who cannot speak Polish at all consider it their mother tongue. Children and teenagers are currently taught Standard Polish in 1 comprehensive and 8 secondary schools (gymnasiums) of Šalčininkai. However, in unofficial home settings and interpersonal (public) situations Polish is often used interchangeably with Russian (less frequently – Lithuanian).

In order to adapt to the person they are communicating to and to achieve consensus, young people in Šalčininkai, Eišiškės, Butrimonys and Turgeliai automatically choose the Russian language. Heard more frequently in streets, shops and conversations with strangers, Russian is a unifying language which facilitates communication between people of different ethnicities. Commonly used in semi-official situations, the status of Russian, however, has changed considerably since the Soviet period. It remains an important language in informal communication but has lost its position at

institutional level. One example of this change is the drastically decreased number of pupils at schools with Russian as the language of instruction. In everyday communication Russian is not seen as a distinguishing feature of a particular ethnic group (the Russians) because it is used so widely for local interaction in Šalčininkai. It should therefore be considered as a language which transcends the boundaries of a specific ethnic group.

The Belarussian dialect is used least by the locals and is mainly spoken by older-generation residents alongside Polish. Several informants mentioned that they had inherited the Belarussian dialect from their parents and grandparents, adding that it was being forgotten and was used less frequently. Despite knowing the dialect, young people avoid speaking it due to its low perceived prestige. As with the Russian and Polish languages, the "impurity" of Belarussian is being emphasised. Local residents refer to this language as the most "mixed" tongue, *simple* and even s*ubstandard*. To the informants who identified themselves as Belarussian, this language was their link to the Belarussian community, and only in private settings. Similar to the Lithuanian community, the Belarussians feel like a linguistic minority in Šalčininkai. The Belarussian children living in the area tend to choose schools with either Russian, Polish or Lithuanian as the language of instruction due to the lack of educational institutions where they could be taught in their mother tongue. A conclusion can be made that Belarussian is "not heard" in public spaces but is left entirely to private use at community level.

In some respects Lithuanian is seen as a minority language in Šalčininkai due to the small size of this ethnic group. The Lithuanian-speaking informants found the questions around Lithuanian language use particularly sensitive and complicated. Generally speaking, Lithuanian can be heard in the region's public spaces, mostly used by the younger generation. Analysis shows that, compared to the Soviet period, the usage of Lithuanian in the region is increasing and the attitude towards this language is changing (e.g., there are currently 5 secondary schools in Šalčininkai with Lithuanian as the language of instruction). Most middle-aged residents understand Lithuanian but only speak it when necessary – during official events, at school or when they visit other regions of Lithuania. The majority of older-generation respondents indicated that they could more or less understand Lithuanian but had either never learnt this language or have forgotten it because there is no longer anyone they can speak it

to. Both generations, however, saw the knowledge of Lithuanian and the ability to use it as part of integration into the wider society of Lithuania.

The study provides an overview of the complicated sociohistorical development of South East Lithuania and the current ethnolinguistic situation of Šalčininkai. For many centuries the region has been characterised by the expression of different linguistic, cultural and religious traditions as well as the interaction among them. These differences began emerging during the periods of the Grand Duchy of Lithuania and Lithuania' incorporation into the Russian Empire. The research focuses on the local variants of Belarussian and Polish – two languages most commonly used in rural locations across Šalčininkai. The linguistic and sociolinguistic analysis shows that, used interchangeably by speakers of varying proficiency levels, these languages are competing socially, as reflected in the phonetic development of both tongues. The study confirmed that the local Belarussian-speaking residents have adopted Polish as their foreign language – not their mother tongue. And yet, not a single isogloss connects this variant of Polish to any of the Polish dialects in the territory of Poland.

Despite the fact that Šalčininkai is part of the ethnographic region of Dzūkija, the current residents of the area do not identify themselves as Dzūkians. Individual cases of such identification can be observed, but regional identity and locality in general are considered much more important, with particular emphasis on multiculturalism. A 21st century study of different age groups in Šalčininkai shows that various historical, autobiographical and domestic narratives popular in the area do not focus on the ethnographic region but rather on certain memory forms common to all ethnicities – Poles, Lithuanians, Belarussians, Russians.

The region of Šalčininkai is currently undergoing cultural transformation. Although some of the 20th century trends remain (e.g., the use of Slavic – Belarussian, Russian and Polish – languages), latest surveys and recordings of different generations show that the way languages function in the region is changing. The perception of languages (and their variants) used in the area is shifting, as is the attitude towards the country's official language Lithuanian.

The choice of language is closely linked to the speaker's ethnic identity, self-awareness and the boundaries drawn between different ethnic groups. Language use is also linked to a certain symbolic domination of one particular ethnic group and how it is expressed. In some areas of Šalčininkai Lithuanian is very obviously not a dominant

language in everyday interactions between people. However, this does not seem to cause any ethnic tensions, as confirmed by the data collected. The study showed that communities in all of the 14 researched LKA points recognised and acknowledged the ethnic, linguistic and cultural diversity of Šalčininkai. It is precisely this diversity that is often presented as a positive and unique feature of the region.

Collected at 14 LKA points in and around Šalčininkai, the latest data (sound recordings with older and middle-aged informants as well as sociolinguistic questionnaires) are used to identify the general views of local residents, their attitudes towards "their own land", the official and unofficial use of Slavic variants and Lithuania's state language. The study follows the concept that the multilingual region of East Lithuania was shaped by the historical and sociolinguistic context accurately described by the Polish scholar Halina Turska[767]. To further research the specifics of language functioning in Šalčininkai and to determine how the situation changed in the 21st century, the linguistic and sociolinguistic data collected previously – during the 2011-2013 exploratory expeditions[768] – were analysed. The material included sound recordings in local Slavic and Lithuanian languages, resident surveys and sociolinguistic questionnaires. The researchers analysed more than 51 hours of sound recordings – stories, dialogues, folklore units, short surveys in the local Polish variant and the Belarussian dialect called *poprostu*. The collected materials also include around 3.5 hours of recordings in Lithuanian as well as 2 hours of stories and short dialogues in Russian and the literary Belarussian language. The analysis was conducted using the sociolinguistic methodology alongside descriptive, comparative and summative evaluation of linguistic data.

REFLECTIONS OF RESIDENT IDENTITY IN THE LINGUISTIC LANDSCAPE OF ŠALČININKAI. Ethnically-diverse communities inevitably experience internal cultural and linguistic competition. This study focuses on expressions

767 Turska Halina [Турска Галина] 1939 [1995]: *O powstaniu polskich obszarów jæzykowych na Wileńszczyznie. О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*, Vilnius: Mintis.

768 All of these data were collected during a publicly-funded project *Modern Geolinguistic Research in Lithuania: The Optimisation of Network Points and the Interactive Dissemination of Information (*VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28*)* . The 2011-2013 expeditions to various locations in the region of Šalčininkai were headed by prof. dr. Kristina Rutkovska and assoc. prof. dr. Lilija Plygavka. The recordings in local Polish and Belarussian variants were not analysed in detail at the time of this research.

of "emplacement" through one of the elements of linguistic landscape – street names. Using the data from five larger locations (the towns of Šalčininkai, Eišiškės, Baltoji Vokė, Jašiūnai and Dieveniškės), the research is based on the premise that street names usually reflect the specifics of a place. They can emphasise the relevance of the surrounding areas or commemorate certain historical events and personalities important to local communities and the country in general. In other words, the linguistic landscape of an area is a historical reflection of its cultural (collective) memory. A location could be considered truly emplaced, connected to and integrated into its surroundings when it displays at least several types of connections – geographical, historical, cultural, and similar.

The street names recorded across various towns around Šalčininkai are dominated by appellative-origin names which can sometimes take on additional meanings or acquire hidden semantic weight. For example, frequent naming of forests, heathers, pinewoods and woodlands naturally reflects the dominance of coniferous areas in the region. The settlements surrounded by these woodlands, therefore, represent the most localised and immediate case of emplacement which emphasises the local flora. The study mostly focuses on the expression of emplacement (within the region, country and beyond its borders) through the actualization of proper names (rivers, villages, towns, historical figures). However, the semantic links with other geographical locations within present-day Lithuania are not particularly well expressed in the street names of Šalčininkai. These links tend to be realised in a relatively narrow radius, focusing instead on areas which are historically, culturally and ethnographically closer.

Examples of cultural links expressed in the street names of towns and villages around Šalčininkai are also scarce. Connections with historical events are rarely reflected and not in all of the researched areas. Such street names were only found in Šalčininkai (March 11th, Independence, October 25th) and Eišiškės (May Square, May 3rd, and February 16th). Making up a very small part of the overall range of such toponyms in the country, these street names realise links to two states – the Republic of Lithuania (March 11th, Independence[769], October 25th[770], February 16th) and Poland (May Square, May 3rd). It can therefore be concluded that the street names of Šalčininkai reflect

769 It is difficult to determine which date – February 16, 1918 or March 11, 1990 – the name is linked to but it still actualises an event which is particularly significant in Lithuanian history.

770 25 October 1992 is the date when the Constitution of the Republic of Lithuania was adopted.

historical links with only one state – Lithuania – while the opposite is true in Eišiškės, where street names show stronger affiliation with the history of Poland.

Historical figures are rarely actualised in the street names of Šalčininkai and the surrounding areas. Examples of this category include streets named after Lithuania's grand duke Vytautas the Great (Vytautas Street in both Šalčininkai and Eišiškės), the grand duke (later king of Poland) Jogaila (Jogaila Street in Šalčininkai), writer and politician Petras Cvirka, academic and theologian Stanislovas Rapalionis (P. Cvirka and S. Rapalionis streets, both in Eišiškės). In a separate group are streets named after the 18-19th century historical figures M. Balinskis, P. Brzostowski, A. Mickiewicz, Stanisław Moniuszko, J. Sniadeckis and Karolis Vagneris (all in Šalčininkai); A. Mickiewicz (Eišiškės and Baltoji Vokė); T. Kościuszko (Šalčininkai and Baltoji Vokė); M. Balinskis and Jonas Sniadeckis (Jašiūnai). Most of these individuals belonged to the Romantic movement which resisted mechanical, static forms of thought and celebrated the ideas of freedom, nature, human personality and nation. The perception of the latter, however, is slightly different today and is based on the language criterion.

The streets named after St. John Paul II and Czesław Miłosz could be viewed in two ways: either as a link to Polish culture or as a reflection of how the area is connected to the wider, global context, as implied by the status of these personalities (Pope and Nobel prize winner respectively). However, no links to contemporary Lithuanian culture in the wider sense have been observed in the researched street names.

The region of Šalčininkai boasts more than 15 houses of worship, all of them Catholic, with the exception of two Orthodox churches in Mikniškės and Šalčininkai. Depending on the ethnic composition and the needs of the parish, Catholic congregations can pray in either Lithuanian or Polish. Notices on the boards outside the region's churches are also bilingual.

The informational materials distributed by official institutions are usually printed in both Lithuanian and Polish. However, in personal or business advertisements Lithuanian is more commonly employed alongside Russian. In other words, Polish and Lithuanian are used to convey more formal information which is perceived to be of higher status, while practical, functional, everyday notices are more likely to contain elements of Russian.

THE SOCIOCULTURAL NETWORKS OF ŠALČININKAI. Linguistic research has shown that one of the factors affecting language (dialect) use is the social and

geographical space within which the speaker functions and their mobility within in it. In order to highlight, explain and visualise the trends of this mobility, a network illustrating certain social phenomena (such as relationships) is presented in the study and its structure is analysed.

The sociocultural network of the researched area includes the LKA points located in the region of Šalčininkai as well as those which are slightly outside of the district's boundaries but are believed to have an impact on the mobility of local communities and any linguistic changes taking place in the area. Applying the theory of social networks and using survey data, the researchers calculated impact coefficients for each of the region's gravity centres and conducted the shortest route analysis in order to draw the network.

To map out the network of the researched area, five large sets of data were used. They include information on the following objects (gravity centres) in the region of Šalčininkai and its surrounding areas (based on 2021 data): 1) educational institutions (the network of universities, colleges, secondary/vocational/primary schools and preschool centres); 2) cultural institutions (libraries, cultural and community centres, museums); 3) medical institutions (pharmacies and hospitals); 4) places where goods and services are provided (shops, markets, food outlets, post offices, banks); and 5) other objects (churches, cemeteries).

The analysis of sociocultural networks in Šalčininkai highlighted not only linguistic but also socioeconomic and sociocultural uniqueness of the area. The study showed competition amongst several local language variants as well as explaining why the official language (Lithuanian) is not dominant in the researched area. Firstly, the district of Šalčininkai is a rather closed region where resident mobility is mostly internal. There is less migration between locations where different languages (Slavic and Lithuanian) are spoken but more mobility amongst dialects (Eastern Aukštaitian of Vilnius and Southern Aukštaitian). However, the overall mobility within the region seems to be negligible due to the following factors: the dominance of Slavic languages; the disappearance of almost half of the area's LKA points; the well-developed infrastructure of the district centre; a large number of older-generation communities in the district; and the average rate of unemployment. All researched locations are, therefore, considered not to be socioculturally isolated but rather isolated linguistically. This, in turn, ensures the survival and dominance of the Slavic – not the official

Lithuanian – languages in the area. Secondly, although the district centre Šalčininkai (LKA 666) is the most socioeconomically stable point in the area, it does not guarantee linguistic consistency. Despite its well-developed infrastructure, similar numbers of oldest and youngest residents, lower rates of unemployment and the town's large population, Šalčininkai tends to attract multilingual individuals from socially unstable locations and speakers of different dialects (minority Lithuanian communities). Favourable socioeconomic and sociocultural conditions, therefore, contribute to the survival of Slavic languages (less so Lithuanian), if in their simplified forms. Thirdly, migration from the points which fall outside of the closed zone around Šalčininkai (LKA 666) to peripheral Lithuanian- and Slavic-dominated locations can be explained in two ways: frequent contact with the residents of capital Vilnius could show the mixing of Slavic and one other (potentially Polish) language forms, while interaction with the Lithuanian residents of Southern Aukštaitian towns points to competition between the Lithuanian and Slavic languages. The fourth finding focuses on the points of Jašiūnai (LKA 635), Eišiškės (LKA 681) and Daugirdonys (LKA 691). Analysis shows that out of the entire district of Šalčininkai these locations are most affected (but do they themselves have an effect?) by Lithuanian due to their intense contacts with Lithuanian-populated locations. Lastly, the points of Šalčininkai (LKA 666), Eišiškės (LKA 681), Jašiūnai (LKA 635), Šalčininkėliai (LKA 651) and Rūdninkai (LKA 634) are characterised by more intensive, one-sided contacts between local residents and newcomers. This is due to larger populations, similar numbers of oldest and youngest residents and the dominance of more one-sided sociocultural networks within the above locations. As these areas and the settlements surrounding them are dominated by Slavic languages (mostly Polish and Belarussian), they are treated as zones of competing Slavic languages. The only potential changes could occur in the local dialect used by Lithuanian speakers who rarely live in areas where different dialects are used.

The overall conclusion is that within the multilingual social environment of the researched area Lithuanian is positioned as the official, hence mandatory, language but is not the main language of interaction. Despite its wider use as the official language and its increasingly stronger position, Lithuanian is still not the main, or the first, choice in the act of communication. It is possible that the identity of local residents which was formed by the synthesis of Polish/Lithuanian/Belarussian ethnic identities, makes the penetration of Lithuanian into the south eastern corner of the country more

difficult. The region's links to the Republic of Lithuania continue to be weak. This is illustrated by the lack of affiliation with Lithuanian historical figures, events and locations reflected in the area's street names, bilingual Catholicism, continued domination of Polish, and multilingual media where Lithuanian-language publications are not the dominant majority.

(SAMO)REALIZACJA LITEWSKOŚCI W REJONIE SOLECZNICKIM OKOLICZNOŚCI I MOŻLIWOŚCI

Streszczenie

UWAGI WSTĘPNE. Sytuacja polityczna, społeczna, kulturowa i demograficzna w XXI wieku zadecydowała o zmianie w użyciu języków, zwłaszcza w regionach peryferyjnych, a w niektórych miejscach – zmiana jest nawet bardzo wyraźna. Dane historyczne pokazują, że na początku XX wieku południowo-wschodnia Litwa wielokrotnie spotykała się z niesprzyjającymi dla języka litewskiego warunkami. Następstwem tego procesu są miasta, miasteczka, duże i małe wsie, w których język litewski zazwyczaj jest językiem urzędowym, państwowym, ale nie jest językiem używanym w domu i w codziennej komunikacji. Dlatego ważne jest, aby przeanalizować, dlaczego powstała taka sytuacja, jak się ona zmienia i jakie tendencje języka litewskiego można obecnie nakreślić. Po 30 latach od przywrócenia suwerenności Republiki Litewskiej bardzo aktualna jest ocena sytuacji języka państwowego – litewskiego – w rejonie solecznickim. Taka analiza nie tylko daje możliwość wglądu w obecną sytuację, ale także pozwala na poszukiwanie narzędzi i sposobów modelowania jej dalszego rozwoju.

Dane historyczne pochodzące z badań w rejonie solecznickim, materiał językowy zebrany w różnych dekadach XX wieku, a także dane z początku XXI wieku pozwoliły zwrócić uwagę na to, jak na tym obszarze językowym zmieniała się pozycja języka litewskiego i litewskości w ogóle. W niniejszym studium dane językowe zostały ocenione w kontekście nowo zebranych faktów pejzażu językowego oraz w aspekcie sieci społeczno-kulturowych.

Należy przypomnieć, że historycznie sytuacja etniczna i językowa w rejonie solecznickim jest nieco inna niż na całej Litwie. Według danych statystycznych na obszarze tym dominują przedstawiciele narodów słowiańskich (Polacy, Białorusini, Rosjanie) (według danych z 2021 r. w rejonie tym mieszka 79,5% Polaków, 10,4% Litwinów, 5,0% Rosjan i 2,9% Białorusinów, patrz: Litewski Urząd Statystyczny), którzy najczęściej posługują się swoimi rodzimymi językami (i ich lokalnymi wariantami). Dlatego studium „(Samo)realizacja litewskości w rejonie solecznickim: okoliczności i

możliwości" ma na celu dokonanie przeglądu, w jaki sposób szeroko rozumiana litewskość jest realizowana na analizowanym obszarze.

RYS HISTORYCZNY REJONU SOLECZNICKIEGO. Obecna sytuacja socjolingwistyczna i etnolingwistyczna rejonu solecznickiego jest wynikiem minionych wydarzeń historycznych, na których skrzyżowaniu ten region południowo-wschodnich rubieży Litwy znajdował się przez wieki. W XIV–XVII w. wynarodowienie Litwinów w rejonie solecznickim (i w całym WKL) odbywało się dwoma kanałami. Rozprzestrzenianie się języka białoruskiego z obszarów zamieszkiwanych przez Słowian na tereny zamieszkiwane przez Bałtów trwa już dwa tysiące lat, ale szczególnie przyspieszyło je to, że oficjalnym językiem pism WKL był język *ruski*, w którym to w XVI w. napisano funkcjonujące w sądach I, II i III Statut Litewski. Wówczas część miejscowej ludności zaczęła mówić po białorusku.

Przybycie języka polskiego na Litwę z Zachodu było nie tylko bardziej nagłe, ale i potężniejsze. Impulsem do jego stosowania było nadejście w XV i XVI w. chrześcijaństwa oraz jego późniejsze rozprzestrzenianie się w miarę wypierania bałtyckiego pogaństwa. Inną drogą rozprzestrzeniania się języka polskiego była droga społeczna. Gdy dwa państwa – WKL i Królestwo Polskie – po unii lubelskiej w 1569 r. połączyły się w federacyjną monarchię szlachecką zwaną Rzeczpospolitą Obojga Narodów, język polski zaczął się rozprzestrzeniać niemal bez sprzeciwu społeczeństwa, gdyż zaczął kojarzyć się z wyższym statusem społecznym.

Po utracie przez Litwę Wileńszczyzny (1920–1939) mieszkańcy wsi w okolicach Solecznik i Ejszyszek nadal mówili po litewsku, a południowo-wschodnia granica terenów zamieszkałych przez Litwinów przebiegała daleko na wschód i południowy-wschód od obecnego terytorium rejonu solecznickiego. Język polski mocniej zakorzeniał się w silniejszych ośrodkach społecznych – miastach i dworach. Dla szlachty litewskiej język litewski został wkrótce zastąpiony językiem polskim na tych obszarach, które były stosunkowo bliżej wielkiego ośrodka – Wilna. Tak więc w rejonie solecznickim w połowie XVII w. znaczna część szlachty przyjęła już język polski od wileńskiej i polskiej arystokracji. We wsiach chłopi nadal mówili po litewsku. Dopiero w XVIII i XIX w. spolonizowane już majątki szlacheckie stały się ogniskami polonizacji służących w nich chłopów.

Jak pokazują fakty historyczne, Litwinów z rejonu solecznickiego nie dało się szybko spolonizować. Po polsku mówiono w kościele, a drugim językiem stał się język

białoruski, którego chłopi uczyli się szybciej i łatwiej niż polskiego. W XVIII w. języki białoruski i polski odgrywały w okolicach Solecznik tylko epizodyczną rolę.

Podczas rozbiorów Rzeczypospolitej Obojga Narodów, gdy Litwa znalazła się pod panowaniem Cesarstwa Rosyjskiego, rosyjska administracja okręgów i gmin zaczęła domagać się znajomości języka rosyjskiego, który zaczął konkurować z językiem polskim. Nauka tych dwóch słowiańskich języków była dla litewskich chłopów za trudna. O wiele łatwiej było im nauczyć się porozumiewać w miejscowym języku białoruskim. Dlatego w XIX w. język ten szybko rozprzestrzeniał się poprzez bezpośrednie kontakty międzyludzkie.

Język białoruski, powszechnie używany we wsiach i miasteczkach okolic Solecznik, Lidy i Oszmiany, mieszkańcy nazywali i nadal nazywają *poprostu*, tj. *prostą mową*. Jeszcze kilkadziesiąt lat temu nie uważali się ani za Polaków, ani za Białorusinów. Niektórzy nazywali siebie *Litwinami*, inni – *tutejszymi*. Świadomość narodowa tych mieszkańców była słaba lub nie było jej wcale.

Gdy w 1920 r. stolica Litwy i cała dawna gubernia wileńska, a więc i rejon solecznicki z częścią etnograficznych ziem litewskich na terenie dzisiejszej Białorusi, na dziewiętnaście lat znalazły się pod polską okupacją, najważniejszymi ośrodkami kultury w rejonie solecznickim były kościół i szkoła, dlatego życie kulturalne było tu związane z ekspansją polskiej kultury i języka. W ten sposób nastąpiła szybka polonizacja Litwinów i Białorusinów. Zamożniejsi chłopi obok *prostej mowy* zaczęli coraz częściej używać języka polskiego, najczęściej – tylko powiedzeń w języku polskim. W okolicach Solecznik zaczęły powstawać odrębne obszary, gdzie mieszkańcy rozmawiali w mieszany sposób. Aby jeszcze bardziej zmienić skład etniczny ludności, zachęcano mieszkańców Białorusi do przenoszenia się do rejonu solecznickiego. Osoby te zostawały przewodniczącymi wielu ówczesnych kołchozów, dyrektorami radzieckich gospodarstw w rejonie solecznickim, dlatego też językiem administracji był rosyjski z domieszką białoruskiego.

Dopiero w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XX w., w okresie tzw. odwilży breżniewowskiej, również w rejonie solecznickim zaczęły pojawiać się możliwości rozwoju kultury, która dla najbardziej oświeconych mieszkańców stała się formą oporu wobec systemu totalitarnego. Odrodzenie kulturalne zaowocowało w połowie lat osiemdziesiątych XX w. Nowy impuls, bez wątpienia, dało litewskie odrodzenie w latach 1988–1989.

TOŻSAMOŚĆ MIESZKAŃCÓW REJONU SOLECZNICKIEGO Południowo-wschodnia Litwa to region, w którym można spotkać ludzi mówiących trzema, a czasem czterema językami: litewskim, białoruskim, polskim i rosyjskim. Litewscy antropolodzy, którzy badali ten region na pograniczu, wykazali, że mieszkańcy południowo-wschodniej Litwy (zarówno Litwini, jak i nie-Litwini) zamieszkują ten region od pokoleń, nie przenieśli się na te tereny ani nie zostali tu przywiezieni z innych obszarów.

Okolice rejonu solecznickiego (z wyjątkiem Dziewieniszek) należą do regionu etniczno-kulturowego jakim jest Dzukia i stanowią znaczną część powierzchni dzukijskiego narzecza południowoauksztockiej gwary języka litewskiego. Jednak zarówno starsze, jak i średnie pokolenie mieszkańców regionu zazwyczaj nie identyfikuje się jako Dzukowie. Odpowiedź wielu informatorów, poproszonych o określenie swojej narodowości, składa się z kilku elementów: Polak litewski, Litwin polskiego pochodzenia, Polak z Wileńszczyzny, Polak mówiący po rosyjsku itp. Dla mieszkańców badanego rejonu solecznickiego, którzy uważają się za miejscowych, ważne jest nie tylko to, że sami urodzili się w rejonie solecznickim, ale również to, że na tych ziemiach mieszkali ich przodkowie. Młodsze pokolenie mieszkające lub jeszcze uczące się w rejonie solecznickim (i w pewnym stopniu również średnie pokolenie), które wychowało się w niepodległej Litwie, wyraża już nieco inny stosunek do *miejscowej* tożsamości i rozróżniania miejscowych / niemiejscowych. Z badań wynika, że dla młodzieży kreślenie granic między miejscowymi a przybyszami jest nieistotne. Wynika to z tego, że młodzi ludzie opuszczają rejon solecznicki, aby uczyć się i pracować w innych litewskich miastach.

Badanie przeprowadzone wśród mieszkańców rejonu solecznickiego w różnym wieku pokazało, że tworzone tu narracje autobiograficzne, obyczajowe czy nawet historyczne, zorientowane są na lokalną ludność: Polaków, Litwinów, Białorusinów i Rosjan. Podkreślają one wielokulturowy charakter rejonu solecznickiego i akcentują elementy współistnienia. Innymi słowy, pojawia się więcej wyrozumiałości i tolerancji.

Z HISTORII BADAŃ NAD GWARĄ. W niniejszym rozdziale studium, w oparciu o dane archiwalne, opisano poszczególne kompleksowe badania tego regionu, przebieg ekspedycji oraz materiał rękopiśmienny zebrany w trzeciej ćwierci XX w. Dzisiejsza południowo-wschodnia i wschodnia Litwa to strefa wieloletnich kontaktów języków bałtyckich i słowiańskich. Nic więc dziwnego, że była badana przez cały czas

i wszystkimi metodami, jakimi wówczas dysponowali dialektolodzy. Z dzisiejszego rejonu solecznickiego bodaj najbogatszą historię badań ma gwara dziewieniska, w której mówi się w okolicach Dziewieniszek, Milkun i Paszek, znajdujących się w południowo-wschodnim cypelku mapy Litwy.

Materiał gwarowy do „Atlasu języka litewskiego" (*Lietuvių kalbos atlasas*) zaczęto zbierać w latach pięćdziesiątych XX wieku. Jedną z pierwszych ekspedycji zorganizowano w rejonie solecznickim w 1952 r. Rok później, w 1953 r., podjęto próbę podsumowania wyników ekspedycji z kilku lat. W 1952 r., sądząc po poleceniach kierownika wyprawy i zrekonstruowanym kalendarzu, językoznawcy odwiedzili te wsie w obecnym rejonie solecznickim, w których jeszcze mówiono w języku litewskim. Ponieważ nie cały materiał został zebrany podczas pierwszej wyprawy, a i ten materiał, który udało się zebrać, był dość ostrożnie i krytycznie oceniany przez osoby, które same go zebrały, Juozas Senkus powrócił na te tereny w 1955 roku. Później również inni językoznawcy wielokrotnie odwiedzali te miejsca. W 1964 r. odbyła się druga ekspedycja językoznawców z Instytutu Języka Litewskiego. Podczas niej Jonina Lipskienė (Gurskytė) i Aloyzas Vidugiris ponownie zbierali materiał zgodnie z programem „Atlasu języka litewskiego". W ciągu kilku lat opracowali i opublikowali oni pierwszy bardziej szczegółowy opis gwary dziewieniskiej, mający charakter monograficzny.

Dziś już ciężko sobie wyobrazić, by ktoś jeszcze kiedyś napisał obszerną historię badań tego regionu. Według Aloyzasa Vidugirisa, on sam odwiedzał okolice Dziewieniszek w latach 1957, 1964, 1965, 1976, 1985, 1987, 1989, 1990, a także później, gdy już zbierał i dopracowywał materiał leksykograficzny do „Słownika gwary dziewieniskiej" (*Dieveniškių šnektos žodynas*). Piękno i wyjątkowość gwary dziewieniskiej ujawnił też w „Tekstach gwary dziewieniskiej" (*Dieveniškių šnektos tekstai*). Teksty te nie były redagowane „tak, jak powinno być", dlatego swoją naturalnością i autentycznością językową górowały nad innymi opublikowanymi wówczas zbiorami tekstów gwarowych.

Sądząc po obecnej klasyfikacji dialektów litewskich, większość obszaru rejonu solecznickiego należy do gwary południowoauksztockiej, natomiast wschodnia część do gwary wschodnioauksztockiej – wileńskiej. Gdyby opierać się na poprzednim podziale dialektalnym według Salysa, można by powiedzieć, że jest to region zachodnich i wschodnich Dzuków. Salys wskazał następującą linię podziału: Muśniki – Troki – Rudniki – Soleczniki – Bieniakonie – Werenowo. Podobnie podają starsze źródła:

na przykład, w materiale opublikowanym przez Eduardsa Voltersa widać, że kiedyś granica przebiegała bardziej na zachód, niż wskazano na mapie Zinkevičiusa czy w „Atlasie języka litewskiego". Materiał Zinkevičiusa pokazuje, że w drugiej połowie XX w. granica między nimi przebiegała przez dawną, najbardziej litewską część tego rejonu – okolice Dziewieniszek.

Już w latach sześćdziesiątych XX w. zauważono wyraźne zmiany fonetyczne (fonologiczne) w systemie długich samogłosek języka litewskiego, ostrzegające o intensywnej defonologizacji litewskiego wokalizmu. Te jakościowe i ilościowe zmiany samogłosek wynikają z silnego wpływu języków słowiańskich (białoruskiego, polskiego, rosyjskiego). Nic dziwnego: języki te nie mają ani odpowiednika samogłoski *ė*, ani dźwięków podobnych do litewskich *ie* i *uo*, ani intonacji akcentowanej sylaby, dlatego to one „ucierpiały" jako pierwsze.

Oczywiste jest, że w ówczesnym rejonie solecznickim użycie języka litewskiego było już mocno osłabione, lokalne społeczności chętniej używały do komunikacji języka polskiego lub białoruskiego, dlatego język mieszkańców litewskich wsi na terenie Białorusi bez wątpienia mógł pomóc w systemowej rekonstrukcji miejscowego dialektu.

FUNKCJONOWANIE JĘZYKÓW W OKOLICACH SOLECZNIK: ZMIANY I KONKURENCJA. W tej części omówiono użycie języków i sytuację socjolingwistyczną w okolicach rejonu solecznickiego na początku XXI w. Analiza skupia się na materiale językowym i socjolingwistycznym zebranym w latach 2011–2013 z 14 punktów „Atlasu języka litewskiego" (Jaszuny, 635; Rudniki, 634; Taboryszki, 637; Kurmelany, 652; Koniuchy, 665; Soleczniki, 666; Dojlidy, 667; Dowlany, 668; Mieżańce, 669; Maciucie, 670; Wieżańce, 680; Ejszyszki, 681; Butrymańce, 682; Dowgidańce, 691). Większość respondentów stanowiły osoby starsze i w średnim wieku, które w różnych sytuacjach posługują się miejscowym językiem polskim, rosyjskim, dialektem białoruskim, a w mniejszym stopniu – językiem litewskim. Miejscowi twierdzili, że są w stanie zrozumieć wszystkie języki używane w regionie, ale nie są w stanie wszystkimi się posługiwać. W trakcie rozmów przeplatały się ze sobą dwa lub trzy języki: rozmawiając po polsku, starsze osoby swobodnie przechodziły na dialekt białoruski, osoby w średnim wieku – na język rosyjski, a osoby młode – na rosyjski i litewski. Przeplatanie języków w żywych rozmowach i doświadczenie w pisaniu w przestrzeni społecznej stały się częścią naturalnego procesu komunikacji. Wielojęzyczność jest postrzegana

przez miejscową ludność jako wyjątkowa, specyficzna cecha regionu i jest uznawana przez nich za ważny element utożsamiania się z regionem.

W niniejszym studium poszukuje się odpowiedzi na kilka złożonych, ale istotnych pytań: jak ludzie interpretują język, tłumaczą motywację jego wyboru, jak rozumieją związek między językiem a etnicznością, a także kiedy język (języki) otrzymuje określoną treść etniczną. Badanie pokazuje, że kwestia języka jest dla ludzi ważna, zarówno w życiu codziennym, jak i w przestrzeni publicznej.

Badania opierają się na koncepcji, że wielojęzyczny region południowo-wschodniej Litwy został ukształtowany przez swój historyczny i społeczno-kulturowy kontekst, a nie przez migrację ludności. Z geolingwistycznego punktu widzenia punkty w badanym rejonie solecznickim należy uważać za nieżywotne pod względem używania litewskiej gwary, gdyż w ogóle nie pozostali tu jej przedstawiciele. Przedstawiciele średniego pokolenia nie nauczyli się gwary od swoich rodziców czy dziadków, ponieważ w okresie radzieckim w ogóle nie było konieczności ani potrzeby uczenia się języka litewskiego.

W miastach i miasteczkach, zwłaszcza w przestrzeni publicznej, dominują dwa języki – polski i rosyjski. Respondenci przyznali, że język polski używany wśród miejscowych jest inny niż język polski w Polsce, jest „miejscowy", nie jest tak piękny i poprawny. Mieszkańcy w różnym wieku, którzy w czasach radzieckich uczęszczali do szkół rosyjskojęzycznych, nie znali języka polskiego, a jednak identyfikując się jako Polacy, często zapisywali swoje dzieci do szkół polskojęzycznych. Pokolenie rodziców, które doświadczyło rusyfikacji, jednak identyfikujące się z polską społecznością, starało się wychowywać swoje dzieci w kontekście kultury polskiej. Język ten przez wiele osób uważany jest za język prestiżowy. Na terenach wiejskich język polski pełni rolę języka reprezentacyjnego, kulturowego i konfesyjnego. Dlatego nawet ci miejscowi, którzy w ogóle nie mówią po polsku, nazywają język polski swoim językiem ojczystym. Młodzież i dzieci uczą się standardowego języka polskiego w 8 rejonowych gimnazjach i szkole podstawowej. Jednak w nieformalnym środowisku domowym i między sobą oraz w miejscach publicznych język polski jest często używany zamiennie z rosyjskim, a w rzadkich przypadkach – z litewskim.

W Solecznikach, Ejszyszkach, Butrymańcach i Turgielach młodzież, aby osiągnąć konsensus i dostosować się do rozmówcy, automatycznie wybiera język rosyjski. Język ten, częściej słyszany na ulicach miast i miasteczek, w sklepach i podczas rozmów z nieznajomymi, jest językiem, który łączy ludzi różnych narodowości i pozwala

im się ze sobą porozumieć. Używa się go w sytuacjach półformalnych. Status języka rosyjskiego w rejonie, w porównaniu z okresem radzieckim, wyraźnie się zmienił – choć nadal pozostaje on ważny w komunikacji nieformalnej, stracił on swoją pozycję na poziomie instytucjonalnym. Jednym z przykładów jest gwałtowny spadek liczby uczniów w szkołach w rejonie solecznickim z rosyjskim językiem nauczania. W codziennej komunikacji mieszkańców rejonu język rosyjski nie jest rozpoznawany jako cecha konkretnej grupy etnicznej – Rosjan – gdyż jest to język najczęściej używany wśród miejscowej ludności. Na badanym obszarze język rosyjski należałoby postrzegać jako język przekraczający granice określonej grupy etnicznej.

Dialekt białoruski jest używany przez miejscową ludność rzadziej niż inne języki. Starsze pokolenie posługuje się nim równolegle z językiem polskim. Według kilku informatorów gwara białoruska, odziedziczona po rodzicach lub dziadkach, jest zapominana i coraz rzadziej używana. Młodzież również ją zna, ale unika rozmawiania w niej, ponieważ kiepsko ją ocenia. Podobnie jak w przypadku języka rosyjskiego i polskiego, zwraca się uwagę na „nieczystość" języka białoruskiego: zdaniem miejscowych to jest najbardziej „wymieszany" język, *łatwy* lub nawet *prosty* (kiepski). Informatorzy identyfikujący się jako Białorusini, kojarzyli używanie języka białoruskiego ze społecznością białoruską i tylko ze sferą prywatną. Podobnie jak Litwini, Białorusini w rejonie solecznickim czują się mniejszością językową. Białoruskie dzieci wybierają szkoły z rosyjskim, polskim lub litewskim językiem nauczania, ponieważ w rejonie nie ma placówki, w której mogłyby się uczyć w języku ojczystym. Można stwierdzić, że język białoruski jest „niesłyszalny" w przestrzeni publicznej i pozostawiony w przestrzeni prywatnej lub na poziomie społeczności.

Język litewski w pewnym sensie traktowany jest na tych terenach jako język mniejszości, ponieważ litewska grupa etniczna jest mniejszością pod względem liczebności: dla litewskojęzycznych informatorów kwestie związane z używaniem języka litewskiego były trudnym i wrażliwym tematem. Ogólnie rzecz biorąc, w rejonie solecznickim język litewski można usłyszeć w przestrzeni publicznej, głównie wśród młodszego pokolenia. Z analizy wynika, że w rejonie (w porównaniu z okresem radzieckim) użycie języka litewskiego upowszechnia się i zmienia się stosunek do niego (działa 5 gimnazjów z litewskim językiem nauczania). Większość średniego pokolenia rozumie język litewski, ale porozumiewa się nim tylko, jeśli jest taka konieczność: na oficjalnych wydarzeniach, w szkole, podczas podróży po innych regionach Litwy.

Większość przedstawicieli starszego pokolenia twierdziła, że lepiej lub gorzej rozumie język litewski, ale się go nie nauczyła, inna część – że zapomniała język, ponieważ już nie ma z kim rozmawiać. Jednak przedstawiciele obu pokoleń wiążą znajomość i używanie języka litewskiego z integracją z szerszym społeczeństwem.

W badaniu charakteryzowany jest skomplikowany rozwój społeczno-historyczny regionu Litwy południowo-wschodniej oraz obecna sytuacja etnolingwistyczna rejonu solecznickiego, jak również wielowiekowe wyrażanie i wzajemne oddziaływanie różnych tradycji i tożsamości językowych, kulturowych i religijnych. Różnice te zaczęły się kształtować już za WKL i w okresie, gdy Litwa była podporządkowana Cesarstwu Rosyjskiemu. Badanie skupia się na analizie językowej i socjolingwistycznej lokalnych odmian dwóch języków – białoruskiego i polskiego – używanych na obszarach wiejskich. Osoby z lepszą lub gorszą znajomością obu tych języków, jednocześnie posługujące się nimi na zmianę, zademonstrowały, jak społeczna rywalizacja między nimi znalazła odzwierciedlenie w rozwoju ich fonetyki. Badanie wykazało, że to właśnie miejscowa ludność białoruskojęzyczna przyswoiła język polski jako obcy, a nie język ojczysty. Żadna izoglosa nie łączy jednak tego języka polskiego z którymkolwiek z polskich masywów dialektalnych na terytorium Polski.

Chociaż okolice Solecznik zaliczane są do regionu etniczno-kulturowego jakim jest Dzukia, jego obecni mieszkańcy zazwyczaj nie identyfikują się jako Dzukowie. Co prawda, zdarzają się pojedyncze przypadki takiej identyfikacji. Szczególne znaczenie ma tu tożsamość regionalna i ogólnie pojęta lokalność. Należy podkreślić wielokulturowy charakter rejonu. Przeprowadzone w XXI w. badania wśród okolicznych mieszkańców w różnym wieku wykazały, że krążące tu narracje historyczne, autobiograficzne i obyczajowe nie koncentrują się na jednym z regionów etnograficznych Litwy, ale na narodowościach – formach pamięci łączących narodowości Polaków, Litwinów, Białorusinów i Rosjan.

Należy zauważyć, że obecnie w rejonie solecznickim dokonuje się przemiana kulturowa. Region nadal charakteryzuje się używaniem języków słowiańskich – białoruskiego, rosyjskiego i polskiego – odzwierciedlających XX-wieczne tendencje, jednak najnowsze badania i zapisy pochodzące od kilku różnych pokoleń informatorów pokazują, że w funkcjonowaniu języków zachodzą zmiany. Zmienia się postawa samych użytkowników języków wobec używanych w rejonie języków lub ich odmian oraz wobec języka państwowego – litewskiego.

Wybór języka wiąże się z podtrzymywaniem tożsamości etnicznej, uczuciami i wytyczaniem granic między grupami etnicznymi. Język jest również związany z pewnym symbolicznym wyrazem dominacji tej czy innej grupy etnicznej. W niektórych miejscowościach w rejonie solecznickim był widoczny brak dominacji języka litewskiego w codziennej komunikacji mieszkańców, jednak z zebranych danych nie wynika, by powodowało to między nimi napięcie międzyetniczne. Badanie wykazało, że różnorodność etniczna, językowa i kulturowa mieszkańców regionu jest uznawana i akceptowana w społecznościach 14 badanych miejsc. To właśnie ta różnorodność jest często przedstawiana jako pozytywna i wyjątkowa cecha regionu.

Wykorzystanie najnowszych danych zebranych z 14 punktów (według „Atlasu języka litewskiego") – nagrań audio pochodzących od starszego i średniego pokolenia miejscowej ludności oraz wypełnionych kwestionariuszy socjolingwistycznych – ma na celu opisanie ogólnego stosunku ludności do „swojej krainy", oficjalnie i nieoficjalnie używanych języków słowiańskich oraz państwowego języka litewskiego. Badanie opiera się na koncepcji, że wielojęzyczny region Litwy Wschodniej ukształtował kontekst historyczny i społeczno-kulturowy, który trafnie opisała polska uczona Halina Turska[771]. W celu zbadania i opisania specyfiki funkcjonowania języków w rejonie solecznickim w XXI w. wykorzystano wcześniej zebrane podczas ekspedycji badawczych[772] w tych okolicach w latach 2011–2013 dane językowe i socjolingwistyczne: nagrania audio w lokalnych językach słowiańskich i w języku litewskim, ankiety mieszkańców oraz kwestionariusze socjolingwistyczne. Łącznie zbadano ponad 51 godzin nagrań audio: opowiadania, dialogi, utwory ludowe, krótkie wywiady w lokalnym języku polskim i w dialekcie białoruskim, zwanym *poprostu*. Oprócz tego obejmują one około 3,5 godziny nagrań w języku litewskim oraz 2 godziny opowiadań i krótkich dialogów w języku rosyjskim oraz w literackim białoruskim. W badaniu wykorzystano socjolingwistyczną metodologię analizy materiału oraz metody opisowe, porównawcze i podsumowujące dla danych językowych.

771 Turska Halina [Турска Галина] 1939 [1995]: *O powstaniu polskich obszarów językowych na Wileńszczyznie. О происхождении польскоязычных ареалов в Вильнюсском крае*, Vilnius: Mintis.

772 Wszystkie te dane zostały zebrane w ramach projektu dotacji powszechnej „Współczesne badania geolingwistyczne na Litwie: optymalizacja sieci punktów i interaktywne rozpowszechnianie informacji" (*Šiuolaikiniai geolingvistikos tyrimai Lietuvoje: punktų tinklo optimizacija ir interaktyvioji informacijos sklaida*) (kod VP1-3.1-ŠMM-07-K-01-28) ekspedycjom w rejonie solecznickim w latach 2011–2013 przewodziły: prof. dr Kristina Rutkovska i doc. dr Lilija Plygavka. Nagrania w lokalnych odmianach języka polskiego i białoruskiego nie zostały szczegółowo zanalizowane.

ODZWIERCIEDLENIA TOŻSAMOŚCI MIESZKAŃCÓW REJONU SOLECZNICKIEGO W KRAJOBRAZIE JĘZYKOWYM. W społecznościach mieszanych etnicznie konkurencja między kulturami i językami jest nieunikniona. W niniejszym studium skupiono się na wyrażeniu „umiejscowienia" większych miejscowości w rejonie solecznickim (Soleczniki, Ejszyszki, Biała Waka, Jaszuny i Dziewieniszki) poprzez jeden z elementów krajobrazu językowego – nazwy ulic. Zakłada się, że nazwy ulic zazwyczaj odzwierciedlają specyfikę danego miejsca: odnoszą się do pobliskich miejscowości, wydarzeń lub osobistości ważnych dla historii miejsca i kraju, innymi słowy, krajobraz językowy odzwierciedla historycznie ukształtowaną pamięć kulturową (zbiorową). Przyjmuje się, że miejsce można uznać za umiejscowione, wielowymiarowo powiązane i wyraźnie zintegrowane z otoczeniem, gdy posiada co najmniej kilka rodzajów powiązań: geograficzne, historyczne, kulturowe itp.

Należy zauważyć, że w nazwach ulic w Solecznikach i w miejscowościach w rejonie dominują nazwy pochodzenia apelatywnego, które niekiedy nabierają dodatkowych znaczeń oraz ukrytego ładunku znaczeniowego. Na przykład, obfite wykorzystanie nazw puszcz, borków, sośniaków i lasów jest bardzo zgodne z faktem, że w całym rejonie solecznickim dominują lasy iglaste, pośród których znajdują się omawiane miejscowości. Widać tu więc najbardziej lokalne, najbliższe umiejscowienie, oparte na podkreśleniu kolorytu otaczającej flory. Badanie skupia się bardziej na wyrażaniu umiejscowienia (w regionie, w kraju i poza nim) poprzez aktualizację nazw własnych (rzek, wsi, miast i miasteczek, postaci historycznych). Jeśli chodzi o relacje semantyczne na poziomie krajowym, należy zauważyć, że ich wyraz jest stosunkowo ubogi. Powiązania te realizowane są w stosunkowo niewielkim promieniu, koncentrują się na obszarze bliskim historycznie, kulturowo i etnograficznie, brak jest powiązań z innymi obszarami geograficznymi obecnej Republiki Litewskiej.

Powiązania kulturowe w nazwach ulic miejscowości w rejonie solecznickim również są stosunkowo słabe. Nazwy ulic mające związek z wydarzeniami historycznymi są rzadkie i nie występują we wszystkich badanych miejscowościach: ulice 11-go marca (Kovo 11-osios), Niepodległości (Nepriklausomybės) i 25-go października (Spalio 25-osios) w Solecznikach, Plac Majowy (Gegužės a.), ulice 3-go maja (Gegužės 3-iosios) i 16-go lutego (Vasario 16-osios) w Ejszyszkach. Te toponimy stanowią niezwykle małą część całego wachlarza takich nazw i realizują związki między dwoma

państwami – Republiką Litewską (11-go marca, Niepodległości[773] i 25-go października[774], 16 lutego) i Polską (Plac Majowy, 3-go maja). W zasadzie można stwierdzić, że nazwy ulic w Solecznikach nie wykazują żadnych związków z historią innego państwa niż Republika Litewska, natomiast nazwy ulic w Ejszyszkach – wręcz przeciwnie. Zatem nazwy ulic w Ejszyszkach odzwierciedlają więc silniejsze przywiązanie do historii Polski.

Osobistości historyczne wykazują kilka rodzajów powiązań. Należy konstatować, że w nazwach ulic jest zaledwie kilka takich nazwisk: ul. Witolda (Vytauto g.) (w Solecznikach i Ejszyszkach), ul. Jagiełły (Jogailos g.) (w Solecznikach), ul. P. Cvirki (P. Cvirkos) i ul. S. Rapolionisa (S. Rapolionio g.) (w Ejszyszkach). Osobną grupę stanowią ulice nazwane na cześć postaci historycznych z XVIII i XIX w.: w Solecznikach ulice M. Balińskiego (M. Balinskio), P. Brzostowskiego (P. Bžostovskio), A. Mickiewicza (A. Mickevičiaus), Stanisława Moniuszki (Stanislavo Moniuškos), J. Śniadeckiego (J. Sniadeckio), Karola Wagnera (Karolio Vagnerio); w Ejszyszkach i Białej Wace ulice A Mickiewicza (A. Mickevičiaus); w Solecznikach i Białej Wace ulice T. Kościuszki (T. Kosciuškos); w Jaszunach ulice M. Balińskiego (M. Balinskio) i Jana Śniadeckiego (Jono Sniadeckio). Niemal wszystkie te osoby reprezentowały światopogląd romantyczny, który charakteryzował się sprzeciwem wobec mechanicznych i statycznych form myślenia oraz ideami wolności, przyrody, ducha i narodu. Co prawda, pojęcie narodu w tym przypadku nie jest całkiem tożsame z obecnym rozumieniem opartym na kryterium językowym.

Nazwy ulic św. Jana Pawła II (Šv. Jono Pauliaus II) i Czesława Miłosza (Česlovo Milošo) można rozpatrywać dwojako – jako związek z polską kulturą oraz jako związek z szerszym, globalnym kontekstem, ku któremu prowadzi status papieża i laureata nagrody Nobla. Należy jednak zwrócić uwagę, iż związek ze współczesnymi przedstawicielami szeroko rozumianej kultury litewskiej nie jest w tych nazwach ulic realizowany.

W rejonie solecznickim jest ponad piętnaście kościołów, z czego zdecydowana większość to kościoły katolickie, kościoły prawosławne są tylko w Michnowie i Solecznikach. W kwestii parafii katolickich należy wspomnieć, iż można modlić się w

773 Trudno przewidzieć, z którą datą – 16 lutego 1918 r. czy 11 marca 1990 r. – nazwa ta jest związana, ale jest to nawiązanie do wydarzenia o dużym znaczeniu dla Republiki Litewskiej.

774 25 października 1992 r. została przyjęta Konstytucja Republiki Litewskiej.

języku litewskim lub polskim, w zależności od składu narodowego i potrzeb parafii. Informacje w ogłoszeniach przy kościołach są również dwujęzyczne.

Jeśli chodzi o ogłoszenia, można zauważyć, że w ogłoszeniach informacyjnych rozpowszechnianych przez oficjalne instytucje zazwyczaj używa się języka litewskiego i polskiego, natomiast w ogłoszeniach osób prywatnych lub firm częściej występuje język litewski i rosyjski. Innymi słowy, można rozważać, że informacje o bardziej oficjalnym, jakby wyższym statusie publikowane są nie tylko w języku urzędowym, ale i w języku polskim, natomiast ogłoszenia codzienne, praktyczne, mające charakter utylitarny częściej opatrzone są elementami języka rosyjskiego.

SIECI SPOŁECZNO-KULTURALNE REJONU SOLECZNICKIEGO. Badania językoznawcze wykazały, że na język (dialekt) wpływa między innymi przestrzeń społeczna i geograficzna oraz mobilność użytkowników języka w jej obrębie. Aby uwypuklić, wyjaśnić i zwizualizować na mapach tendencje mobilności, kreślona jest sieć ilustrującą zjawiska społeczne (np. relacje społeczne) i mobilność oraz analizowana jest jej struktura.

W badaniu rejonu solecznickiego, w celu analizy mobilności społeczności lokalnych z punktów „Atlasu języka litewskiego" (oraz dodatkowych punktów AJL zlokalizowanych kilka kilometrów poza rejonem, a więc mogących mieć na niego wpływ) i jej wpływu na zmiany językowe, nakreślono sieć więzi społeczno-kulturowych na badanym obszarze i oceniono jej strukturę, odnosząc się do teorii sieci społecznych. W celu nakreślenia sieci wykorzystano obliczone na podstawie danych ankietowych współczynniki wpływu ośrodków przyciągania oraz przeprowadzono analizę najkrótszej ścieżki.

Sieć na badanym obszarze została skonstruowana poprzez analizę pięciu rodzajów dużych zbiorów danych. Obejmują one informacje o obiektach (ośrodkach przyciągania) działających w rejonie solecznickim i jego okolicach (dane z 2021 roku): 1) placówki oświatowe (uniwersytety, kolegia, gimnazja, szkoły zawodowe, szkoły podstawowe, przedszkola); 2) instytucje kultury (sieć bibliotek, domów i ośrodków kultury, muzeów); 3) sieć placówek medycznych (apteki, szpitale); 4) punkty nabywania towarów i usług (sieć sklepów, targowisk, restauracji, poczt, banków); 5) inne (sieć kościołów, cmentarzy).

Z analizy sieci społeczno-kulturowych wynika, że podkreśliła ona nie tylko językową, ale także społeczno-gospodarczą i społeczno-kulturową swoistość badanego

obszaru oraz zachodzącą tu skomplikowaną konkurencję między lokalnymi odmianami języka i ujawniła przyczyny, dla których państwowy język litewski na badanym obszarze nie staje się językiem dominującym. Po pierwsze, rejon solecznicki jest obszarem raczej zamkniętym, bardziej mobilnym wewnętrznie: mniejsza jest migracja między miejscowościami, w których mówi się różnymi językami (różnymi słowiańskimi i litewskim), a większa między różnymi gwarami (wschodnioauksztocką – wileńską i południowoauksztocką). Jednak ze względu na dominujące w rejonie języki słowiańskie, fakt, że znajduje się w nim prawie połowa zagrożonych punktów AJL, ze względu na dobrze rozwiniętą infrastrukturę w centrum rejonu, przewagę społeczności osób w starszym wieku oraz umiarkowany stopień bezrobocia, zakłada się, że w rzeczywistości mobilność będzie prawdopodobnie niska. Dlatego wszystkie badane miejscowości pod względem społeczno-kulturowym można uznać za nieizolowane, jednak pod względem językowym – za dość izolowane. Zapewnia to przetrwanie i dominację języków słowiańskich, a nie państwowego języka litewskiego. Po drugie, pod względem społeczno-gospodarczym najbardziej stabilne jest centrum rejonu – punkt Soleczniki (AJL 666). Dobrze rozwinięta infrastruktura miasta, podobny stosunek osób najstarszych do najmłodszych, niższa stopa bezrobocia i duża liczba mieszkańców nie gwarantują jednak jednolitości językowej – miasto to przyciąga z niestabilnych pod względem społecznym miejscowości osoby posługujące się kilkoma językami oraz różnymi dialektami (społeczności litewskie stanowiące mniejszość). Dlatego warunki społeczno-ekonomiczne i społeczno-kulturowe prawdopodobnie sprzyjały temu, by języki słowiańskie (i w mniejszym stopniu dialekty litewskie) uległy uproszczeniu, ale przetrwały. Po trzecie, migrację przedstawicieli z punktów, których nie należy zaliczać do strefy zamkniętej wokół Solecznik (AJL 666) na litewsko-słowiańskie obszary peryferyjne należy ocenić w dwojaki sposób: częste kontakty z mieszkańcami stolicy mogą wskazywać na mieszanie się języków słowiańskich lub form jednego z języków (prawdopodobnie polskiego), natomiast kontakty z litewskimi przedstawicielami z miast gwary południowoauksztockiej – mogą wskazywać na proces konkurencji między językami słowiańskimi i litewskim. Po czwarte, punkty Jaszuny (AJL 635), Ejszyszki (AJL 681), Dowgidańce (AJL 691), ze względu na potencjalnie intensywne kontakty z litewskimi miejscowościami, można by uznać za jedne z najbardziej eksponowanych na działanie (ale czy będących pod wpływem?) języka litewskiego w rejonie solecznickim. Po piąte, większa liczba mieszkańców, podobny stosunek osób

najstarszych do najmłodszych oraz dominujące przeważnie bardziej jednokierunkowe sieci społeczno-kulturowe w punktach Soleczniki (AJL 666), Ejszyszki (AJL 681), Jaszuny (AJL 635), Soleczniki Małe (AJL 651) i Rudninki (AJL 634) są również odpowiedzialne za intensywniejsze, bardziej jednokierunkowe (między odwiedzającymi a miejscowymi) kontakty. Ponieważ w bardziej zaludnionych punktach „Atlasu języka litewskiego" i przyciąganych przez nie miejscowościach dominują języki słowiańskie (głównie polski i białoruski), należy je postrzegać raczej jako strefy konkurencji między różnymi językami słowiańskimi. Jedyne, co mogłoby się zmienić, to cechy dialektu używanego przez miejscowych użytkowników języka litewskiego, którzy nielicznie zamieszkują różne obszary dialektalne.

Można więc wyciągnąć główny wniosek, że w wielojęzycznym społeczeństwie omawianego regionu język litewski jest językiem państwowym, a więc obowiązkowym, ale nie jest głównym narzędziem komunikacji. Chociaż powszechne używanie języka litewskiego jako języka państwowego umacnia jego pozycję, to jednak na razie nie jest on głównym, pierwszym wyborem w akcie komunikacji. Należy wysnuć koncepcję, że tożsamość lokalnego mieszkańca ukształtowana poprzez syntezę polskiej/litewskiej/białoruskiej świadomości narodowej zasadniczo utrudnia procesy litwinizacji południowo-wschodniego zakątka Litwy. Zarówno brak związków z ważnymi litewskimi postaciami historycznymi, wydarzeniami i miejscami odzwierciedlanymi w nazwach ulic, jak i siła dwujęzycznego katolicyzmu, wciąż zdominowanego przez język polski oraz wielojęzyczna prasa, w której publikacje litewskie nie stanowią dominującej większości, wskazują na słaby związek regionu z państwem, do którego on należy – Republiką Litewską.

Vietovardžių rodyklė

Akmenynė 12, 160, 190
Alytus 126, 129, 131, 179, 181
A. Mickevičiaus g. 157
Ašmena 152
Ašmenos g. 151
Ašmenos vartai 152
Aušros vartai 152
Ažulomis (Zalamanka) 81
Ažumedis 196
Baltarusija 6, 8–10, 13, 16, 32, 33, 38, 41, 42, 46–54, 77, 110, 114, 116, 129, 148, 179, 181, 186, 189, 191, 193, 200, 202
Baltoji Vokė 12, 67, 119, 125, 133, 145, 146, 149, 150, 156, 157, 175, 176, 185, 194
Baušai, Baužai (dab. Didieji ir Mažieji Baušiai) 75, 81
Bažnyčios g. 156
Bebrėnai 31, 38, 41, 42, 45
Beniakainys (dab. Benekainys) 26, 81, 179
Bėčionys, Bičionys (dab. Bėčionys) 84, 92
Bieliūnai 49
Biliai 49
Butrimonys 12, 13, 60, 107, 108, 119, 125, 131, 132, 135, 139, 142, 151, 160, 165, 170, 175, 176, 182, 185, 186, 194, 196–200, 205
Čebatoriai 133
Česlovo Milošo g. 159
Čisava 36
Čiužiakampio g. 150
Čiužakampis (dab. Čiužiakampis) 75, 80
Daciškės 104
Dainava 12, 81, 98, 133
Dailidės, Dailydžiai (dab. Dailidės) 13, 50, 55, 57, 83, 84, 86, 87, 107, 122, 131, 132, 134, 139, 142, 196
Dainavos g. 150
Dainiškės 75, 81
Daubutiškės, Daubutiškis (dab. Daubutiškės) 22, 48, 83, 92
Daugidonys 13, 60, 116, 131, 133, 135, 139, 142, 196, 204
Daulėnai 13, 60, 84, 88–90, 122, 130–132, 134, 139, 142, 181, 196, 198
Daunoriai, Daunorai (dab. Daunoriai) 38, 41, 45, 47
Daunoriškės 38
Didžiuliai 47, 83, 92
Dieveniškės 9, 12, 13, 16–30, 33, 38, 45, 47, 48, 50, 57, 60, 61, 83, 84, 91–96, 112, 114, 119, 125, 145, 146, 149, 151, 160, 165, 166, 175, 185, 186, 189, 192–194, 200
Dievergiai 50
Durpininkų g. 149
Dumblia (dab. Dumblė) 104
Dvareliai (dab. Dvaras) 67
Dzūkija 151, Dzūkijos (Dainavos) regionas 13, 148, 151, 175
Dzūkų g. 151
Eišiškės 12, 13, 20, 60, 72, 73, 75, 93, 98, 99–101, 103–106, 108, 109, 116, 119, 125, 131, 133, 135, 137, 139, 142, 145, 146, 149–157, 159, 160, 170, 175–177, 179, 183–186, 190, 192–194, 196, 197, 200–202, 204, 205

Eišiškių g. 150
Gardinas 16, 45, 46, 48, 49, 53, 54
Gardino-Baranovičių šeima 189, 200
Gedūnai 89
Gegužės a. 262
Gegužės 3-iosios g. 262
Geranainys 152, 165, 179
Geranonių g. 151
Gervėčiai 110
Gerviškės 12
Gilviniškės 98
Girdžiūnai 47
Girininkijos g. 149
Gojus 160, 188
Gornostajiškės 105
Grybiškės 47, 83
Gudeliai 13, 47, 60, 70, 71, 75, 77, 91, 122, 131, 132, 135, 139, 142, 176
Gumba (dab. Gumbas) 67
Jackonys 74–77, 81
Janakiemis (dab. Naujakiemis) 75, 80
Janopolis 81
Jaskūnai 38, 41
Jašiūnai 12, 60, 112, 113, 119, 129, 131–133, 135, 137, 139, 142, 145, 146, 150, 151, 157–160, 163, 168–170, 175–177, 182, 185, 186, 188, 199–201, 204
Jogailos g. 156
Jono Sniadeckio g. 157
Jurbarkas 37
Jurgelionys 47
Jurgionys, Jurgonys (dab. Jurgionys) 107
Jurotiškės (Jūrotiškės) 16, 31–33, 38, 41, 42, 45, 47, 48
Kalesninkai 12, 133, 153, 160, 178, 185, 186, 194, 196, 198, 199, 201
Kamučiai 84
Kaniava 133
Kaniūkai 13, 60, 77–79, 122, 124, 131, 132, 134, 142, 196, 198, 199
Karolio Vagnerio g. 157
Karvuliai 92
Kaunas 6, 36, 37, 49, 146, 186, 187
Kaziuliai 47, 48, 83
Keidžių g. 150
Klaipėda 145, 187
Kmelnykai (dab. Kmelninkai) 83
Konvališkės (Kauleliškės) 38, 49, 53
Kovo 11-osios g. 154
Krakūnai 196, 199
Krokuva 67
Kupiškis 36
Kurmelionys 13, 60, 114, 115, 122, 130–132, 134, 139, 142, 185, 200
Kuršiai 133
Lastaučikai 47, 83
Lazūnai (Lazdūnai) 16, 23, 31, 38, 41, 42, 45, 46, 48–51
Lenkija 6, 9, 21, 49, 66, 77, 148, 154–158, 166, 173, 181, 184, 185, 193, 200, 205
Lietuva 5, 6, 8–11, 14–16, 18, 20, 21, 30–34, 36, 39, 40, 42, 46, 60, 110, 112, 116, 129, 139, 140, 141, 144–148, 150–152, 154–158, 171, 173–176, 179–181, 184–186, 188, 189, 191–193, 195, 197, 200, 202–204
Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė 152, 156, 157, 159
Ligoninės g. 149
Litvica 49
Lyda 152, 179
Lydos g. 150

Maceliai (Senieji, Naujieji) 61–64, 66
Macelių g. 150
Maciučiai, Mačiučiai (dab. Maciučiai) 13, 27, 60, 84, 90, 94, 122, 130–132, 134, 139, 142, 194, 196
Makniūnai 81
Marijampolė 36
Matuizos 133
Mažoji (Prūsijos) Lietuva 173, 174
M. Balinsko g. 157
Medininkai 152
Medininkų vartai 152
Merkinės g. 150, 151
Merkio g. 150, 151
Miežionys (Didieji ir Mažieji) 60, 84, 90, 92–94, 122, 131, 132, 134, 139, 142, 196
Mikantonys 81
Mikniškės 160, 188, 204
Milkūnai 16, 47, 84
Milvydai 81
Mištūnai 98, 102
Mižonys, Miežionys (dab. Didieji ir Mažieji Miežionys) 22, 47, 60, 84, 90, 92–94, 122, 131, 132, 134, 139, 142, 196
Mokyklos g. 149
Molodečnas 45
Montviliškis (dab. Mantviliškės) 104
Naujadvaris 98, 101, 102, 105
Nepriklausomybės g. 154
Nevašiai (Vikončiai, lie. Viekonys) 45, 48, 54
Norviliškės 160
Pabarė 12, 107, 160, 185
Paberžė 81
Padmūrauka (dab. Pamūrinė) 81
Pamūrinės g. 150
Padvarės 83
Padvariai 50
Padvariškiai 84
Paginai, Paginiai (dab. Paginai) 84
Pagaujėnai 38, 45, 47, 48, 51, 84, 89–91
Pagiriai 133
Pajiesys 37
Pajurgelionys 84
Pakrempė 67
Paluknys 62–65
Panevėžys 36, 145
Papiškis (dab. Papiškės) 67
Pasaliai 38, 41, 48
Pasvalys 146
Paulava 170
Pavidonys (dab. Pavydonys) 84, 89, 91
P. Bžostovskio g. 157
P. Cvirkos g. 156
Pietryčių Lietuva 6, 10, 16, 144, 157, 172, 176, 177, 181, 187, 191, 192
Pirčiupiai 133
Pirčiupio g. 150, 151
Pliustai 84
Plytnica (dab. Plytinė) 67
Popierinės g. 150
Poškonys (Poškai) 12, 16, 20, 21, 38, 41, 45, 47, 48, 55, 57, 83, 86, 87, 194
Prabasciškės, Prakarciškės (dab. Prabaščiškės) 50, 84
Prienai 31
Pulkės 84
Pupiškės 92
Purvėnai 104, 105
Puškiniškės (dab. Pušyniškės) 81
Raistinė (dab. Reistiniai) 84

Rakonys 133
Ramaškonys 23, 32, 38, 41, 45, 46, 52
Ramoškai 84
Ramučiai 49
Raubiškių g. 150
Rėza (dab. Rėžiai) 107
Rimašys (dab. Rimašiai) 22, 83, 92
Rytų Europa 8
Rytų Lietuva 9, 10, 15, 16
Rodūnės g. 150
Rodūnia 8, 152, 179, 186
Ruda 84
Rudnia 67
Rudnios g. 150
Runkiai 35
Rusija 148, 173, 178, 179
Rūdninkai 12, 26, 60, 66–69, 119, 131–133, 139, 142, 156, 160, 165, 171, 185, 186, 194, 196–199
Rūdninkų g. 150
Sabaliūnai 89
Sadžiūnai (dab. Šadžiūnai) 47, 91
Sasankiškės 81
Sasnava 36
Senieji Trakai 66
Sėlos (Mažosios, Didžiosios) 72, 73
Siaurimai 83
Siliukai, Siliai 47, 84, 91
Skaivonys 88, 89
Skerdymai (dab. Skerdimai) 67
Skraičionys 29, 47, 50, 51, 92, 181
Smališkės 84
Spalio 25-osios g. 154
S. Rapolionio g. 156
Stalgonys 22, 83, 92, 196
Stanislavo Moniuškos g. 156, 157
Stanišiai 49
Stasylos 75, 81
Stolgoniai (Stalgoniai, Stelgoniai) 22, 47, 92, 196
Subatninkai 152
Subotnikų g. 151
Surviliškis 38
Svideniai 36
Šalčininkai 8, 12, 13, 26, 30, 32–34, 38, 41, 59, 60, 75, 80–82, 111, 116, 119, 122, 125, 131–137, 139, 141, 142, 145, 146, 148–157, 159–163, 165, 182, 185, 186, 188–191, 193, 194, 196–200, 203–205
Šalčininkėliai 13, 30, 60, 74–77, 111, 119, 131, 132, 134, 137, 139, 142, 185
Šalčininkų kraštas 14, 166, 172, 180
Šalčininkų rajonas 5, 6, 8–17, 20, 26, 30, 31, 33, 38, 41, 45, 47, 55–58, 61, 84–87, 91, 95, 96, 110, 117–124, 126–133, 135–141, 144–146, 148–152, 154–160, 165, 166, 168, 170, 172–177, 179–182, 184–187, 189, 191–193, 195, 196, 199, 200, 202–205
Šalčininkų regionas 165, 174, 185
Šalčia 151
Šalčios skg. 150
Šaltiniai 20, 27, 84
Šarkaičiai 47, 91
Šauliai 107
Ščiučinas 193
Šetikai 84
Šiauliai 37, 146
Šiurkščiai 84
Šudainiai (dab. Šiudainys) 83
Švenčionys 46, 186
Šv. Antano g. 159

Šventaragio slėnis 152
Šv. Jono Pauliaus II g. 159
Tabariškės 12, 60, 70, 119, 129, 131–133, 135, 139, 142, 160, 164, 165, 175, 176, 196, 199–201
Tartoko g. 150
Tauragė 36
Teiberiai 35
Tetėnai 133
T. Kosciuškos g. 157
Tausiūnai 104
Trakai 26, 114
Tribonys 80, 81
Turgeliai 12, 119, 157, 164, 167, 170, 176, 184, 185, 194, 196–198, 201, 205
Utkonys 93
Užukloniai 98
Vaidotai 133
Vaišuckampis, Vaišuckaimis (dab. Vaišutkiemis) 47, 91
Vakariškės 196
Valackuškės, Valatkiškiai (dab. Valatkiškės) 83
Valkininkai 102
Varanavas 26, 32, 33, 38, 41, 45, 46, 48, 52–54, 179, 186, 202
Varėna 61, 78, 102, 126, 129, 133, 152, 175, 179
Varėnos pl. 150, 151
Varnakėliai 81
Vaškeliai 47, 91
Večeriškės (dab. Vakariškės) 67
Vėžionys 13, 60, 97–100, 102–104, 107, 108, 122, 131, 133, 135, 139, 142
Vidurio Europa 19
Viekonys45, 46, 48, 54
Vija 179
Vikančius 38
Vilkaviškis 35
Vilnija 176
Vilnius 7, 35–38, 41, 45, 47, 56, 91, 110, 114, 126, 129, 131, 135, 139, 149, 151, 152, 157, 158, 162, 166, 175, 181, 185, 192, 195, 198, 202
Vilniaus g. 150, 151, 156
Vilniaus kraštas 6, 9, 176, 204
Vilniaus rajonas 186, 195
Višakio Rūda 35
Vydeniai 133
Vyšniavas 165
Vytauto g. 156
Zabieliškė (dab. Zabieliškės) 84, 89, 90
Žagarinė 67
Zalamanka 75
Zaliamonka (dab. Ažulomis) 81
Zavišonys 132
Zietela 23
Žižmai 27, 29, 38, 41, 45, 47, 48, 50, 60, 84, 94–96, 194

Asmenvardžių rodyklė

Aleksandras 152
Antanaitis 70
Arumaa, Peteris 17, 51
Audzevičiūtė, Viktorija 50
Balčikonis, Juozas 31
Balinskis, Michalas, Mykolas 157, 158
Belka 178
Beresnevičiūtė, Vida 196
Boguškienė, Anelė 51
Brazaitienė, Laura 5, 11, 12, 58
Buchaveckas, Stanislovas 144
Buika, Juzepa 49
Buika, Marytė 50
Būga, Kazimieras 16
Bžostovskiai 157
Bžostovskis, Povilas, Ksaveras 157
Cvirka, Petras 156
Čepaitienė, Agnė 5, 11, 117
Dovydaitis, Jurgis 18, 35, 38, 45, 46, 54, 55, 57, 86, 87, 94–96
Eigminas, Kazys 18, 61–64
Ermanytė, Irena 18,
Garbovskis, Vladas 166
Gaučas, Petras 9
Gediminas 152
Girdenis, Aleksas 58, 59
Goštautai 152
Grigas, Napalys 36, 38, 43, 45
Grinaveckienė, Elena 20
Jablonskis, Jonas 16
Jogailaitis, Kazimieras 67, 148
Kalėdienė (Grumadienė), Laima 9, 19, 20, 24
Kalnius, Petras 187, 192, 193
Karaliūnas, Simas 18
Karskis, Jefimas 9
Kazlauskas, Jonas 31
Kniūkšta, Pranas 18, 20, 21
Kosčiuška, Bonaventūra, Tadas, Andrius 157
Kraštinaitis 46
Laigonaitė, Adelė 38, 43, 45, 46, 53, 56, 90, 91
Larinas, Borisas 31
Lipskienė (Gurskytė), Janina 17, 18
Lyberis, Antanas 31
Maciejauskienė, Vitalija 20
Marcinkevičius, Justinas 31
Matulionis, Arvydas 6
Meiliūnaitė, Violeta 5, 11, 144, 149, 153–156, 158, 161–165, 167–169, 171, 172
Melnikaitė, Marytė 66
Merkys, Vytautas 165
Mickevičius, Adomas 6, 157, 159
Mikalauskaitė, Elzbieta 31
Mikalauskienė, Lolita 193
Mikulėnienė, Danguolė 5, 9, 16, 24–26, 31, 45
Miłoszas, Czesławas 159
Mindaugas 13
Moniuška, Stanislavas 157
Morkūnas, Kazys 20, 24, 25, 108
Mulevičius, Leonas 20
Norkūnaitė, Marija 171
Palėkienė, L[iudvika] 51
Palionis, Jonas 31

Paulauskas, Jonas 38, 43, 45
Plygavka, Lilija 9
Poškus, Vidas 152
Rapolionis (Rapailionis), Stanislovas 156
Razmukaitė, Marytė 66, 69, 112, 113
Rutkovska, Kristina 7, 9
Salys, Antanas 26, 28, 33, 59, 60, 94
Sapijanskaitė (Kuosienė), Monika 32, 33, 38, 42, 44–46, 54, 55, 57, 86, 87, 94–96
Savoniakaitė, Vida 151
Seckevičiai 14
Senkus, Juozas 17, 31, 34, 35, 38, 41–46, 51, 52, 56, 91, 98, 101
Sėliukaitė, Irena 19
Skirgaila 152
Sniadeckis, Jonas (Śniadeckis, Janas) 149, 157
Stasia K. 181
Strakauskaitė, Nijolė 173
Stravinskienė, Vitalija 177
Šilobrita, Liudvikas 50
Trudgill, Peter 136
Tuomienė, Nijolė 5, 11, 172, 184
Turska, Halina 15
Videika 50
Vidugiris, Aloyzas 9, 17–19, 21, 22, 24, 46, 49, 74, 76, 80, 82, 83, 89, 97, 99, 100, 103, 104, 106, 108, 110, 114, 115, 155, 217
Vitkauskas, Vytautas 61–64
Vyšniauskas, Vidmantas 173, 174
Volteris, Eduardas 16, 27
Vosylytė, Klementina 77, 79
Zigmantas 67
Zinkevičienė, Danutė 6, 166
Zinkevičius, Zigmas 27, 58, 59, 157, 165
Žygimantas Augustas 148

Violeta MEILIŪNAITĖ, Danguolė MIKULĖNIENĖ,
Agnė ČEPAITIENĖ, Laura BRAZAITIENĖ, Nijolė TUOMIENĖ

LIETUVIŠKUMO (SAVI)RAIŠKA ŠALČININKŲ RAJONE: APLINKYBĖS IR GALIMYBĖS

Mokslo studija

Redagavo *Irutė Raišutienė*
Maketavo *Silva Jankauskaitė*

Išleido Lietuvių kalbos institutas, Petro Vileišio g. 5, LT-10308 Vilnius